

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata

XIII. évfolyam 1. szám 2020/1

DELIBERATIONES

A Gál Ferenc Főiskola tudományos folyóirata
XIII. évfolyam 1. szám 2020/1

Főszerkesztő
KOZMA GÁBOR

Szerkesztő Bizottság
ANTAL ZSOLT, FEJES RUDOLF ANZELM, HAMVAS ENDRE ÁDÁM
HORVÁTH GÁBOR, KOVÁCS JÓZSEF
MENYHÁRT JÓZSEF, SERFŐZŐ LEVENTE
VAJDA TAMÁS, ZAKAR PÉTER

Lektorálta
Esiobu Anayo Augustus, Hamvas Endre,
Horváth Gábor, Kiss Imre, Kuminetz Géza, Thékes István

Megjelenik félévente

Borító:
Székesegyház, Szeged, a ciboriumos oltár részlete

GERHARDUS KIADÓ 2020
Felelős kiadó: dr. Kozma Gábor rektor
A szerkesztőség címe: 6720 Szeged, Dóm tér 6.

Nyomda:
A-Színvonal 2000 Kft. 6722 Szeged, Honvéd tér 5/B
Felelős vezető: Arday Zsolt

ISSN 1789-8919

TARTALOM

I. RÉSZ

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK (5–72. OLDAL)

II. RÉSZ

TANULMÁNYOK

A DR. MÓRI GLATTFELDER GYULA CSANÁDI PÜSPÖK
ÉS FOERK ERNŐ ÉPÍTÉSZ TISZTELETÉRE TARTOTT EMLÉKKONFERENCIA
TÉMÁIBÓL (73–249. OLDAL)

III. RÉSZ

ABSTRATCS (250–254. OLDAL)

I. RÉSZ

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK

KOVÁCS JÓZSEF

A KORMÁNYZATI HATALOM

FOGALMA ÉS ALANYA.....5

LÓRÁND UJHÁZI

THE DECLINING LEGAL SIGNIFICANCE OF THE INSTITUTION OF

ENGAGEMENT IN THE LAW OF THE CATHOLIC CHURCH.....17

FEJES RUDOLF ANZELM

SZEGEDRŐL ÉRKEZETT.....24

CZAGÁNY GÁBOR

A PROTESTÁNS ÚRVACSORAI GYAKORLAT

TEOLÓGIAI ÉS FORMAI KÜLÖNBSEGEI47

II. RÉSZ
TANULMÁNYOK A DR. MÓRI GLATTFELDER GYULA
CSANÁDI PÜSPÖK ÉS FOERK ERNŐ ÉPÍTÉSZ TISZTELETÉRE
TARTOTT EMLÉKKONFERENCIA TÉMÁIBÓL

BALDAVÁRI ESZTER

AZ ALAPKÖTŐL A SZÉKESEGYHÁZIG:

A SZEGEDI FOGADALMI TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE 75

GÁRDONYI MÁTÉ

GLATTFELDER GYULA CSANÁDI PÜSPÖK JELENTÉSE AZ APOSTOLI
SZENTSZÉKNEK EGYHÁZMEGYÉJE ÁLLAPOTÁRÓL (1928). 85

HORVÁTH GÁBOR

„A MAGASBA EMELKEDŐ TEMPLOM...”

GLATTFELDER PÜSPÖK ÉS FOERK ERNŐ SZEGEDI TEVÉKENYSÉGE. 100

PÁL JÓZSEF

SZEGEDI HUMANIÓRA.

A HARMINCAS ÉVEK SZELLEMI ÉLETÉRŐL 152

PROKOPP MÁRIA

FOERK ERNŐ MUNKÁSSÁGA ÉS A SZEGEDI DÓM STÍLUSÁNAK
MŰVÉSZI ÉRTÉKELÉSE. 174

VAJDA TAMÁS

KATOLIKUS IFJÚSÁGI MOZGALMAK SZEGEDEN (1923–1943) –
GLATTFELDER GYULA SZEREPE

A SZEGEDI EGYETEMISTÁK HUMANIZMUSÁBAN 190

ZOMBORI ISTVÁN

GLATTFELDER PÜSPÖK ÉS A SAJTÓ 241

III. RÉSZ
ABSTRACTS

ABSTRACTS. 250

A KORMÁNYZATI HATALOM FOGALMA ÉS ALANYA*

1. A KORMÁNYZATI HATALOM FOGALMA; 2. A KORMÁNYZATI HATALOM ALANYA; 2.1 A pápa, 2.2 A püspök, 2.3 A segédpüspök, különleges jogokkal felruházott segédpüspök, koadjutor, 2.4 A megyéspüspökkel egyenlő elbírálás alá eső egyéb főpásztorok, 2.5 A plébános (parochus), 2.6 Plébániai kormányzó, 3. ÖSSZEGZÉS.

1. A KORMÁNYZATI HATALOM FOGALMA

A püspöknek hármas feladata a tanító, megszentelő és kormányzó hatalmának gyakorlása. A kormányzati hatalmának a fogalmát vizsgálom, mely törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalom. Ezeket a területeket általában elkülönítjük egymástól, bár a gyakorlatban nem mindig szétválaszthatók. Az egyes területek átfedik egymást.

A kormányzati hatalom fogalmát az egyházi rend szentségének teljességét birtokló megyéspüspök személyében tekintem át, amit a törvényes püspökszentelésben nyer el.

A püspökszentelés szertartásának szentelési imádsága a kézföltételt követően így szól:

A mi Urunk Jézus Krisztus Atyja, Istenünk, nagy irgalmú Atyánk és minden vigasztalás Istene. Te mennyei székhelyedről kegyes szemmel nézed alázas népedet, és ismeretes előtted minden, mielőtt létrejött volna. Te törvényt alkottál Egyházadban jószágos ígéd által, és kiválasztottad az igazak nemzettségét Ábrahámtól kezdve; majd előljárókat és papokat állítva, nem hagytad szentélyedet szolgálat nélkül, mert abban leled kedvedet a világ kezdete óta, hogy választottaid áldjanak téged.

Most tehát áraszd e kiválasztottadra azt az erőt, amely tőled származik: a vezetés Szentlélekét, akit megadtál Jézus Krisztusnak, szeretett Fiadnak, ő pedig odaajándékozta szent apostolainak, akik Egyházat szerveztek szerte a világon, hogy az legyen a te szentélyed, és nevedet szüntelenül dicsőítsük és áldjuk benne.

Te jól ismered a szíveket, Atyánk. E szolgádat te választottad ki a püspöki tisztségre: add meg neki, hogy pásztorként vezesse szent nyájadat, és feddhetetlen főpapként ténykedjen színed előtt éjjel-nappal szolgálva téged, hogy fölségedet lankadatlanul engesztelje bűneink miatt, és oltárodra adományokat hozzon szent Egyházad nevében. Add, hogy a Szentlélek ereje által a bűnök bocsánatára főpapi hatalma legyen, amint ezt meghagyta, hogy a tisztséget kiosszák szent akaratom szerint, és minden köteléket feloldjanak, amint erre apostolaidnak hatalmat adtál. Nagy szelídséggel és tiszta szívvel keresse kedvedet, és jó illatú áldozatot mutasson be néked, Fiad Jézus Krisztus által: mert szent Egyházadban őáltala tiéd a dicsőség, a hatalom és a tisztelet a Szentlélekkel együtt most és mindörökkön örökké. Ámen.¹

* A Magyar Kánonjogi Társaság Budapesten, 2019. május 14-én tartott ülésén elhangzott előadás bővített változata.

¹ A püspök a pap és a szerpap szentelése, Budapest 1993. 19-22.

Az egyházkormányzati hatalom egyik területe a külső fórumon gyakorolt egyházi hatalom. Csak azok nyerhetik el, akik püspökké vagy pappá vannak szentelve és így sajátosan részesülnek Krisztus prófétai, papi és királyi feladatában. Ez nem jelenti automatikusan azt, hogy a püspök vagy a pap mindjárt a szentelésben megkapja ennek a hatalomnak gyakorlási jogát. Kánoni küldetéssel nyeri majd el a jogot a megbízatásának területe fölött. Az egyházkormányzati hatalom az Egyházban isteni rendeléssel van jelen. Azok képesek rá, akik a szent rendekben részesültek. A képesség függ a felszentelés fokozatától is. A világi hívek, akik Krisztus egyetemes papságában részesültek és nem a szolgálati papságban, az egyházkormányzati hatalomban gyakorlásában közreműködhetnek (vö. 129. k. 2. §.)²

Másik gyakorlási területe a kormányzati hatalomnak a belső fórum, mely az egyén belső életét, lelkiismeretét érinti. A két fórum kapcsolatban lehet egymással. A külső fórumon hozott közigazgatási intézkedés lelkiismeretben is kötelez. A belső fórumot szentséginek is nevezzük, ha az egyházi hatalom gyakorlására bűnbánat szentségében kerül sor. Szentségin kívülinek nevezzük, ha a hatalmat a bűnbánat szentségén kívül gyakorolják. (Pl. felmentések) A jogcselekmények hatása belső fórumon korlátozott. Csak akkor terjed ki oda, ha a lelkek üdvössége megkívánja. A belső fórumon hozott döntéseknek csak akkor van hatásuk és annyiban a külső fórumra, ha természetük-nél fogva ilyen vonatkozásúak. (Pl. cenzúra elengedése) csak a törvényben előírtak szerint.

2. A KORMÁNYZATI HATALOM ALANYA

2.1. A pápa

Az Egyházban minden hatalom Krisztustól származik. Péter apostol tőle kapta a megbízatást, mely megbízás minden Péter utódra is átszáll. Így a mindenkori pápa egyben az apostolutódok, a püspökök feje is. Feladatának végzésében segítik a püspökök.

A pápa hatalma elsősorban pásztori hatalom, tehát egyházkormányzati hatalom, melynekmindeki köteles engedelmeskedni.

Jézus Krisztus az örök pásztor egyházat épített, amikor úgy küldte apostolait, ahogyan őt küldte az Atya; azt akarta, hogy az apostolok utódai, azaz a püspökök egyházában pásztorok legyenek egészen a történelem befejezéséig. Szent Pétert a többi apostol elére helyezte, az ő személyében határozta meg a hit és a közösség egységének örök és látható létesítő elvét és alapját, hogy így maga a püspöki rend egy és osztatlan legyen. (LG 18.)³

Krisztusnak ebben az egyházában - Isten rendelése szerint - a lelkek gondozására a római pápát illeti a legfőbb, teljes, közvetlen és egyetemes hatalom: ő Péter utódja, aki-

2 Az Egyházi Törvénykönyv. A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997. 2015.

3 A II. vatikáni zsinat tanítása Budapest, 1975. 53.

*re Krisztus az ő juhainak és bárányainak legeltetését bízta. Így övé az összes egyházak felett a rendes joghatóság főhatalma, mert ő kapta meg, mint az összes hívők pásztor, azt a küldetést, hogy biztosítsa az egyetemes egyház közös javát és az egyes egyházak javát. (CD 2.)*⁴

A pápai hatalom a hivatallal jár, rendes hatalom. Legfőbb hatalom is, mert a földön nincsen előjárója. Senki nem egyenlő vele. Felette senki nem ítélkezhet, ítéletei ellen nem lehet fellebbezni, vagy felfolyamodni határozatai ellen.

Hatalma teljes, kiterjed a törvényhozói, a bírói és végrehajtói hatalom területére is.

Hatalma közvetlen, ami azt jelenti, hogy minden alárendeltje fölött rendelkezhet, hatalmát közvetlenül is gyakorolhatja. Ez történhet törvényhozói úton, amikor törvényt hoz egy részegyház számára, bírói úton, amikor maga elé von ügyeket ítélkezésre, de végrehajtói úton is, amikor felmentést ad bizonyos egyházi törvények alól.

A pápa hatalma egyetemes, ami azt jelenti, hogy a földön az egész egyházra kiterjed és szabadon gyakorolhatja hatalmát más püspök vagy püspökök hozzájárulása nélkül.

A pápa a hatalmát a törvényes megválasztás elfogadásával nyeri el.⁵ *A választás elfogadása után, amennyiben püspökről van szó, a megválasztott azonnal a Római Egyház püspöke, igazi pápa és a püspöki Kollégium feje; azaz valóságosan elnyeri az egyetemes Egyház fölötti teljes és legfelső hatalmat és gyakorolhatja azt. Ha pedig a megválasztott még nem volna püspök, azonnal szenteljék püspökké.*⁶

2.2. A püspök

*Az egyházban az első időktől kezdve meglévő különböző szolgálatok közt – a hagyomány tanúsága szerint – kiemelkedő helyet foglal el azoknak a tisztsége, akik a püspöki rendre felszentelve az apostoli magvetés folytatói a kezdet óta folyó utódlás által. (LG 20)*⁷

A püspökök tehát az apostolok utódai. Felszenteléssel nyerik el szolgálatukat. Tisztességüket a püspök testületének fejével, a pápával való hierarchikus közösségben gyakorolhatják.

Különbséget kell tenni a püspöki hármasság feladat (munus), valamint a püspöki hatalom (potestas) között. A püspök egyházkormányzati hatalmához szükséges az illetékes egyházi hatóság kánoni küldetés révén történő hivatal, vagy alárendeltek kijelölése.

A püspökséghez szükséges tulajdonságok:

Érvényesen megkeresztelt férfinak kell lennie.

Kiválóan erős hitűnek, jó erkölcsűnek, jámbornak, a lelkekért való buzgóság kell, hogy átjárja, bölcsesség, okosság, emberi erények a hivatalhoz szükséges adott-

4 uo.163.

5 v.ö. Erdő P., *Egyházjog* Budapest, 2014. 274-276.

6 II. János Pál *UNIVERSI DOMINICI GREGIS* apostoli konstitúciója az Apostoli Szék üresedéséről és a Római Pápa megválasztásáról, Budapest, 2005. 44.

7 A II. vatikáni zsinat tanítása Budapest, 1975. 54.

ságok, jó hírnév, 35. életév betöltése, az áldozópapságban betöltött 5 év. Teológiai, szentírástudományi, vagy kánonjogi doktorátus vagy licenciátus, vagy legalább valódi jártasság ezekben a tudományokban.

A megyéspüspöknek a kinevezési okirat kézhezvételétől számított három hónapon belül püspökké kell magát szenteltetnie. A szentelés előtt nem veheti át a hivatalát. A hivatal átvétele előtt le kell tennie a hitvallást és hűséget kell esküdnie a megadott forma szerint.

Hivatalba lépése: aki még nincsen püspökké szentelve négy hónapon belül kell a hivatal birtokba vennie. Aki püspökké van szentelve, annak két hónapon belül. Akadály esetén ez az idő meghosszabbítható.

A kánoni birtokbavétel formája: a püspök az egyházmegyében személyesen vagy képviselője útján az irodaigazgató jelenlétében bemutatja a kinevezési okiratát a tanácsosok testületének. Erről az irodaigazgató jegyzőkönyvet vesz föl. A jog azt ajánlja, hogy mindez liturgikus keretek között történjen. A kánoni birtokbavételt követően a megyéspüspök joga és kötelessége az egyházmegyét a jog előírása szerint kormányozni törvényhozói, bírói és végrehajtói hatalommal.

Az egyházfegyelem betartásának ellenőrzése, a papság által történő igehirdetés végzésének a figyelemmel kísérése, a kultusz szabályos végzésének a szemmel tartása. Ellenőrzés a vagyonkezelés területén. Minden jogügyletben képviseli az egyházmegyét. Az apostoli tevékenységet össze kell hangolnia az egyházmegyében. Ezt az egyházmegyei zsinat összehívásával is megteheti. Helyben kell laknia.

A kormányzati hatalmáról a püspök öt évenként jelentést készít a Szentszéknek. Ebben az egyházmegye lelki és anyagi állapotáról a megadott protokoll alapján számol be. Ez a jelentés általában kapcsolódik az *ad limina* látogatáshoz, aminek időpontját a Szentszék határozza meg, ez azonban túl nyúlhat az öt éven is.

Kánoni látogatás

CIC 396. k. 1.§. *A megyéspüspök köteles az egyházmegyéjét évenként részben vagy egészében meglátogatni úgy, hogy legalább ötévenként az egész egyházmegyét személyesen, vagy ha törvényesen akadályoztatva van, a koadjutor, a segédpüspök, az általános helynök vagy a püspöki helynök vagy más pap útján végig látogassa.*⁸

II. János Pál pápa a püspökről szóló *Pastores Gregis* kezdetű szinódus utáni buzdításában a következőket írja a püspöki látogatás lényegéről: *Amikor a püspök meglátogat egy plébániát, az adminisztratív ügyek vizsgálatát bízsa munkatársaira, ő maga pedig a személyes találkozásra helyezze a hangsúlyt, elsősorban a plébánossal és papokkal. Ez az az alkalom, amikor közvetlenül végezheti népe körében az Ige, a megszentelés, és a lelkipásztori kormányzás szolgálatát, közvetlen kapcsolatba kerül az emberek gondjaival és félelmeivel, vágyaival és örömeivel, és mindenkinen ébreszteni tudja a reményt.*

⁸ Az Egyházi Törvénykönyv. A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997. 2015. 252-253.

Ekkor találkozhat közelebből a szegényekkel, öregekkel és betegekkel is. A lelkipásztori látogatás így a népét békességben meglátogató Úr jelenlétének lesz jele.⁹

A CIC 396. kánonban említett öt év, mely az CIC (1917) újítása nyomán a CIC-be is bekerült, utal a püspököknek 5 évenkénti a Szentszék felé történő jelentéskötelezettségére is. A vizitációk anyaga adja a jelentés anyagát.

A látogatás pasztorális jelentőségét húzza alá a 396. kánon, melyben a püspök hármas feladatát (tanító, megszentelő, kormányzó) legjobban teljesíteni tudja. Tehát a látogatás a püspök lelkipásztori feladatának két alapvető szükségletét szolgálja: a) hogy közvetlenül és részletesen tájékozódjon az egyházmegye helyzetéről (személyekről és közösségekről, stb. egyaránt), a püspök hármas múnusára tekintettel (tanítás, megszentelés és kormányzás), olyan információkról, melyek hatékonyan segítik a püspököt annak meghatározásában, hogyan jelenjen meg és kezelje a különböző konkrét helyzeteket annak érdekében, hogy megfelelő kormányzati intézkedéseket tegyen; és b) hogy minden hívőt együttműködő cselekvésre ösztönözzön az Egyház küldetésében, kinek-kinek az ő saját helyzete és hivatala (ld. 208. k.) szerint, saját kötelezettségeik teljesítése és jogaik gyakorlása által egyre jobban megbecsülve.¹⁰

A püspök az egyházmegyéjéhez tartozó egyházközségeket vagy helyi közösségeket illető látogatási kötelezettségének teljesítésekor nem tűnhet fel úgy, mintha egy egyszerűen adminisztratív köteleességet teljesítene. Inkább látniuk kell a hívőknek, hogy ő a Szentírás hírvivője, nyájának tanítója, pásztora és főpapja.¹¹

Vagy egy másik megfogalmazás szerint: *Közvetlen információ szerzés a lelki és anyagi állapotról, valamint a szent és hithű tanításnak az állapotát megőrizendő. Védelmeszni a jó szokásokat és megjavítani a rosszakat. Előmozdítani a szeretet tevékenységeket, a könyörületeséget. A papság és a hívek fegyelmét megszilárdítani. Valamint elősegíteni azt az apostoli munkát és mindazon kezdeményezéseket, amelyek a vallás javát kiterjesztik.¹²*

A látogatásnak tehát át kell tekintenie a teljes plébániai életet, hiszen a plébánia az a legkisebb egység, melyben az egyes krisztushívők, klerikusok és laikusok egyaránt a püspökkel közösséget alkotva az egyházmegye élő köveiként építik föl az egyházmegyét. A püspököknek tehát mindenre kiterjedően kell ismernie a rábízottakat. Ezt csak úgy tudja megtenni, ha közéjük megy és találkozik velük.

Kuminetz Géza a következőket írja: *A személyes jelenlét révén a püspök olyan információk birtokába jut, amit egyébként aligha lehet megszerezni, illetve ő maga is elbeszélgetve a munkatársaival, máris animálja őket, máris abba a helyzetbe kerülhet,*

9 II. János Pál pápa *Pastores Gregis* kezdetű szinódus utáni buzdítása a püspökről, akik Jézus Krisztus evangéliumának szolgája, hogy a világ remélni tudjon, Budapest 2004. 91.

10 *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law* edited by Marzoa, Á., Miras, J., and Rodriguez-Ocana, R., Volume II/2. Wilson & Lafleur, Montreal, Canada, and Midwest Theological Forum, Chicago, Illinois 2004. 832.

11 *New Commentary on The Code of Canon Law* commissioned by The Canon Law Society of America, edited by Beal, J. P., Coriden, J. A., Green T. J., Paulist Press, New York N.X./Mahwah, N.J. 532.

12 *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, Citta del Vaticano 241.

hogy megszerzi bizalmukat. A hatékony kormányzó, megszentelő és tanító tevékenység nélkülözhetetlen eszköze az ilyen módszeres látogatás.¹³

CIC 396. k. 2 §. A püspöknek joga van a látogatáshoz társul és segítőül azokat a klerikusokat kiválasztani, akiket akar; el van vetve minden ellentétes kiváltság és szokás.¹⁴

Jó, ha a püspök munkatársai a püspök keze alá dolgoznak. Előre felhívják a figyelmet arra, hogy milyen problémák vannak az adott plébánián. Szerencsés dolog, ha az esperes is jelen van a vizitáció alkalmával, hiszen ő jobban ismeri az adott plébánia körülményeit. A püspök tehát nem kíséretet, hanem társakat, segítőket válasz maga mellé.

A kísérők azok a klerikusok, akiknek a jelenléte hasznosnak látszik a látogatás liturgikus részének a lebonyolításához, míg a segítők azok a klerikusok, akik azért kísérik a püspököt, hogy magának a látogatásnak a lebonyolításában segítsék. A *convisitatorok* feladatait a következőképpen lehetne felosztani:

- a plébániai arhívum és anyakönyvek vizsgálata, valamint a plébániai közösség statisztikai adatai

- a plébánia pasztorális elkötelezettségének vizsgálata

- a plébánia és a megyéspüspök hatalma alá tartozó intézmények anyagi javainak kezelésének vizsgálata

- a megszentelt élet intézményeinek és apostoli élet társaságainak azon pasztorális elkötelezettségeinek vizsgálata, amelyek tárgyai a püspök látogatásának.¹⁵

A *convisitator* tehát olyan személy, aki közvetít a keresztény közösség és a püspök között.

A Milánói Egyházmegye látogatásakor a megadott kérdéssort alkalmazzák az adott közösségre:

A) Statisztikai helyzetfelmérés 1. Általánosságok 2. A plébániai közösség szolgálattevői 3. Közösségi szervezetek 4. Információs és bekapcsolódást segítő eszközök 5. Egyházi egyesületek 6. Monostorok, szerzetesintézmények vagy apostoli élet társaságai, vagy krisztushívők társulásai 7. Plébániai archívum és könyvtár 8. Szentségi élet 9. Nem katolikus hitvallású keresztények és nem keresztények 10. Különböző Intézmények a plébánia területén

B) Pasztorális helyzetfelmérés 11. Katekézis 12. Liturgia 13. Karitás 14. Családpasztoráció 15. Gyerek és ifjúsági pasztoráció 16. Iskolai pasztoráció 17. A missziók 18. A plébániai és a szerzetesek közötti kölcsönös kapcsolatok

C) Gazdasági-vagyoni helyzetfelmérés 19. Laikus munkatársak 20. Gazdasági vagyoni ügyintézés 21. Adóügyi ügyintézés 22. Támogatások a Polgármesteri Hivataltól

¹³ Kuminetz, G., *Megfontolások a püspök lelkipásztori látogatásáról*, in *Kánonjog* X. évf. Budapest 2008. 29-30.

¹⁴ CIC 396. k. 2.§. Az Egyházi Törvénykönyv. A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997, 2015. 252-253.

¹⁵ Micchiardi, G., *Il convisitatore nella visita pastorale*, in *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 6 (1993) 150-154.

vagy a Régiótól 23. A vagyoni helyzet naprakészsége 24. Ingatlanok 25. Temetőkápolna 26. Megtakarítások beruházások és az ingatlanok felújítása 27. Ingóságok 28. Végredelet

D) Szerzetes intézetek és az Apostoli élet társaságainak látogatása 29. Statisztikai helyzetfelmérés 30. A közösség apostoli tevékenysége 31. Kapcsolatok a közösség és az egyházmegye között a pasztorális tevékenységben 32. Kapcsolatok a közösség és a helynöki zóna között a pasztorális tevékenységben 33. Kapcsolatok a közösség és a plébánia között a pasztorális tevékenységben 34. A közösség kapcsolatai más szerzetes intézményekkel.¹⁶

CIC 397. k. 1. § A püspök rendes látogatása azokra a személyekre, katolikus intézményekre, szent dolgokra és helyekre terjed ki, melyek az egyházmegye területén vannak.¹⁷

A látogatás vonatkozik a papokra a lekipásztorkodó szerzetesekre, a laikusokra, a hívők társulásai, (305. k.) a bármilyen szintű katolikus iskolák (806. k.) a kultikus használati tárgyak, az ereklyék, a szent képek, egyházi javak, a szent művészeti tárgyak és szent helyek a templomok, az oratóriumok és temetők vizsgálatára. (1205. k.)¹⁸

A püspöknek tehát, ha nem is személyesen, de segítőtársain keresztül meg kell látogatnia és vizsgálnia minden egyházi intézményt, helyet, ellenőriznie kell a kultikus tárgyakat is, a hívekkel való találkozást azonban nem kerülheti el.

CIC 397. k. 2.§. *A pápai jogú szerzetes intézmények tagjait és házait a püspök csak a jogban említett esetekben látogathatja.*¹⁹

A pápai jogú szerzetesi intézmények tagjai vizitációját illetően vö. 628. k. 2. és 3. §.; 637. k.; 678. k.; 681. k.; 683. k. 1. és 2. §. Ha egyházmegyei jogú szerzetesrendről van szó, a püspöki vizitáció alá vannak rendelve, ha pápai jogú szerzetesrend házáról van szó, a püspök a lekipásztorkodás területét érintő kérdésekben, valamint a szerzetesek által fenntartott és működtetett nyilvános kápolnában vagy templomban köteles a látogatást elvégezni.²⁰

A pápai követség székhelye ki van véve a kánoni vizitáció alól (336. k.)²¹

A CIC 396-397. kánonok szabályozzák a megyéspüspöknek az egyházmegyében teendő látogatását. Korábban ezt inkább kánoni látogatás néven ismerték. *„A pásztori látogatás az egyik egyértelműen különleges módszer, mellyel a püspök a szinódusok között(egyházmegyei zsinat) személyesen találkozhat a klerikusokkal és az Isten népéhez tartozó más személyekkel, hogy megismerje és vezesse őket, hogy buzdítsa őket*

¹⁶ Uo.150-154.

¹⁷ A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997, 2015. 252-253.

¹⁸ *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, Citta del Vaticano 241.

¹⁹ A „Codex iuris canonici” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997. 2015. 252-253.

²⁰ Domingo, J. A., *Szerzetesjog*, Budapest 1999. 176-177.

²¹ *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, Citta del Vaticano 241.

*a hitre és a keresztény élet gyakorlására, valamint hogy megvizsgálja és megbecsülje a pásztori szolgálatra rendelt rendszerek és eszközök aktuális eredményességét*²²

Ezt a kánoni látogatást úgy kell értelmezni, hogy a püspökön keresztül Krisztus látogatja meg az övéit: a pásztori látogatás egy apostoli tett, a kegyelem megnyilvánulása, mely arra a kivételes és csodálatos látogatásra reflektál bizonyos szempontból, mely szerint a „pásztorok fejedelme” (1 Pét 5,4), lelkünk püspöke (1 Pét 2,25), Jézus Krisztus meglátogatta és megváltotta övéit (Lk 1,68)²³

CIC 398. k. A püspök igyekezzék a lelkipásztori látogatást kellő gondossággal végezni, ügyeljen nehogy felesleges költségekkel bárki számára is nehézséget okozzon, vagy terhes legyen.²⁴

A püspök látogatása ne legyen anyagi teher a plébánia számára. Ez a kánon is visszautal az ősi kánonokra.²⁵

*Az okosság úgy kívánja, hogy a látogatás hasznos legyen, és ne merüljön ki egy külsőséges formalitásban, továbbá semminek sem szabad elkerülnie a püspök ellenőrzését. Azután, nem igazságos, hogy fölösleges kiadásokkal terheljék meg a plébániákat, különösen a szegényeket.*²⁶

Amennyiben a püspök a kánoni látogatást elmulasztja, a jog a metropolitára száll. (436. k. 1. § 2). Ám ilyenkor is szüksége van a Szentszék előzetes jóváhagyására.²⁷ A CIC kiadását követően 1985-ben megjelent Püspöki Szertartáskönyv, a *Caeremoniale Episcoporum*nak már a 3. kiadása is megjelent, melynek 1177-1184 pontjai tárgyalják a püspöki látogatással kapcsolatos szertartásokat. Ezek a pontok a VIII. fejezetben helyezkednek el, melynek címe: *A püspöki kormányzás ünnepi aktuusaival összekötött ünneplések*. Ezzel a törvényhozó kihangsúlyozza, hogy a lelkipásztori látogatás a püspöki kormányzás része. Kitér azonban nem csak magára a szertartás végzésére, hanem a körülményekre is. Felhívja a figyelmet arra, hogy a látogatás akkor történjen, amikor a nép jelentősebb részvétele várható, és szánjanak rá elegendő időt. Eligazít a püspök illő fogadásáról és ismerteti a végzendő szertartásokat. Fölhívja a püspök figyelmét arra, hogy ő *Isten titkainak sáfára*, kiszolgáltatva nem csak a bérálás szentségét, hanem a többi szentséget is. Továbbá a betegek meglátogatására, valamint a halottakért végzett temetői imádságra is legyen gondja.²⁸

22 *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law* edited by Marzoa, Á., Miras, J., and Rodriguez-Ocana, R., Volume II/2. Wilson & Lafleur, Montreal, Canada, and Midwest Theological Forum, Chicago, Illinois 2004. 831.

23 Uo. 831.

24 Az Egyházi Törvénykönyv. A „*Codex iuris canonici*” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997. 2015. 254-255.

25 vö. KOVÁCS J., *Visitatio Canonika a gyulai plébánián (1715-1993)*, Szeged 2011.

26 *Commento Al Codice di Diritto Canonico*, Citta del Vaticano 242.

27 Erdő Péter, *Egyházjog*, Budapest 2014. 334.

28 *Caeremoniale Episcoporum*, Editio Typica, Citta del Vaticano 1985.

A *Búcsúk kézikönyve* teljes búcsú elnyerését teszi lehetővé a lelkipásztori látogatás alkalmával.²⁹

A 2004. február 22-én, a Püspöki Kongregáció által kiadott *Apostolorum Succesores* kezdetű, a püspököknek szóló direktórium részletezi pontosan a *visitatio canonica* körülményeit.³⁰ A megyéspüspök kormányzói feladata a plébániákon az esperes segítségével a püspök pasztorális látogatásában valósul meg.

Tehát akkor is, ha bizonyos külsőségeiben valamilyen bürokratikus dolgot intéz, valójában az igazi tartalma összeköti a megváltás titkával, azaz annak titkával, amit Jézus tett az emberrel való találkozás és az ő megváltása érdekében. Jele és szentsége Krisztus látogatásának, amely bár hosszantartó és valós, mégsem látható és ezért szüksége van a külső

jelre, amely kinyilvánítja. De a látogatás ma sem kevésbé fontos, ha lelkipásztori aktualitásának szempontjából tekintjük azt. Ugyanis sajátos módon megvalósítja, a „menjetek és hirdessétek”-et egy újraevangelizálandó emberi és kulturális összefüggésben, amelyben sürgős a lelkipásztori tevékenységet úgy beállítani, mint „menni, hogy” inkább, mint „hívni, hogy”: a jó Pásztor elindulása, hogy keressen és vezessen, az a kép, amely végeredményben a látogatást „lelkipásztorivá” minősíti.³¹

A *visitatio canonica* a megyéspüspök kormányzói feladatának előfeltétele. Ahhoz, hogy kormányozni tudjon, előbb meg kell ismernie a rábízottakat. Betekint az egész plébánia életébe. Ez a látogatás elsősorban lelkipásztori, bár együtt jár adminisztratív vizsgálódásokkal is. Megfelelően elő kell készíteni a látogatást, majd a felismert hiányosságokat, problémákat a látogatást követően rendezni kell. A püspököknek és a plébánosnak egyaránt a lelkek üdvösségét kell elősegíteni. A püspök felelőssége, hogy a plébánosok munkáján keresztül hogyan valósul meg egyházmegyéjében az evangélium hirdetése. A hívekkel való személyes találkozásban pedig – II. János Pál pápa szavaival – a püspök személyében Krisztus látogatja meg az ő népet.

2.3. A segédpüspök, különleges jogokkal felruházott segédpüspök, koadjutor

Hivatalba lépésük

A koadjutornak a kinevező okiratát be kell mutatnia a megyéspüspöknek és a tanácsosok testületének, az irodaigazgatónak erről jegyzőkönyvet kell készítenie. A segédpüspöknek nem kell bemutatnia a tanácsosok testületének a kinevezési okiratát, csak a megyéspüspöknek.

A koadjutor és a különleges jogokkal felhatalmazott segédpüspök a megyéspüspököt az egész egyházmegye kormányzásában segíti, ha szükséges, helyettesíti. Általános helynökké köteles kinevezni a püspök a koadjutort, vagy a különleges jogokkal

²⁹ A *búcsúk kézikönyve*, Budapest 2000. 97.

³⁰ http://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cbishops/documents/rc_con_cbishops_doc_20040222_apostolorum-succesores_en.html

³¹ Miragoli, E., *La visita pastorale: „anima regiminis episcopalis”* in: *Quaderni di Diritto Ecclesiale* 6 (1993)

rendelkező segédpüspököt. A segédpüspököt nem köteles általános helynökké kinevezni, de püspöki helynökké igen, hacsak a kinevező okirat külön nem rendelkezik arról, hogy általános helynökké nevezze ki.³²

2.4. A megyéspüspökkel egyenlő elbírálás alá eső egyéb főpásztorok

Az apostoli kormányzó, területi apát: a CIC-ben általában megyéspüspökként szerepelnek ezek a személyek is.

Az egyházmegyei kormányzó

Hivatalba lépése: széküresedés esetén, ha a Szentszék nem nevez ki az egyházmegye élére apostoli kormányzót, a széküresedéstől számítva nyolc napon belül a tanácsosok testülete választja meg az egyházmegyei kormányzót. Amennyiben a tanácsosok testülete késlekedik, nyolc nap elteltével a metropolitára száll az egyházmegyei kormányzó kinevezésének joga. Ha a választást elfogadja, ő az egyházmegyei kormányzó mindaddig, míg az új megyéspüspök be nem mutatja a kinevezési okiratát és a hivatalt ezzel át nem veszi.³³

Alkalmasságának érvényességi feltétele: pap legyen, 35 éves, az adott püspöki székre még ne legyen megválasztva, vagy bemutatva.

Megengedettségehez szükséges, hogy a jelölt a katolikus tanítás szempontjából és okosság tekintetében kiváló legyen.

Jogai és kötelességei megegyeznek a megyéspüspökével, kivéve amik nem illetik meg. Széküresedés esetén semmiféle újítást nem vezethet be.

2.5. A plébános (parochus)

A plébánia közösségének a püspök által kinevezett saját lelkipásztora.³⁴ (vö. 519. k.) A plébánia javára a jogban előírtak szerint végzi a tanítói, megszentelői és kormányzói feladatát. Saját pásztora a plébánia közösségének, a püspök munkatársa.

Ebben a lelkipásztori szolgálatban a plébánosok segítőtársaikkal együtt úgy teljesíték tanító, megszentelő és kormányzó feladatukat, hogy mind a hívők, mind pedig a csoportok átérezzék: ők tagjai mind az egyházmegyének, mind az egyetemes egyháznak. ...

Törekedjenek a plébánosok, hogy megismerjék nyájukat; a lelkek jópásztori kormányzásának ez az első feladata. Mivel pedig az összes bárányok szolgálatára vannak, fordítsanak gondot a keresztény élet gyarapodására mind az egyes hívekben, mind a családokban, mind a főleg apostoli célkitűzésű egyesületekben, mind a plébániai közösség egészében (CD 30).³⁵

Alkalmassága: papnak kell lennie, az érvényességhez szükséges.

³² Erdő Péter, *Egyházjog*, Budapest 2014. 327.

³³ Uo. 331.

³⁴ A „*Codex iuris canonici*” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és a magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997. 2015. 311-313.

³⁵ A II. vatikáni zsinat tanítása Budapest, 1975. 173-174.

A tanban kifogástalannak, jó erkölcsűnek, a lelkek iránti buzgalommal elteltnek és a többi erényekkel is rendelkező ember legyen; legyenek meg benne azok a tulajdonságok is, melyeket az adott plébánia ellátásához az egyetemes, vagy részleges jog megkíván. Akár vizsga útján is meg lehet bizonyosodni alkalmasságáról.³⁶ (vö.: 521. k.) Meghatározatlan időre nevezzék ki.

A plébános a hivatalát a birtokbavétellel nyeri el. Ettől kezdve jogai és kötelezettségei keletkeznek. Ezek (528-529 k.) tanítói, megszentelői és kormányzói sajátos feladataival járnak.³⁷

Csak a kormányzói területre térek ki. A plébános feladata a plébánia képviselete minden jogügyletben (532. k.) A plébániai javak kezelése terén a jó gazda gondosságával viselje gondját az egyházi épületeknek. (531-532 k.) Helyben lakásra kötelezett, ami azt jelenti, hogy a templom mellett, vagy a templomhoz közeli plébánia épületében lakjon. Felelős a plébániai hivatal vezetéséért. A napra kész könyvelés biztosítása, az anyakönyvek pontos vezetése, leltár megújítása, a *Historia Domus* rendszeres írása, hívek pontos nyilvántartása, ha van egyházi temető, annak felügyelete.³⁸

2.6. Plébániai kormányzó, vagy annak kinevezéséig, ha van a káplán

Ha a plébánia megürül, vagy a plébánost fogság, száműzetés vagy elűzés, képtelenség, betegség vagy más ok megakadályozza a plébánia lelkipásztori feladatainak gyakorlásában, a megyéspüspök mielőbb jelöljön ki plébániai kormányzót, vagyis olyan papot, aki a plébánost az 540. k. szerint helyettesíti. (vö. 539. k.) A plébániai kormányzónak ugyanazok a jogai, mint a plébánosnak, hacsak a megyéspüspök másképpen nem rendelkezik. (vö. 540. k. 1. §.)³⁹

A plébániai kormányzó tehát ideiglenes jelleggel kormányozza a plébániát, plébánosi jogokkal és kötelezettségekkel. Könnyen elmozdítható. Kinevezése ideiglenes, amelynek időtartama egy év. Jelen püspöki gyakorlat nem ezt a képet mutatja. Van olyan egyházmegye, ahol a bírósági helynök hivatalát kánonjogi doktorátussal plébániai kormányzó látja el, valamint esperesi kinevezést is plébániai kormányzó kapott.

A plébániai hivatal megüresedése esetén, a plébánia vezetését, ha van, a káplán veszi át a plébániai kormányzó kinevezéséig.

3. ÖSSZEGZÉS

A kormányzati hatalom az egyházban isteni rendelés szerint az egyházi rend fokozatai szerint oszlik meg (az egyházban). Világi hívek közreműködhetnek gyakorlásában a jog meghatározása alapján. A gyakorlási területe általában külső fórum, de belső fórumon is gyakorolható a jog előírása szerint. Ennek a kormányzati

36 A „*Codex iuris canonici*” hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal, szerk., ford. és magy. Erdő Péter, Budapest 1984, 1985, 1986, 1997. 2015. 312-313.

37 Uo. 315-319.

38 Uo. 318-319

39 Uo. 322-323.

hatalomnak a gyakorlásáról Szent II. János Pál pápa ezt írja a *Pastores gregis* c. buzdításában. *Példát adtam nektek (Jn 13.15). Amikor a II. Vatikáni Zsinat Isten családja kormányzásának és Jézus Krisztus nyája szokásos és mindennapi vezetésének kötelességéről beszél, elmondja, hogy a püspököknek atyai és pásztori szolgálatukat úgy kell végezniük híveik körében, „mint aki szolgál”, mindig szem előtt tartva a Jó Pásztor példáját, aki nem azért jött, hogy neki szolgáljanak, hanem, hogy ő szolgáljon és életét adja a bárányokért.*⁴⁰

Dr. Kovács József
általános helynök
dékán, főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar

⁴⁰ II. János Pál pápa *Pastores Gregis* kezdetű szinodus utáni buzdítása a püspökről, akik Jézus Krisztus evangéliumának szolgája, hogy a világ remélni tudjon, Budapest 2004. 82.

THE DECLINING LEGAL SIGNIFICANCE OF THE INSTITUTION OF ENGAGEMENT IN THE LAW OF THE CATHOLIC CHURCH*

The institution of engagement appeared in the lives of some people in pre-Christian times. Great cultures (Jewish, Greek, Roman, German) – besides empowering an engagement with external rituals and ‘legal effects’ – had a common element: they regarded it as a temporary condition that preceded a matrimonial consent.¹

Christianity drew inspiration from the institutionalized traditions and customs of the engagement of the above-mentioned religions and cultures. However, the institution of engagement, as a promise of marriage for the future, has differed greatly throughout the history of the Catholic Church. On the one hand, the pastoral preparation as a possible way to prevent nullity of marriage has been getting more and more vital either in ecclesiastical documents² or in canon law literature³ on the other hand,

* The work was created in commission of the National University of Public Service under priority research project titled: Sustainable Security and Social (Environment in the „Security and Defense Research Group” Faculty of Military Science and Officer Training.

1 Hanuy, Ferenc: *A jegyesség és a házasságkötési forma kifejeződése a Ne temere decretumig*, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1912, 3-14

2 Benedict XVI: *Allocuzione alla Rota Romana*, 28/1/2006, AAS, 98 (2006) 135-138; Pope Francis: *Allocuzione alla Rota Romana*. 22/1/2016, L'Osservatore Romano, 23 gennaio 2016.

3 Gavin, Fintan: *Pastoral Care in Marriage Preparation (Can. 1063): Pastoral Care in Marriage Preparation (Can. 1063): History, Analysis of the Norm and Its Implementation by Some Particular Churches*. Università Gregoriana, Roma, 2004; Pocalujko, Tomasz: *La prevenzione della nullità del matrimonio nella preparazione e nell'ammissione alle nozze con una considerazione del contributo dei tribunali ecclesiastici*, Università Gregoriana, Roma, 2011; Interguglielmi, Antonio: La preparazione degli sposi al matrimonio: una panoramica pastorale-giuridica, in *Studium Theologicum Galilaeae*, 59/1 (2016) 106-118; Viladrich, Pedro-Juan: La dimensione giuridico-canonica della preparazione al matrimonio, in Ortiz, Miguel (a cura di): *Ammissione alle nozze e preparazione della nullità del matrimonio*. Giuffré, Milano, 2005, 105-13; Bianchi Paolo: La valutazione dell'esistenza di un vero consenso nell'ammissione al matrimonio, in Ortiz, Miguel (a cura di): *Ammissione alle nozze e preparazione della nullità del matrimonio*. Giuffré, Milano, 2005, 187-211; Aixenri Gas I Montserrat: Ammissione al matrimonio sacramentale e fede dei nubenti, in Ortiz, Miguel (a cura di): *Ammissione alle nozze e preparazione della nullità del matrimonio*. Giuffré, Milano, 2005, 257-278; Romer, Karl Joseph: *È possibile prevenire le nullità matrimoniali per incapacità consensuale? Prospettiva pastorale*, in Ortiz, Miguel (a cura di): *Ammissione alle nozze e preparazione della nullità del matrimonio*. Giuffré, Milano, 2005, 283-290; Cattaneo, Arturo: Gli “incontri per fidanzati”: Importanza, problem e spunti di soluzione al fine di prevenire nullità matrimoniali, in Ortiz, Miguel (a cura di): *Ammissione alle nozze e preparazione della nullità del matrimonio*. Giuffré, Milano, 2005, 361-364; Franceschi, Héctor: Preparazione al matrimonio e prevenzione della nullità. in Ortiz, Miguel - Franceschi, Héctor (a cura di): *Verità del consenso e capacità di donazione*, EDUSC, Roma, 63-101.

the significance of classic legal regulation of engagement has disappeared. Due to changed social situation, a promise of marriage for the future, which is the institution of engagement, has lost so much of its significance, moreover its legal regulations have become formal inside the Catholic Church.⁴

In this short study, on the one hand, this formal, 'legal' background is shown, on the other hand, I would like to examine those social aspects that justified the current ecclesiastical jurisdiction becoming rather moderate in the regulation of this former legal form.

1. THE INSTITUTION OF ENGAGEMENT IN THE CURRENT CODE OF CANON LAW

The last preliminary canon of marriage law (Can. 1062) deals with the promise of marriage for the future, with the institution of engagement.⁵ As engagements have less and less social and legal significance nowadays, Canon 1062 summarizes the legal regulations regarding engagements shortly and straightforwardly.⁶

The 1983 Code of Canon Law attaches importance to both unilateral and bilateral promise. However, a true engagement is always a bilateral promise in which, people qualified by law seriously, freely and mutually promise to marry each other in the future.⁷ In case of a unilateral promise only one party promises a future marriage.⁸ The promise which forms the state of an engagement should not be confused with a matrimonial consent.⁹ Unfortunately, the words of Canon 1062 – "*matrimonii promissio*" – do not reveal the different characters of the two promises.¹⁰

The former Code of Canon Law (Can. 1017.) spoke about the different functional aspects of a betrothal. On the whole, these functional regulations meant the validity conditions of the issue. The former Code of Canon Law specified the functional

4 For various aspects of socio-cultural changes from point of view catholic marriage see: Lanza, Sergio: L'approccio pastorale ai nubendi: possibilità e limiti della loro conoscenza da parte dei pastori e della preparazione alle nozze. in Ortiz, Miguel (a cura di): *Ammissione alle nozze e preparazione della nullità del matrimonio*. Giuffrè, Milano, 2005, 49-75.

5 Abbate, Antonio: *Il matrimonio nella nuova legislazione canonica*. Paideia Editrice, Antonio, 1985, 32-33.

6 Therefore everyday questions regarding an engagement, such as the date of the marriage, sharing the duties during the preparations, the reinforcing oath, or dowries are not regulated legally.

7 „Sunt vero sponsalia promissio vera ac mutua futuri matrimonii, deliberate ac libere facta, signoque sensibili expressa inter personas determinatas et de jure habiles.” Simon Aichner: *Compendium Juris Ecclesiastici*, Brixiinae, Typis et sumptibus Wegerianis, 1890, 554.

8 Sipos, István: *Házasságjog rendszere*, Haladás Nyomda Részvénytársaság, Pécs, 1940, 42-43.

9 Therefore a distinction is made terminologically between '*sponsalia de futuro*' and '*sponsalia de presenti*'. The former refers to a future marriage contraction, and latter to the matrimonial consent itself. Sipos, István: *Házasságjog rendszere*, cit. p. 40; Aichner, Simon: *Compendium Juris Ecclesiastici*, op. cit. 554.

10 Serrano José Ruiz: L'ispirazione conciliare nei principi generali del matrimonio. in Adolfo Longhitano (ed.): *Matrimonio canonico fra tradizione e rinnovamento*, Dehoniane, Bologna, 1991, 89-90

regulations in the written form,¹¹ in the signature given by specified people and in the presence of the specified people – a local ordinary or a parish.

Now, the “technical” regulations can be defined by the particular law issued by the Conference of Bishops, which takes the traditions of a particular country into consideration. Despite this possibility, it is rare that the Conference of Bishops formulate explicit technical regulations regarding engagements.¹² On the contrary, sometimes the conference directly declares that they do not wish to take this opportunity.¹³ In some countries, only the book of the engaged exists, but there are not any special forms regarding the engagement. In another case, they underline not only do not want to regulate the form of engagement, but the local and existing customs and practices of communities or tribes have to be preserved. In this case local bishops must primarily evaluate these customs.¹⁴ But the delegation of local conferences of bishops and bishops can derive from conciliar concept of subsidiarity,¹⁵ but I suppose the real reason of the delegation derives from the little canonical significance of engagement.

But the changing is understandable from other point of view as well: as the traditions tied to an engagement and its significance differ from country to country considerably.¹⁶ The legislator returned to the practice before the times of codified law

11 For the previous Code: Wrzaszczak, Chester: *The Betrothal Contract in the Code of Canon Law (Canon 1017)*, Catholic University of America, Washington, 1954. Writing did not mean that the documents were made by the parties themselves. It could be a form. Although the year, month and day had to be indicated, so that the document could reveal definitely whether it was an engagement or a future marriage promise. SC. Cons., Decl., 27/08/1908, AAS 41 (1908) 512. The place indicated only whether the competent ordinate or parish proceeded. Sipos, István: *Házasságjog rendszere*, op. cit. 42-43. In the former CIC defined qualified witnesses are the local ordinate or parish priest who could not delegate their duties. SC. Cons., Decl., 28/03/1908, AAS 41 (1908) 289.

12 Beal, John: Comment on Canon 1062, in Beal, John – Coriden, James – Green, Thomas (eds.): *New Commentary on the Code of Canon Law*, Paulist Press, New York, 2000, 1259; Italian Episcopal Conference, *Notiziario CEI* 9 (1983) 210.

13 Like in case of United States Conferences of Catholic Bishops. „Complementary Norm: The National Conference of Catholic Bishops intends to issue no norms regarding the promise of marriage as mentioned in canon 1062, §1, without prejudice, however, to the prescriptions of canon 1062, §2 regarding an action for reparation of damages.” United States Conferences of Catholic Bishops: <http://www.usccb.org/beliefs-and-teachings/what-we-believe/canon-law/complementary-norms/canon-1062-1-engagement.cfm> (Downloaded: 16/04/2020).

14 Like in case of Conference of Catholic Bishops of India. „The C.C.B.I. does not enact any particular law for engagement before marriage, but leaves the matter of engagement to the existing practices or to the local customs of the community or tribe, provided, in the judgement of the diocesan Bishop of the Regional Episcopal Conference, these are acceptable to the Church.” Conference of Catholic Bishops of India: *Complementary Legislations to the Code of Canon Law*. CCBI, Centre, Bombay, 1995, 8.

15 Cattaneo, Arturo: *Fondamenti ecclesiologici del Diritto Canonico*, Marcianum Press, Venezia, 2011, 168.

16 Concerning the technical elements, old authors emphasized, as in case of a marriage, there was the possibility to proceed through a representative on behalf of the parties. Ferreres, Juan: *Los Esponsales y el Matrimonio*, Administración de Razón y Fe, Madrid, 1909, 203. They also added that in this case, contrary to the assistance in a marriage, the assignment had no technical requirements. Today, the regulation of this question seems to have become under the competency of the particular law.

when an engagement was not regulated technically for the whole universal Church. Today, the viewpoints of validity are minimal: a promise made decidedly and clearly either in writing or orally.

The current regulation refers to taking into account not only local traditions but also the secular legislation of a country. This fits the views of the Second Vatican Council and the general approach of CIC according to which secular laws must be taken into account if it is possible. Today, however, we can say that, as regards the secular legal systems, an engagement has no or hardly any legal relevance.¹⁷ The current CIC - similarly to the former Code of Canon Law - does not take a position on the issue concerning 'the couple getting engaged'. It does not show if there are any disqualifying laws concerning the legal capacity of the couple, which could make them unable to establish 'the state of engagement'. It is obvious that those general principles that are needed to execute a legal act, are also the conditions of giving a future promise of marriage.¹⁸ That is to say, legal capacity, the sufficient use of reason, reaching the age of seven, (Can. 11.)¹⁹ which is needed to all legal acts, as well as needed to engagement.

Apart from the general principles, an engagement has special conditions of validity. Namely, the one who for some matrimonial impediments cannot marry validly, cannot make a promise for the same marriage to be contracted in the future either.

However, provided there is an impediment of marriage between the parties - according to certain viewpoints -, a future matrimonial promise is invalid if a dispensation cannot be granted from the impediment itself. As, according to the view of the Church, if the diriment impediment exists on the basis of 'divine' or 'natural' law (antecedent and perpetual impotence to have sexual intercourse, (can. 1084, §1) a current and valid marriage bond (can. 1085), a consanguinity regulated according to canon 1091), the ecclesiastical authorities cannot grant dispense.²⁰ In this case a future promise cannot be made either, because it will not be possible to contract the marriage. At the same time, some authors express that the promise or the engagement is valid when the church authority can dispense from the impediment or the impedi-

17 In 1986, the Conference of Bishops in Spain decided to adopt - as in case of each contract - the secular regulations regarding the future marriage promise. Bañares Juan Ignacio: Comment on Canon 1062, in Marzoa, Ángel - Jorge, Miras - Rodríguez-Ocana, Rafael (eds.): *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law*, Wilson and Lafleur, Montreal, 2004, Vol. III/2, 1109.

18 For the general principles: García Martín, Julio: *Le norme generali del Codex Iuris Canonici*, Roma, Edizioni, 2002, 92-98.

19 Some authors expressly doubted the validity of the engagements between partners who reached the age of seven but did not reach the age of being able to enter into a valid marriage. Sipos, István: *Házasságjog rendszere*, Cit. p. 42. At the same time, it contradicts the principle which says that a valid engagement needs the same conditions as a matrimonial consent. See also Dossetti, Giuseppe: *La formazione progressiva del negozio matrimoniale canonico. Contributo alla dottrina degli sponsali e del matrimonio condizionato*, Facoltà di Giurisprudenza della Università di Modena, Bologna, 1954.

20 D'Auria Angelo: *Gli impedimenti matrimoniali*. Lateran University Press, Roma, 2002, 64-85; 93-98; 178-186.

ment may pass by time, but the promise must be conditional. So, the marriage can be contracted only when the impediments have passed.²¹

Others think that a future marital promise is always invalid if there is a marriage impediment between the parties, as they promise a legal act which they are not able to carry out at the time of the promise.²² The former ecclesiastical practice supported the latter view, as when the ecclesiastical authority granted the exemption from the impediment, it asked for the renewal of the marriage promise at the same time.²³

A future promise of marriage – either unilateral or bilateral – must address a defined person. A promise given in general or to more parties at the same time is not valid. As the future promise is a personal decision too, the parties with legal capacities do not need a third party's – not even the parents' – agreement. But the underage, who belong to the family and are under the parents' control, must be warned that they cannot contract a marriage legally when the parents are unaware or reasonably opposed. (Can. 1071, 6°).

Naturally, today the significance of the above mentioned is less important than in case of a real matrimonial consent. On one hand, the parties can be dispensed from the dispensable impediments until the marriage, so they can contract a marriage validly. It is irrelevant whether they were legally competent during the engagement to give the consent of marriage. On the other hand, it is not the matrimonial consent yet, which is a qualified legal act that establishes the complete community of life and love, a bond that radically changes the legal status of the parties to one another.

2. THE LEGAL CONSEQUENCES OF A FUTURE PROMISE OF MARRIAGE

The future promise of marriage had different legal and moral consequences throughout history. Today an engagement has no legal but rather moral consequences. It means that the engaged cannot have an affair with a third person, which disturbs the relation.²⁴

Legal consequences regarding the engagement were the most significant in the Middle Ages. Unlike Roman and codified Canon Law, a legal action could be brought to contract a marriage.²⁵ Obviously, it was problematic, because the free consent could not be superseded by any power, so not even by a judicial decree ordering the contraction of the marriage. Therefore, in most cases, the jury decree ordered other kinds of compensation in the Middle Ages.

21 Sipos, István: *Házasságjog rendszere*, op. cit. 42.

22 Not every author agreed with the validity of the conditional promise "if the exemption is given". Aichner, Simon: *Compendium Juris Ecclesiastici*, op. cit. 555.

23 Aichner, Simon: *Compendium Juris Ecclesiastici*, op. cit. 556-557.

24 Gasparri, Pietro: *Tractatus Canonius de Matrimonio*, Paris, Vol. II., 1892, 40-42.

25 Szeredy, József: *Egyházjog*, Madarász Viktor Könyvnyomdája, Pécs, 1883, Vol. II, 1214.

The future promise of marriage, or engagement had another significant consequence: a double marriage impediment. The first one was a prohibitive impediment that prohibited the parties to get married to a third person. The second one was a diriment impediment that was in connection with public propriety. According to this neither parties could marry the partner's next of kin. The range of the impediment, namely to which degree relative it was extended to, changed several times. In the first times it was extended to fourth-degree relatives, but the decision of the Council of Trent extended it to only first-degree relatives.²⁶

Today, these impediments do not exist. As the list of marriage impediments is quite comprehensive in the Code of Canon Law (can. 1075. par. 2. §, Can. 1076), there is no reason to suppose that an engagement has any effect on the validity of a marriage with a third person. So, when an engaged partner marries a third person, which is morally questionable, their marriage – if there are no other impediments – will be valid. The above mentioned second marriage impediment, when an engaged partner marries the other partner's relative, does not exist in the codified law.

Although, the impediment of public propriety can appear if the engaged live in “public concubinage” (Can. 1093). Concubinage is a permanent, non-marital sexual intercourse between people of different sex. If it is public, so it can be proven in an objective forum, the engaged cannot marry the other partner's first-degree relatives (Can. 1093).

In the current law the legal consequences of a future promise of marriage are very little. No obligation derives from a future promise for the engaged to contract the marriage. The approach of the CIC is logical, because if the legislator ordered any obligations regarding the marriage contraction, they would be contradictory both with the right of choosing your life state freely (Can. 219) and the right to the marriage, with *ius connubii* (Can. 1058).²⁷ So a future promise of marriage does not obligate the partners legally to contract the marriage.²⁸

The legislator only obligates the partner that causes damage with breaking the future promise of marriage to compensate for the other's losses. The compensation relates to both malice and negligence. (Can. 128). The method of the compensation is not discussed either in the general norms (Can. 128) or in the section about the promise of marriage (Can. 1062). However the general view is that if the damage was material, the compensation should be material as well. If the damage is moral, the compensation should be moral as well. Another general principle is that the compen-

26 Vermeersch, Arthur – Creusen Joseph: *Iuris Canonici cum Commentariis*, Dessain, Romae, 1927, vol. II, 175.

27 Certain authors state that this way the Church tries to avoid a bad marriage being contracted. Cp. Jone Heribert: Comment on Canon 1017 of 1917 CIC in id., *Gesetzbuch des kanonischen Rechtes Erklärung der Kanones*, F. Schöningh, Wien-Zürich, 1940, 211.

28 Therefore some authors call the engagement “alternative obligation”. Cp. Bañares Juan Ignacio: *Comment on Canon 1062*, op. cit.1106.

sation should be the same amount as the damage.²⁹ But today, usually in any serious case the offended party turns to civil court to require compensation. So, this reference of the Code of Canon Law is highly theoretical as well.³⁰

3. DISSOLUTION OF AN ENGAGEMENT

Because of few legal effects, it can be clearly seen that neither the current law nor its academic literature do not deal with the dissolution of engagement. On the contrary, the old literature discussed the possible dissolution of the engagement thoroughly because of its greater significance.³¹ As a future promise of marriage does not have the stability of a marriage consent, it can be dissolved unilaterally or with common agreement. The dissolution has no formal norms.³² CIC does not mention what should be done if under the engagement if one partner becomes incompetent – for any reason - to make a valid marriage consent. It seems logical that the engagement dissolves *ipso iure*, as one or both of them cannot fulfil their promise and the goal to which the engagement serves as a preparation.³³

Lóránd Újházi
Senior Research Fellow
National University of Public Service
The Faculty of Military Sciences and Officer Training

29 Thériault, Michel: Comment on Canon 128, in Marzoa, Àngel – Miras, Jorge – Rodríguez-Ocana Rafael (eds.): *Exegetical Commentary on the Code of Canon Law, Wilson and Lafleur*, Montreal, 2004, Vol. I, 813-814; Chalmers, Margaret: The Remedy of Harm in accord with Canon 128, *Studia Canonica* 38 (2004) 111-154; Hendriks, Jan: Canone 128: Riparazione del danno. Obblighi e responsabilità del Vescovo Diocesano, *Ius Ecclesiae*, 15 (2003) 447.

30 D'Auria, Angelo: *Il matrimonio nel diritto della Chiesa*, Lateran University Press, Roma, 2007, 66.

31 Szeredy, József: *Egyházjog*, op. cit. 1215-1220; Sipos, István: Házasságjog rendszere, op. cit. 52-53; Gasparri, Pietro *Tractatus Canonici de Matrimonio*, op. cit. 45-66; Wernz Franz Xaver –Vidal, Petrus: *Ius canonicum, ius matrimoniale*, Apud Aedes Universitatis Gregorianae, Romae, 1925, 131-139; Vermeersch, Arthur – Creusen, Joseph: *Iuris Canonici cum Commentariis*, op. cit. 175-176; August Knecht: *Handbuch des Katholischen Eherechts*, Herder, Freiburg, 1928, 156-162.

32 Knecht August: *Handbuch des Katholischen Eherechts*, op. cit. 156-157.

33 This category includes when one of the partners enters a consecrated community, or the man picks up the sacred order. Sipos, István: Házasságjog rendszere, op. cit. 52.

SZEGEDRŐL ÉRKEZETT...

Jegyzetek Juhász Gyula Nagyváradon töltött éveéhez

ELŐLJÁRÓBAN

Jelen jegyzet nem egy irodalomtudományi tanulmány, csupán egy szerény adalék Juhász Gyula az egykori Nagyváradai Premontrei Főgimnázium helyettes tanára életének nagyváradai időszakához, a nemrégiben előkerült rendfőnöki levéltár töredékének fényében. Ez a levéltári dokumentum anyag, amely irodalomtudomány szempontjából nem képvisel értéket, viszont irodalomtörténeti szempontból érdekes lehet, most kerül először a nyilvánosság elé a Deliberationes oldalain és fényt derít néhány nyitott kérdésre is, amire esetleg az irodalomtörténettel foglalkozók még nem tudtak pontos választ kapni a bizonyítékok hiányában.

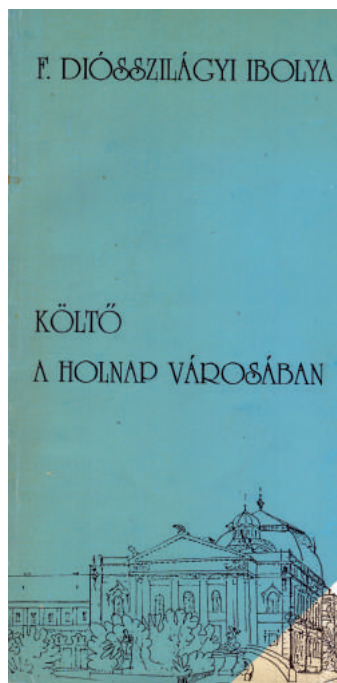
A jegyzet címe az is lehetett volna: Jegyzetek a Költő a Holnap Városában című tanulmánykötethez, amelyet 1994-ben jelentetett meg a váradi író és költő F. Diósszilágyi Ibolya, Juhász Gyula váradi éveiről. Talán ez a legrészletekbemenő, szinte a költő váradi éveit lépésről lépésre követő monográfia, amelyet eddig írtak. A tanulmánykötetet kb. öt évtizedes kutatómunka előzte meg. E jegyzet írója személyesen is ismerte F. Diósszilágyi Ibolya tanárnőt, aki a nagyváradai premontreiek templomával szembe nyíló kis utcában lakott. Sokszor volt vendége a premontreieknek és vasárnaponként szentmisére is idejárt, mondván: ez a tanárok temploma!

A Juhász Gyuláról való adatgyűjtés egyik pillére volt számára elbeszélgetni olyan személyekkel, akik közvetlenül vagy közvetetten a költő-tanárt ismerték, vagy valamilyen adatot illetve történetet tudtak róla. Óriási ügybuzgósággal keresett meg mindenkit. Az idős premontrei atyákat is hosszan faggatta, noha már nem élt akkoriban egy sem azok közül, akik Juhász Gyulának tanártársai voltak, viszont az ezt követő generáció még élt és voltak a költőre vonatkozó ismereteik. Beszélgetőtársaihoz a premontreiek közül négyet említhetünk meg: Suta Evermódot, Tauszik H. József Alajost, a Főgimnázium utolsó igazgatóját, Hutás Zoltán Pongrácot és Buday Ernő Mártont, egykori tanárokat. Ugyanakkor a rend rendelkezésére bocsátotta a Premontrei Főgimnázium Évkönyveit, ú. n. Értesítőit. Ezekből szinte minden adatot, még a statisztikai kimutatásokat is beledolgozta könyvébe, egy nagyon érdekes betekintést engedve az egykori premontrei iskola belső életébe.

Visszont a most bemutatásra kerülő dokumentum anyagot nem láthatta, ezért bizonyos kérdéseket nyitva hagyott művében, vagy bizonyos jelenségek mögött más sejtett, mint ami a valóság volt.

Többször elbeszélgetve Ibolya nénivel, többek között elmesélte, hogy már diákorában szerelmes lett Juhász Gyula költészetébe, aztán idővel kapcsolatba került a szegedi Kilényi Irmával, akinek jelentős Juhász anyag volt a birtokában, majd később nagy lendületet adott Péter Lászlóval és Ilia Mihály szegedi Juhász Gyula kutatókkal kialakult kapcsolata. Sokáig úgy érezte, hogy a költő váradi éveinek és a Holnaposokkal való kapcsolatának tanulmányozása még nincs kimerítve és ki tudná ezt legjobban véghezvinni? Csak egy olyan valaki, aki Váradot és múltját is jól ismeri. Ő erre vállalkozott és nem ismert semmilyen fáradtságot e nemes cél megvalósításában. Rengeteg levelezést, az akkori újságok hasábjait és még a nemzeti levéltárat is áttanulmányozta ennek érdekében. Mivel egy ideig átfogó műre nem gondolhatott, több tanulmányt jelentetett meg a költővel kapcsolatban és igyekezett részt venni minden Juhász Gyula emlékét ápoló ünnepségen.

Az író bevallása szerint nem csak az irodalmi érdeklődés motiválta a tanulmánykötet megírásában, hanem az a tény is, hogy a költő amolyan földijének tartotta magát, hiszen 1918-ban Makón született és egyetemi tanulmányait a Szegedi Tudományegyetemen kezdte, majd Kolozsváron fejezte be magyar-történelem szakon. E személyes és tudományos érdeklődésének kiváló gyümölcse a *Költő a Holnap Városában* című Juhász Gyula váradi éveit feldolgozó nagyon részletes monográfia.

1. melléklet: F. Diósszilágyi Ibolya könyvének borítóképe

A továbbiakban lássuk az általa nyitva hagyott kérdéseket és a választ szolgáltató bizonyítékokat, amelyek választ adnak a többi érdekelt kutatónak is.

JUHÁSZ GYULA SZEGEDRŐL NAGYVÁRADRA ÉRKEZÉSÉNEK OKA ÉS DÁTUMA

A Nagyvárad Premontrei Főgimnázium 1907-1908-as évkönyve, azaz ahogy a rendi keretekben hívták értesítője, az intézményben lévő egészségi viszonyokról így számol be: *„Az egészségi viszonyok intézetünknel a lefolyt iskolai évben kedvezőtlenek voltak. Maga a kérlelhetetlen halál is felkereste körünket és a tanárok közül követelte ki áldozatát, elragadván közülünk éppen azt, akinek távozását a legkevésbé vártuk: az ifjú Remess Vidort.”*¹

Remess László Vidor csorvási születésű váradi premontrei volt. Gimnáziumi tanulmányainak mind a nyolc évét Váradon, a Premontrei Főgimnáziumban végezte, végig színjeles eredménnyel. Az érettségi letétele után 19 évesen lépett be a premontreiek rendjébe. Dr. Takács Ferenc Menyhért prépost-prelátus is felfigyelt kiváló szellemi képességeire és noviciátus után a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemre küldte tanulni, ahol kitűnő eredménnyel diplomázott. A prépost nagy reményeket táplált irányában, látta benne a kibontakozó tudományú, jól felkészült és fegyelmezett, nevelni tudó, jövő premontrei paptanárt. A jászóvári prelatúra legnépesebb iskolájába nevezi ki 1905-ben, amely őt is nevelte, a Nagyvárad Premontrei Főgimnáziumba. Tanártársai közül sokan őt magát is tanították. Bár ismerjük a közmondást, hogy: senki sem próféta a saját hazájában, ez nem volt rá alkalmazható! Nagy örömmel és nagy megbecsüléssel fogadta őt váradi alma mátere. Vidor tanár úr igyekezett is mindenben a legmesszemenőkéig megfelelni, nagy tehetségét és tudását kamatoztatni a tanári katedrán.

Mint váradi tanárt szentelték pappá 1906-ban. Talán a mai embernek meglepő ez a tény, mert úgy gondolnánk, hogy előbb pap lesz a premontrei szerzetesből és utána tanár. 1802-től a premontreieknél a jászóvári prelatúrában szinte a szükség diktálta általános jelenség volt, hogy a tanárság prioritást élvezett a papsággal szemben a rendtagok életében. Adódott olyan helyzet is, ha az illető fiatal rendtag komoly bizalomra volt érdemes, hogy a prépost az újonc év letelte után, előbb a tudományegyetemre küldte tanári oklevelet szerezni és majd csak azután, vagy közben végezhetett el a teológiát. Egy premontrei paptanártól általánosan meg volt követelve, hogy szaktárgyán kívül, bármi is legyen az, tudnia kellett a hittant, magyar irodalmat és nyelvtant, történelmet, latint és szépírást tanítania!

Remess L. Vidor alig két és fél éves tanárkodása után, az iskolai év közepén 1908. január 30-án, egyhetes gyötrelmes szenvedés után, 25 évesen tüdőgyulladásban elhunyt. A Várad-Olaszi temető premontrei sírkertjében temették el, rendtársai mellé. Ez a temető, mely Nagyvárad Házsongárdja volt, már nem létezik. A Ceausescu kom-

¹ A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyvárad Főgimnáziumának Értesítője, az 1907-1908 iskola-évről, 85. old. - Nagyvárad, „Nagyvárad” Nyomdája, 1908

munista diktatúra idején bezárták és betiltották a temetéseket, majd az 1980-as évek közepén a román belügy a bezárt és gondozatlan, nagy kiterjedésű temetőt, ahol az elmúlt három évszázad nagyjai, papjai, apácái és egyszerű polgárai nyugodtak, a katonasággal meggyaláztatta, barbár módon a sírkövek nagy részét összetörték, a kriptákból az ott nyugvók csontjait kiforgatták. Utána még jó pár évig az ékszerkeresők, az aranyfogakat gyűjtők és az orv műkincsvadászok prédája lett. Szörnyű volt látni, hogy a Váradra telepített lakosság, akik a temető közelében épült panel tömbházakban nyertek elszállásolást, vasárnaponként a meggyalázott, összetört sírokon sütötték a szalonnát, rózsét is a temetőben gyűjtve a tűzhöz.

Akinek módja volt rá, exhumáltatta halottait és újratemette a városi temetőbe. A premontrei sírparcellából mindenkit áthoztak ebben az időben a premontreiek templomának kriptájába, a többiekkel együtt Remess L. Vidor rendtársunk földi maradványait is.

1999-ben a jelenleg is hivatalba lévő váradhegyfoki prépost-prelátus, a premontrei templom kis udvarába hozatta három premontrei megcsonkított sírkövét, amit még meg lehetett találni az elhagyatott Várad-Olaszi temetőbe. E tekintetben, kiemelkedő szerepe volt Kordics Imre váradai amatőr régész sokszor veszélyekkel járó kutatásainak. Már csak három sírkövet talált meg az ingoványok között, mert a többi, mivel értékesebb anyagból készült, üzerek sírkő bizniszének lettek áldozatai. A három megcsonkított és összetört sírkő közül az egyik Remess L. Vidoré volt.

2. melléklet: Remess L. Vidor sírköve

Visszatérve Remess L. Vidor személyéhez, le kell szögeznünk, hogy 1908 februárjában, nagyon nehéz volt az ő elhunytja miatt megüresedett tanári állást betölteni. Egyrészt azért, mert elég közkedvelt és tehetséges, jól tanító tanár volt, tehát egy ugyanilyen, vagy ezt megközelítő kaliberű helyettes tanárt kellett találni. Másrészt olyan valaki kellett, aki fel tudta venni a versenyt a párhuzamos osztályokban tanító idősebb és nagyon híres Szilágyi Dózsaival, nem beszélve arról, hogy a tanév közepe volt, amikor nehéz szabad tanerőt kapni. A premontreiek között sem találtak. Ilyenkor az igazgató feladata volt, hogy megfelelő helyettest keressen, akit aztán a prépostnak prezentált a kinevezés végett. A keresésnek nem volt megszabott metodológiája, de valamilyen ajánlás mindenképpen kellett. Diósszilágyi Ibolya úgy véli könyvében,² hogy a fő ajánló Németh József Szegeden lakó csanádi segédpüspök lehetett, az összekötő személy, Juhász Gyula és a rokon püspök között pedig Tokár Mária, a költő anyai nagynénje jön szóba. Sajnos ez a kérdés előttünk továbbra is nyitott marad, mivel a töredék társházi, illetve rendfőnöki levéltárban, ami nemrég előkerült, semmilyen ajánlást vagy erről szóló adatot nem lehet fellelni. Viszont nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az akkor már befutott premontrei paptanárok között is találunk szegedi származásúakat, mint: Dr. Sándor István Jenő, aki akkoriban a hittudományok tanára volt a Budapesti Norbertinumban. Továbbá Zimányi Lajos Mihály, aki a Kassai Premontrei Főgimnázium tanára volt. Nem különben a váradi premontrei tanári karból a legnagyobb barátja Bertrám István Brúnó is a Torontál vármegyei Nagyikikindáról származott. Ők szabadságuk idején hazalátogattak Szegedre és informálva lehettek más módon is Juhász Gyula helyzetéről, aki éppen Lévát otthagyva, otthon Szegeden tartózkodott. Ne felejtjük el azt sem, hogy a költőnek a segédpüspök rokona mellett, piarista paptanár rokona is volt Magyar Gábor személyében. Tudjuk azt is, hogy Juhász Gyula édesapja is próbálkozott a teológiával és maga a költő is volt piarista novícius! Tehát feltételezhető egy ú. n. piarista vonal is. Miért érdekes ez? Mert a váradi premontreieknek a legnagyobb konkurenciát a piaristák jelentették. A Nagyváradai Premontrei Főgimnázium teljesen körül volt véve a környező városokban piarista gimnáziumokkal: Nagykárolyban, Temesváron, Szegeden, Debrecenben és Kolozsváron. A váradi rendi hagyomány megemlékezik egy furcsa jelenségről e konkurencia kapcsán, hogy akiket menesztettek a piaristák, azokat szívesen fogadták a premontreiek Nagyváradon, de az a viszonyulás fordítva is igaz volt: akiket elküldtek a premontreiek, azokat a piaristák szívesen felvették. Nos, Juhász Gyula elhagyja a piarista noviciátust, aztán a lévai piarista iskolát is. A piaristáknál már nem sok esélye maradt. Ennek híre pletyka szinten, így vagy úgy a váradi premontreiek körébe is eljutott, hiszen a konventen belül szóbeszéd tárgya volt és ez magyarázza a váradi premontrei tanári kar roppant előzékenységét és végtelen toleranciáját vele szemben. Lényegében Juhász Gyula Nagyváradon a helyettes-tanárság mellett azt csinált, amit akart: verset írhatott, színi kritikákat közölhetett, újságírással is foglalkozhatott, nem

2 V. ö. F. Diósszilágyi Ibolya: *Költő a Holnap Városában*, 6. old. *Literator*, 1994.

különben a Holnap Irodalmi Társaság alapító tagja lehetett. A premontreiek nem szóltak bele iskolán kívüli életébe és foglalatosságaiba. Ezek háttér információk csupán, de megfelelő adatok nélkül nem tudjuk felfedni pontosan, hogy a nagyváradai igazgató, ez a bécsi születésű tetőtől talpig úriember, Novotny Sándor Alfonz miért őt hívta meg az üresedésben lévő tanári állásra. Még egy tényyszerű dolgot nem hagyhatunk figyelmen kívül. Novotny S. Alfonz akkoriban a Szigligeti Ede Társulat rendes tagja volt. A társulat több premontrei taggal rendelkezett, mivel Szigligeti Ede a Nagyváradai Premontrei Főgimnázium egykori diákja volt és szívesen vette a társulat a tudós, művelt premontreiek jelenlétét köreiben. De nem csak ők foglaltak helyet a tagságban, hanem sok premontrei öregdiák is. Feltételezhető, hogy a már ismertségre szert tett Juhász Gyulának tanárként való meghívását ők is sugalmazhatták a gimnáziumi igazgatónál.

Diósszilágyi Ibolya könyvében a következőket olvashatjuk: *„Juhász Gyula – ahogy lírai visszaemlékezésében, A Holnap városá-ban írta, - február közepén, késő délután érkezett Váradra, „bizonyosan péntek volt”. Ez utóbbit feltételezhetőleg csak színezésként, élete nyomorúsága kifejezésének érzékeltetésére írta, lévén a péntek közhiedelem szerint szerencsétlen nap. Bár lehet, hogy valóban ekkor jött; az újsághír ugyan a 13-át, a csütörtököt jelöli meg érkezése napjának a 11-e este kapott szegedi telefonértesítés nyomán. S ez is valószínűbb. Ahogy írja itt, teljesen bizonytalanságban volt a közeljövőjéről: nem tudta, hol fog megszállni, hol fog vacsorázni. Az állomáson a hozzá hasonló korú költőtárs várta, Dutka Ákos, a későbbi jóbarát, a kis költőújonccal, Emőd Tamással együtt. Állomási jelenlétük a 13-ai érkezésre vall. Honnan tudhatta volna különben Dutka, aki Juhászt addig nem ismerte, hogy mikor jön, ha nem a Szabadság aznapi cikkéből? Elképzelhető, hogy a Nagyvárad is szerette volna munkatársnak megnyerni a nagy műveltségű, jól felkészült költőtanárt, ez vezethette Dutkát, a Nagyvárad munkatársát, mikor kisietett eléje az állomásra; igyekezni kell még a konkurrencia előtt megelőzni másokat, főként a Szabadságot, mely megérdemelten bár, de mégis gyanúsán elhalmozta dicséretekkel, ami arra enged következtetni, hogy célja van vele. A 13-ai jövetel mellett szól az is, hogy késő délután érkezve az idegen városba, kellett legalább egy nap, hogy szállásról, étkezésről gondoskodják; egy kicsit ismerkedjék a várossal, tájékozódjék benne; hogy megtalálja szállásától az iskolához vezető legrövidebb utat.*

Juhász Gyula Váradra kerülését örömmel fogadták a helybeli értelmiségiek, művészek, újságírók, művészetpártolók, akik – mint az új írónemzedék egyik képviselőjében – jövődő fegyvertársukat látták benne. Ez magyarázza, hogy lelkesedésükben lakomát rendeztek tiszteletére. Február 16-án a Rimanóczy-vendéglő különtermében gyűltek össze a modern irodalom és művészet hívei, alkotók és pártolók, irodalombarátok, mintegy harmincan, s lelkes pohárköszöntőkkel ünnepelték a körükbe érkezett költőt. Juhász Gyula az ovációért szép beszédben mondott köszönetet; ez volt az első közszereplése Váradon. Ez alkalommal vette fel Várady Zsigmond a gondolatot: itt

az ideje, hogy a modern irodalom, modern művészet, modern kultúra hívei egyetlen táborba egyesüljenek. Ez lett a Holnap születésének fogantatása.”³

Juhász Gyula Váradra érkezésének pontos dátuma felől Diósszilágyi Ibolyát maga a költő közlése zavarta meg, mint a fenti idézetből is láthatjuk, bár a korabeli újságok február 13-a csütörtököt közölnek le. Viszont a levéltári dokumentumok alapján, ezt pontosan meg tudjuk határozni, hiszen őrizzük azt a táviratot, amit Juhász Gyula Novotny S. Alfonz igazgatónak küldött érkezéséről. A sürgöny szövege, amit 1908. február 12-én reggel 8 óra 28 perckor Szegedről adott fel, a következő: „*Csütörtökön érkezem, tisztelettel, Juhász tanár.*”

[illegible]

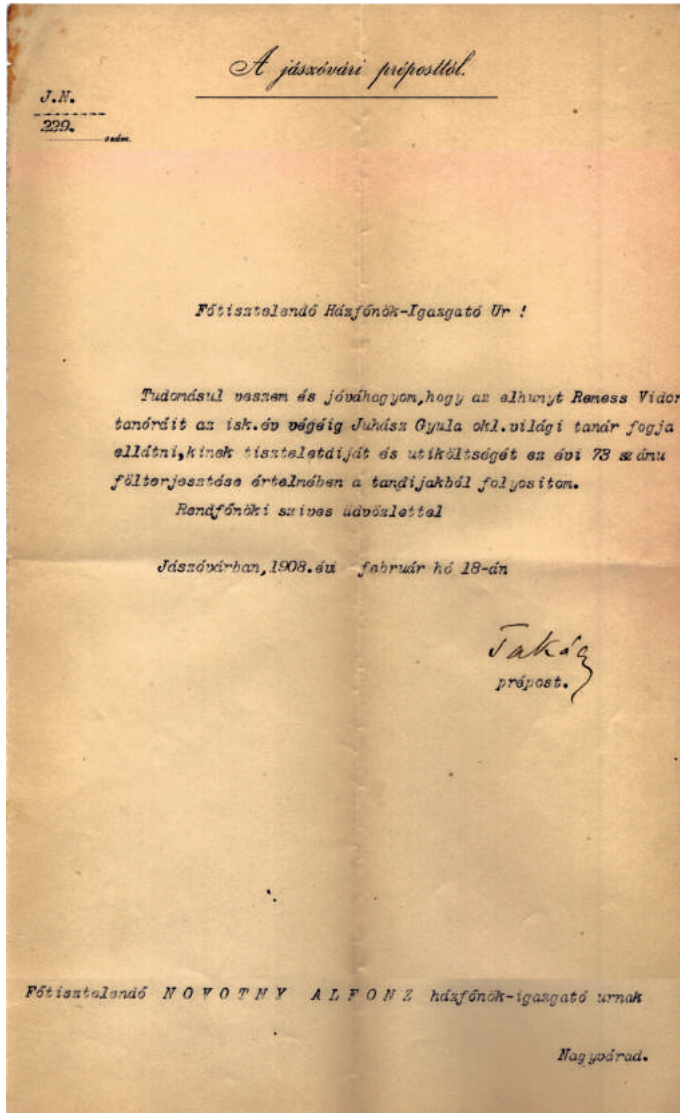
3. melléklet: Juhász Gyula távirata

Ezt a táviratot Diósszilágyi Ibolya nem láthatta, ezért csak feltételezhette a költőről írt monográfiájában a 13-ai csütörtöki érkezést. Tehát kétséget kizárva állíthatjuk, hogy Juhász Gyula 1908. február 13-án csütörtökön érkezett meg Nagyváradra, hogy elfoglalhassa a Premontrei Főgimnáziumban tanári állását!

Bizonyítani lehet azt is, hogy jóakarói és ajánlói nem a legfőbb eljárónál a prépost-prelátusnál pártfogolták a költő ügyét, hanem a váradi igazgatónál. Takács F. Menyhért prépost 1908. február 18-án kelt 229-es iktatószámú levelében azt írja

3 F. Diósszilágyi Ibolya: *Költő a Holnap Városában*, 9-10. old. Literátor, 1994.

Novotny S. Alfonz igazgatónak: „Tudomásul veszem és jóváhagyom, hogy az elhunyt Remess Vidor tanórát az iskolai év végéig Juhász Gyula okl. világi tanár fogja ellátni, kinek tiszteletdíját és útiköltségét ez évi 73 számú fölterjesztése értelmében a tandíjakból folyósítom.” (...)

4. melléklet: Takács prépost levele 229/1908. február 18-án

TANÁRI ÉVEK EGY TANÁRI JELLEMZÉS ÉS NÉHÁNY DIÁKVERS TÜKRÉBEN

Juhász Gyula nagyváradi tanárkodásának három és fél éve alatt szinte minden évfolyamon tanított. A Premontrei Főgimnázium nyolc gimnáziumi osztályos rendszerű volt, tehát az első gimnáziumi osztály a mai V.-nek felelne meg, a nyolcadik pedig a XII.-nek. Az alsó osztályokban magyart, latint és történelmet, míg a felsőbbekben a magyar kivételével, görögpoétlő irodalmat tanított.

A váradi premontreiek birtokában maradt levéltári anyag hallgat tanári éveiről, viszont az iktatott levelek között előkerült egy boríték, amire csak annyi volt írva: „Juhász”, benne róla egy rövid jellemzés dátum és szerző nélkül, valamint egy diákversgyűjtemény, amit a tanárok elkobozhattak a diákoktól, vagy éppen szünetben hallottak tőlük. Egyébként három premontrei tanár is szenvedélyesen gyűjtötte a gúnyverseket, WC és padfirkákat a premontrei gimnáziumban. Ezeket összeszerkesztve a Premontrei Öregdiákok Egyesülete *Röhög a vesém* cím alatt adta ki, de a borítékban találtak nem szerepelnek ebben a könyvben. Valószínű, mivel a házfőnök-igazgató kezelésében volt ez a levéltár, tőle származhat a tanári jellemzés is, ami vázlatként szolgálhatott a prépostnak írt beszámolóhoz, amit a helyettes tanárokról volt köteles jelenteni. Bizonyára Novotny igazgató gyűjtötte össze ezeket a versikéket is. A tanári jellemzést az alábbiakban adjuk közre:

„Juhász tanár – imádságos lelkületű, többször látták a templomban elmélkedni, néha túlságosan melankolikus, jó felkészültségű, több nyelvet ismer, a görögre is felzárkózott, irodalmi dolgokban néha nem értenek egyet Beke Boldizsárral, viszont Bertrám Brúnóval jó barátok, lévén földiek. A diákok közül sokan szeretik ezért nagyobb népszerűségnek örvend a színházlátogatás a tanítványok körében.

A Holnaposok társaságához tartozik, közöttük sok a veszekedés, különösen Ady-val. A helyi lapokba ír, verseket is és színi kritikákat is és nemcsak. Kiterjedt társadalmi életet folytat, barátai közé tartoznak volt növendékeink is. A modernségnek nagy úttörője, Szilágyi Dózsa szerint nem a jó irányba, mert a modern nem szükségképpen egyenlő a szabadelvűséggel. Dózsa is modernnek, haladónak tartja magát, de a szabadelvűekkel szemben nagyon radikális, viszont Juhász éppen ezek társaságát keresi, mint sok volt tanítványunk is, az érvényesülés miatt. Nagy együttérzéssel viseltetik a társadalmi problémák iránt, keresi a megoldást a szegénység enyhítésére és a tanügyi bajokra is. Látszólag nálunk jól érzi magát, de idegessége és kedélybetegségének jeleit néha látni rajta. A gimnáziumi életben nem volt semmiféle baj előidézője.”

Novotny S. Alfons igazgató sokat idézett jelmondata volt: „Mindenkor szeretettel nem vasszigorral akarok a lelkekre hatni!” – ez a tapintatos szeretet itatja át ezt a tanári jellemzést is, ezért tulajdonítjuk neki a szerzőséget.

A költő imádságos lelkületét és csendes imádkozásait, amit a jellemzés említ, megerősíti a Szabadság nagyváradi napilapban 1908. május 10-én közölt Csönd című verse:

*Az aranyos mennyezet fele zsongva
 Az óriás, üres templomhajóba
 Még ott suttog az elszálló ima.
 Piros sebeit némán viselvén
 Mennyei búsan mosolyog keresztjén
 A boldogságos Miriam fia.
 S az áhítatot teregető csöndben,
 A tömjénterhes, lilás levegőben
 Szirmát bontja a rosa mystica!*

Bár vita tárgya, hogy a költő a váradi premontreiek templomába, illetve arról írta-e ezt a versét, az azonban tény, hogy a főoltár képe a kereszten haldokló Krisztust és a kereszt alatt álló Fájdalmas Szűzanyát ábrázolja.

A csíkszentsimoni származású Beke Benjámin Boldizsár Juhász Gyula tanárkodása idején, szintén magyar irodalmat tanít, nagyon híres székelyes beszédéről, amihez a szellemes diákság külön szószedetet szerkeszt, de ő van megbízva a tanári könyvtárral is. Bekének egy nagyon szép és értékes tanulmánya van Petőfi Sándor hazafias költészetéről, ami egyik kedvenc témái közé tartozott. Budai Ernő Márton visszaemlékezései szerint, Beke és Juhász között néha adódtak szakmai építő jellegű viták Petőfi és Arany költészetéről. A költő úgy tűnik Aranyt tartotta nagyobbra. Adyval is volt hasonló vitája, mindenesetre a közművelődést szolgáló váradi előadásában óvakodott attól, hogy valamelyik költőóriás jó hírét is csorbítsa.

Bertrám István Brúnó, mint már említésre került, Nagyikikindán született Délvidéken a Vajdaságban (ma Szerbia). Sokszor megfordult Szegeden is, az sem kizárt, hogy már előbb is, ha nem is személyesen, de ismerhette Juhász Gyulát. A jellemzés és az írói monográfiája is a költő jó barátjának tartja, hiszen földiek. Valószínű, hogy közös értékrendjük és gondolkodásmódjuk kötötte össze őket, annak ellenére, hogy Juhász humán, míg Bertrám reál tantárgyakat tanított. Barátságuk későbbi elhidegülésének az okát Budai szerint Szilágyi Dózsa személyében is kereshetjük, mert Szilágyi volt a példaképe Bertrámnak. Még prédikációs stílusát is utánozta, szemöldöktépkedő gesztusaival. Szilágyi viszont nem nézte mindig jószemmel Juhász szabadelvű baráti körét.

A jellemzés azt írja továbbá, hogy a premontreieknél, talán látszólag, de jól érzi magát a költő. Valóban költői és irodalmi karrierjének egyik kiemelkedő és nagyon gyümölcsöző korszaka a váradi időszak. Ennek egyik alappillére és főihletője a Sárospataki Anna színésznőhöz kötődő plátói szerelme. A korabeli színkritika tehetségtelennek, táncolni nem tudónak, butácskának tartotta ezt a „darabosabb” testalkatú, a csinoság ideáljának konvencionálisan nem éppen megfelelő művésznőt, de a költő szépnek látta és érzelmeivel szorosan kötődött hozzá, tegyük azt is mellé: reménytelenül. Az irodalomtörténészek azt is állítják, hogy létezik egy Sárospataki Nusi a valóságban és létezik egy másik ideális a költő képzeletvilágában. Kettejük viszonyáról nem a levéltári

adatok tesznek említést, hanem a diákoktól származó versek, amelyeket talán nem lehet a gúnyversek kategóriájába sorolni, mert nem olyan rosszindulatúak. Lássuk ezeket:

*Megjött Juhász nagy kalappal,
Vajon mit kezd a Nagy Falattal?
A szünetben megfigyeltük:
Nem igazi a szerelmük!
A színésznő a Kis Bálna,
Alig nézett mi Gyulánkra!
Nem ez volt a Juhász vágya,
Így került a betegségba.*

Akik írták, vagy költötték ezeket a rímeket, nyilván nagy szimpátiát tápláltak a költő felé és bizonyára a megfigyelés helye a váradi színház volt. Viszont éles humorral illették a művésznőt alkatára utalva a Nagy Falat, illetve Kis Bálna gúnynevekkel.

Bizonyára a reménytelen és beteljesületlen szerelem, a művésznő közömbössége a költő iránt, Juhász Gyulát a depresszióba sodorhatta sokszor. Lelki bajairól beszélgetett Bertrám Brúnóval, mint lelkiatyával és baráttal, miközben felügyelte a délutáni sportolást és játékot a gimnázium udvarán. Az ilyesmire szenvedélyesen figyelő diák-szem és fül erről is tudhatott a következő strofa tanúsága szerint:

*Bertrám Brúnó fehér barát,
most oktatja Juhász Gyulát;
mert a férfi szeretője,
minden bajnak a szerzője!*

Nem tudhatjuk pontosan, hogy mi nem tetszhetett Sárvári Annának Juhász Gyulában. Talán alacsony termete, sokszor kopott öltözéke, nem mindig tréfás kedve, vagy éppen pénztelensége? Ezeket a dolgokat rímfaragó tanítványai is észrevették, mikor tanári állását elfoglalta:

*Meghalt ifjú tanárunk Vidor,
Benne nagy volt ám a szigor.
Megjött Juhász az új rétor
Belátni, nincs benne fintor.
Első órán barátságos,
Reméljük, hogy igazságos.
Modern minden gondolata,
A görögöt ne tanítsa!*

Vagy:

*Itt az évnék februárja
Megjött a premisek Juháskája.
Kopott öltöny, lejárt cipő,
Reméljük, hogy nem lesz intő.*

AZ 1907-1908-AS TANÉV LEZÁRÁSA UTÁN

Az 1907-1908-as tanév közepétől, február 15-től tanít Juhász Gyula a Nagyváradi Premontrei Főgimnáziumban helyettes tanári státuszban. A helyettes tanároknak, mert helyettesítők, a kinevezésük csak egy bizonyos időre szól, legfeljebb egy tanévre. A költő a tanév befejeztével hazatér Szegedre, várva az új megbízatást. Diósszilágyi Ibolya a költőről szóló monográfiájában azt állítja, hogy ez a megbízatás a váradi főgimnáziumba késett, még nyár végére sem érkezett meg, ami a költőt kételyekkel és nagy aggodalommal tölthette el, majd *Juhász Gyula összes művei*-ből idézi a vonatkozó részt a költő és Babits Mihály levelezéséből:

„Juhász Gyula befejezte a 1907/08-as tanévet, s hazautazott Szegedre. Mivel évről-évre kapta a megbízást tanításra a premontreieknél, s az még augusztus vége felé sem érkezett meg, aggodalomban és bizonytalanságban tölthette a nyári szünidőt. De talán az mégis halvány reményt kelthetett benne, hogy ha ilyen sokáig késik az értesítés, felmondás mégsem lehet. Babits 1908. augusztus 26-a előtt írta neki Szekszárdról: „ide szövök egy nagyon fontos kérdést, amelyre azonnal felelned kell: hova mégy szeptemberben? Vissza Váradra? [...] Vagy Szegeden maradsz? Vagy tanári állást kapsz Trsztenán”? [...] „Én most úgy lógok Szeges és Nagyvárad között, mint a próféta koporsója” – válaszolt rá Szegedről Juhász 26-án. [...] „Mindazonáltal valószínű, hogy Nagyváradon leszek tanár és színikritikus...” írta – 29-én.”⁴

Az író hipotézise megdölni látszik, mert már 1908. aug. 6.-i keltezéssel és 63-as iktatószámmal a konventi perjel a prépost-prelátus nevében ír a váradi igazgatóságnak Jászóvárból Juhász Gyula alkalmazásának ügyében. Tehát a szokott időben küldi a zágrábi származású, minden szláv nyelvet ismerő Luger Mór Valér a préposti döntést. Szó szerint ez áll a hivatalos levélben: „Öméltósága a Prelátus úr meghagyásából van szerencsém a ft. igazgatóságot tisztelettel értesíteni, hogy Juhász Gyula világi tanár a jövő tanévre is kaphat nálunk alkalmazást. Ha nem maradna, akkor más megfelelő tanerőt fogadjon helyébe (...)” A levél Tóth Albin premontrei tanár elhelyezését is tudatja, valamint, hogy óráit szintén Juhász Gyulára bízák.

⁴ F. Diósszilágyi Ibolya: *Költő a Holnap Városában*, 20-21. old. Literátor, 1994.

A jászóvári Konventfőnökségtől.

J. N.

63. sz.

1908.

A premonstrei Főgimnázium J. Igazgatójának,
Nagyvárad.

Önmetélsága a Prelátus úr meghagyásaiból van szerencsém
a J. igazgatójának leveleivel értesíteni, hogy Juhász
Gyula világi tanár a jövő tanévre is kaphat némi
alkalmazást. Ha nem maradna, akkor más megfelelő
tanárt fogadjon helyébe, vagy testületi helyettesi-
tással látja el a Főlk. Alk. írást, mert Főlk. Alk.
rendeléseiről Váradról elhelyezni önmetélsága el-
határozta.

Rendtársi szíves üdvözléssel vagyok

Jászóvárlan, 1908. aug. 6.

Beosztásos szolgálja
Lugovics

Ez a távirat is bizonyítja, hogy a váradi premontreiek mennyire kívártak és számítottak Juhász Gyulára. Megérkezésével kezdte az igazgató a tantestületet szervezni és kissé késett is az erről szóló jelentés a prépostnak. Takács Menyhért prépost egy nagyon rendszerető, pontos és gondoskodó, de ugyanakkor szigorú előjáró volt. Más megnyilatkozásaiból tudjuk, hogy az effajta önkényeskedést, amit a költő is tanúsított 1908 tanév kezdetén, nem vette jó néven és nehezen is tolerálta, különösen a prelatúra legnépesebb iskolájában!

Ebben az időben a Jászóvári Premontrei Kanonokrend egy prelatúrába egyesített három prépostságának (Váradhegyfok, Jászó, Lelesz) három gimnáziuma volt: Rozsnyón 254 diákkal, Kassán 501 diákkal, Nagyváradon 631 diákkal.

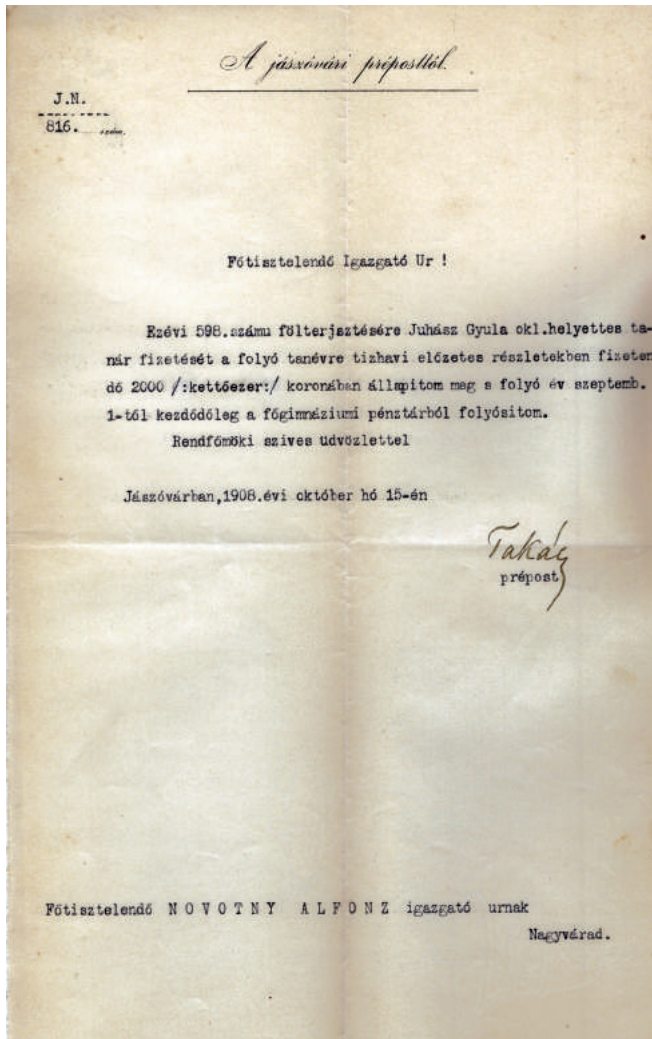
Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Diósszilágyi Ibolya nem tudott ezekről a levéltári anyagokról, tehát a legjobb szándékkal feltételezte, amit könyvében leírt. Viszont a ténszerűség az ellenkezőjét mutatja.

JUHÁSZ GYULA TANÁRI DÍJAZÁSA A NAGYVÁRADI PREMONTREI FŐGIMNÁZIUMBAN

Diósszilágyi Ibolya művében Juhász Gyula szociális érzékenységről értekezve többek között ezt írja: *„A tanári javadalmazás kérdése is nagyon foglalkoztatta. Mint helyettes tanár az államhoz végleges állásért folyamodó kérelmeiben éhbérnek nevezte a papi gimnáziumban kapott fizetést; ez az éhenhaláshoz sok, a megélhetéshez kevés. Helyettesként havi 66 forintot kapott; azaz százharminckét koronát; mikor az államhoz került, 110 forint lett a fizetése. Ha tekintetbe vesszük, hogy egy verséért ekkoriban 10 forintot kapott, valóban kevés a helyettes tanári járadék.”*⁵

A monográfia író nem határozza meg, hogy melyik papi gimnáziumban volt ennyi a fizetése. A nagyváradi rendfőnöki levéltárban viszont konkrét adatok vannak a költő javadalmazásáról. Takács prépost 1908 október 15-én kelt 816 iktatószámú levele rendelkezik a díjazásról, ekképpen ír az igazgatónak: *Ezévi 598. számú fölterjesztésére Juhász Gyula okl. helyettes tanár fizetését a folyó tanévre tízhavi előzetes részletekben fizetendő 2000 (kettőezer) koronában állapítom meg s folyó év szeptember 1-től kezdődőleg a főgimnáziumi pénztárból folyósítom (...)*

5 F. Diósszilágyi Ibolya: *Költő a Holnap Városában*, 56. old. Literátor, 1994.

7. melléklet: Takács prépost 816/1908. október 15-i levele

Az igazgatóhoz írt 844 számú 1908 október 29-i keltezésű levelében ezt újra megerősíti. Hogy ez a 2000 korona mennyire sok vagy kevés, nehéz megállapítani több mint száz év távlatából. Viszonyítási alapként álljon itt egy másik levéltári dokumentum, amely tételesen felsorolja a nagyvárad főgimnáziumban tanító 18 premontrei tanár illetményének a prépost által meghatározott összegét 1911 szeptember 15-i keltezéssel. Tehát Juhász Gyula távozása utáni állapotról van szó.

J. N. A járási prépost.

726. sz.

A prím. tanárak föl. fizetéseiről

Nagyvárad.

A városi tanárak szolgálati illetményeit az 1911. szept. 1-től 1912. szept. 30. közötti időzáró állapítom meg s egyúttal a központi főpénztárakból kintalányozom.

Szám	Név és hivatal	Érték	Állás	Összes	Érték
1.	Szmetka Ödön, házfőnök-igazgató	1600	320	1920	25.
2.	Kertész Miksa, rendes tanár	1200	400	1600	35.
3.	Károly József de., " "	1200	400	1600	32.
4.	Pásztor Sándor de., " "	1200	240	1440	23.
5.	Vagy László de., " "	1200	240	1440	22.
6.	Békés Boldizsár de., " "	1200	180	1380	18.
7.	Károly Károly de., " "	1200	180	1380	15.
8.	Erdősi György de., " "	1200	120	1320	10.
9.	Szilágyi József de., " "	1200	60	1260	8.
10.	László Bertalan de., " "	1200	60	1260	8.
11.	Labancz György de., " "	1200	60	1260	7.
12.	Bertalan József de., " "	1200	60	1260	6.
13.	Tóth József de., " "	1200	-	1200	4.
14.	Kovács Káldid de., " "	1200	-	1200	4.
15.	Nagy Sándor de., hittanár	800	-	800	4.
16.	Laciny József de., rendes tanár	1200	-	1200	3.
17.	Székely József de., " "	1200	-	1200	3.
18.	Kravjanszky Mór, próbaéves tanár	600	-	600	-
	Összes	21000	2320	23320	-

Jarási, 1911. szept. 15.

Takács
prépost

8. melléklet: Takács prépost 726/1911. szeptember 15-i határozata az illetményekről

Megfigyelhető, hogy Szmetka Ödön házfőnök-igazgató, betöltött 25 szolgálati év után 1920 korona illetményre jogosult. Juhász Gyula mint helyettes tanár, már három évvel ezelőtt 2000 koronát kapott, többet mint az igazgató 1911-ben. A listán az utolsó helyen Kravjanszky Mór próbaéves tanár csak 600 koronát kapott. Úgy értékelhetjük, hogy Juhász Gyula a kor körülményeihez képest tisztességes javadalmazást kapott, annak ellenére, hogy esetleg kevesellte ezt az összeget és éhbérnek tekintette.

1911 KIHÍVÁSAI

Ezek a kihívások legmélyebben a Jászóvári Premontrei Kanonokrend legfőbb előjáróját a prépost-prelátus személyét érintették. Dr. Takács F. Menyhért az amúgy is sok energiát felemésztő ügyviteli bajok és feladatok mellett két nagy problémával kellett még szembenézzen: a szabadelvűség eszmevilágának beszűremkedésével a fiatalabb rendi tanárok körében, valamint a prépostok örökös keserves keresztségével, vagyis a megelőlegezett rendfőnöki bizalom, a rendtársakba befektetett szellemi tőke és a rend által nyújtott anyagi valamint szellemi lehetőségekkel való visszaélés a magasan képzett rendtagok részéről. A probléma legsúlyosabban a kassai tanári karban mutatkozott. Takács prépost, hogy a problémának elejét vegye és ki ne csússzon a kezéből, a 309. számú 1911 május 13-án kelt levelében, június 18-ra Jászóvárra rendeli az összes házfőnököt, gimnáziumi igazgatót és konviktusi kormányzót, hogy a rend személyzeti ügyeit megtárgyalják. A tanácskozásról nincs Váradon semmilyen jegyzőkönyv, lehet, hogy titkos jellegű volt, de bizonyára szóba került a szabadkőművesség támadása az egyházi rend a papság és az egyházi oktatás ellen. Ezzel kapcsolatban ismert volt XIII. Leó pápa apostoli körlevele a szabadkőművességről a *Humanum Genus* kezdetű, amelyet 1884. április 20-án adott ki. Az apostoli körlevél két ízben is idézi Szent Ágoston műveit, aki a premontrei szabályzott kanonokok regulaadó atyja. A második idézet Szt. Ágoston CXXVII-ik jelzésű leveléből ma is roppant aktualitással bír: Ámde, mondja Szent Ágoston, sokan azért vélik vagy akarják elhitetni, hogy a keresztény tan a közjót elő nem mozdítja, mert nem akarják, hogy ennek erős alapján nyugodjék az állam, hanem inkább a gonosz tettek büntetlenségén!

Érdeemes még idézni néhány passzust az apostoli körlevélből, ami kötelező erővel hatott a premontrei iskolák szellemi életére is, és amit egyébként a világ katolikus püspökeinek írt. *Több elődünk immár (írja XIII. Leó pápa) sokszor kimondta, hogy aki katolikus hitét és lelkének üdvét szíven viseli, semmi szín alatt sem lehet tagja e társulatnak. Ne csaljjon meg senkit a szabadkőművesek csalfa hírneve, mert ha úgy látszik is, hogy nem kívánnak olyasmit, ami a vallás és erkölcs szentségével ellenkezik, mégis mivel a társulat egész lényege és célja bűnös és gonosz, velük társulni, terveiket előmozdítani semmi szín alatt nem szabad. (...)*

Negyedszer, hogy céljainkat annál könnyebben elérjük, kiváltképpen kegyeletes gondjaitokba ajánljuk a fiatal nemzedéket, a társadalom reményét. A legfőbb súlyt ennek tanítására fektessétek; soha ne véljétek elegendőnek az örökösödést, hogy az ifjúság azon iskolákba ne járjon, melyekben őket a titkos társulatok mételyes szelétől féltetni kell. Szülők, hitoktatók, lelkészek a keresztény tanítás alkalmával intsek, figyelmeztessék a gyermekeket és tanítványokat, hogy milyen kárhozatos társulatok ezek, hogy idejekorán megismerjék az álnok és ezerféle fogásokat, melyeket használnak, hogy az embereket törbe ejtsék. Sőt, akiknek kötelességük az ifjúságot a szentségek fölveteléhez előkészíteni, jól teszik, ha a gondjaikra bízott ifjakkal megfogadtatják, hogy szüleik tudta és akarata, lelkipásztoruk felszólítása s gyóntatójuk tanácsa nélkül, soha semmiféle társulatba nem lépnek.

Takács Menyhért prépost ezen kitételek fényében, igyekezett a katolicizmust konventjeiben és intézeteiben fenntartani, és a szabadkőműves eszméket távol tartani. Mivel sejtette és valamennyire érzékelte, hogy baj van, a házfőnök-igazgatókat utasításokkal látta el a szóban forgó rendtársak megfigyelmezésére. Bár nem kételkedett utasításainak véghezvitelében, mégis a kívánt eredményt nem tudta elérni. Ezért a fent említett tanácskozás végeredménye a 484-es számú 1911. június 29-én kelt rendelet, amelyben az áthelyezések sorozatát eszközli. Az előjárókat „feltele buktatással” áthelyezi: Novotny S. Alfons a váradi igazgatóságból a budapesti Norbertinum kormányzói székébe kerül. Szmekta Ödön kassai igazgató, aki egyébként váradi származású, átjön Váradra az igazgatói székbe. Kassára új igazgató kerül Karsai Ervin személyében. A tanári kar tagjait, különösen a kassait áthelyezi és újakat nevez ki oda.

Úgy látszik, hogy óvintézkedéseivel sem érte el teljes célját, ugyanis 699. számú 1911. szeptember 12-én kelt leiratában adja tudtul Kundt Ernő rendi áldozópap, kassai főgimnáziumi tanár rendből való kilépését. Ennek okáról a következőket írja:

Hogy a hitehagyott rendi tag szentségtörő cselekedetének mi volt a közvetlen oka, arról ezideig tudomásom nincsen, de annyi bizonyos, hogy a távolabbi és igazi ok a nevezettnek hitbeli eltévelyedésében, valláserkölcsei érzületének teljes ellazulásában, papi lelkiismeretének kialvásában s a világi hiúság követésétől megzavart lelkületében kerekendő. Tettéért Isten előtt lesz felelős. Szeretett rendünknek kiszámíthatatlan erkölcsi kárt okozott; az ellenségnek ádáz örömet, nekünk szégyent, a katolikus hívő lelkeknek keserű csalódást és megbotránkozást. De legnagyobb kárt okozott azáltal, hogy a katolikus ifjúságot tiszta hithűségében, keresztény erkölcsében sértette és botránkoztatta meg. Ha tudta volna mit cselekszik, bizonyára nem cselekedte volna! (...)

Kundt József Ernő mecenzéfi születésű német-cipszer származású rendtagot, a rend a londoni egyetemen képeztette, ahol angol nyelv és irodalomból diplomát szerzett. Oly kiválóan elsajátította az angol nyelvet, hogy Kassán nem csak a premontrei főgimnázium, hanem a főreál iskola nyelvtanára is volt. Kilépésekor 32 éves. Tehát egy fiatal, magasan képzett rendtárs elvesztéséről van szó, aki visszaélt rendfőnöke bizalmával és a rend nyújtotta tanulmányi és munkalehetőséggel. Az idézett préposti leiratról kiviláglik, hogy magáévá tette a szabadelvű eszméket, melyek a katolikus hit és erkölcs ellen vannak, és amit a szabadkőművesek hirdetnek. Az ellenségnek tettével ádáz örömet, a rendnek pedig szégyent szerzett.

1911 december 7-én ismét érkezik a préposttól egy levél 976-os iktatószámmal, amely egy újabb kassai rendtárs kilépéséről ad hírt: *A kassai házfőnök-igazgató úr jelentéséből megdöbbenéssel vettem tudomásul, hogy Égly Károly rendi áldozópap a kassai rendháztól f. é. nov. 22-én önakaratúlag eltávozott és Budapesten vállalt tanári állást. Nem fojthatom el ezen eljárás fölötti felháborodásomat... (...) A jóságos Isten kegyelme óvja meg szeretett rendünket hasonló csapásoktól!* – írja a prépost.

Égly Sándor Károly nagybányai születésű rendtag, aki gimnáziumi tanulmányait a Nagyvárad Premontrei Főgimnáziumban végezte. Jó tehetségű és aktív diák volt, a gimnáziumi önképzőkör titkárja és egyik hajtó motorja. Tantárgyaiban jól kép-

zett volt: biológiát, kémiát és fizikát tanított. Szaktudása miatt, Kassa város légszesz-világításának műszaki ellenőre volt, valamint a Természettudományi Társulat és a Matematika-Fizika Társulat rendes tagja. Tehát egy értékesnek és jól képzettnek mondható premontrei, aki kilépésekor 37 éves volt.

Takács prépost levelében az ő kilépését is csapásként érte meg. Lám, még egy eset a rend nyújtotta szellemi javak és lehetőségekkel való visszaélésre. Ugyan kilépettként Égly Károlynak hogyan lett volna tanári állása Budapesten, ha előtte a premontrei rend nem taníttatta volna az egyetemen és nem adta volna meg a lehetőséget, hogy tanári diplomát szerezhesen? El tudjuk-e képzelni, hogy a prépostot az ilyen csapások folytán milyen nagy tépelődések és aggodalmak gyötörték az általa vezetett szerzetes-rend jövője miatt?

De valóban mi történik? A katolikus oktatás ellehetetlenítése és az egyház kezéből való kicsavarása, az egyre erősödő és már a politikai erőt is megkaparintó szabadkőművesek részéről, azokkal az „álnok és ezerféle fogásokkal”, amelyekről XIII. Leó pápa beszél a püspökökhöz szóló apostoli körlevelében. Az alkalmazott technika az volt, hogy ki kell szedni a tehetséges, fiatalabb premontrei tanárokat a rendi keretből agyafúrt módszerekkel, hogy a rend jövőjét keresztbe törjék, a tanítást ellehetetlenítve.

De nem csak Kassán, hanem Váradon sem volt másképp. A Holnap mozgalmának eszmei irányítója az a Várady Zsigmond volt, aki egyben a nagyváradi Szent László király nevét viselő szabadkőműves páholy nagymestere volt, aki a Holnapos mozgalmat tulajdonképpen a páholy holdudvarának szánta, ahol nem számított, hogy a tagok milyen világnézettel rendelkeznek, vagy milyen vallással. Juhász Gyulára is rácsaptak rögtön Váradra való megérkezése után, már február 16-án, tiszteletére a Rimanóczy vendéglőben díszvacsorát szervezve. Természetesen különbséget kell tenni a Holnap irodalmi társaság és a Holnap mozgalom között, az irodalmi társaság ez utóbbi részeként fogható fel, jobban mondva a magja, amiből keletkezett a mozgalom. Tulajdonképpen minden értelmiségit volt hivatott magába tömöríteni, de utána idővel úgy felduzzadt és felhígult, hogy lényegében magától szétesett.

Novotny S. Alfonz igazgató nagyon kényes helyzetben volt, hiszen a Holnaposok egy jó része, mind a váradi gimnázium egykori diákja volt (Emőd Tamás, Dutka Ákos stb...), nem tilthatta el ezektől Juhász Gyulát, mivelhogy a tanári kar jó kapcsolatot tartott fenn minden egykori diákjával. De Novotny igazgató békés ellenállása és a dolgok egyensúlyba tartása nem volt már sokáig tartható, hogy mégis sikerült ezt megvalósítani, annak köszönhető, hogy a váradi tanári karban Juhász Gyulán kívül nem volt más, aki a szabadkőművesekkel barátkozott volna. Természetes, hogy ezért Juhász Gyulát sokan nem jó szemmel nézték a premontreiek között, de mégis eltűrték, mert a barátkozását ezekkel a körökkel soha nem titokban csinálta. Ugyanakkor a tanári testület mindig elhatárolta magát a költő intrikákba keveredő közszereplésétől, a Holnaposokkal való veszekedésétől, egyáltalán az iskolán kívüli életétől.

Az 1910-1911-es tanév végén a Darwin-kör, a szabad gondolkodás magyarországi

egyesületének nagyváradi fiókja, szellemi támadást intéz a nagyváradi premontrei iskola ellen, felhívásokkal zaklatva az érettségiző diákságot. A gimnázium értesítője a *Valláserkölcsei és fegyelmi állapot* című fejezetében megfelelő felvezetéssel leközi a Darwin-kör orcátlan felhívását:

„Az iskolának főcélja: az ifjúságot az életre előkészíteni; még pedig úgy, hogy ennek különféle küzdelmei között helyét mindig becsülettel megállhassa s itt a földön, majdan a síron túl is boldog lehessen. A szív nemessége, a jellem szilárdsága képesíti elsősorban az embert arra, hogy jó- és balsorsban egyaránt tántoríthatatlan maradjon. De a szívet nemesíteni, a jellemet kialakítani, megacélozni csupán valláserkölcsei alapon lehetséges! Ezért tekintettük hivatásunk főfeladatának, hogy a gondjainkra bízott ifjakat valláserkölcseken neveljük. Minden alkalmat s eszközt felhasználtunk, hogy a fiatal lelkeket megismertessük boldogságuk forrásával: az Istennel; hogy bennük nyugodt harmóniát teremtsünk, amennyiben eszük a hit révén, akarataik pedig az erkölcs révén meghódol a Teremtő előtt. Szomorú valóság, hogy korunkban a hamis művelődés a haladás (!) nevében az embert épen függetleníteni szeretné Alkotójának uralma alól s ezzel egyszersmind az egész erkölcsi rendet romba akarná dönteni. Kettőzött kötelesség háramlik tehát most az iskolára is, hogy az észszerű hitet és az erkölcsöt, az egyén jólétének és a társadalom fennállásának nélkülözhetetlen alapjait, már az ifjúságban rendíthetetlen kösziklává edze, hogy későbbi éveiben a támadások viharainak sikeresen ellenállhasson.

Az életbe kilépő ifjainkat – fájdalommal és a legnagyobb felháborodással közöljük – egyes elemek már akkor megrohanják, amikor azok véglegesen még el sem hagyták az intézetet és minősíthetetlen hangú felhívásokkal szeretnék őket hálójukba keríteni! A szülők és végzett növendékeink megbotráncozással olvasták azt a lapot, amelyet pl. a „Darwin-Kör, a szabadgondolkodás magyarországi egyesületének nagyváradi fiókja” rögtön a szóbeli érettségi vizsgálatok után szétküldött. Az efféle köröknek a működését a legilletékesebb személyeknek szíves figyelmébe ajánlva, urbi et orbi itt adjuk megismerhetés végett a felhívást a maga egészében:

Kedves Barátunk!

Alig pár órája, hogy elhagytad a középiskolát és kiléptél az életbe, amelyben ezután helyet keressz magadnak. Nyolc esztendőn keresztül sokszor érezted az iskola súlyát s várva-vártad ezt a megváltó pillanatot: ösztönöd súgta, hogy nyolc esztendőn keresztül rab voltál. Azt hitted, hogy az iskola elavult külsőségei tettek rabbá, - de hidd el nekünk, még inkább rabja volt a lelked egy nagyrészeiben holt világfelfogásnak, amely az egész középiskolai oktatásra rányomja a maga maradiságának a bélyegét.

Mert a modern kutatás és gondolkodás legnagyobbyszerű eredményeit és az ezeken felépülő tudományos világfelfogás alapjait elhallgatta előtted az egyház és az uralkodó osztályok iskolai nevelése. Természeténél fogva kritizáló gondolkodásodat értelmetlen vallási tanítással rongálta; tudásvágyadat holt és haszontalan „tudományokkal” próbálta kielégíteni; erkölcsi nevelése arra irányult, hogy az adott és megszokott helyzetekkel megalkuvóvá tegyen.

Fájdalom, egyik-másik társadon fogott ez a szomoru középiskolai nevelés, s ezek most beállnak abba a táborba, amely nem akarja vagy elnyomorított képességei folytán nem is tudja felismerni az igazságot – s ennél fogva esküdt ellensége mindennek, ami új, ami haladást jelent s ami az emberiségnek javára szolgál.

De mi reméljük, hogy Te nem vagy azok közül való. Reméljük, le tudsz számolni az évszázados vallási és társadalmi előítéletekkel s képes leszel az ezektől ment, szabad gondolkodásra. Reméljük, hogy szükségét érzed annak, hogy megismerd az igazi tudományok tanításait, a gazdasági, erkölcsi, szellemi életnek korszerű szemlélését s az ezekből sarjadzó modern világfelfogást.

Ha igen: csatlakozz hozzánk (vagy ha Budapesten folytatod tanulmányaidat, az ot-tani Galilei-körhöz), hogy körünkben megismerd mindazt, amit a középiskola eltaga-dott vagy elhallgatott előled.

Baráti üdvözlettel

A DARWIN-KÖR.”⁶

A Darwin-kör szabadkőműveseinek ez a megmozdulása is mutatja azt a szellemi harcot, amit egy egyházi gimnáziumnak, jelen esetben a nagyvárad premontreinek kellett lefolytatnia, amiben jelen kellett legyen Juhász Gyula is, ha passzívan is.

Tauszik H.-József Alajosnak a közlése szerint, aki a gimnázium egykori diákja, majd premontreiként utolsó igazgatója volt, Juhász Gyula távozása az 1911-es tan-év végén a gimnáziumi viszonylatban csendes volt, harag és sértődés mentes, annak ellenére, hogy a monográfia megörökít egy beszélgetést Franyó Zoltánnal a Kispipa fogadóban, poharazgatás közben, a költő elégedetlenségéről: „*Nem akar „elposványo-sodni a kisváros iszapjában”*; az iskola rendi tanáraiból is elege volt, rossz néven veszik holnapos tevékenységét... Csak úgy dőlt belőle a panasz, az elkeseredés, pedig költőileg sikerei csúcán állt, két holnapos kötet, két színházi bemutató volt mögötte.”⁷

JUHÁSZ GYULA EMLÉKTÁBLÁJA A NAGYVÁRADI PREMONTREI „PÁZMÁNY PÉTER” FÖGIMNÁZIUM LÉPCSŐHÁZÁBAN

F. Diósszilágyi Ibolya műve végén függelékben közöl egy jegyzetet *Juhász Gyula emlékének ápolása Nagyváradon* címmel,⁸ amelyben kijavítja a költőről megjelent közléseket és írásokat, lexikon-címszavakat. Beszámol továbbá a Juhász Gyula nevét viselő utca felavatásáról, annak megelőző körülményeiről. Többek között a Szigligeti Társaság 1942-ben szervezett emlékünnepeiről is, és annak műsoráról, amelynek bevételéből szeretné a társaság a költő emléktáblájának a kivitelezését finanszírozni.

Utána felsorolja az 1957-1993 között megtartott megemlékezéseket. Érdekes mó-don az író műve nem tesz említést az emléktábla felavatásáról.

⁶ A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyvárad Főgimnáziumának Értesítője az 1910-1911 iskola-évről, 35-36. old. Nagyvárad, Nagyvárad Nyomda – és Újságvállalat, 1911.

⁷ F. Diósszilágyi Ibolya: *Költő a Holnap Városában*, 174. old. Literátor, 1994.

⁸ F. Diósszilágyi Ibolya: *Költő a Holnap Városában*, 285-288. old. Literátor, 1994.

9. melléklet: Juhász Gyula emléktáblája az egykori Nagyváradi Premontrei Főgimnázium lépcsőházában, ma Mihai Eminescu Nemzeti Kollégium

Az emléktábla avatásáról említést találunk néhány sorban a gimnázium 1942-1943-as Évkönyvében: (1943) Március 7. Juhász Gyula emléktáblájának a leleplezése az intézet lépcsőházában. Az emléktábla a Szigligeti Társaság ajándéka. Az író érdemeit méltatta az igazgató (értendő alatta Dr. Oszvald Ferenc Arisztid). Szerepeltek: Lothringer, Kondor, Sík, Keszthelyi szavalattal, koszorú elhelyezéssel. Énekelték a többi között Juhász Gyula „Testamentum” c. darabját az intézet énektanárának, Vidor Józsefnek megzenésítésében és vezényletével.⁹

Ez a kis híradás is mutatja, hogy egykori gimnáziumában, ahol a költő tanított, halála után is kegyelettel ápolták emlékét. Azóta a Holnaposoknak köztéri szobruk van a nagyváradi főutca mentén.

Fejes Rudolf Anzelm O. Praem.
apát, prépost-prelátus
Váradhegyfoki Premontrei Prépóstság

⁹ A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Nagyváradi Pázmány Péter Gimnáziumának Évkönyve az 1942-1943 iskolai évről, 12. old. Kiadó az Iskola Igazgatósága, Nagyvárád, 1943.

A PROTESTÁNS ÚRVACSORAI GYAKORLAT TEOLÓGIAI ÉS FORMAI KÜLÖNBSÉGEI

különös tekintettel a közösséget erősítő tényezőkre

BEVEZETŐ

Kényszerű halasztással ugyan, de 2021-ben megrendezik Budapesten az eredetileg 2020-ra tervezett 52. Nemzetközi Eukarisztikus Kongresszust. Ez az esemény nyilvánvaló módon a Római Katolikus Egyház kiemelkedő ünnepi alkalma, ugyanakkor a többi keresztény egyháztest sem mehet el szó nélkül ezen egyháztörténeti jelentőségű esemény mellett. A Magyarországi Evangélikus Egyház 2020-at az Úrvacsora Évének nyilvánította, és a reformátusok is kiemelt figyelmet fordítanak ebben az évben e szentségnek. Ennek jegyében született ez a tanulmány, amely röviden megkísérli összefoglalni mindazt, amit a protestáns úrvacsorai szemléletről és annak történetiségéről tudni érdemes.

Az úrvacsora hagyománya kezdetektől fogva jelentős szerepet töltött be az egyház életében. Az Újszövetség tükrében látható, hogy az úrvacsora témája meghatározó volt a kialakuló keresztény közösség szempontjából. A többszörös hagyományozás és szimbolikájának áttételes jelenléte nyomán fogalmat alkothatunk arról, hogy miként értelmezték az első keresztény gyülekezetek a kenyér megtörését, mint alapvető liturgikus cselekedetet. A bibliai szakaszok áttekintésével világossá válhat az, hogy az úrvacsora eredetileg alapvetően a közösség megerősítésének eszköze volt. Ennek ellenére az is nyilvánvaló, hogy kezdetektől jelen volt az úrvacsorának, mint az áldozat bemutatásának egyéni megtisztulást szolgáló formája.¹ Az úrvacsorának, mint asztalközösségnek a szemlélete elsősorban a zsidó-keresztény közösségekben volt meghatározó. A pogány háttérű közösségekben az úrvacsora szertartása hamar elvált a közösség természetes kifejezésére szolgáló közös étkezéstől. Ennek nyomán kezdődhetett meg azután az eukarisztia szertartása mögött meghúzódó közösségi szemlélet lassú átalakulása, amely néhány évszázad után az eredeti koncepció teljes átalakulását vonta magával. Amíg az őskeresztény gyülekezetekben egyértelműen állíthatjuk, hogy az úrvacsorai közösség alapozta meg a gyülekezeti életet, addig a középkorra ez a szemlélet teljességgel háttérbe szorult és a reformációval ez indult változásnak.

¹ Lang 1997, 279.

A reformáció úrvacsorára vonatkozó teljes tanítását nem vázolhatjuk fel, így itt és most csak azokkal az aspektusokkal foglalkozunk, amelyek a különböző protestáns megközelítésekben a közösség részvételére vonatkoznak. Három fő irányt vizsgálunk meg. Az első a hagyományos, református álláspont, a második a több tradícióból táplálkozó, liturgikus megújulást képviselő protestáns modell, a harmadik pedig az evanglikál-karizmatikus megközelítés.

1. A KLASSZIKUS REFORMÁTUS MODELL

Felmerülhet a jogos kérdés, hogy mit nevezünk „klasszikus református” modellnek? Azt, amit az első reformátorok *Zwingli* és *Kálvin* bevezettek? Vagy azt a formát, ami egy-két generáció múltán a reformátorok örökségeként Európa-szerte elterjedt? Esetleg azt, amit a reformátusok gyakorolnak szerte a világon?

A válasz az, hogy egy kicsit mindegyikre pillantást kell vetnünk, bár mélyreható elemzés egyik esetben sem történhet. A cél az, hogy meglássuk mind az eredeti koncepciót, mind a változások irányát, mind pedig a református úrvacsorai liturgiák jelenlegi formáját. A következőkben részben az úrvacsora elméletével, részben pedig az úrvacsorát befogadó liturgiával fogunk foglalkozni. A kettő elválasztására azért nincs mód, mert a liturgia formáját mindenkor az úrvacsora teológiája alakította. Az úrvacsora megértése viszont nem választható el az istentiszteleti élettől.

Mind az idő-, mind a térbeli sokszínűség ellenére felvázolható néhány olyan pont, amely alapvetően jellemzi a református liturgiákat. Ezek némely esetben csak elméleti keretek, amelyek nem feltétlenül jelennek meg a hétköznapiak során, mégis iránymutatóként szolgálnak az istentiszteletek kialakításában. A református liturgiai szemlélet:

1. A közösségre összpontosít, azaz úgy szemléli az egyházat, mint amely a rendszeresen összegyűlő hívők gyülekezete és nem úgy, mint amely az egyén kiteljesedésének helye.
2. Bevonja az embereket, részint az énekléssel, részint a Biblia istentiszteleti használatával vagy más olyan liturgikus cselekedetekkel, amelyeknek alapja az önálló hit.
3. Egyszerűsége törekszik, mind formájában, mind pedig külsőségeiben.
4. Egyaránt hangsúlyozza az Igét és a sákramentumot, ezeknek egyensúlyát igyekszik fenntartani.
5. Használja a zsoltárokat, egyrészt éneklésre, másrészt pedig imádságra.
6. Nyitott a megújulásra és a helyi viszonyokhoz is tud alkalmazkodni.²

A következőkben megláthatjuk, hogy a református istentiszteleti és úrvacsorai gyakorlat mennyiben tett eleget ezeknek a kritériumoknak. Az összefoglalás első felében

² Rice és Huffstutler 2001, 6-7.

az első reformátori nemzedékkel foglalkozunk, azután a fejlődési irányokat tekintjük át, végül pedig a mai magyar református liturgia kialakulásának folyamatát vesszük szemügyre.

Kiindulópontunk túl kell, hogy mutasson a helvét irány reformátorain, ezért körképünk megrajzolását célszerű *Luther* reformjaival kezdenünk. Ennek jellegzetességei közül ötöt érdemes kiemelni, hiszen ezeknek mindegyike hatással volt a közösségi szemlélet megerősödésére. *Luther* nézetei szerint a leglényegesebb az, hogy:

1. Nem lehet prédikáció nélküli istentiszteletet tartani.
2. Az Ige szolgálatát hozzá kell csatolni a heti miséhez.
3. A gyülekezetnek jelen kell lennie, és részt kell vennie az istentiszteleten.
4. Az énekeknek a gyülekezet életét kell tükröznie az aktív éneklés által.
5. A hívőnek önvizsgálatot kell tartania a közösségben való részvétel előtt.³

Ezeknek a változtatásoknak nagy része elősegítette, hogy a hívek mélyebben kapcsolódhattak be a liturgiába. A prédikáción keresztül anyanyelvükön hallhatták az Isten akaratát, a közösség jelen volt és az éneklésen keresztül aktívan kapcsolódott be az istentiszteletbe. Továbbá a személyes önvizsgálat segítette, hogy az istentisztelet egésze a hívő életének részévé váljon.

Luther számos elemet meghagyott a misében, amely értékelése szerint segíti az embereket abban, hogy bekapcsolódjanak az istentiszteletbe.

Ilyen például az oltár, a gyertyák és a mise más tárgyi kellékei, beleértve a különböző díszítőelemeket is, amelyek *Luther* szerint önmagukban nem ellentétesek a Biblia tanításával. Ezzel a reformátor a mise korokon áthúzódó folytonosságát is hangsúlyozta. Ugyanakkor az oltárt eltávolította a faltól és az istentiszteleti térben helyezte el ezzel is hangsúlyozva, hogy az a gyülekezet használatára van.⁴

A helvét reformáció ezeket a külsődleges dolgokat nem fogadta el. Mind *Zwingli*, mind *Kálvin* ellenezte az olyan eszközöket, amelyek gyengítették volna a hirdetett Ige szerepét. Mindezeket túl néhány, már *Luthernél* is megtalálható jellegzetesség kiemelkedően fontossá vált a református egyházak életében. Ilyen az Ige szóbeli hirdetésének súlypontosítása vagy a klasszikus reformátori modellnek két olyan karakterisztikus jellegzetessége, amely egészen máig központi jelentőségű: a bűnvallás és a feloldozás.⁵

Zwingli formai újításai sokat segítettek a közösségi szemlélet erősítését, annak elenére, hogy a reformátor úrvacsorai teológiája inkább individuálisnak értékelhető. *Zwingli* 1525 húsvétján egy radikálisan új istentiszteleti formát vezetett be Zürichben,

³ i.m., 28.

⁴ u.o.

⁵ Immink 1998, 245.

ami később normává vált. Ebben a liturgiában a hangsúly arra a közösségre került, amely a templom hajójában felállított asztal köré gyűlt össze. Maguk a szolgáltók is egyszerű egyetemi talárban ültek a hívekkel szemben nem úgy, mint papok, hanem úgy, mint a gyülekezet részesei. Bár volt tanítás a jegyek helyes vételéről, de nem szerepelt semmi, ami a konsekrációra utalt volna. A hívek egymásnak adták át a jegyeket, miközben egy szolgáltó felolvasta János evangéliumának 13-ik részét, amellyel az úrvacsorát lelki eledelként mutatták be, ami – akárcsak a hirdetett Ige – táplálja a hívőket. Ez az egyszerű szertartás háttérbe szorította a lelki síkon való értelmezés lehetőségét és még inkább az emberi közösségre tette a hangsúlyt.⁶

A zürichi reformátor úrvacsorai nézeteiből leginkább azt szokták kiemelni, hogy a szertartásra, mint emlékezésre tekintett. *Zwinglinek* igaza volt abban, hogy az úrvacsora emlékezés, de nem csupán az. Ennek kidolgozása érdekében *Kálvin* tett sokat, aki nagyobb hangsúlyt helyezett az úgynevezett „*hathatós emlékezésre*”, ami a bibliai események mélyebb átélésén alapul.⁷

Zwingli további újításai az alábbiakban összegezhetők:

Elváltasztotta az úrvacsorát a normál vasárnapi istentisztelettől.

Az ünneplés során az utolsó vacsorára való emlékezés vált központivá.

Megváltoztatta a lekcionáriumot annak érdekében, hogy a Biblia egésze kerüljön előtérbe.

Teljességgel elutasította a vizuális szimbolikát.

Szigorú teológiai elveket követett, imái is precíz teológiai munkák.⁸

Martin Bucer, Strasbourg reformátora kezdetben *Zwingli*hez hasonlóan közelítette meg a liturgia megalkotását, ám azt olyan fontos elemekkel egészítette ki, mint például a bűnbocsánat hirdetése vagy a szereztetési igék felolvasása, amely később *Kálvin* közvetítésével minden református liturgia részesévé vált. 1539-ben azonban egy új formát léptetett életbe, amely Luther német miséjének átalakítására épült.⁹

Bár a strasbourgi katedrálisban megmaradt a heti úrvacsora, a kisebb templomokban új rendet vezettek be, amelyben már csak havonta terítették meg az Úr asztalát. E változásnak több oka is lehetett. Részint szem előtt kell tartani *Zwingli* szellemiségének erős hatását, amely különösen halála után vált jelentőssé, részint pedig számolni kell a római katolikus hagyományoktól való félelemmel is, amely a rendszeres misézést tette normává. Mindezek mellett az úrvacsorát azért sem tartották feltétlenül fontosnak, mert a szóbeli igehirdetés önmagában is tömegeket szólított meg.¹⁰

⁶ Rice és Huffstutler 2001, 30.

⁷ Pásztor 2000, 291.

⁸ Rice és Huffstutler 2001, 30-31.

⁹ i.m., 31.

¹⁰ i.m., 32.

Bucer úrvacsorátana több szempontból is jelentős hatással volt *Kálvin* gondolkodására.

1. *Bucer* úgy tartotta, hogy a kenyér és a kehely megosztása az egész úrvacsorai szertartás szíve, ahol jóval nagyobb a hangsúly a közösségen, mint az elemek megszentelésén.

2. Fontosnak tartotta, hogy hangsúly kerüljön az úrvacsorára, mint szövetségi étkezésre, amely az egész közösséget egy közös tanítványi körre formálja.

3. Hangsúlyozta, hogy a bibliai szereztetési ígék adják a szertartás normáját és nem a konszekráció hagyományos szövege.

4. Nála vált igazán hangsúlyossá, hogy a prédikáció és a sákramentum szorosan összekapcsolódik.¹¹

Kálvin strasbourgri tapasztalatai mellett az is jelentős, ahogyan saját teológiája segítségével továbbfejlesztette az úrvacsora szemléletét, egyensúlyt teremtve *Zwingli* és *Luther* szemlélete között. Az *Institutio* 4.17.5.-ben azt fogalmazza meg, hogy az úrvacsorával kapcsolatban két hibába lehet esni. Az egyik, ha kevés jelentőséget tulajdonítunk az úrvacsorai jegyeknek, a másik pedig, ha túlértékeljük azokat. Az előbbi *Zwingli* nézeteire vonatkozik, a második *Lutherére*.¹²

Kálvin megközelítésében az úrvacsora elsősorban egy olyan esemény, amely egy Isten felé orientálódó közösségbe szervezi a hívőket. A szertartás során az elmondott és megcselekedett Igén keresztül – a Lélek által – Krisztus jön el az összegyűlt emberekhez. Akik így befogadják Őt, azokat átformálja. Az igehirdetés, amelyet a prédikátor elmond a gyülekezetnek, felhívja a figyelmet Krisztus ajándékaira és arra indítja a közösséget, hogy fogadják be azokat teljesen. Ám ez nem automatikusan történik, csakis kizárólag a Szentlélek ajándékán keresztül, amely formálja, valamint átalakítja a hitet.¹³ *Kálvin* teológiájának lényegéhez tartozik a Krisztusban való életnek és a Krisztussal való titokzatos közösségnek erőteljes hangsúlyozása, amelyek teljes kibontakozása az úrvacsorában történik meg.¹⁴

Kálvin alapján az úrvacsora jelentésének tíz dimenzióját különböztethetjük meg. Ezek nyomán az úrvacsora következő aspektusait érdemes kiemelni:

1. *Kálvin* több helyen úgy szól az úrvacsoráról, mint a Krisztus testébe való *beépítés* eszközéről. Amíg a keresztség beiktatja a hívőt Krisztus Testébe, addig az úrvacsora abban segít, hogy egyre jobban egyek legyünk vele. Így valósul meg a minden emberi értelmet felülhaladó titokzatos egyesülés, aminek olyan nagy jelentősége van *Kálvin* tanításában.

2. Az úrvacsorának másodszor *bűnbocsánatra segítő* funkciója van, amelyet a hívő csak a gyülekezet közösségében élhet át, részint az Ige hirdetése által, részint pedig

¹¹ u.o.

¹² Moore-Keish 2008, 19.

¹³ i.m., 43.

¹⁴ Tamburello 1994, 111-113.

teljességében az úrvacsorában. A megtört test, illetve a kiontott vér jegyeiben való részesülésünkben újra és újra nagyon személyessé válhat a jézusi intés: „...menj el, és mostantól fogva többé ne vétkezz!” (Jn 8,11).

3. Harmadszor az úrvacsorának építő funkciója van. Ez azt jelenti, hogy *Kálvin* olvasatában a hitre jutott ember további épülésének, a megszentelődésnek az úrvacsorával élő közösségben van helye. A közösségnek ezzel a kiemelésével minden túlzott individualizmusnak határt szabott: bár egyedül kell Istennel találkozni, mégsem lehet ezt az utat a gyülekezet megkerülésével járni. Másként megfogalmazva: nem lehet élő kapcsolat a Fővel anélkül, hogy közösséget ne vállalnánk a Test tagjaival.

4. Az úrvacsora következő funkciója a *buzdítás*. Ez arra ösztönzi a hívőt, hogy a Krisztussal való egyesülés nyomán hozzá méltó élete legyen. Ez egymás iránti szeretetre indítja a gyülekezet tagjait, mert ez az, amit Jézus kér és vár.

5. Az úrvacsorának *Kálvinnál* a hívők életére tekintettel növelő funkciója is van. Ez a hitben, az ismeretben és magában Krisztus szeretetében való növekedésként is értelmezhető. Egyszerre tekinthető feladatnak és célnak is. Isten felől nézve azonban ajándék marad, amely az úrvacsorában kézzel fogható.

6. Az úrvacsorának erősítő funkciója is van. *Kálvin* mindig is kereste azokat az elemeket az istentiszteletben, amelyek új erővel töltik fel az embert. Ezt az erőt a rendszeres úrvacsoravételben különösen is felismerte.

7. Hetedszerre az úrvacsorának *Kálvinnál* *vigasztaló* szolgálata van. A hívő ember számára nincs nagyobb vigasztalás, mint Isten jelenlétét tapasztalni, de különösen is nagy ez a vigasztaló erő abban a reménységben, hogy Krisztus vissza is jön. Mivel az úrvacsora ennek a reménységnek az egyik legtisztább kiábrázolója, ezért különösen is alkalmas a vigasztalás közvetítésére.

8. Az úrvacsorának továbbá *választ és döntést kiváltó* funkciója van. Arra készíti a hívőt, hogy megtapasztalva Krisztus odaadását, maga is éljen odaadó életet. Az úrvacsora így lesz „eukarisztiává”, hálaadássá, amely megnyilvánul az énekszóban, az imádságban, de egyúttal az egész keresztény életvitelben is.

9. *Kálvin* gyakran utalt az úrvacsora *elpecsételő* funkciójára, amely azt jelenti, hogy ez az ünnep hitelesíti, igazolja, megerősíti a szóbeli igehirdetést. Valójában arra is hangsúlyt fektetett, hogy e pecsétet szoros kapcsolatba hozza a Szentlélek munkájával, aki nem csak hitelesíti, de „kijelenti és teljesíti is”, amiket a sákramentumok ígérnek.

10. Végezetül, ami *Kálvinnál* talán a leghangsúlyosabb, hogy az úrvacsora *megeleveníti* a hívőt. Ez a tanítás is szoros kapcsolatban áll a Szentlélekről szóló bizonyoságtétellel, aki maga is Megelevenítő Úr. A feltöltekezés a Szentlélekkel az úrvacsorában a hívők számára a szívekbe öntött életerőt jelenti.¹⁵

Kálvinnál még egyensúlyt érezhetünk a kegyelem és a hit, azaz Isten és az ember munkája között. A későbbi megfogalmazások azonban már tantételekben gon-

¹⁵ Békési 2009, 126-130.

dolgoztak, ahol az úrvacsora hitben betöltött szerepének tiszta körülírásával találkozhatunk. *Kálvint* követően megindult az úrvacsora közösségépítő szerepének lassú leértékelődése.¹⁶

Kálvin úrvacsorai teológiájának továbbélését három teológus tanításain keresztül szeretnénk érzékeltetni. *Francis Turretin* a svájci református ortodoxia kiemelkedő alakja, az amerikai *Charles Hodge* pedig az ortodoxia nyomdokain járó teológiai liberalizmus egyik jelentős képviselője volt. *Hodge*, kortársával, *John Williamson Nevinnel* kezdett párbeszédet, aki viszont *Kálvin* gondolatainak újraértékelője és ezzel a liturgiai megújulás előkészítője lett.¹⁷

Francis Turretin a XVII. századi protestáns skolasztika jellegzetes személyisége, akinek teológiai metodikája sokat merített *Aquinói Tamás* rendszeréből. *Turretin* Genfben volt professzor, mind kortársai, mind pedig a későbbi korok úgy tekintettek rá, mint a kálvinista ortodoxia legfőbb képviselőjére. Szentségtanára jellemző, hogy rendszerében az Ige egyértelműen felette áll a sákramentumnak, a hit és a tanítás pedig a cselekedetnek. Szerinte Isten kizárólag az elmén keresztül hat ránk, célja az ember hitének megerősítése. Arra a kérdésre, hogy mi a sákramentumok haszna, azt válaszolja, hogy bár az Igének magának semmi szüksége arra, hogy bármi is kiegészítse, de Isten úgy akarta, hogy a hallásunkon túl még más érzékünkön keresztül is megerősítse annak üzenetét. Az úrvacsora tehát nála nem szolgál másra, mint a hit alátámasztására.¹⁸

Ezzel önmagában *Kálvin* gondolataira épített, aki maga is állította, hogy gyengeségünk miatt van szükségünk az Igére és a sákramentumokra, mert azok fejezik ki számunkra Isten akaratát. Ugyanakkor *Turretin* két ponton is megváltoztatta *Kálvin* nézeteit. Először is nem tartotta meg az Ige és a sákramentumok egyensúlyát, mert a Biblia szavát „isteni eredetűnek, valamint megfellebbezhetetlennek” tartotta, míg a sákramentumokat csak emberinek, amelyek a mi tökéletlenségünkhöz igazodnak. Másodszor a sákramentumokat nem a hit következményének, hanem annak megerősítőjeként írta le. *Turretin* abban is módosította *Kálvin* nézeteit, hogy míg elődje a hitet magát is a Szentlélek ajándékának tekintette, addig ő maga a tanítás ismereteként tekintett rá. A hétköznapi cselekedetek, a hitből következő tettek vagy rituális akciók nem építik az egyházat, viszont az igaz hit és a tanítás megalapozzák azt. Ez a sorrend ma is sok protestáns egyháztagra jellemző, akiknél a tanításra alapuló kijelentések megelőzik a tetteket.¹⁹

Mindezekén túl *Turretin* a Krisztussal való misztikus egyesülés kálvini tanításán is módosított. Tagadta, hogy bármiféle fizikai aspektusa lenne a titokzatos egyesülésnek és azt képviselte, hogy bármiféle kapcsolat Jézussal csak és kizárólag az elmében

16 Moore-Keish 2008, 45.

17 u.o.

18 i.m., 46-47.

19 i.m., 47-48.

alakulhat ki. Míg *Kálvin* azt tanította, hogy a jelek, a kenyér és a bor, a jelzettre, azaz Krisztusra mutatnak, addig *Turretin* azt mondta, hogy a jelek és a jelzett között semmiféle kapcsolódási pont nincs, mivel a jelek természetükben, tárgyukban és üzenetükben is különböznek a jelzettől.

Turretin egész tanítása azt a folyamatot szimbolizálja, hogy a sákramentumokról szóló tanításban miként került át a hangsúly az Ige szóbeli hirdetésére. Ez a megközelítés még generációkon keresztül uralkodó volt.²⁰

Hasonló folyamatokat láthatunk az összes korabeli református egyházban. A Holland Református Egyház például az 1578-as Dordrecht-i Zsinaton egy nagyon jellegzetes bűnvalló részt illesztett be az úrvacsorai liturgiába, amely némely gyülekezetben még ma is eredeti formában van jelen. Ez annak a változásnak a jele, amely során a közösségi szemlélet helyett lassan az egyéni hívő került a középpontba, aki egyedül áll bűneivel Krisztus előtt. Ez a szemlélet jellegzetes eleme maradt a református ortodoxia korszakának.²¹

A XIX. század közepén *John Williamson Nevin* a pennsylvaniai Mercersburg Német Református Szemináriumának professzora újra felhívta a figyelmet *Kálvin* úrvacsorai teológiájának főbb hangsúlyaira a „*Misztikus jelenlét: a szent eukarisztiáról szóló református, vagy kálvinista tanítás védelmében*” című munkájában.²²

Erre a műre reagált *Charles Hodge* a princetoni szeminárium neves professzora úgy, hogy *Nevin* munkája nem csak a református teológia legfontosabb gondolatai, de egyenesen az általános protestáns elvek ellen valók, ezért leginkább katolikusnak bélyegezhető. E kijelentés háttérének megértéséhez szükséges látni, hogy *Hodge* 1872-ig, amíg saját Rendszeres Teológiája megjelent, *Turretin* munkáját használta szöveggyűjteményként. Így mindaz, amit mondott, a református ortodoxia örökségeként értékelhető.²³

Nagyon fontos azonban látni, hogy *Hodge* és *Nevin* néhány kérdésben egyetértettek. Mindketten ellenezték például azt a jelenséget, amely a *Charles Finney* fémjelezte evangelikál újjáéledés nyomán a korabeli Amerikában jelentkezett. Ez ugyanis elsősorban keresztény élet szubjektív oldalára tette a hangsúlyt, elhalványítva ezzel Isten Krisztusban véghezvitt munkáját. Habár ennek nyomán mindketten vallották, hogy az úrvacsora Isten munkájának áldásait erősíti meg az emberben, a további részletek tekintetében eltért a véleményük. *Hodge* világosan kihangsúlyozta, hogy Krisztus testét enni nem jelent mást, mint Krisztust hittel befogadni. Ezzel tulajdonképp a XVII. századi ortodox tanítást ismételte meg.²⁴

Mind *Turretin*, mind *Hodge* tanítása egyértelműen zwingliánus jellegű. Ott, ahol Krisztus befogadása egyedül az elmén keresztül történik és hangsúly csak az ezt raci-

20 i.m., 48-49.

21 Bürki 2003, 33-34.

22 Moore-Keish 2008, 49.

23 i.m., 50.

24 i.m., 51-52.

onálisan befogadó hiten van, értelemszerűen háttérbe szorulnak azok a gondolatok, amelyek a Lelke által titokzatosan jelen lévő, valamint az ezáltal élő közösséget teremtő Krisztusról szólnak. Ezek az évszázadok tehát nem csak az eredeti reformátori tanítástól, de egyúttal az úrvacsora eredeti, bibliai értelmétől is eltávolították a gyakorlatot. Ezek a tanításra jellemző változások természetesen az istentiszteleti életben is megjelentek, beszéljünk bár Svájcra, Németországra, Hollandiára, Amerikára vagy bármely más terület református egyházáról.

Jellegzetességgé vált, hogy úrvacsora csak az ünnepnapokon kapcsolódott az istentisztelethez és az, hogy azt igehirdetéstől különállónak tekintették. A gyülekezetek tagjai megkülönböztető – sötét tónusú – ruházattal jelezték, ha részt kívántak venni az úrvacsorában, amely így kizárólag a bűnbánat alkalmává vált, teljesen nélkülözve a közösségépítés szemléletét.²⁵

Hollandiában az úrvacsora az esti órákra került át, ahol kevesen, gyertyafénynél gyűltek össze az Úr asztala körül.²⁶

A felvilágosodás az énekkultúrára is hatással volt. Hollandiában például a XVI. század óta használt zsoltároskönyvet az állam kezdeményezésére átdolgozták, és 1773-ban újra kiadták. Ebben az Isten már antropomorf jegyekkel volt körülírva és a szövegek általánosságban is a felvilágosodás szájíjéhez igazodtak. Ez a zsoltároskönyv egészen 1968-ig, némely helyen még tovább is használatban maradt.²⁷

Ehhez kapcsolódóan, a már említett holland példához hasonlóan, majd minden úrvacsorai liturgiában előkerültek a hosszú, katechéziséből származó, bibliai idézetekkel tarkított, egysíkúan verbális, morális témájú formulák. Egyedül a kenyér megtörése maradt mozdulattal kifejezett cselekedet, amely viszont a lekipásztor kizárólagos jogává vált.²⁸

A XVIII. századtól kezdődően a felvilágosodás és a pietizmus karöltve erősítette tovább az individuális szemléletet. A morál középpontba állítása és a közösség helyett az egyén vallásosságának hangsúlyozása ugyanis mindkét, önmagában teljesen különböző irányultságú csoportnak is központi gondolata volt. Mindkét irányzat az egyén spiritualitását állította a középpontba és így elvetette az istentisztelet fontosságát. Mindennek ékes jele az a folyamat, amely során teljesen eltűntek a hétközi istentiszteletek. A felvilágosodás ugyanis nem tartotta fontosnak, a pietizmus pedig kisközösségben, házi bibliaórákon élte meg az Istennel való személyes találkozás tapasztalatát.²⁹

Tanulságos lehet a fentebb vázolt folyamatot magyarországi példákon keresztül is végig követni, a korai protestáns liturgiák korától egészen napjainkig.

25 Bürki 2003, 35-36.

26 i.m., 42.

27 Bosch 1996, 103-104 és 350.

28 Bürki 2003, 36.

29 i.m., 40-41.

Az első egészében fennmaradt magyar protestáns liturgia *Huszár Gál* nevéhez köthető. 1574-ben adták ki, jellegében még inkább lutheránusnak mondható, bár már a református hagyományhoz kapcsolható. A liturgiai elvek nagyon gazdag anyagot tartalmaztak az úrnapi istentisztelet felépítéséhez, amelyekben látszik ugyan a kontinuitás a középkori egyház gondolatvilágával, de mindez biblikus szűrőn át ölt formát. A liturgia megőrizte az ősi dialógusos jellegét, azaz a közösség is aktívan bekapcsolódhatott az istentiszteletbe. Megtalálhatók voltak a régi kötött szövegek a *Sanctus*, a *Benedictus*, a *Kyrie* és a *Te Deum*. Az *Agnus Dei* ugyan hiányzott, de üzenete szerepelt a *Te Deum*-ében. Szintén fontos jellegzetesség, hogy szerepelt benne a Nicea-Konstantinápolyi hitvallás.³⁰

Samarjai János liturgiája (1636) „ökumenikus” környezetben alakult ki. XX. századi bírálói „római katolikus” hatásokat véltek felfedezni benne. Valójában itt nem a korábbi liturgia átültetéséről volt szó, hanem arról, hogy a liturgikus hagyomány a mindennapi használat során lassan protestáns jellegzetességeket vett fel, de nem szakadt el az eredeti tradíciótól. Kétségtelen, hogy a mai reformátusok számára meglehetősen furcsa jelenségeket láthatunk benne, mint például a keresztség vagy az ostya használata. Meglepően hangsúlyos a lelkész papi karaktere is, bár nem abban az értelemben, mintha áldozatot mutatna be, csak úgy, mint aki felajánlja a közösség áldozatát. A gyülekezet, amely jelen van, Krisztus dicsőségét hirdeti.³¹

Samarjai világosan beszélt arról a kálvini elvről, hogy az úrvacsorában megtörténik a Krisztussal titokzatos egyesülés. Az ő ágendájából származik az 1985-ös Rendtartás első kérdése: „*Hiszitek-e, hogy ebben a sákramentumban adja nekünk az Úr Jézus az ő szent testét és vérét bűneitek bocsánatára és lelkünk örök üdvösségére?*”. A *Samarjait* az őt követő generációk azzal vádolták meg, hogy ezt a kérdést a római katolikus Nagyszombati Liturgiából vette át. Ott valójában ez szerepelt: „*Hiszitek-e, hogy e szentségben a Krisztus szent teste és vére bizonynyal jelen van?*” *Samarjai* kérdésében tehát a helytelen katolikus tanítás kritikája történt meg. *Samarjai* – és *Kálvin* – szándéka világos volt: itt a *valóságosan jelenlevő* Krisztus adja saját testét és vérét a Lélek által.³²

A következő jelentős liturgiai gyűjtemény az *Öreg Graduál* (1643), amely talán a legtisztábban őrizte meg a középkorból örökölt, gregorián jellegű, a tiszta evangéliumot hordozó antifónákat, áldásokat, introitusokat, litániákat és bibliai szövegeket. *Samarjaival* együtt az *Öreg Graduál* is ellenezte az instrumentális zenét, ugyanakkor – pont a rezponzórius forma okán – nagyon jó példát láthatunk arra, hogy hogyan vehetett részt az istentisztelet lebonyolításában az egész gyülekezet és nem csak a lelkész.³³

30 Pásztor 2008, 86–88.

31 i.m., 95–98.

32 i.m., 114–115.

33 i.m., 124.

Az Öreg Graduál arról tanúskodik, hogy a liturgikus irányzat hatása a XVII. század közepén még erős volt, mégis – elsősorban puritanizmus és később a racionalizmus hatására – megindult egy ezzel ellentétes folyamat is.

Milotai Nyilas István liturgiája (1622) nagymértékben szakított a szertartási énekekkel és általában a dialógusok használatával, azonban még megőrizte a lényegét, azaz, hogy az úrvacsora nem más, mint a Krisztussal való titokzatos egyesülés. Itt még helye volt a kenyér megtörésének a szereztetési igék mondása közben, de utána eluralkodott a gondolat, hogy a nem verbális elemek nem tekinthetők „lelkinek”, mert materiális jellegzetességeket hordoznak magukon. *Milotai* korában a *homilein*-ből (baráti beszélgetés) kőkemény retorika lett és az úrvacsora ünnepét úrvacsoraosztásnak kezdték nevezni, azaz mind a hirdetett, mind a megcselekedett Ige esetében a lelkipásztor került a középpontba.³⁴ A puritanizmus pozitív hatásaként került be a hívő egyéni döntéseinek figyelembevétele, ami azonban egyúttal a hívő élet individualizálódásához is vezetett. Ez az elv például a szabad imák kötöttségekkel szembeni megerősödésében jelent meg. Ez egyértelmű liturgiai szegényedéshez vezetett.³⁵

A *Pataki liturgiában* (1658) már nem volt jelen a nagy eukarisztiai ima, bár megmaradt a kenyér és bor felett mondott hálaadás, ami a Tiszáninneri Református Kerület számos gyülekezetében a mai napig jelen van. Ebben a liturgiában már nagyon szembeötlő a tanítás, a beszéd szerepének megnövekedése³⁶, ami a *Kolozsvári Ágenda* (1670 körül) esetében már egészen központi. Habár az „ágenda” szó „cselekedet” jelent, ebben a gyűjteményben mégis csak és kizárólag elmondható szövegek vannak. A tanbeli tisztaság kiemelkedő kritérium, ami szintén feltűnő jellegzetessége a kornak. Bár még megmaradtak a középkorból örökölt szertartási énekek, azokat már csak a kántor vezette és egyre kevésbé a gyülekezet énekelte. Később a kántor önálló szerepe is elsorvadt.³⁷

Az egy évszázaddal később keletkezett *Kármán József*-féle ágendát (1787) a későbbi liturgiátörténet a római elemektől való végleges megszabadulás példajaként ünnepelte. Valójában egy meglehetősen elszegényedett, racionalista liturgiával van dolgunk. Külön szerepel benne a prédikációs és az úrvacsorás istentisztelet, külön köszöntéssel, valamint úri imával. A kommunió előtti nagy imádság kizárólagosan bűnvallássá lett és az úrvacsora előtt a gyülekezet egy része eltávozott. E miatt leértékelődött mind az úrvacsora, mind pedig a közösségi szemlélet.³⁸

Hasonló szegénység jellemző a későbbi liturgiákra is, amelyek antropocentrikus felfogásukkal nem Krisztus kereszthalálából és feltámadásából, hanem a kultusból, mint egyetemes emberi jelenségből indultak ki. Az első országosan is egységes liturgia 1912-ben jött létre, amely jellegzetesen racionalista beállítottságú, üres, pré-

34 i.m., 130-132.

35 i.m., 138.

36 i.m., 151-152.

37 i.m., 155-157.

38 i.m., 174-175.

dikációközpontú szertartás. E liturgiák háttérében a *Turretin* és *Hodge* által képviselt elvekhez hasonló gondolatok álltak.³⁹ Hasonló jellegzetességekkel bírt az 1930-as Rendtartás is, bár itt már megjelent a Krisztusról szóló beszéd is.⁴⁰

Ezekhez képest nagy, de nem tökéletes váltást jelentett volna a *Ravasz László* által kezdeményezett liturgiareform, ami a politikai körülmények miatt nem valósulhatott meg. Az 1960-as években egy két évtizedig tartó előkészítő liturgikus munka indult el, amelyben mind a gyülekezetek, mind a lelkészek tekintélyes része részt vett valamilyen módon. Alapos munkát követően, 1985-ben napvilágot látott az a liturgus könyv, amely hivatalosan máig használatban van. Ez az agenda szintén a „klasszikus református” liturgiák sorába illik.⁴¹

Végig követve alfejezetünk egészét, elmondható, hogy a „klasszikus” református modell meglehetősen nehezen megfogható kategória. Legkorábbi megfogalmazásaihoz képest ma már leginkább csak kiüresedett formáival találkozunk, amelyet a közvélemény tévesen reformátorinak tart. A protestáns liturgikus megújulás részint az eredeti reformátori modell helyreállítását tűzte ki célul, részint viszont ezen túlmutató módon az általános keresztény liturgiai kincs protestáns teológia által is alátámasztott formába rendezését vállalta fel. Ennek a koncepciónak áttekintése történik meg most.

2. A PROTESTÁNS-ÖKUMENIKUS MODELL

Akárcsak a „klasszikus református modell” fogalom magyarázatra szorult, úgy - az egyébként a nemzetközi irodalomban ismert⁴² - „protestáns-ökumenikus” kifejezés is értelmezni kell. Az úrvacsorának ez a megközelítése a liturgia és a szentségek kérdését a protestáns teológia felől értelmezi, ugyanakkor tartalmát az egyetemes keresztény örökség formálja. Ezért protestáns és ugyanakkor ökumenikus is. Mivel ez a modell az ökumenikus alapokat az istentisztelet megújítása érdekében használja, ezért ebben az alfejezetben a liturgiai megújulás általános kérdéseit is tárgyalnunk kell.

Láthatjuk azt is, hogy e modell sokszor mindössze a reformátori hagyomány helyreállítását tűzi ki célul, ez azonban ugyanúgy magával hozza az ekkleziológiai értelemben vett katolicitás erősödését. A protestáns-ökumenikus modellben tehát nem egy kitüntetett – például a református – felekezet hagyományai dominálnak, hanem az egyetemes kereszténység kétezres éves öröksége tárul fel. Ennek tudatos használatára a liturgikus mozgalom képviselői hívták fel a figyelmet.

A liturgikus megújulás mozgalmáról a XIX. század és a romantika korszakának kezdetétől beszélhetünk. Ennek ellenére nem egy képviselője megelőzte korát. Református részről az első ilyen újító a svájci Neuchâtel egy lelkésze, *Jean-Frédéric*

39 i.m., 186.

40 i.m., 188-189.

41 i.m., 194-195.

42 v.ö. Boendermaker 1998, 226-244.

Ostervald (1663-1747) volt, aki anglikán liturgiai rendekből vett át modelleket és formákat. Tevékenysége igazi unikum volt. Bár a francia Svájc egyházai közül senki sem követte példáját, amit tett, egyfajta jelzésként lehet értékelni.⁴³

Úrvacsorai liturgiájában felelevenítette a konszekrációt, szinte szóról-szóra átvéve az anglikán liturgia ide vonatkozó szavait. A formák átvételén túl azonban többre nem törekedett, mert a megújított liturgia mögé nem szerkesztett igazi szentségtant. Számára a sákramentum nem Istentől jövő ajándék, hanem morális kötelesség volt. Ezért reformja nem volt mélyreható, és újítása nem járt együtt a közösség átforgalmazásával.⁴⁴

A liturgiai megújulás igazi kezdőpontja a felvilágosodás eszméivel való általános szembehelyezkedés időszakához, a romantikához köthető. A protestantizmus részéről ennek szimbolikus alakja *Friedrich Schleiermacher* (1768-1843) volt. Az istentiszteletre vonatkozó nézetei alátámasztották az akkori porosz király céljait, aki a hatalom egy kézben való összpontosítása érdekében egyesíteni kívánta a református és evangélikus felekezeteket. *Schleiermacher* gondolatai az istentisztelet elemeiről, az éneklésről és az imákról egy felekezetek között közvetítő liturgia képét vetették fel. Nézeteiben a közösségnek óriási szerepe volt, bár semmiképp sem a klasszikus reformátori, hanem jóval inkább egyfajta filozofikus értelemben. *Schleiermacher* reformjai sem hoztak döntő változást a német liturgiai életben, így ott, illetve a német nyelvű Svájcban továbbra is a racionalista, leegyszerűsített istentiszteleti rendek uralkodtak tovább.⁴⁵

Svájc református egyházai közül a francia nyelvű gyülekezetek léptek hamarabb a megújulás útjára. Ebben nagy szerepe volt egyrészt *Ostervald* gondolatainak, másrészt a párizsi, pietista gyökerekkel rendelkező *Eugène Bersier*-nek⁴⁶ (1831-1889). *Bersier* az istentiszteleten keresztül fejezte ki az uralkodó racionalista légkörrel szembeni ellenérzéseit. Az istentisztelet mégsem csak egy eszköz volt számára, amellyel a hívőket igazgatni lehet, hanem egy hely Isten imádására. Konceptiójában a gyülekezet az énekeken és a liturgikus válaszokon keresztül az istentisztelet aktív részesévé vált. Ezzel maga a közösség is épült.

Bersier azonban nem pusztán a külsődleges megújulást tűzte ki célul, hogy ezzel hadat üzenhessen a racionalista miliőnek. A sákramentumokra úgy tekintett, mint a közösségépítés eszközeire. Úgy vélte, hogy a közösség a keresztségen és az úrvacsorán keresztül Krisztus testévé épül fel. Sőt, azt is gondolta, hogy ezáltal a gyülekezeti tagok a társadalom felé végzett küldetésüket is be tudják tölteni. Amikor a hívek az istentiszteleti közösségbe összegyűlnek – fejti ki *Bersier* – Krisztus akaratából egy lelki egységet valósítanak meg. Ennek legfőbb kifejezőeszköze az úrvacsorai közösség.⁴⁷

43 Bürki 2003, 38.

44 i.m., 39.

45 i.m., 43.

46 i.m., 48.

47 i.m., 46-48.

Bersier gondolatai megtermékenyítő hatásúak voltak mind a franciaországi protestáns egyházakban, mind pedig Svájcban, ahol a francia nyelvű közösségek hamar felfedezték és beépítették ezeket az impulzusokat az istentiszteleti életbe. Mind a francia Svájc teljesebb liturgikus megújulása, mind pedig a Taizé-i közösség létrejötte ennek az áramlatnak a kései gyümölcseként értékelhető.⁴⁸

A kortárs református liturgiai megújulás bemutatását egy olyan teológus megemlékezésével kell kezdeni, aki kettős szerepet töltött be az istentisztelet teológiájának fejlődésében. *Karl Barth* (1886-1968) kiindulópontja az a felismerés volt, hogy Isten igéjének hirdetése egyedül Isten akaratából történhet. Éppen ezért sem a sákramentumok, sem pedig a liturgikus cselekedetek nem helyettesíthetik Isten tetteit. Minden szóba jöhető forma, ami Istent emberi módon akarja közvetíteni irreleváns, legyen az bár retorika a szabad bölcsészet hagyománya alapján, morális tett, mint pietisztikus erény vagy épp a liturgia. Ezzel épp a liturgikus mozgalom által képviselt nézetek ellen hatott. Mégis *Barth* volt az, aki különösen is hangsúlyt fektetett a kétfókuszú – igehirdetés és sákramentum központú – istentiszteletre, igaz azt úgy fogta fel, mint az ember válaszát az Isten általi megkeresésére. *Barth* sehol sem írt arról, hogy miként kellene a liturgiát felépíteni, mégis maradandó nyomot hagyott az istentisztelet elméletében azzal, hogy a sákramentumokat Isten ajándékaként írta le.⁴⁹

A XX. század második felében majd minden európai református egyházban jelentős megújulásokat tapasztalhatunk. A németül beszélő svájci gyülekezetek két lépésben készítették el új liturgiás könyvüket. A zürichi református közösségek liturgiai megújulása során a 60-asról a 80-as évekig terjedő időszakban nem a teológiai megalapozásra, hanem jóval inkább a formai kérdésekre figyeltek. Hangsúly került például a liturgiában használt egyszerűbb nyelvezetre. A svájci, németül beszélő több felekezeti irányt is egyesítő Protestáns Zsinat 1983 és 1987 között végezte el liturgiareformját.⁵⁰

A franciaországi protestánsok a II. világháború után láttak lehetőséget a liturgikus megújulásra, míg a francia nyelvű svájciak 1979 és 1986 között végezték el ugyanezt a munkát. A Német Református Szövetség, amely saját liturgikus könyvét 1999-ben adta ki, most az evangélikus és egyesült egyházakkal együtt kíván közös útra lépni a liturgia újragondolása terén.⁵¹

Jól látható, hogy a liturgiai munka szerte Európában a megújulás és az ökumenikus megegyezés jegyében zajlott. Ugyanezt tapasztalhatjuk a most kiemelt példaként bemutatásra kerülő holland protestáns liturgiai reformban is, ahol az istentiszteleti élet megújulása összhangban zajlott a két nagy református egyháztest a *Nederlandse Hervormde Kerk* (továbbiakban NHK) és a *Gereformeerde Kerken in Nederland*, va-

48 i.m., 50.

49 i.m., 53.

50 i.m., 57.

51 i.m., 59-61.

lamint az *Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden* egyesülési folyamatával.⁵²

A holland protestáns liturgiai megújulás atyja a nemzetközileg ismert, elsősorban vallásfenomenológiai munkája nyomán híres *Gerardus van der Leeuw*, aki elméleti kutatásával jelentősen segítette a liturgikus mozgalmat. Az NHK 1955-ben jelentette meg istentiszteleti rendtartását (*Dienstboek in Ontwerp*), amely jórészt a *van der Leeuw* által elindított mozgalom munkájának tekinthető.⁵³

Az egyes egyházak saját törekvéseik mellett egy ökumenikus folyamatot is elindítottak, majd a Leuenberg-i Konkordátum 1973-as elfogadásával úrvacsorai egységre is léptek egymással. Ezzel párhuzamosan közös énekeskönyvüket is kiadták.⁵⁴

Az Ökumenikus Ordinárium már 1968-ban megjelent, amely komoly lépést jelentett a tervezett közös szertartásrend felé. Ugyanezt segítette elő az NHK részéről 1978-ban megjelent *Onze Hulp* című gyűjtemény, amely az egyházi esztendő ünnepeinek rendjében tartalmaz imádságokat és más liturgiai formulákat.⁵⁵

A végül 1998-ban megjelent közös istentiszteleti rendtartás, a *Dienstboek een proeve*, a 2004-ben a *Protestantse Kerk in Nederland* (PKN) néven egyesült egyház liturgiai alapkönyvévé vált. Ez a liturgiás könyv egyértelműen ökumenikus jellegzetességekkel bír, és szerteágazó lehetőségeket nyújt az istentisztelet felépítésére. A kommunió során például negyvenkét különböző ima közül lehet választani, ami már azt a kérdést veti fel, hogy meddig lehet a sokszínűséget fokozni. A formákban együtt találjuk a klasszikus református szövegeket a legújabb ökumenikus változatokkal, sőt az énekgyűjtemény már nem csak a nyugati tradíciót tükrözi, hanem a keleti egyház kincseit is behozza.⁵⁶

A legnagyobb kérdés azonban nem az, hogy az anyag kellően gazdag-e, vagy hogy elég igényesen van-e kidolgozva, hanem az, hogy mennyire válik elfogadottá a közösségek körében. Ugyanis a kezdeményezés jogosságát az egyház sok különféle irányzata megkérdőjelezte már.⁵⁷

A kérdések sokszor nem a liturgia miatt merülnek fel, hiszen a formai sokszínűség eddig is jellemezte a holland egyházakat. A gond sokaknak a liturgiai reform hátterül szolgáló új teológiai gondolatokkal van. Ilyen problémákat vetnek fel például a következő úrvacsorával kapcsolatos megközelítések:

1. *A gyakoriság.* Az 1578-as Zsinat rendelkezései nyomán Hollandiában a kéthavonta ünnepelt úrvacsora vált elterjedté. A XVII-XVIII. században az évi négy alkalom lett elfogadott, míg az új reform egyértelműen a heti úrvacsora ideálját hordozza.

52 Boendermaker 1998, 239-240.

53 Klaassens 2006, 472.

54 Bürki 2003, 62.

55 Boendermaker 2008, 240.

56 Bürki 2003, 62-63.

57 i.m., 64.

Ez a más modellben szocializálódott hívőknek érthetetlen, holott ez a rendszeresség a közösség építését szolgálná.⁵⁸

2. *A jegyek vételének formája.* A holland egyházak különösen is sokszínűek abban a tekintetben, hogy a közösség milyen módon részesedik az úrvacsorában. Jellegzetes forma az asztalhoz ülés, amelyet az új ökumenikus formákban nem szorgalmaznak. Sokkal hangsúlyosabb a közösség kiállása az Úr asztala köré.⁵⁹

3. *A gyermekek úrvacsorája.* A református egyházak zömében az úrvacsora feltétele a konfirmáció, ami sok holland egyházban a korábbi évtizedekben már 14-15 éves korban megtörtént. Ma egyre inkább az a gyakorlat, hogy az önálló hitvallástelt idősebb korra teszik. Az új liturgiai gyakorlatban ugyanakkor az is egyre inkább természetes az, hogy a gyermekek feltétel nélkül vesznek részt az úrvacsorában. E gondolat alapja az, hogy keresztségük révén a gyermekek is beletartoznak az Isten szövetségébe, így a közösség részesei. Amennyiben az úrvacsora a közösség kifejezőeszköze, illetve annak építője, akkor a gyermekeket sem szabad ebből kizárni. E kérdésről természetesen továbbra is élesek a viták.⁶⁰

Az ökumenikus-protestáns modell bemutatása során feltétlenül szólni kell a Limai Liturgiáról. Bár az istentiszteletnek ez a megközelítése túlmutat a protestáns teológia keretein, mégis sok tekintetben a protestáns liturgikus megújulás eredményeit hordozza. A Limai Liturgia önmagában nem egy úrvacsorai szertartás komplett leírása, mindössze egy javaslat az Egyházak Világtanácsának *Keresztség, Eukarisztia és Szolgálat – Baptism, Eucharist and Ministry*, rövidítve BEM – dokumentuma alapján. Az állásfoglalás az Egyházak Világtanácsa protestáns és ortodox tagegyházai között lezajlott hosszabb egyeztetés eredménye. Ezt a munkát – hozzáértő teológusai útján – a Római Katolikus Egyház is aktívan támogatta.

A kezdeményezés gyökerei 1910-re mennek vissza, de az első konkrét lépéseket 1974-ben Accra-ban és 1978-ban Bangalore-ban tették meg. Nemcsak az egyébként liturgiai kérdésekkel is foglalkozó *Faith and Order* dolgozott ezen a dokumentumon, hanem sok más ökumenikus tanácskozáson is előkerült a téma. Hasonlóképpen a sokszínű előkészítő folyamathoz, az 1982-es megjelenés után is számos egyház, intézmény és egyetem foglalkozott érdemben azokkal a kérdésekkel, amelyeket a BEM felvetett. Az Egyházak Világtanácsa mind a dokumentumot, mind pedig a reá adott válaszokat megjelentette *Faith and Order* könyvsorozatban. A dokumentum alapján megalkotott liturgiát először 1982. január 15-én használták Limában. Innen kapta nevét. Az EVT vancouveri nagygyűlésén szintén kiemelt figyelmet kapott.⁶¹

A Limai Liturgia rendje az 1985-ös magyar református liturgiával összehasonlítva a következő:

⁵⁸ Boendermaker 2008, 242.

⁵⁹ i.m., 243.

⁶⁰ u.o.

⁶¹ Thurian 1983, 225.

**Istentiszteleti rend
a BEM dokumentum alapján
(a Limai Liturgia)**

**A Magyarországi Református
Egyház vasárnap délelőtti úrvacsorás
istentiszteleti rendje**

Előkészület

1. Bevonulási ének

2. Köszöntés

3. Bűnvallás

4. Feloldozás

5. Uram, irgalmazz! (*Kyrie eleison*)

6. Dicsőség (*Gloria*)

Az Ige liturgiája

7. Kollektá imádság

8. Olvasmány

9. Zsoltárecéklés

10. Apostoli levél

11. Alleluja (ének)

12. Evangélium

13. Igéhirdetés

14. Csend

15. Hitvallás

16. Hívek könyörgése

Az eukarisztia liturgiája

17. Előkészület

18. Dialógus

19. Prefáció

20. *Sanctus* és *Benedictus*

21. Első Lélek hívás

22. A szereztetés elbeszélése

23. Megemlékezés

24. Második Lélek hívás

25. Közbenjáró imádság

26. Záródicsőítés

27. Az Úr imádsága

28. A béke

1. Köszöntés

2. Fennálló ének

3. Főének

4. Fohász

5. Lekció

6. Imádság

7. Igéhirdetésre készülő ének

8. Textus

9. Igéhirdetés

10. Ráfelelő ének

11. Könyörgés

12. Úri imádság

13. Úrvacsorára készülő ének

14. Fohász

15. Szereztetési igék

16. Bűnvalló imádság

17. Hitvallás

18. Úrvacsorai kérdések

29. A kenyér megtörése	
30. Isten báránya (énekelve)	
31. Meghívás	19. Bűnbocsánat és meghívás
32. Szent közösség (<i>communio</i>)	20. Szent jegyek kiosztása
33. Hálaadó imádság	21. Buzdítás
34. Záróhimnusz	22. Záróimádság
35. Kiküldő szavak	23. Záró ének
36. Áldás	24. Áldás

Az ökumenikus-protestáns és a klasszikus református úrvacsorai liturgia

Maga az istentisztelet, mint látható, három részből áll. A bevezető szakaszból, az igeliturgiából és az úrvacsorai liturgiából. A BEM tudatosan koncentrált Krisztus hármas tisztéből kettőre. Részt Krisztusra mint prófétára, aki az új élet evangéliumát hirdette, részt pedig mint papra, aki bemutatta áldozatát a világért. A harmadik tiszttség – a király – nem jelenik meg a liturgiában, de a szegényekért végzett szolgálat kötelességére mint az istentisztelet következményére, kitér a dokumentum. E három tiszttség kiemelése megfelel a BEM három fő témájának is, hiszen a dokumentum az új életre bevezető keresztség, az egyszeri áldozatban áldásainak átélését segítő úrvacsora és a szenvedők nyomorát enyhítő szolgálat kérdéseivel foglalkozik.⁶²

A fentiekből is látszik, hogy az Ige hirdetése és az úrvacsora ünneplése a Limai Liturgiában egyenlő fontosságú. *Max Thurian* ennek érzékeltetésére az emmausi tanítványok példáját használja fel. A történet főszereplői a feltámadott Úrral találkoztak az úton. Ahogyan Jézus beszélt, az felkészítette a tanítványok szívét arra, hogy felismerhessék őt. Amikor azután asztalhoz ültek, vette a kenyeret, megáldotta, majd megtörte, megnyílt a szemük és lángolt a szívük, mert ezek alapján felismerték őt. Csak az igehirdetés vagy csak a sákramentum nem elegendő, mindkét részre szükség van az istentisztelet során.⁶³

Bár a BEM úrvacsorai szertartása alapvetően egész, a dokumentum mégis öt egységre bontja fel azt: hálaadás az Atyának, emlékezés Krisztusra, a Lélek hívása, a hívők közössége és az Isten Országának örömnépe. Mindebben kifejeződik a Szentháromság munkája, a gyülekezet felelőssége illetve e kettő egysége is. Azaz a dokumentum itt is egyértelműen az Isten által létrehozott közösség dimenziójában gondolkodik.⁶⁴

A megújított szemléletben – vizsgáljunk bármely ökumenikus-protestáns liturgiát – az úrvacsora szimbolikája két összetevőből áll. Az egyik a hálaadás az asztalnál, a

⁶² Thurian 1983, 228.

⁶³ i.m., 234-235.

⁶⁴ *Baptism, Eucharist and Ministry* 1982, 14.

másik pedig a kenyér és a bor közös elfogyasztása. Ebben az értelemben e koncepció kibékíti a régi vitát arról, hogy mire kerüljön a nagyobb hangsúly a szertartásban: az imádságra vagy a közös étkezésre. A BEM alapján szerkesztett liturgiák legtöbbször tartalmazzák a következő elemeket: a *sursum corda*, a maga hagyományos párbeszédével; az Isten dicsőítése a teremtésért és a megváltásért; az Úr Jézus szavai, amelyekkel az úrvacsora sákramentumát szerezte; emlékezés szenvedésére, halálára és feltámadására; a Szentlélek hívása; az Úr imádsága és végül az egész közösség ámene. Ezek az elemek egyenként, de összefüggésükben is kifejezik a közösséget, hiszen mindenkit egyformán érintenek. A közös étkezésben is szerepelnek olyan szimbólumok, amelyek egyértelműen a közösséget építik. Így például az egy közös kenyér vagy az egy kehely használata, illetve az erre tett teológiai hangsúly ebbe az irányba mutat.⁶⁵

A BEM dokumentum nagyobb hangsúlyt is helyez a közösség építésére, a fenti kritériumokat mind szem előtt tartva. A liturgiát a közösség cselekedeteként kezeli, amely így nem „klerikális szülő”, hanem az egész keresztény gyülekezet „koncertje” lesz. Azaz a szertartás során a hangsúly a közösség teljes részvételére kerül.

3. AZ EVANGELIKÁL ÉS KARIZMATIKUS MODELL

Az úrvacsora értelmezésének létezik egy harmadik iránya is, az evangelikál és karizmatikus csoportok köre, akik korunk legdinamikusabban fejlődő irányzatát képviselik. Sokszor úgy tűnik, hogy a róluk szóló teológiai reflexió is az események mögött halad, hiszen a jelenség szinte feldolgozhatatlanul terjed.⁶⁶

A két irányzatot érdemes szigorúan elkülöníteni. Az evangelikalizmus, a karizmatikus megújulással való minden hasonlósága ellenére, teljesen külön mozgalomként kezelendő. Az evangéliumi irány jellegzetességei viszonylagos biztonsággal lekeríthetők. Szabados Ádám így ír erről: „*Talán az egyik legfontosabb vonása az evangéliumi kereszténységnek, hogy különbséget tud tenni elsődleges és másodlagos dolgok között, és a másodlagos dolgokat alárendeli az elsődlegeseknek. Evangéliumi keresztények számára az evangélium minden esetben megelőzi a tradíciót, ezért tudnak összekapcsolódni akkor is, ha másodlagos kérdésekben nem értenek egyet.*”⁶⁷ Mindez azt jelenti, hogy az evangelikálok számára a lelkiség formálódásában sem az élő tapasztalat (karizmatikusok), sem a tradíció (hagyományos egyházak) nem dominál, hanem gondolkodásmódjukban mindenkor az evangélium-központúságot viszik tovább.

A következőkben az evangelikál és karizmatikus úrvacsora értelmezés sajátosságairól szólnunk. Bevezetésképpen néhány bekezdésben áttekintjük a két irányzat történeti hátterét, majd rátérünk az istentiszteleti formáikat, valamint az úrvacsorai gyakorlatukat érintő gondolatokra.

65 Celebration of the Eucharist – a Proposal 1998, 31.

66 George 2004, 237-238.

67 Szabados 2002, 6.

Ha az úrvacsora értelmezésének szempontjából a református ortodoxiát és a teológiai liberalizmust hasonló áramlatnak tekinthetjük, továbbá ha a reformátorok, valamint az ökumenikus-protestáns úrvacsorai modell hátterét hasonló jelzőkkel írhatjuk le, akkor a sákramentumokról való evanglikál-karizmatikus gondolkodásmód gyökereit a reformáció nagyobb áramlataival szembehelyezkedő anabaptista, illetve millenarista mozgalmakkal köthetjük össze. Ennek lényege, hogy e közösségek teológiai szókészletében a sákramentum mint fogalom nem létezik vagy nem hangsúlyos. Az úrvacsora ebből következően teljesen más karakterű, mint a katolicizmusban vagy a protestantizmus hagyományos felekezeteiben.

Ezt a gondolkodásmódot vitték tovább a XVI-XVII. században olyan csoportok, mint a puritánok és a baptisták⁶⁸ vagy a XVIII. században a kvékerek, a pietisták, illetve a metodisták. Habár ezek a közösségek nagyon széles teológiai spektrumot jelenítenek meg, a sákramentumok és az istentisztelet szempontjából egységesen tekinthetünk rájuk.⁶⁹

A szűkebb értelemben vett evanglikalizmus gyökerei a XVIII. századi Egyesült Államokba nyúlnak vissza, ahol a metodisták és más megújulási csoportok a későbbi mozgalomra különösen is jellemző, formabontó rendezvényeken, táborokban gyűltek össze.

Ezekben a helyeken gyakorolták először azokat az istentiszteleti formákat, amelyek lényegében mind a mai napig meghatározzák őket. Európába a XIX. században érkezett meg ez az irányzat.

A karizmatikus irány újabb keletű. A mozgalom szellemi alapját jelentő pünkösdizmus csak 1906-ban indult meg, de formaiságában hasonló istentiszteletet hozott létre, mint az evanglikalizmus. A szűkebb értelemben vett karizmatikus irányvonal a 60-as években nőtt ki a pünkösdizmusból.⁷⁰

Az evanglikál és karizmatikus istentiszteleteket hasonló jelzőkkel lehet leírni, azaz a különbséggel, hogy a karizmatikusoknál bizonyos elemek, mint a dicsőítés vagy szabad imádság még nagyobb hangsúlyt kaptak. E közösségekben a karizmák, például prófétálás, nyelveken szólás, gyógyítás gyakorlata is központi jelentőségű. Egy átlagos, úrvacsorával egybekötött karizmatikus istentisztelet váza – amely jórészt a jelenkori evanglikál formákra is illik – a következő:

1. Előkészület könnyűzenei kísérettel; dicsőítés
2. Hosszú, szabad ima, sokszor nyelveken szólással
3. Szabad formájú írásmagyarázat
4. Úrvacsora
szereztetési igék felolvasása
ének vagy csendes ima

68 Schwarz 1983, 552.

69 i.m., 553.

70 Barnard 2006, 82-83.

a megtört kenyér körbeadása
a kehely vagy pohár körbeadása

5. Dicsőítés, áldás

Az úrvacsora nem gyakori, a legtöbb alkalommal kimarad. Amennyiben a közösség nagyon nagy, ez technikailag sem megoldható. Sem az úrvacsora, sem a keresztség nem sákramentum, bár kétségtelenül fontos rituálék.⁷¹

A legfontosabb jellegzetességek, amelyek ezt az úrvacsorát – függetlenül a felekezeti iránytól és a kulturális háttértől – jellemzik, a következők:

1. Az úrvacsora ünneplésének gyakorisága változó. Nagyon ritka a heti gyakorlat, előfordul a negyedéves sűrűség, de talán a leggyakoribb a havi rendszeresség.⁷² A karizmatikus közösségek némelyikére kifejezetten a ritka úrvacsora jellemző, például az évi egyszeri, nagypénteki kenyértörés.⁷³

2. Nagyon sokszor a főistentsztelettől elválasztva, az áldás és kiküldés után kerül sor az úrvacsorára, amely egy kicsit hasonló a katechumenek kiküldésének ősi hagyományához. Az úrvacsorán így már csak a teljes jogú gyülekezeti tagok vesznek részt.⁷⁴ Más hagyományoknál a nyitott közösség a jellemző és az úrvacsora maga a szertartás közben helyezkedik el, ami alatt énekelnek.⁷⁵

3. Nagyon jellemző, hogy a szertartások során kerülik a bort, helyette szőlőlét vagy bor-színű üdítőitalt adva. Nem ritkán a kenyeret is helyettesítik kovásztalan kenyérrel, ostyával⁷⁶ vagy ritkábban egyfajta keksszel.⁷⁷

4. A mögöttes gondolatok legtöbbször zwingliánusok, azaz az úrvacsora tulajdonképp nem más, mint emlékezés Jézus áldozatára. Ebben az esetben az úrvacsora alaphangulata kifejezetten gyászosnak, szomorúnak mondható.⁷⁸ Ugyanakkor különösen karizmatikus környezetben nagyon is hangsúlyos az Úr jelenlétének tana. Ebben az esetben az úrvacsorát az istentszteleten amúgy is jelenlévő Isten különleges megtapasztalásának alkalmaként fogják fel. Az Úr munkájára mindenképp erős hangsúly kerül.⁷⁹ A bűnvallás és a bűnök megbocsátása a legtöbbször elengedhetetlenül jelen van az úrvacsorában.⁸⁰

71 Work 2006, 578.

72 Nettleton 2004, 76.

73 Anderson 2000, 160.

74 Nettleton 2004, 76.

75 Work 2006, 579.

76 Anderson 2000, 160.

77 Work 2006, 579.

78 Nettleton 2004, 76.

79 Work 2006, 579.

80 Anderson 2000, 160.

5. Az úrvacsora formája is sokszínű. Nem ritka, hogy a gyülekezet tagjai a helyükön ülve fogadják a jegyeket vagy épp felállva és egymásnak körbeadva. Előfordul az a gyakorlat is, amikor a közösség tagjai letérdelnek az úrvacsora során.⁸¹

6. Az úrvacsora kiszolgáltatójára nézve sincs konkrét előírás. Sokszor praktikus okokra tekintve a pásztor az, aki elvégzi a rövid szertartást a kenyér és bor felett, de nem szokatlan az a forma sem, amikor a gyülekezet tisztségviselői vagy egyszerűen csak önként jelentkezők mondják el a szükséges szavakat.⁸²

7. Bármely felekezetre nézünk, általánosságban elmondható, hogy az úrvacsorai ünnepet nonkonformitás, a spontán elemek, nem egy esetben improvizációk jellemzik. Ez ugyanúgy igaz a szabad imára, mint a sorrendiségre, a stílusra vagy az elhangzó igékre.⁸³

8. Ezek az általános jellemzők, amelyek karizmatikus körökben statikusan megmaradnak, míg némely evanglikál közösségben árnyaltabban jelennek meg. A szervezettebb evanglikál gyülekezetek, főként ekkleziológiai megfontolásból egyre többet beszélnek a sákramentumok szerepéről, amely fogalmat – ahogyan ezt már említettük – a szabadegyházi hagyomány, beleértve a pünkösdi-karizmatikus mozgalmat is, sohasem használta. Ennek nyomán egyes gyülekezetek átgondoltabban szervezik meg istentiszteleteiket, nagyobb hangsúlyt helyeznek az úrvacsorára, több alkalommal és nagyobb előkészítéssel ünnepeelve azt.⁸⁴

Ha a fentieket a közösségépítés szempontjából értékelni szeretnénk, akkor azt mondhatjuk, hogy az evanglikál és pünkösdi-karizmatikus istentiszteletekben a hangsúly nem az úrvacsorai közösségre, hanem a Jézus szabadító tetteire való emlékezésre, vagy pedig a Szentlelke által jelen lévő Úrral való személyes találkozássra kerül. A fókuszpont mindkét esetben az egyén, aki saját hitével válaszol a szabadítást véghezvivő Jézusnak, vagy adja át magát a hatalmával mindent betöltő Szentléleknek.

A közösség épülése a szabad formájú evanglikál vagy karizmatikus istentiszteleten mindenképp másodlagos eredményként jöhet létre, amennyiben a hívők nyitottan vesznek részt a magával ragadó alkalmon. Ebben azonban az úrvacsorának nincs kiüntetett szerepe, mert az csak egy elem a szabadon komponált eseménysorban.

ÖSSZEFOGLALÁS

A három modell alapján azt láthattuk, hogy a protestantizmus történetének öt-száz éve alatt az úrvacsora közösséget építő aspektusai kezdetben előtérbe kerültek, később pedig kifejezetten háttérbe szorultak. A reformátorok jól látva és felismerve a bibliai hangsúlyokat, pontosan ültették át a gyakorlatba a teológiai elveket. Ezáltal újra előtérbe hozták az asztalközösség fontosságának újszövetségi elvét. Később, ami-

81 u.o.

82 Watkins 2004, 124-125.

83 i.m., 125.

84 Van Dyk 2007, 136-137.

kor a református és tágabban értve a protestáns teológiában az Ige szóbeli hirdetése került a középpontba, az úrvacsora ünneplése alárendelt jelentőségű eseménnyé vált. A református ortodoxia és a sok tekintetben az ezen a talajon létrejött, a felvilágosodás szellemében gondolkodó, liberális teológia ugyanúgy az ember elméjében lejátszódó döntéstől tette függővé az Isten személyének megtalálását, így nem beszélt többet például a Kálvin által világosan kifejtett *Unio Mystica cum Christo* tanításáról. Megfigyelve a magyar protestáns, közelebbről református liturgiákat, ugyanezt a fejlődési ívet láthatjuk. Kezdetben ezekben is jóval inkább érvényesültek a középkori eredetű liturgiai elemek, amelyeket a reformáció jellegzetes megközelítése formált és egyszerűsített.

A protestáns-ökumenikus modell jellegzetességei alapján létrejött liturgiák alapvetően a reformáció korának felismeréseit állítják a középpontba, de annál tovább is mutatnak, hiszen formaiságukban sok elemet kölcsönöznek az egyetemes kereszténység protestantizmus korát megelőző 1500 évből.

Ezekhez képest a megújulás teljesen más útját veti fel az evanglikál-karizmatikus szemlélet, amely nem a külsőségekre, hanem jóval inkább a belső, egyéni átélésre teszi a hangsúlyt.

Ezeket megvizsgálva, azt mondhatjuk, hogy sem az intellektust megmozgató hagyományos protestáns úrvacsorai modell, sem pedig az emóciókra építő evanglikál-karizmatikus modell nem elsődlegesen közösségépítő. Ilyen jellegzetességgel csak a bibliai közösségépítő tradíciót tudatosan kereső reformátoroknál, illetve az ezt feleleveníteni kívánó protestáns-ökumenikus modellekben találkozhatunk.

Dr. Czagány Gábor

főiskolai docens

Gál Ferenc Főiskola

Gazdasági Kar Társadalomtudományi Intézet

IRODALOM

- Anderson, Allan: *Zion and Pentecost*, Pretoria, University of South Africa, 2000.
- Baptism, Eucharist and Ministry*, Faith and Order Papers 111., Genf, World Council of Churches, 1982.
- Barnard, Marcel: The Praise and Worship Movement and its Relation to Culture – an Exploration of New Fields of Research in Liturgical Studies, in: *Jaarboek voor liturgie-onderzoek 22*, Groningen, University of Groningen Press, 2006, 79-88.
- Békési Andor: Kálvin a sákramentumokról, in: Galsi Árpád (szerk.), *Evangéliumi kálvinizmus*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2009, 85-133.
- Boendermaker, Joop: Maaltijd van de Heer: oecumenisch-protestant, in: Paul Oskamp és Niek Schuman (szerk.), *De weg van de liturgie*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 1998, 226-244.
- Bosch, Roeland Albert: *En nooit meer oude Psalmen zingen*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 1996.
- Bürki, Bruno: Reformed Worship in Continental Europe since the Seventeenth Century, in: Lukas Vischer (szerk.), *Christian Worship in Reformed Churches Past and Present*, Eerdmans, Grand Rapids, MI, 2003, 32-65.
- Celebration of the Eucharist – a Proposal, in: Thomas F. Best és Dagmar Heller (szerk.), *Eucharistic worship in Ecumenical Contexts*, Genf, World Council of Churches, 1998, 29-35.
- Dyk, Leanne van: The Church in Evangelical Theology and Practice, in: Timothy Larsen és Daniel J. Treier (szerk.), *The Cambridge Companion to Evangelical Theology*, Cambridge, University Press, 2007, 125-141.
- George, K.M.: The Contemporary Search for Spirituality, in: John Briggs, Mercy Amba Oduyoye és Georges Tsetsis (szerk.), *A History of the Ecumenical Movement*. vol 3. 1968-2000, Genf, World Council of Churches, 2004, 217-241.
- Immink, Gerrit: Heilig Avondmaal: Klassiek-gereformeerd, in: Paul Oskamp és Niek Schuman (szerk.), *De weg van de liturgie*, Zoetermeer, Uitgeverij Meinema, 1998, 245-256.
- Klaassens, Harry: The Reformed Tradition in the Netherlands, in: Geofferey Wainwright és Karen B. Westerfield (szerk.), *The Oxford History of Christian Worship*, Oxford, University Press, 2006. 463-472.
- Lang, Bernhard: *Sacred Games*. New Haven, CT – London, Yale University Press, 1997.
- Moore-Keish, Martha L.: *Do this in Remembrance of Me*, Eerdmans, Grand Rapids, MI, 2008.
- Nettleton, Nathan: Baptist Worship in Ecumenical Perspective, in: Thomas F. Best és Dagmar Heller (szerk.), *Worship Today*, Faith and Order Papers 194., Genf, World Council of Churches, 2004, 72-83.
- Pásztor János: *Misszió a XXI. században*, Velence, a szerző saját kiadása, 2000.

- Pásztor János: *Liturgiai irányzatok a magyar református egyházban*, Debrecen, DRHE, 2008.
- Rice, Howard L. és Huffstutler, James C.: *Reformed Worship*, Louisville, KY, Geneva Press, 2001.
- Schwarz, Hans: *Eschatology*, Grand Rapids, MI, Eerdmans, 2000.
- Szabados Ádám: *Az evangéliumi hit*, Veszprém, 2002.
- Tamburello, Dennis E.: *Union with Christ John Calvin and the Mysticism of St. Bernard*, Louisville, KN, Westminster John Knox Press, 1994.
- Thurain, Max: *Ecumenical Perspectives on Baptism, Eucharist and Ministry*, Faith and Order Paper no. 116, Genf, World Council of Churches, 1983.
- Watkins, Keith: *Worship as Understood and Practised by the Christian Church (Disciples of Christ)*, in: Thomas F. Best és Dagmar Heller (szerk.), *Worship Today*, Faith and Order Papers 194, Genf, World Council of Churches, 2004. 124-128.
- Work, Telford: *Pentecostal and Charismatic Worship*, in: Geoffrey Wainwright és Karen B. Westerfield (szerk.), *The Oxford History of Christian Worship*, Oxford, University Press, 2006, 574-585.

**TANULMÁNYOK A
DR. MÓRI GLATTFELDER GYULA
CSANÁDI PÜSPÖK ÉS FOERK ERNŐ ÉPÍTÉSZ
TISZTELETÉRE TARTOTT
EMLÉKKONFERENCIA TÉMÁIBÓL**

AZ ALAPKÖTŐL A SZÉKESEGYHÁZIG: A SZEGEDI FOGADALMI TEPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

A szegedi dóm építéstörténetéről szóló kiadványok közül Zombori István történész tollából ismert a legtöbb, amelyet Varga József adalékai tesznek teljessé. Foerk Ernő munkásságával Hadik András művészettörténész foglalkozott legbehatóbban, aki a fogadalmi templom műemléki tudományos dokumentációját is készítette.¹ Jelen tanulmány szerzője a dóm felújítása alkalmából az altemplomban kialakított állandó kiállítás kurátoraként végzett kutatásokat 2013 és 2015 között.² A fogadalmi templom építéstörténetéhez számos új információ került napvilágra, a nemrégiben a Magyar Építészeti Múzeum költözése közben fellelt naplóból készült gépirat másolata alapján³, ezek adják e tanulmány vázát.

A SZEGEDI FOGADALMI TEPLOM TERVPÁLYÁZATA

1903-ban tervpályázatot írtak ki a Fogadalmi Templom terveinek elkészítésére.⁴ A konkrét stílust sem követelték meg, elegendőnek tartották a történelmi stílus megjelenést, és hogy az építkezéseknél kizárólag magyar anyagok és iparcikkek használhatók.⁵ A pályázatra a kiírtaknak megfelelő pályamű nem érkezett be, ezért első díjat nem adtak ki. A második díjat a „Pax” jelíges mű nyerte el, mely Aigner Sándor és Rainer Károly műépítész pályaterve volt, akik az előírt hat mellékoltár helyett csak négyet terveztek. A harmadik díjat Foerk Ernő⁶ és Sándy Gyula „Dicsértessék” jelíges

1 Hadik – Fehérvári 2013.

2 A kiállításban szereplő műtárgyak a Szeged-Csanádi Egyházmegyei Kincstárból valók, a kiállítás létrehozásában az Iparművészeti Múzeum muzeológusai és restaurátorai, valamint a Magyar Kastélyprogram Kft. munkatársai segítettek. Áldozatos munkájukat ez úton is szeretném megköszönni.

3 Az előadás 2018. november 20-án az Ybl Miklós Építéstudományi Kar Foerk Ernő emlékére rendezett konferencián hangzott el. A tanulmány angol nyelvű változata az intézmény tudományos folyóiratában, az *Ybl Journal of Built Environment*ben olvasható.

4 A bíráló bizottság tagjai Lázár György szegedi polgármester, Gaál Endre előadó, Ivánkovits Sándor, Jászay Géza, Kótay Pál, Pálffy Ferenc, Stelczel Frigyes, Tóth Mihály és Varga Ferenc, valamint Schulek Frigyes műegyetemi tanár, Fittler Kamill az Országos Iparművészeti Iskola igazgatója, és Czigler Győző műegyetemi tanár voltak.

5 A szegedi fogadalmi templom, 1930.

6 Még Förk Ernő néven jegyezte a terveket. 1905-ös naplóbejegyzéséből tudjuk, hogy mivel az egész családot hibásan, Foerk néven jegyezték, úgy döntött, hogy Foerkként használják a későbbiekben.

műve nyerte.⁷ A megvásárolt terveket előbb két héten át a szegedi múzeumban, majd 1904. augusztus 11. és 25. között a budapesti Iparművészeti Múzeumban állította ki a Magyar Mérnök és Építész Egylet. Az 1907. évi városi közgyűlési nyilatkozat közben kimondta a Szent Demeter-templom lebontását, amit a vallás és közoktatásügyi miniszter azzal a kikötéssel hagyott jóvá, hogy a templom műemléki részleteit megőrizzék.

Egy esztendővel később Lázár György a Fogadalmi Templomépítő Bizottság 1908. november 13-ai ülésén azt javasolta, hogy pályázat mellőzésével adjanak egyenes megbízást Schulek Frigyesnek a templom megtervezésére, felépítésére és a belső berendezés megtervezésére. A Templomépítő Bizottság tehát felvette a kapcsolatot Schulek Frigyessele, aki elvállalta a tervek elkészítését, s a polgármesteri intézkedést a közgyűlés 1908. november 25-i ülésén foglalták meg.

A Magyar Építészeti Múzeumban található Foerk-napló 1908. december 3-i bejegyzéséből azonban kiderül, hogy Schulek Frigyes – a tervpályázat bírálójaként – el sem vállalta volna a megbízást a tervpályázati szabályzat értelmében.⁸

1909. május 23-án kötötték meg a megbízási szerződést Schulek Frigyessele, aki az első vázlatterveket 1909. december 6-án mutatta be a tanácsnak, amely azt a részlettervek kidolgozási alapjául elfogadta ugyan, de a mellékhajók kibővítését kérte, valamint mellékkápolnákkal való kiegészítését, néhány kisebb módosítással együtt. Ezután az építész kijelölte a templom mérnöki pontosságú építési helyét.

Egy év azonban kevésnek bizonyult a tervezésre, a mellékelt költségterv pedig az előzetesen engedélyezett összeg majdnem kétszerese volt. 1911. december 3-án rögzítették tehát az új szerződést, a fent említett összeg megadásával, valamint az építész azon megkötésével, hogy amennyiben Schulek időközben munkaképtelenné válna, vagy elhalálozna, minden kötelezettsége fiára, Schulek János építészre szállna. Ezután Schulek ajánlatot tett egy redukált terv elkészítésére is, amely rövidebb és keskenyebb hajóval, kisebb kupolával, és alacsonyabb tornyokkal rendelkezett.

1912. augusztus 9-én a polgármester értesítette Schulek Frigyeset a jóváhagyásról, és kérte, hogy adja ki az építési megbízásokat, valamint kezdje el a templom alapozását. Az építész azonban váratlanul szerződésének felbontását kérte idős korára hivatkozva, amelyet így fogalmazott meg válaszelevelében:

„Kezdetén megbízva munkaerőmben, kecsgetttem magamat ama reménnyel, hogy Szeged város által hamarosan támogatva 3-4 év alatt szerencsésen elvégezzük a programszerű építkezést... Életemnek nyolcadik évtizedében ily hosszú időt igénylő nagy

7 Megvételre ajánlották még Hofhauser Antal „I.N.R.I.”, Gyalus László „O.A.M.D.G.”, Ybl Lajos „Patrona Hungariae”, a „Deo”, a „Czentrális”, a „Dóm”, a „Szent Erzsébet” és az „1879” jellegű pályaművet, amelyek közül a város közgyűlése végül csak Hofhauser és Gyalus tervét vette meg. A tervek műszaki felülvizsgálatát Robelly Antal építész végezte.

8 „Hihetetlen hír: a szegediek nem akarják Aignernek adni a fogadalmi templomot, hanem a bírálót, Schuleket bízzák meg. Éppen a napokban jelent meg a Közlönyben a tervpályázati szabályzat, mely szerint bíráló sem közvetlen, sem közvetve, sem előbb sem később nem részesülhet semmiféle megbízásban.”

*feladatára vállalkozni, most már az aggkornak gyarapodó fogyatékoságaival megterhelten vállalkozni igazán könnyelmű vakmerőség lenne...”*⁹

FOERK-TERVEK

A polgármester Schulek Frigyes lemondó levele után megkísérelte fiának, Schulek Jánosnak a megnyerését a kivitelezésre, aki azonban olyan anyagi feltételeket támasztott, amit a bizottság lehetetlennek tartott. A kérés teljesíthetatlensége miatt Foerk Ernőt javasolták a megbízásra, akit az iparművészet és a műemlékek iránti érdeklődése mellett különösen érdekelt a templomépítészet.

A Schulek-féle tervekhez való viszonyát jól mutatja két naplóbejegyzése: *„Schulek terve nagyon száraz, rosszabb, mint a vázlat, úgy látszik, csak ezt készítette az öreg, a százas tervet pedig a fia”*¹⁰ *„Most szorgalmasan dolgozom a terveken, hisz át kell rajzolnom az egészet, mert csak nem járhatok a Schulek subájában”*¹¹

Foerk-naplója szerint 1913. január 5-én értesítette Dr. Lázár György szegedi polgármester, hogy a közgyűlés megbízta a fogadalmi templom építésével.¹² Foerk Ernő a vázlatterveit 1913. március 18-án mutatta be a templom építőbizottság előtt és a következő változtatásokat tette: a tornyokat 2-3 méterrel hátrébb húzta, a főbejáratot díszesebbé tette aranymozaikkal és márvánnyal, fölé helyezte a Mária-szobrot, amely Schuleknél magasan volt, és a homlokzatra rózsablakot tervezett. A kupola alacsonyabb és kevésbé hangsúlyos lett, a tornyokat megmagasította és gazdagabb díszítéssel látta el, a hajó lefedésre pedig kettős beton szerkezetet alkalmazott. A templom belsejét mozaikkal és festéssel díszítette, a fogadalmi jelleg megjelenítését pedig márvány relief szimbolizálja. A tornyok végződését illetően Foerk először nyolcszögletűre szeretne volna változtatni, de mivel ehhez a város nem járult hozzá, a Schulek-féle tervnél maradtak.

Az építész 1913 áprilisára készítette el a „végleges” kiviteli terveket és az ajánlati költségvetést. A tanács azonban anélkül, hogy a tervmódosítás valamennyi kérdésében döntött volna, inkább az építkezés megkezdését sürgette.

1913. július 13-án vasárnap tartották meg az utolsó szentmisét a Szent Demeter-templom főoltáránál, majd lebontották a templom egyharmad részét a szentélynél, hogy helyet adjanak az új építkezésnek.

AZ ÉPÍTKEZÉS MEGKEZDÉSE

A tanács 1913. április 10-én először a belvárosi templom környékén lévő épületek bontását rendelte meg, majd július 22-én indult a Szent Demeter templom útban lévő szentélyének lebontása és a templom ideiglenes használatra való átalakítása. A ki-

⁹ Varga 1974, 9.

¹⁰ 1913. január 17.

¹¹ 1913. február 4.

¹² Foerk-napló 1905–1934-ig, Magyar Építészeti Múzeum hagyatéka, 56.

vitelezést a helyi Ottovay és Winkler cég kapta meg 1913. június 30-án. Augusztus 2-án kitűzték az alapokat, és 4-én elkezdődött az alapozás. Foerk Ernő helyettesének a helyszíni munkák ellenőrzésére Petrovác Gyulát bízta meg, miközben ő hetente elkészült egy-egy részlettervvel. Foerk naplójából a következő sorok állnak ebből az időből: „*A fogadalmi templom szépen halad. A tanács elfogadta az én átrajzolt tervemet kivitel alapjául, így most van alkalmam jót és szépet csinálni. Hozzá is fogtunk derekasan, s most már kint vagyunk a földből. Jövőre – remélem – elérjük az egyenest. A helyi sajtó minden mozzanatot szenzációéhesen kiszínez – nem-igen bánt – tudom, mit akarok, s mit tudok. A tervekről most készülnek a különlenyomatok az Építő Iparban, hogy végre beszámolhassak a munkámról.*”¹³

Közben Schuleket sem felejtí el megemlíteni naplójában: „*Este Schulek kérdezősködött Szegedről – őt becsapták.*”¹⁴ „*Schulek nálam járt, megnézte a terveket és nagyon elismerőleg nyilatkozott a végzett munkáról – örül, hogy jó kezekben van a templom.*”¹⁵ „*A szegedi lapok hozzák Schulek levelét – melyben az öreg teljesen mást mond, mint személyesen – úgy látszik fia, János bujtogatja.*”¹⁶

1914-ben az a meglepetés érte Foerk Ernőt, hogy a templomépítő bizottság mégis a Schulek-féle terveket vette alapul az épület tömegképzésénél: „*A közgyűlés állítólag úgy határozott, hogy szigorúan a Schulek-féle tervek alapján kell építeni – bambák! Most jut eszükbe? Mikor már kint vagyunk a földből, és a kőfaragómunkák is megvannak rendelve?*”¹⁷

A bizottsági ülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy Foerk „védőbeszédében” újra bemutatta tervváltozatait, amelyek abból eredtek, hogy a bizottság kifogásolta a tornyok egyszerűségét, amelyeket ő gazdagabb díszítéssel látott el, mert olaszországi megfigyelései alapján a hazai szürkébb levegő kívánta a hatás emelése céljából a tornyok bővebb díszítését. Továbbá nem tartotta elegendőnek a Schulek által tervezett egyszerű vasbeton szerkezetet, mert a templomot télen fűteni fogják, ezért kettős betonmenyendezetet alkalmazott. Tíz nap elteltével a bizottság újra elfogadta a Foerk-terveket, aki a toronyhoz készített tanulmányait is bemutatta, így április 1-én már elkezdődhetett a falazás.¹⁸ A munka nagy gyorsasággal haladt, 1914. június 21-én volt az alapkövetétel ünnepe.¹⁹ 1914. július 27-én leállt a munka az első világháború kitörése miatt. A hajók és a szentélyek falai a törpegalériák magasságáig, a tornyok a második szintig álltak, a főhomlokzat viszont csak az alapokig volt készen. „*A fogadalmi templom úgy áll, mintha pánikszerűen otthagyták volna a munkát: boltövek, csipkézetek, köelhelyezések félbemaradva – márványdarabok szemét alatt.*”²⁰

13 Foerk-napló, 1913 novembere, 57.

14 1914. január 12. 57.

15 1914. február 19., 60.

16 1914. március 5. 60.

17 1914. március 8., 60.

18 A Szegedi Templomépítő Bizottság jegyzőkönyvei, Foerk-hagyaték, MÉM MDK

19 „Magam vezettem az egészet, alapköve behelyeztük a különlenyomatot.” In: Foerk-napló, 62.

20 Foerk-napló: 1915. május 19. 64.

ÚJRAINDUL

Az építés folytatásának gondolata 1921-ben vetődött fel újra, amikor az 1882-es alapítású fogadalmi templom bizottság újjáalakult, s felvették a kapcsolatot Foerk Ernővel, hogy dolgozza ki az építés folytatásának tervét. 1923-ban újabb fordulat következett, amikor a csanádi püspököt kiutasították Temesvárról, és új székhelyét Szegeden rendezte be. 1923 áprilisában tehát újraindulhatott a munka Foerk Ernő, Petrováczy Gyula és a háborúból visszatért Ottovay István vezetésével.²¹ A kivitelezés újraindulásakor a tornyokon elhelyezett kőcsík felirata jelzi, hogy hol tartottak a leálláskor: „Az nem lehet, hogy annyi szív hiába onta vért 1914–1918.”²²

1923. szeptember 16-án megtartották a bokrétaünnepélyt, októberre pedig elkészült a főhajó és a szentély falazata, valamint megkezdődött a fedélszék építése is. 1924. augusztus 30-án felkerült a négyzeti kupolára a kereszt. A kereszthajót a Szent Kereszt-oltárral 1924. december 25-ére fejezték be, így megtarthatták az első istentiszteleteket. Karácsonykor mutatták be az utolsó szentmisét a régi Szent Demeter-templomban²³, s ugyanazon a napon tartotta meg Glattfelder Gyula az első szentmisét az új templomban. Mandola Aladár szegedi tanítóképzői tanár a következőképpen emlékezett meg erről az időszakról: „*Volt pillanat, mikor a két templom egy színvonalon állt. Az újat már felhúzták bizonyos magasságba, a régit már lebontották bizonyos mélységbe. Az egyik föl, a másik le, s aztán elváltak örökre. Nagyszerű pillanat volt Szeged történetének, amikor a két templom még rövid ideig együtt volt s azután a régi átadta hivatását az újnak 1925-ben.*”²⁴

A DÖMÖTÖR-TORONY NAPPÉNYRE KERÜLÉSE

1925-ben a Fogadalmi templom építésével együtt végezték a barokk kori Szent Demeter templom bontását, amelynek megkezdése előtt Móra Ferenc a városi múzeum igazgatója kérte, hogy a bontást a múzeum részéről Cs. Sebestyén Károly szegedi régész felügyelhesse.²⁵

A templomhajót dinamittal robbantották fel, s a torony bontását is így tervezték, ám Cs. Sebestyén Károly kérésére és a közeli házsor miatt erre nem került sor. A csákánnyal végzett bontási munkák közben figyelt fel a régész a torony falaiban kirajzolódó nyolcszögű formára²⁶, amelyről értesítette a Műemlékek Országos Bizottságát.

21 „bizottsági ülés: szobrázmunka és boltozat idén, kupola jövőre, kripta tervek jövőre.” 1923. augusztus 17. 83.

22 A szegedi dóm. 1980.

23 „Szegeden, szavamat betartva, átadtuk a kereszthajót az istentiszteletnek. Nagykarácsony napján volt a beszentelés, de nem voltam lent, mert nem akartam a karácsonyt idegenben tölteni.” Foerk-napló, MÉM MDK

24 Mandola 1930, 17.

25 1924. december 13., levelezés, Foerk-hagyaték, MÉM MDK

26 Cs. Sebestyén 1931, 205–212.

A helyszíni szemlén a szakértők azt írták, hogy „A lelet valósággal bámulatba ejtő.”²⁷ Felterjesztették védelemre, majd felkérték Foerk Ernőt és Cs. Sebestyén Károlyt, hogy készítsék el a középkori torony helyreállítási terveit. Felépült végül az elbontott felső szint és a tető is, valamint ajtónyílást alakítottak ki a nyugati falban. 1930-ban a torony földszintjét keresztelőkápolnává alakították, freskóit Aba Novák Vilmos készítette²⁸, a mészkőből és vörösrézéből készült keresztelőmedence pedig Weichinger Károly alkotása.

Később Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter érdekes ötletét osztotta meg Glattfelder Gyula püspökkel. Szent Imre alakja jelentette az erkölcsileg és életmódban is ideális ifjút, s ezért kezdeményezhette a helyreállított Dömötör-torony felső szintjén kialakítandó Szent Imre galambjai elnevezésű galambdúcot. „A torony emeletét mintha a Jó Isten is galambdúcnak szánta volna, annyi rajta a kisebb méretű nyílás. Bent azt ablaksoronként emeletekre kellene osztani s rombus alakú galambházakat lehetne előállítani. ...Nem szeretném Velencét utánozni, nem óhajtanék zöld nyakú sötétszürke galambokat venni, hanem hófehéreket, esetleg pávagalambokat, amelyeket elnevezhetnénk Szent Imre herceg galambjainak.”²⁹

AZ UTOLSÓ SIMÍTÁSOK

1925. november 26-án felhelyezték a keresztet a Tisza felőli toronyra, a város felölire pedig 1926. március 27-én. Foerk Ernő 1927 húsvétján hozzákezdett a belső dekorációs tervek elkészítéséhez. A nagy mennyiségű kőfaragó munkánál a pesti Král Gyula cége, valamint Seenger Béla cége, az oltárok esetében a szegedi Auer Sándor, a szószéknél pedig a szintén szegedi Fischer János és fiai cég nyerte el a megbízást. A jórészt gipszből készült Szent Kereszt-oltárt és a templom oldalfalait Schóber Alajos műmárványozta. Az oltár ötvös szerelvényei Stadt János munkái.

A templom 12 oltarából három Foerk Ernő tervei alapján készült: a főoltár, a Szent Gellért-oltár és a Szent Kereszt-oltár. A Szent László-, a Szent István- és a Szent Deme-ter-oltár Ohmann Béla tervei alapján épült 1937 és 1939 között, amelyek római iskolás stílusukkal élesen elkülönülnek a többi szobrászati munkától, de igen magas művészi értékükkel gazdagítják azt.³⁰

Foerk Ernő 1913-ban készítette el a cibórium terveit, amelynek a munkálatai 1930-ban fejeződtek be,³¹ a püspök a teljes egyéves magánjövedelmét – 70 ezer pengőt – ajánlotta az oltár elkészítésére.

A szegedi Fogadalmi templom talán legkvalitásosabb szobrászati alkotása Fadrusz

27 A MOB Lux Kálmán és Schneller Vilmos bizottsági tagokat küldte ki 1925. március 28-án helyszíni szemlére. MÉM MDK, Tudományos irattár, MOB iratok 86/1925.

28 Ezzel az alkotással aranyérmet nyert 1931-ben az egyházművészeti kiállításon, Padovában.

29 Klebelsberg levele Glattfelder Gyulának, 1931, Szeged, Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár

30 Hadik 2001, 13.

31 „Minden rendben, terminusra meglesz (dec.25.) Mindkét tornyot húzzuk fel.” december 11.

János gipszszobra, amelyet 1891-ben készített bécsi tanulmányainak vizsgadarabjaként.³² A szobor legendája szerint saját magát kellett a keresztre kötöztetnie, és az így készült fotográfiák alapján dolgozott. Egy gipszmásolatot 1900-ban ajándékozott a Szegedi Képzőművészeti Egyesületnek az új templomhoz³³, ám csak 1979-ben került jelenlegi helyére.³⁴

A homlokzat kőfaragó munkáinak terveit Tóth István szobrász készítette, az északi oldalkaput, a Háború kapuját Foerk Ernő tervei alapján Danó Károly faragta, míg a szentélyben a szegedi árvíz legendáját bemutató fehér márvány domborművet Taiszer János szobrász készítette.

A szentély mozaik képe a neves székely művész, Márton Ferenc³⁵ tervei alapján Zsellér Imre cégének a kivitelezésében készült. A monumentális 89,57 m² nagyságú bizáncias stílusú üvegmozaik témája a Szentháromság, amelynek megalkotásakor itáliai előképek szolgálhattak alapul, hiszen a művész 1924-es római útja során a Santa Maria Maggiore és a Santa Maria in Trastevere ókeresztény mozaikábrázolásait tanulmányozta.³⁶ A Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményét képező Márton Ferenc által készített makett tisztítása során föltárult az eredeti terv az új részek alatt: fölül a timpanon, a két főalak alatti két kárpitszerű elem és a palástjaik szegélyét tartó térde-lő, glóriás alakok kétfelől.

A szentély Magyarok Nagyasszonya mozaikképét Reischl Károly tervezte, amelyet szintén Zsellér Imre kivitelezett. Foerk tervei alapján készült Muhits Sándor festőművész kivitelezésében a belső festés figurális része, a díszítőfestést pedig Beszédes Ottó és fia, László készítette.³⁷ A neoromán architektonikus elemek, a bizáncias jelleget kölcsönző mozaikok és figurális festések mellett Patay László expresszív festményei gazdagítják a belső teret.³⁸

Az ötvösmunkák egy részét Heksch Nándor és özv. dr. Szőri Józsefné Boga Lujza ötvösművészek készítették³⁹, így például a főbejárat bronzkapuját, a csillárokat és a kandelábereket, amelyek közül a két tizenegy lángos kandeláber eredeti formájában látható a templomban. A hozzájuk készült terveket szintén a Magyar Építészeti Múzeum őrzi, csak úgy, mint a Róth Miksa által tervezett négy szentet ábrázoló szentélyben látható üvegablakhoz (Szent József, Szent Péter, Szent Pál és Keresztelő Szent János) készített színes terveket. Zsellér Imre kivitelezésében készült az 1920-as évek

32 Amelyért 1892-ben a Műcsarnok téli kiállításán elnyerte a társulati nagydíjat.

33 A Csanádi püspöki hatóság 712/1925. sz. átirata Fadrusz János „Krisztus a keresztfán” szoborművének megvétele ügyében, levelezés a Foerk-hagyatékából, MÉM MDK.

34 Varga 1974, 9.

35 1907-ben végzett a budapesti Mintarajziskolában rajztanári szakon, s olyan neves mesterek tanították, mint Székely Bertalan vagy Szinyei Merse Pál.

36 Zombori 2009, 228.

37 Szőnyi 1932, 27.

38 Zombori 1930, 123.

39 Bartháné Boga 2013.

végén a szentély oldalfalán elhelyezkedő üvegablak, amely Nepomuki Szent Jánost ábrázolja, a Szent Gellért-oltárnak helyet adó kereszthajó baloldali apszisának hármás Mária-ablaka a felső ablaksorral, illetve a kereszthajó bal oldali szárának mellékapsziséban látható Szűz Mária-ablak.

Az orgona kórusán látható főhomlokzati rózsablakban Szeged város címerét körben Magyarország, a Szent Korona országainak és a nemzeti királyaink címerei veszik körül.

Az orgonaszekrényt Foerk Ernő tervei alapján a pécsi Angster gyár készített el.⁴⁰ A II. világháborúban a teljes orgonát leszerelték és az altemplomban tárolták, de időközben használhatatlanná vált. Európa második legnagyobb orgonája⁴¹ 2002-ben új játszóasztalt kapott, amelyet Johann Peter Trummel tervei alapján a Pécsi Orgonaépítő Manufaktúra készített el.

A FELSZENTELÉSI ÜNNEPSÉG

Bár a gazdasági válság miatt nem tudták teljesen befejezni a templomépítést – hiányzott a kupola festése és mozaikjai, a mellékoltárok felépítménye, a kriptá orgonája, a padok, és a gyóntatószékek – a templom már készen állt, hogy betöltse szent hivatását.

Közeledett a csanádi püspökség 900., a fogadalom 50. évfordulója, ezért úgy döntöttek, hogy egy ünnepségsorozat keretében 1930 októberében megtartják a felszentelési ünnepséget. 1930. október 24-én reggel 7 órakor Glattfelder Gyula csanádi püspök ünnepélyesen konsekrálta a Magyarok Nagyasszonyáról elnevezett szegedi fogadalmi templomot. Délelőtt 10 órakor volt az első szentmise, amelynek főszertartását Angelo Rotta pápai nuncius mutatta be. dr. Somogyi Szilveszter szegedi polgármester felajánló imát mondott, amellyel a várost Jézus Szentséges Szívének ajánlotta fel. Ugyanezen a napon hozták el Muranóból ünnepélyes körmenetben Szent Gellért ereklyéjét – amelyet a velencei pátriárka adományozott a fogadalmi templomnak – , amelyet a templom oltárában helyeztek el.⁴² Az ünnepségsorozat keretein belül szentelte fel Glattfelder Gyula a püspöki székházat és a szemináriumot, valamint a Dóm tér köré épült egyetemi épületeket, amelyeket Rerrich Béla tervezett. Október 25-én hangzott el Dohnányi Ernő erre az alkalomra komponált Szegedi miséje,⁴³ ezt követően történt a Nemzeti Emlékcsarnok felavatása és a Ferenc József Egyetem zárókövének az elhelyezése is.

40 Komáromi 2003.

41 Zombori 2005, 407.

42 Felszentelési ünnepség In: *Délmagyarország* 1930. október 22., Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár, Szeged.

43 Dohnányi Ernő ötvenperces, tíz tételből álló művét maga a zeneszerző *MISSA IN DEDICATIONE ECCLESIAE* címen írta.

A TITOKZATOS HANGFOGÓ

A Magyar Építészeti Múzeum tervanyagai között található a szószék tervrajza 1930. februárjából, amelyen érdekes levél formájú hangfogó látható, a leírás szerint vörös rézből trébelve, gazdagon aranyozva. Mandola Aladár is megemlíti, hogy a templom rossz akusztikája miatt „a püspök ajánlatára a szószék fölé egy hangot irányító nagy bronzlevél kerül, mely a hitszónok beszédhangját előre taszítja.”⁴⁴ Foerk naplójában 1930. november 29-én írja, hogy készül a hangfogó. Korabeli képeslapokon jól látszik a hatalmas hangfogó levél, amely nem igazán nyerhette el a szegediek tetszését, mert 1931-ben kelt levelében⁴⁵ Glattfelder Gyula értesíti Foerk Ernőt, hogy az alkotást ő maga is művészetlennek tartja, mi több, funkciójának sem tesz eleget. Foerkre bízta ezzel, hogyan cselekszik, mindenesetre hamarosan levették a hangfogót, és azóta sem készült helyette újabb.

*Baldavári Eszter
művészettörténész-muzeológus,
Magyar Építészeti Múzeum és
Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ*

44 Mandola 1930, 21.

45 1931. május 26. Glattfelder Gyula levele Foerk Ernőnek, Foerk-hagyaték, MÉM MDK.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- A szegedi dóm.* Különlenyomat a „Csanád Egyházmegye Jubileumi Évkönyve 1980” c. műből. Szeged, 1980.
- A szegedi fogadalmi templom. In.: *Magyar Építőművészet* 1930. XXX: évf. 7-8. sz.
- Bartháné Boga Ildikó: *A szegedi Szőriné Boga Lujza ötvös-iparművész életműve.* Szeged, 2013.
- Cs. Sebestyén Károly: A szegedi Szent Demeter templom. In: *Ásatások a szegedi Templom téren.* Szeged, 1931, 205–212.
- Hadik András: Szeged, Fogadalmi templom és Demeter-torony. In: *Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára.* Budapest, 2001, 13.
- Hadik András – Fehérvári Zoltán: *Szeged, Fogadalmi templom,* Tudományos dokumentáció, Budapest, 2013.
- Komáromi Sándor: Angster és fiai orgona- és harmóniumgyára (Pécs) és a család története. In: *Nemzeti és etnikai kisebbségek története.* 2003.
- Mandola Aladár: *A szegedi Fogadalmi templom.* Szeged, 1930, 17.
- Szőnyi Ottó, dr.: A szegedi Fogadalmi templom. In: *Magyar Iparművészet* 1932. 1-2., 27.
- Varga József: Adatok a szegedi Fogadalmi templom építéstörténetéhez. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1972/73-1., Szeged, 1974, 9.
- Zombori István: A szegedi dóm ornamentális díszítőfestése. In: *A szegedi Dóm ornamentális díszítőfestése*, 1930, 123.
- Zombori István: A Fogadalmi templomtól a püspöki székesegyházig. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica* 8., Szeged, 2005, 407.
- Zombori István: A szegedi dóm „nemzeti” festője: Márton Ferenc. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve: Studia Historica* 12., Szeged, 2009, 228.

GLATTFELDER GYULA CSANÁDI PÜSPÖK JELENTÉSE AZ APOSTOLI SZENTSZÉKNEK EGYHÁZMEGYÉJE ÁLLAPOTÁRÓL (1928)*

Glattfelder Gyula csanádi püspök 1928-ban a kánonjogi előírások szerint benyújtotta jelentését az Apostoli Szentszéknek az egyházmegye általa kormányzott magyarországi részének állapotáról. A két világháború között keletkezett ad limina-, másként quinquennális jelentések forrásértéke ugyan nem vetekszik az előző századok hasonló püspöki beszámolóiéval, melyek más források hiányában nemritkán kivételes jelentőségűek,¹ ebben az esetben mégis érdemes az alaposabb vizsgálódás, mivel a székhelyéről távozni kényszerült és új egyházmegyei központ kialakításán fáradó Glattfelder helyzetértékelését és jövőképét tárja fel az irat. Emellett az illetékes vatikáni kongregáció által kiadott kérdőív és a budapesti apostoli nunciusnak a jelentéshez csatolt véleménye olyan sajátos – belső egyházi – szempontrendszert tükröz, amely új színekkel gazdagíthatja a korszak egyházi életének szokványos, politika- és társadalomtörténeti keretbe ágyazott bemutatását.

AD LIMINA LÁTOGATÁS – QUINQUENNÁLIS JELENTÉS

Az ad limina látogatás (visitatio ad limina apostolorum) a megyéspüspökök számára – a régmúltban és ma is – egyrészt zárandoklat az apostolfejedelmek, Szent Péter és Szent Pál római sírjához („küszöbeihez”), másrészt a kapcsolat megerősítése a pápával, mint Szent Péter utódával, harmadrészt jelentéstételi kötelezettség egyházmegyéjük állapotáról (relatio ad limina; illetve az ötvenkénti esedékesség miatt relatio quinquennalis). Ily módon a szakrális aktus összekapcsolódik az egyház pápai primátuson nyugvó egységének tudatosításával, illetve a Szentszék ellenőrző szerepének hangsúlyozásával. E többcélú püspöki kötelezettség gyökerei az V. századra nyúlnak vissza; először Szicília, majd 743-tól Itália püspökeire terjedt ki, a XII. századtól kezdve az egész latin egyház érsekeire is, akik személyesen vagy megbízottjuk útján teljesíthették azt.² Minden megyéspüspöknek – a pápai rezervációkkal összefüggő XV. századi előzmények után – V. Szixtus pápa írta elő 1585. december 20-án kibocsátott, Romanus Pontifex apostoli konstitúciójával, a Rómától való távolság függvényében 3–10 évente, a bíborosi kongregációk struktúráját és hatáskörét meghatározó

* Készült az MTA-PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoporttal közös kutatás keretében.

¹ Vanyó 1933.

² Le Tourneau 1996. II. 1547–1548.

Immensa Aeterni Dei apostoli konstitúció (1588. január 22.) pedig úgy rendelkezett, hogy az írásban benyújtandó jelentésekkel a Zsinati Kongregáció foglalkozzon.³ A püspöki beszámolók fókuszában a papok és hívek Trienti Zsinat által megkövetelt való-lási és erkölcsi fegyelmének kellett állnia; mindez rávilágít az ad limina kötelezettség jelentőségére az újkori katolikus egyházmodellben (római centralizáció és a tridenti határozatok átültetése a gyakorlatba). A Zsinati Kongregáció 1673-ban újabb előírásokat adott, majd XIII. Benedek pápasága alatt, 1725-ben részletesebben meghatározták a jelentések témaköreit. Ezt a kérdőívet a Zsinati Kongregáció titkáráként Prospero Lambertini, a későbbi XIV. Benedek pápa szerkesztette, ugyanő már pápaként, 1740-ben a nullius apátságokat is beszámolásra kötelezte.

X. Piusz pápa kúriareformja nyomán (Sapienti consilio apostoli konstitúció, 1908. június 29.) a püspökök ügyeivel foglalkozó Konzisztoriális Kongregáció hatásköré-be került az ad limina látogatások koordinálása és a jelentések feldolgozása.⁴ Ez a dikasztérium 1909. december 31-én adta ki az A remotissima dekrétumot, amely egy-részt meghatározta az ad limina látogatások ötéves ciklusát, másrészt 150 pontból álló kérdőív megválaszolását tette kötelezővé.⁵ Az 1917-ben kibocsátott Egyházi Törvény-könyv 340–342. kánonjai érvényben hagyták a Konzisztoriális Kongregáció illetékes-ségét és az ötéves ciklust, melynek során az érsekeknek, megyéspüspököknek, nullius apátoknak és prelátnak, állandó apostoli kormányzóknak, valamint a missziók élén álló apostoli vikáriusoknak és prefektusoknak be kellett nyújtaniuk jelentésü-ket, illetve meg kellett jelenniük Rómában.⁶ Az Európán kívüli püspököknek meg-en-gedték, hogy csak tízévente utazzanak az Örök Városba, azoknak a főpásztoroknak pedig, akik az esedékes ad limina előtti két évben foglalták el széküket, felmentést adtak a jelentéstétel alól. A római látogatás személyesen, koadjutor-püspök által, vagy – jogos okból és a Szentszék engedélyével – az egyházmegye arra alkalmas papja útján volt teljesíthető. Az új Kódex egyébként előbb említette az ötévente esedékes jelentés-tételi kötelezettséget, s csak utána az ad limina látogatást.⁷

Azért, hogy a jelentések tartalmilag jobban illeszkedjenek az Egyházi Törvény-könyv szerkezetéhez és előírásaihoz, a Konzisztoriális Kongregáció 1918. november 4-én új, 100 pontból álló kérdőívet bocsátott ki.⁸ Az 1921-től kötelező formulárét a je-lentéstételre kötelezetteknek első alkalommal pontosan és teljességre törekedve kellett megválaszolniuk, később azonban elhagyhatták mindazt, ami szervezeti téren válto-zatlan maradt az előző relációhoz képest. A latin nyelven benyújtandó jelentéseknek a püspök, illetve apát életrajzán és az egyházmegye általános leírásán túl részletesen ki kellett térniük az anyagi javak kezelésére, a hit és az istentisztelet állapotára, a püs-

3 Del Re 1998. 161–165, 503–504.

4 Uo. 138, 515.

5 Acta Apostolicae Sedis 1910 (2) 13–34.

6 A missziós területek főpásztorainak jelentésüket a Hitterjesztési Kongregációhoz kellett benyújtaniuk.

7 A kánonok magyarázatát lásd Sipos – Gálos Romae, 1944. 213–215.

8 Acta Apostolicae Sedis 1918 (10) 487–508.

pökség vagyoni helyzetére és a főpásztori köteleességek teljesítésére, az egyházmegye kormányzására, a papnevelésre, a papság életmódjára, a lelkipásztorkodás helyzetére és szükségleteire, a káptalanok és a szerzetesrendek fegyelmére, végül a hívő nép vallási és erkölcsi viszonyaira. Főként a papsággal és a lelkipásztorkodással kapcsolatos kérdések követelték meg, hogy a kánoni előírások betartásáról a jelentés minden részletre kiterjedően adjon számot. Ugyanakkor a főpásztornak nemcsak egyházmegyéje aktuális állapotáról kellett beszámolnia, hanem a lelkipásztori szükségletekről és ezekkel kapcsolatos terveiről is.

A Magyar Királyság latin szertartású püspökeinél az új szabályozás szerint 1913-tól számították az ötévenkénti ad limina kötelezettséget, ami a két világháború közötti időszakot tekintve 1923-at, 1928-at, 1933-at és 1938-at jelentette. De csupán az 1938-as jelentések futottak be a trianoni államterület minden püspökségéből és a pannonthalmi főapátságból, a többi sorozat viszont hiányos, részben a széküresedésekből kifolyólag, részben azért, mert az újonnan hivatalba lépett főpásztorok nem voltak beszámolásra kötelezve. Ezenkívül – mint régebben is – az egyházmegye vagy a főpásztor sajátos körülményei akadályt jelenthettek, s ezért a püspökök felmentést kaphattak vagy a római látogatás, vagy a jelentéstétel alól. A Konzisztoriális Kongregáció vatikáni levéltári anyagában található relációk ennek ellenére fontosak, mivel a kutatási tapasztalat szerint az egyházmegyei levéltárakban másolataik csak esetlegesen maradtak fenn; néha csupán a pizkozatok, vázlatok, statisztikai gyűjtések lelhetők fel.

AZ 1928. ÉVI JELENTÉSEK ÉS AZ APOSTOLI NUNCIUS VÉLEMÉNYE

1928-ban a magyar püspöki kar tagjai közül csak négyen teljesítették személyesen, Rómába utazva ad limina- és jelentéstételi kötelezettségüket (gróf Zichy Gyula kalocsa-bácsi érsek, Rott Nándor veszprémi és Hanauer Á. István váci püspök, valamint Bárdos Remig pannonthalmi főapát). Ketten egészségi állapotukra tekintettel csak jelentést küldtek, az apostolfeljedelmek sírjának felkeresése nélkül (Szmrecsányi Lajos egri érsek és Fetser Antal győri püspök), egy főpásztor az ad liminát képviselő útján teljesítette és jelentést küldött (gróf Mikes János szombathelyi püspök), három főpásztornak pedig felmentése volt, mivel két éven belül lettek kinevezve (Serédi Jusztinián esztergomi érsek, Virág Ferenc pécsi és Shvoy Lajos székesfehérvári püspök).⁹ Mivel az ad limina látogatás a mai gyakorlattól eltérően nem a püspöki kar közös római útja volt, nem rendkívüli, hogy Glattfelder püspök – tekintettel sajátos körülményeire – csak a jelentéstételi kötelezettségnek tett eleget. Egyébként három évvel korábban, az 1925-ös szentév egyik magyar zarándoklatát vezetve járt Rómában, és a csoport nevében szeptember 14-én ő köszöntötte a Szentatyát.¹⁰

Az 1928. évi quinquennális jelentéseket az illetékes kongregáció véleményezésre

⁹ Gárdonyi 2017. 361–375. (A nunciusi értékelések forrásközlésével.)

¹⁰ Magyar Katolikus Almanach 1 (1927) 386–390.

megküldte a budapesti apostoli nunciusnak, Cesare Orsenigo ptolemaisi címzetes érseknek. A nuncius megjegyzéseiből egyrészt következtetni lehet arra, hogy a Szent-szék itteni „megfigyelője” mennyire tartotta megbízhatónak a magyar püspökök jelentéseit; másrészt kiderül belőlük, hogy szerinte milyen instrukciókkal kell ellátni a főpásztorokat, vagyis római nézőpontból mi dicsérendő vagy kifogásolandó, min kell javítani, változtatni az egyházmegyékben. A budapesti nuncius véleményének súlyát növeli, hogy egyrészt XI. Pius bizalmi emberének tartották, másrészt több évtizedes lelkipásztori tapasztalattal rendelkezett; személyében a pápa régi milánói ismerősét helyezte át diplomáciai pályára.¹¹ A magyar püspökök jelentéseinek pontokba szedett elemzése ugyan hivatkozásaiban magukhoz az egyes relációkhoz kapcsolódik, egyúttal azonban feltárja a nunciusnak a magyar püspöki karról és az egyházi életről szerzett benyomásait.¹²

GLATTFELDER PÜSPÖK JELENTÉSE

Az egyházmegye

Móri Glattfelder Gyula csanádi püspök 1928. november 19-én Szegeden kelt, 13 oldalas, latin nyelvű jelentésében számolt be XI. Pius pápának az egyházmegye joghatósága alatt hagyott magyarországi részének állapotáról („az Úr szőlejének rám bízott részéről” – mint írja).¹³ Elöljáróban összefoglalja a három részre szakított püspökség egyházkormányzati helyzetét, egyúttal megvilágítva azokat a körülményeket, melyek eredeti székhelyének elhagyására kényszerítették: „A csanádi egyházmegye területét, melynek kormányzása 1911-ben rám lett bízva, a trianoni békeszerződés Magyarország, Románia és Jugoszlávia között osztotta fel. A csanádi püspökök székhelye, tudniillik Temesvár városa, hasonlóan Romániához csatoltatott, s midőn a román kormány joghatóságom zavartalan gyakorlását nem akarta engedni, sőt részéről a legsúlyosabb egyházpolitikai bonyodalmak fenyegettek, amikor Szentséged úgy rendelkezett, székhelyemet elhagyni és az egyházmegye magyarországi részén új székhelyet felállítani kényszerültem. Az egyházmegye román részére azonban apostoli kormányzó rendeltetett Temesvár székhellyel, amint a jugoszláv résznek Nagybecskerekben. Attól kezdve tehát, azaz 1923 óta csak az egyházmegye magyarországi részét kormányzom, s ebből következőleg jelentésem csupán erre a részre vonatkozik”.¹⁴

Cesare Orsenigo apostoli nuncius 1929. február 29-én kelt, kétoldalas olasz nyelvű véleményét csatolt a jelentéshez.¹⁵ Ebben a nuncius előrebocsátotta, hogy Glattfelder

¹¹ Életrajza, személyes irathagyatékának feldolgozásával: Biffi 2006.

¹² Orsenigónak a magyar püspökökétől több kérdésben eltérő nézőpontjára világít rá Tóth 2015. 243–255.

¹³ Archivio Segreto Vaticano (ASV) Congregazione Concistoriale Relationes Dioecesium (Congr. Concist. Relat. Dioec.) fasc. 835. (Szegedien.) 760/28.

¹⁴ Glattfelder kiutasításának hátteréhez lásd Salacz 1975. 55–78.; Sarnyai 2015, 49–61.

¹⁵ Levéltári jelzete ugyanaz, mint a püspöki jelentésé.

Gyula ugyan az ősi egyházmegye „szegélyét” (lembo) kormányozza csupán, a reláció mégis figyelemreméltó, mert a püspök arra törekszik, hogy ezt a részt valódi egyházmegyévé tegye. A nuncius megjegyzése találó, hiszen a magyarországi rész az eredeti plébániahálózatnak csak 13 %-át tette ki az elszakításkor, és az ősi csanádi püspökség északi peremén helyezkedett el (a Román Királysághoz 61 %, a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz 26 % került). A Glattfelder kormányzása alatt maradt terület Szeged városára és a hozzá tartozó tanyavilágra (Alsó- és Felsőközpont), Csanád-Arad-Torontál (közigazgatásilag egyelőre egyesített) vármegyére, továbbá néhány Csongrád, illetve Békés vármegyei településre terjedt ki. A hívek számát tekintve azonban itt élt a régi egyházmegye római katolikusainak negyede, ami önmagában is okot adhatott volna a fejlesztésre, a plébániahálózat arányosítására. Az 1916-es sematizmus 913.712 latin szertartású katolikust mutatott ki az egyházmegye egész területén, a Glattfelder kormányzása alatt hagyott részen az 1920. évi népszámlálás szerint 222.162 volt a hívek száma (24,3 %).¹⁶

Az ad limina jelentés erre a népszámlálásra hivatkozva a püspök joghatósága alá tartozó katolikusok számát kerekítve 223 ezerre teszi, a velük vegyesen élő más vallásúak számát pedig így adja meg: körülbelül 30 ezer református („helvét hitvallású protestáns”), 6 ezer evangélikus („ágostai hitvallású protestáns”), 3 ezer görögkeleti („szizmatikus”) és 10 ezer izraelita („zsidó”). Amíg azonban a reformátusok és izraeliták száma a népszámlálás adataival nagyjából egybevág (31.511 református, 10.655 izraelita), addig az evangélikusok és ortodoxok számát jelentősen alábecsli a jelentés (19.386 evangélikus, 16.493 görögkeleti). A területen élt továbbá 2.807 görög katolikus is, két parókiájuk (az 1740-es években létrejött makói és az 1921-ben alapított szegedi) a hajdúdorogi püspökséghez tartozott. A felekezeti arányok pontosítva így néznek ki: 73,1 % római katolikus, 0,9 % görög katolikus, 10,4 % református, 6,4 % evangélikus, 5,4 % görögkeleti, 3,5 % izraelita, 0,3 % egyéb. A csonka egyházmegye területe tehát római katolikus többségű volt, szemben az ősi csanádi püspökség teljes területével, ahol a római katolikusok aránya csak 40,4 % volt, de meghaladta a trianoni államterület átlagát is (63,9 %). Ez elsősorban a katolikus dominanciájú Szegednek volt köszönhető, ahol a katolikusok tették ki a lakosság 86,9 %-át (a város és a tanyavilág 119.109 lakosából 103.522 volt római katolikus), s ahol a csonka egyházmegye híveinek közel fele élt (46,6 %).¹⁷

A püspök és az aula

Glattfelder Gyula saját magáról mindenekelőtt elmondja jelentésében, hogy 1911 óta csanádi püspök, felszentelésére ezen év május 11-én került sor, az egyházmegye kor-

16 Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMXVI. Temesvári, 1916. 140–143. – Az 1920. évi népszámlálás. Első rész. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. (Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 69.) Budapest, 1923. 82–83, 114–117, 128–131.

17 Az 1920. évi népszámlálás i. m. 82–83, 114–117, 128–131.

mányzását május 28-án vette át. Egyházmegyéje a kalocsai érsekség szuffraganeusa, ő maga részt vesz Magyarország püspökeinek konferenciáin.¹⁸ Úgy az állami, mint a helyi világi hatóságok a legnagyobb tiszteletet tanúsítják iránta, szabadságát és jogait védelmezik.

Mivel a Konzisztoriális Kongregáció által kiadott kérdőpontok – a tridenti egyházmodellnek megfelelően – nagy hangsúlyt fektettek a püspöki kötelezettségekre, a válaszok is ehhez igazodva számolnak be arról, hogy a püspök eleget tesz a helybenlakás (residentia) kötelezettségének, amit az Apostoli Szentoszolya engedélyével Szegeden teljesít; nagyobb ünnepeken maga prédikál, és akkor is, ha sok hívő gyűlik össze rendkívüli alkalommal; továbbá évente bérmezt. A kánoni vizitációt a joghatósága alá tartozó területen elvégezte, s ugyancsak vizitálta a szerzetesi rendházakat a bérmeztések alkalmával; évente körülbelül 12 körlevet szokott intézni a papsághoz és a hívekhez. Egyházmegyei zsinatot viszont a püspökség szétszakíttósága miatt nem tudott tartani.

Megélhetésével kapcsolatban Glattfelder Gyula azt jelentette, hogy a püspökségi javadalom Romániában maradt részét a román állam majdnem teljesen konfiskálta, de ő a magyarországi birtokrészt szabadon kezeli. Ennek a birtoknak a központja Püspöktele (1951 óta: Maroslele) volt, és a korábbi – a püspöki javadalmak között a szerényebbek közé tartozó – makói uradalomnak közel felét tette ki. A makói uradalom 12.293 kataszteri holddal a püspöki javadalmak rangsorának alsó harmadába tartozott, igaz, a szántóföld aránya (74,5 %) az átlagosnál magasabb volt.¹⁹ Trianon után a magyarországi birtokrész 5.116 kataszteri holdat tett ki.²⁰ Glattfelder szerint ebből befolyó jövedelme a kötelező terhekre elegendő (kegyúri kiadások, püspöki kúria, papnevelés, iskolák fenntartása), s bár a püspöki menzára alig marad, mégis „egyszerű, ám tisztességes” megélhetést biztosít. Hozzáteszi azonban, hogy az államkincstár segítsége és a püspök magánvagyonra nélkül fejlesztésre nem lehetne gondolni. A nuncius szerint mindebből arra lehet következtetni, hogy Glattfelder ügyes kezelője az anyagi javaknak, és nincsenek adósságai, mint más magyar püspököknek, ami dicséretet érdemel.

A püspöki aulával kapcsolatban a főpásztor előrebocsátotta, hogy a csanádi székeskáptalan Temesváron maradt, de lehetőség szerint konzultál vele (ugyanis bizonyos ügyekben a kánonjog előírta a székeskáptalan meghallgatását). A magyarországi részen viszont a vagyonkezelési tanács működött a káptalan helyett, amit a nuncius félreértésnek tartott, mert az Egyházi Törvénykönyv szerint ezt nem a káptalan helyett, hanem attól függetlenül kellett felállítani, s esetenként mindkettőt meg kellett hallgatni (cc. 1520, 1532. §. 3.). A püspök általános helynöke Bezdán József 62 éves makói plébános, bírósági helynöke (officialis) Várhelyi József 70 éves szeged-belvárosi

18 A magyar püspöki karban betöltött szerepéről lásd Gergely 1995, 38–48.

19 Dóka 1997, 70.; Zakar 2018, 79–95.

20 Balogh – Gergely 1996, 237.

plébános volt, előbbi buzgó és megbecsült lelkipásztorként, utóbbit a kötelességeit pontosan teljesítő paként jellemzi Glattfelder.

A jelentés idején a püspöki székház ideiglenes helyen, a régi tanítóképezde épületében nyert elhelyezést, itt lakott a püspök és titkára. A püspöki kúria személyzete a titkáron kívül világiakból állt, Glattfelder ezt a paphiánnyal indokolta. Ezzel kapcsolatban a nuncius epésen megjegyezte, hogy ez egy megmagyarázhatatlan magyar szokás, a püspökségeken világiak (és gépírók!) dolgoznak, miközben az állami és városházi szerveknél pap-hivatalnokok működnek.

Papság, szerzetesség

A Glattfelder püspök kormányzása alatt hagyott részen az egyházmegyes papság létszáma 85 volt 1928-ban (összehasonlításképpen: az 1916-os sematizmus szerint a csanádi püspök joghatósága alá 418 világi pap tartozott).²¹ Ez minimálisan elegendő az egyházmegye szükségleteihez mérten, áll a jelentésben, de a háborús évek után remény van az emelkedésre, amit az az adat támaszt alá, hogy az előző öt évben 16 papszentelés történt. Papságát a püspök általában véve dicséri, kiemeli iránta tanúsított tiszteletüket és engedelmességüket. A klérus tisztaságát a javadalmak, a kegyúri szolgáltatások és az államkincstár kielégítően biztosítja. Állásuk méltóságának megfelelően tudnak élni a plébánialakokban, az öreg és beteg papok szükségleteiről pedig gondoskodik az egyházmegye. A káplánok *vita communis*-ban élnek a plébánossal, és kevés kivétellel dicséretesen működnek. Saját papjai és a területen működő két görögkatolikus pap között a viszony testvéries és baráti. Politikai pártokban és újságok szerkesztésében egyházmegyes papok ordináriusi engedéllyel vesznek részt, ahhoz viszont nem kap senki felhatalmazást, hogy pénzügyi vezetésében foglaljon helyet (más püspöki jelentéseknél a nuncius észrevételezte ez utóbbi jelenség visszaszorítandó voltát). A plébánosok kánoni kötelezettségeiket dicséretesen teljesítik a lelkipásztorkodás, a szentségkiszolgáltatás és Isten szavának hirdetése (prédikáció, hitoktatás) terén. A hivatalvezetés ellenőrzését szolgálják az évenkénti esperesi vizsgálatok, melyek a prédikációs vázlatokra is kiterjednek. A sok dicséret mellett a nuncius felhívta a kongregáció figyelmét arra, hogy a magyar papság gyakran – például utazáskor – nem hord reverendát, hanem csak „fél-civil” ruhát, amin változtatni kell, különösen, ha városban működnek, mert a megkülönböztető papi ruházat „erkölcsei védelem”.

A jelentés szól a papnevelés helyzetéről is. A csanádi egyházmegye ugyan rendelkezett szemináriummal Temesváron – éppen Glattfelder püspök bővítette a háború előtt –, de a román hatóságok nem engedélyezték magyarországi illetőségű növendékek felvételét. 1928-ban az egyházmegye-résznek 30 papnövendéke volt, ők Esztergomban, Budapesten és külföldön (Bécs, Innsbruck) végezték tanulmányaikat. Tandíjat nem fizetnek, és a papság hozzájárulása (*seminaristicum*) sincs szokásban, írja a

21 Schematismus 1916, i. m. 140.

főpásztor, eltartásukról a püspöki javadalom gondoskodik (ezt a magyarországi gyakorlatot más jelentésekhez írott kommentárjában a nuncius kifogásolta). Glattfelder a papnevelés ügyével kapcsolatban előadta még, hogy saját szemináriumot szeretne felállítani Szegeden, ami azonban csak az államkincstár támogatásával lehetséges. Hozzátette, kedvező lenne, ha a nagyvárad és szatmári egyházmegyék magyarországi részeivel közös szeminárium nyílna meg, osztozva a fenntartási költségeken. Szegedi letelepedése után nem sokkal, 1924-ben Glattfelder Gyula küsszémi szemináriumot alapított, amelynek ekkor 34 papi pályára készülő középiskolás növendéke volt. Ezt az intézményt a püspök magánvagyonából építtette és tartotta fenn. Ezt komoly teljesítménynek kell értékelnünk, tekintetbe véve, hogy a nuncius más jelentéseknél kifogásolja a küsszémi szeminárium hiányát.

A szerzetespapok száma a jelentés idején 40 volt, akik négy szegedi rendházban éltek. A ferencesek és a minoriták kolostoraihoz plébánia kapcsolódott (az 1916-os sematizmus szerint 7, illetve 5 páter vette ki részét a pasztorációból), a piaristák pedig rendi gimnáziumukat vezették (1916-ban 22 paptanárral).²² A jezsuiták 1919/20-ban telepedtek le Szegeden, ide menekítették rendi utánpótlásuk képzését.²³ A kolduló-rendek számára engedélyezett alalmaznagyűjtést a jelentés igen ritkának mondja. A szerzetesnők száma 115 volt, legnagyobb létszámmal a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek kongregációja képviseltette magát (77 nővér). Ők szeged-alsóvárosi, többfokozatú leánynevelő intézetük mellett még más településeken is tanítottak az egyházmegyében (Elek, Földeák, Kétegyháza, Makó, Battonya). 1923-ban a szegedi ház lett a kongregáció magyar tartományának anyaháza. Az irgalmas nővérek (Páli Szent Vince Szeretet Leányai Társulata) Szegeden működtek a városi szeretethonban (16 nővér), a betegápoló ferences nővérek (Assisi Szent Ferenc Leányai) pedig két kórházban 22-en (Makó, Mezőhegyes).

A plébániák

A lelkipásztorkodás hagyományos keretét adó plébániák száma Glattfelder püspök kényszerű áttelepülésekor 33 volt, ami öt év alatt 40-re emelkedett, 6 esperesi kerületbe osztva. A plébániai és filiális templomok számát vidéken a főpásztor elegendőnek látta, ám jelezte, hogy sok helyen bővíteni kellene őket, a hívek szegénysége miatt számítva a kegyurak nagylelkűségére. A püspöki székvárosban és a hozzá tartozó külső lakott területeken viszont mind a nagy plébániák megosztására, mind templomépítésre szükség volt. Szeged katolikusai az első világháború idején 6 plébániához tartoztak (Belváros, Alsóváros, Felsőváros, Rókusváros, Alsóközpont, Felsőközpont), ezek hívőszáma 12 ezer és 24 ezer között mozgott.²⁴ A püspök Szegedre költözése és az ad limina jelentés között három új plébánialapításra került sor (Röszke 1923, Szaty-

²² Schematismus 1916, i. m. 128–139.

²³ Tóth 2012, 185.

²⁴ Az 1916-os sematizmus szerint Belváros: 19.961, Alsóváros: 19.960, Felsőváros: 15.791, Rókusváros: 15.696, Alsóközpont: 24.250, Felsőközpont: 12.245 római katolikus. Schematismus 1916 i. m.

maz 1927, Somogyitelep 1928). A szegedi fejlesztések közül Glattfelder kiemeli, hogy most építteti a város a Magyarok Nagyasszonya igen gyönyörű templomát (templum splendidissimum).²⁵

Mivel a plébániák és templomok fenntartását szolgáló javadalmi birtokok Magyarországon többnyire kegyurasággal (patronatus) kapcsolódtak egybe, a magyar püspököknek ezekben az években komoly gondot okozott a Szentszék törekvése a kegyúri rendszer felszámolására. Az Egyházi Törvénykönyv elrendelte, hogy a jövőben már nem lehet érvényesen új kegyuraságot alapítani (c. 1450. §. 1.), a helyi ordináriusok gondoskodjanak arról, hogy a kegyurak patrónusi jogaikról, vagy legalább a plébános bemutatásának jogáról mondjanak le (c. 1451. §§. 1-2.), a kegyúri plébániák felosztásakor keletkező új plébánia pedig püspöki szabadadományozású legyen (c. 1427. §. 5.). A magyar püspöki kar 1927-ben, majd 1929-ben kérte a Szentszék, hogy tekintettel a hazai viszonyokra, járuljon hozzá a hazai kegyuraságok fennmaradásához, sőt újak alapításához. Ez különösen a régi városi kegyuraság alá tartozó plébániák felosztásánál látszott elengedhetetlennek, mert új templomok építése, új plébániák alapítása a városok áldozatvállalása nélkül igen nehéznek tűnt. Végül a Zsinati Kongregáció 1929-ben adott válasza eltekintett attól, hogy a püspökök a bemutatási jogról történő lemondásra szólítsák fel a kegyurakat, sőt új kegyúri plébániák létesítését is lehetővé tette, ám esetenkénti szentszéki engedéllyel.²⁶

Glattfelder püspök még ezen szentszéki döntés előtt írja azt jelentésében, hogy joghatósági területén a plébániák fele kegyúri, amit egyetlen esetben sikerült felszámolni, amikor az uradalmat eladták. Mivel a kegyúri plébániáknál az egyházi épületek fenntartását a magyar törvények szerint majdnem teljesen a patrónusnak kell állnia, „a kegyuraság eltörlése semmiképpen nem sikerülhet a plébániák életképességének veszélyeztetése nélkül”. Ugyanakkor a prezentációs jogot a kánoni előírásoknak megfelelően, a püspök akarata ellenére és előzetes jóváhagyása nélkül nem gyakorolják, a szabadadományozású plébániák betöltése pedig pályázat útján történik. A csanádi jelentés ezen részéhez ugyan nem fűzött kommentárt a nuncius, de más relációkkal kapcsolatban kifejezte azon véleményét, hogy „az anyagi előnyök nem kompenzálják azt az erkölcsi kárt, amit a patrónusok bemutatási joga okoz”.²⁷

Érdeemes egy pillantást vetni arra, hogy a következő években miként alakult a kegyúri és szabadadományozású plébániák aránya. Az 1936-os sematizmus szerint az egyházmegyében már nyolccal több, összesen 48 plébánia állt fenn, ezekből 25 patronátussal összekötve – két helyen maga a püspök volt a kegyúr –, 23 pedig szabadadományozású, azaz a korábbi arány érdemileg nem változott.²⁸ A legnagyobb patrónus Szeged városa volt, a városi kegyuraság alatt álló plébániák száma 1916-ban

25 Horváth 2018. 27–78.

26 Erdő 1988. 697–718. 697–698.

27 Gárdonyi 2017. 370.

28 Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro anno Domini 1936. Makóviae, 1936. 52.

7, 1936-ban 15 (sőt, a városnak a váci egyházmegyében is volt kegyúri plébániája). Ha ezt a jelentős gyarapodást tekintjük, vagyis új templomok és egyházi intézmények alapítását a városmagban és a külterületeken, a városi kegyuraság fenntartása indokoltnak tűnik.²⁹

A jelentés beszámol arról, hogy a legtöbb plébánián működnek hitbuzgalmi társulatok (harmadrendek, rózsafüzértársulat, oltáregylet), amelyek előmozdítják a hitéletet. Az utolsó öt évben szinte minden plébánián volt népmisszió. Emellett a városokban úrihölgyek egyesületei gyermekek, szegények, veszélyeztetett helyzetűek patronálását végzik az egyház szellemében. Működnek katolikus munkásegyletek is, amelyek mérséklik a szociáldemokrácia befolyását. Ezzel kapcsolatban Glattfelder megjegyzi, hogy „az iparvárosokban a szociáldemokrácia eléggé elterjedt, s mivel kiharcolták a munkások jogainak jelentős növelését, nehéz követőiket elragadni szövetségüktől, de a keresztényszocialista egyletek részéről törekvés van erre”. A jelentés megemlíti még az egyetemista ifúság egyesületeit, amelyek szintén tevékenyek a szeretetszolgálat vonalán is. Mindegyik egyesület gondot fordít a lelkiélet elmélyítésére, évenkénti lelkigyakorlatok révén. A plébániai irányítás alatt álló felekezeti elemi iskolákról csak annyi áll a jelentésben, hogy ezek egyenjogúak az állami iskolákkal, fenntartásukról a családok és az egyházközségek gondoskodnak.

Az istentisztelet szabadsága az országban biztosított, a liturgikus törvények pedig szigorúan megtartatnak – áll a jelentésben. A miséken olyan vallásos népének hangzanak el, melyeknek mind szövege, mind dallama egyházi jóváhagyást kapott, válaszol Glattfelder a vonatkozó kérdésekre. A nuncius azonban ezzel kapcsolatban megjegyzi: a püspök nem szól arról, hogy az ellenőrzés kiterjed-e a liturgikus normák alkalmazására, például arra, hogy a mise állandó részeit (Gloria, Credo) latinul énekeljék. Észrevételezi továbbá, hogy a csanádi püspök nem válaszolt arra, vajon minden ünnepi misén mondanak-e homíliát; „a hallgatás rosszat sejtet” – teszi hozzá. Egyébként Orsenigo több püspöki jelentésnél szóvá tette, hogy az állandó részek helyett is magyar népéneket énekelnek a hívek, ez tehát nem csanádi jellegzetesség volt, de azt is kifogásolta máshol, hogy az úgynevezett „Magyar Hiszekegyet” a templomokban imádkozzák, mivel szerinte ez a gyakorlat dogmatikai zavart okoz.

A hívek

Glattfelder püspök híveinek erkölcsi állapotáról azt az általános jellemzést adja, hogy az a háború és forradalom óta javul, mivel jó hatást keltenek a népmissziók, triduumok és egyéb rendkívüli ájtatosságok, illetve „a polgári kormányzat jóindulata a kereszténység ügye iránt hat a néplélekre” is. Ugyanakkor hozzáteszi: „De nem lehet tagadni, hogy a nehéz gazdasági helyzet, amibe szétszakítása miatt az ország süllyedt, sokakban elkeseredést vagy az anyagi javak iránti túlzott vágyat keltett, a kevés gazdag fényűzése és féktelen szabadossága pedig az erkölcsi hanyatlás és a vallástalanság

²⁹ Kisházi-Kovács 2001.

kovácsa. E rosszak ellen beszédekkel és írásokkal küzdenek ugyan, de mivel a nyugati nemzetek példájának hatását egészen elnyomni nem lehet, a papság gyakran hiábavalónak érzi munkáját, ám dicséretesen törekszik az ifjúság körében jobb nemzedéket nevelni.” Súlyosabb dogmatikai tévedések hívei között nem harapództak el, spiritiszta körök léteznek ugyan a városokban, de nem olyan mértékben, mint Nyugaton, s a holttestek elégetésére sem okoz nehézséget, mivel ezt az állami törvény tiltja.

Ami a vallásgyakorlást illeti, a vasárnapi misehallgatás terén falvakban többnyire a katolikusok nagyobb része, városokban körülbelül fele eleget tesz kötelezettségének. A vasárnapi munkavégzést törvény tiltja. A bőjti fegyelem terén a hústól való tartózkodást inkább, az étkezések számának csökkentését kevésbé tartják meg. A gyermekeket általában megkeresztelik, a legritkább esetben tagadják ezt meg a baptisták. A húsvéti áldozást falvakban nagy többséggel, városokban kisebb mértékben végzik el, főleg nők. A gyakoribb szentáldozás szokása terjedőben van. Utolsó kenetben a falusiak majd mindegyike, városokban a hívek 50–60 %-a részesül. Tisztán polgári házasság a legritkább esetben köttetik, de az együttélés terjed a városokban „a szocializmus hatására”. Az abortuszok száma emelkedett és a fogamzásgátlás terjed, kiváltképp a városokban, annak ellenére, hogy beszédekkel és megfelelő füzetekkel küzdenek ellenük, az abortuszok visszaszorításában pedig „a rendőrség segítségét is igénybe veszik”.

Az a probléma, ami más püspöki jelentéseknél is felkeltette a nuncius figyelmét, a vegyesházasságok magas száma volt. A csanádi egyházmegye-részben az előző évben 120 házasság kötött katolikus és protestáns fél között, ami az összes egyházi házasságkötés 7 %-a volt. Ezekben az esetekben a jegyesek megadták a kánonjog által elvárt biztosítékot a születendő gyermekek katolikus keresztesítését és nevelését illetően (reverzális). A vallásos nevelés a szülők részéről általában dicséretes („kivéve a szocialistákat, akik elveiknek megfelelően ezt megtagadják”), s minden iskolában kötelező a hitoktatásban való részvétel. Glattfelder ugyanakkor megjegyzi, hogy „amióta a nem-katolikus lelkész előtt kötött vegyesházasság érvénytelen, a protestáns lelkészek sikeresen agítálnak az összes gyermek protestáns nevelése mellett, ami miatt csökkent a vegyesházasságból származó katolikus gyermekek száma, míg korábban ők adták a többséget”. Magyarországon ugyanis az Egyházi Törvénykönyv hatályba lépéséig (1918. május 19.) pápai privilégium alapján érvényesnek ismerték el azokat a vegyesházasságokat is, melyeket nem az illetékes plébános előtt kötöttek meg (így a nem-katolikus lelkész előtt, illetve csak polgárilag kötött házasságokat is). A kódex azonban minden ilyen engedményt megszüntetett.³⁰

Orsenigo nuncius a csanádi és több más jelentés kapcsán arra hívta fel a vatikáni illetékesek figyelmét, hogy Magyarországon csak az állami szervek előtt adott reverzális biztosítja a gyermekek katolikus nevelését, mert az állam csak ezt tekinti jogérvényesnek, a plébános előtt tett nyilatkozatot nem. A reverzális megadása azonban

30 Salacz 1974, 104–107.

sokszor elmarad, főleg a gazdagoknál, amit a hívek hatékonyabb oktatásával kellené orvosolni, javasolja máshol a nuncius, nem alaptalanul, hiszen ebben az esetben egy már meggyökeresedett joggyakorlat nemrégiben történt megváltozásáról volt szó. A csanádi jelentéssel kapcsolatban Orsenigo, úgy tűnik, megütökölt azon, hogy Glattfelder püspök sajnálkozik az Egyházi Törvénykönyv szigora miatt, vagyis azon, hogy a nem-katolikus lelkész előtt kötött házasságok semmiképpen sem lehetnek érvényesek. Ez „kétséget ébreszt buzgóságát illetően a polgári törvény által garantált biztosíték megkövetelésében” – írja epésen.

A nuncius kritikája annyiban helytálló, hogy a csanádi püspök csak azokról a vegyesházasságokról számolt be, melyeknél a katolikus egyház javára adták a reverzalist, s így a katolikus fél számára szentségi házasságként megköthetők voltak. Az állami statisztika szerint viszont 1928-ban az összes házasságkötés 20,4 %-a volt felekezeti vegyes, de ennek csak 41,9 %-ánál adott az egyik fél állami szervek előtt reverzalist, a házasságkötések többségénél tehát – az 1894: XXXII. törvénycikk alapján – ilyen megegyezés híján a születendő gyermekek nemük szerint követték a szülők vallását („nem nemet követ”). Azokban az esetekben, amikor az egyik fél katolikus volt, a vegyesházasságok aránya 23,7 % volt, a katolikus fél javára adott reverzálisok ennek 47,8 %-át tették ki. Ugyanakkor Glattfelder megjegyzése is megállja a helyét a protestánsok javára adott reverzálisok számának emelkedéséről: 1920–1928 között a reformátusok mutatója 36,1 %-ról 38,3 %-ra, az evangélikusoké 9,1 %-ról 9,7 %-ra nőtt, miközben a római katolikusoké 51 %-ról 47,8 %-ra csökkent (bár a jóval kisebb létszámú görögkatolikusoké némileg emelkedett 3,1 %-ról 3,5 %-ra).³¹ Mindezt Karner Károly evangélikus teológus így interpretálta néhány évvel később: az 1894/95. évi egyházpolitikai törvények hatására némi késéssel ugyan, de „a katolikusok aktivitását ezen a téren nyomon követte a protestáns felekezetek elhárító tevékenysége... A vegyes házasságok statisztikája nem alakul a katolikus egyházra kedvezőbben, s ez azt jelenti, hogy jelenleg a katolikus mozgalmak erősödésével még nem jár együtt a vegyes házasságok terén a katolikus hívek egyházhoz való ragaszkodásának az erősödése”.³²

Lelkipásztori szükségletek és tervek

Jelentésének lezárásaképpen a csanádi püspök rövid összefoglalást ad az egyházmegye papsága előtt álló pasztorális kihívásokról: „Azok a rossz következmények, melyek az elhúzódó háborúból és az azt követő forradalomból származtak, lassanként mérséklődnek és a lelkek egyensúlya helyreáll. Azonban állandóan érződik a nép lelkének nem egészen gyógyult volta és a nyugtalanság, amelynek részben a nemzeti katasztrófa, részben a belopódzó bolsevista méreg kedvez. Sokáig fog tartani, amíg a magyar nép teljesen rendbe jön.”

³¹ Karner 1931. 30–35.

³² Uo. 36, 38.

Glattfelder Gyula egyúttal megragadta az alkalmat, és felvázolta elképzeléseit az egyházmegyei központ kialakítását illetően, ami a Szentszék kedvező döntései nélkül nem valósulhatott volna meg.³³ Leszögezi, hogy a jelenlegi állapotot sokáig fenntartani nem lehet, mivel saját rezidencia, káptalan, szeminárium és központi intézmények híján a kormányzás igen nehéz. Majd így folytatja: „Ha a magyar nemzeti érdekek azt is javallják, hogy az egyházmegyék jelenlegi határai megmaradjanak, és az egyház ne kezdeményezzen változást, mégis, ha a nagyváradi és szatmári egyházmegyék magyarországi részeit Románia *via facti* elszakítaná ezen egyházmegyék Romániában fekvő testétől, vagy a konkordátum ilyen értelemben rendelkezne, egészen kíváncsatos volna, hogy ezeket a részeket egyetlen adminisztrációba egyesítsék, és így a papság elégséges száma és a mihamarabb szükséges központi intézmények üdvös kormányzást biztosítsanak.” A javaslatban kifejezésre juttatott bizonytalanság annak tudható be, hogy a Szentszék 1927-ben konkordátumot kötött a Román Királysággal, ennek ratifikálása román részről azonban 1929-ig váratott magára.³⁴ Ezután viszont a nagyváradi és a szatmári püspökségek magyarországi részeit apostoli kormányzóságokká szervezték (miközben a romániai részeket kánonilag egyesítették). A magyarországi részeket később sem egyesítették egyetlen kormányzás alatt, amint azt Glattfelder többször proponálta, mivel ez ellenkezett a magyar állam külpolitikai érdekeivel.³⁵ Ezt leszámítva Glattfelder püspök tervei, köszönhetően a reális célkitűzéseknek és a céltudatos építőmunkának, a magyar állam és Szeged városa közreműködésével nagyrészt megvalósultak. 1930-ban megnyitotta kapuit az egyházmegyeközi szeminárium, 1931-ben hivatalosan is Szeged lett a csanádi egyházmegye székhelye, egyúttal székesegyház rangra emelkedett a Fogadalmi templom, végül 1941-ben felállították a székeskáptalant is.

Dr. Gárdonyi Máté

főiskolai tanár

Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola

33 Miklós 2003, 86–99.

34 Marton 1995, 42–50.

35 Gergely 1999. 65–67.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Biffi, Monica Maria: *Il cavalletto per la tortura. Cesare Orsenigo, ambasciatore del papa nella Germania di Hitler*. Roma, 2006.
- Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon. 1790–1992. Adattár*. (História Könyvtár. Monográfiák, adattárak 4.) Budapest, 1996.
- Del Re, Niccolò: *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*. Città del Vaticano, 1998. 161–165, 503–504.
- Dóka Klára: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Budapest, 1997.
- Erdő Péter: A magyarországi kegyuraság. In: Turányi László (szerk.): *Magyar Katolikus Almanach II. A Magyar Katolikus Egyház élete 1945–1985*. Budapest, 1988. 697–718. 697–698.
- Gárdonyi Máté: Magyarországi ad limina jelentések, 1928. In: Tusor Péter – Szovák Kornél – Fedeles Tamás (szerk.): *Magyarország és a Római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században*. (Collectanea Vaticana Hungariae, classis I, vol. 15.) Budapest-Róma, 2017. 361–375.
- Gergely Jenő: Glattfelder Gyula csanádi püspök a Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciáin (1911–1943). In: Zombori István (szerk.): *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Budapest-Szeged, 1995. 38–48.
- Gergely Jenő: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Budapest, 1999. 65–67.
- Horváth Gábor: Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni. In: *Deliberationes* 11 (2018) 27–78.
- Karner Károly: *A felekezetek Magyarországon a statisztika megvilágításában*. (Theológiai tanulmányok 14.) Debrecen, 1931.
- Kisházi-Kovács László: *A városi kegyuraság Szegeden 1917–1948*. Budapest-Szeged, 2001.
- Le Tourneau, Dominique: 'Visite ad limina'. In: *Dizionario storico del papato*. ed. Philippe Levillain. Milano, 1996. II. 1547–1548.
- Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szegeden (1923–1941). In: *Egyháztörténeti Szemle* 4 (2003) 2: 86–99.
- Marton József: A Szentszék és Románia konkordátuma 1927-ben. In: *Erdélyi Múzeum* 57 (1995) 1-2: 42–50.
- Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae III.) München, 1975. 55–78.
- Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában (1867–1918)*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae II.) München, 1974. 104–107.
- Tóth Krisztina: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház. Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? In: Klestenitz Tibor – Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amarae, fructus*

- dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Budapest, 2015. 243–255.
- Tóth Tamás: A szegedi teológiai képzés elindítása az I. világháború után. In: *Deliberationes* 5 (2012) 1: 184–198.
- Sarnyai Csaba Máté: A nemzeti és felekezeti kisebbségeket érintő jogi keretek alakulása Romániában (1918–1932). Egyetemes egyházi és/vagy kisebbségi érdek. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 27 (2015) 3-4: 49–61.
- Sipos, Stephanus – Gálos, Ladislaus: *Enchiridion Iuris Canonici.* Romae, 1944. 213–215.
- Vanyó Tihamér Aladár: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850).* (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.) Pannonhalma, 1933.
- Zakar Péter: A csanádi egyházmegye gazdasága 1848–1849-ben. In: *Deliberationes* 11 (2018) 1: 79–95.

„A MAGASBA EMELKEDŐ TEMPLOM...” GLATTFELDER PÜSPÖK ÉS FOERK ERNŐ SZEGEDI TEVÉKENYSÉGE

BEVEZETÉS

Foerk Ernő a 20. századi magyar templom-építészet egyik legmeghatározóbb alakja. Noha fő műve országos hírnévnek örvend, tervezője ma már kevésbé ismert. Ő maga evangélikusnak született Temesváron, majd munkássága során katolizált, amiről így írt 1906. december 31-én naplójában: *Örülök, hogy elhatároztam magam az át-térésre – legalább nincs már hazugság az életemben – ott vagyok, ahová mindig vágyott a szívem.*¹ Ekkoriban írta azt is az egyházi művészetről, hogy [...] *csak vallásosan érző művésztől lehet igazi egyházi művészetet is várni, csak aki igazán hisz alkotása magasztos eszméiben, csak az tudja ezt a vallásos érzést a nézőben is fölébreszteni. Tehát első sorban vallásos művészeket kell nevelnünk, hogy vallásos művészetünk legyen.*²

Glattfelder Gyulával már püspöksége előtt kapcsolatba került, melyre szintén egy naplóbejegyzésből következtethetünk. 1910. március 11-énél olvasható: *Glattfeldernél jártam tájékozódni, mikor dől el a Szt Imre.*³ Püspökként együttműködésük Temesváron kezdődött,⁴ mivel az új szeminárium és bérpalota terveivel ő nyert 1913. szeptember 25-én,⁵ majd folytatódott Szegeden, ami azt jelenti, hogy az 1910-es évektől Foerk Ernő haláláig, 1934-ig, a püspök és az építész mindvégig kapcsolatban voltak. Számmtalan dokumentum bizonyítja mindezt. Fentmaradt többek között egy olyan levél, melyet Glattfelder püspök Rómából, a *Hotel Minervából* írt Foerk Ernőnek, akinek a választát várta római ott tartózkodása alatt. *Ha közvetve valami felvilágosítást kíván s hét-*

1 Napló, 33. Foerk Ernőről készült portrék a *Mellékletben* (1., 2.).

2 Foerk 1909, 18.

3 Napló, 42. Ebben a bejegyzésben a budai Szent Imre kollégium tervezésével kapcsolatban írt Foerk Ernő, mivel ő is részt vett a pályázaton.

4 Temesvárról ezt írta 1911. december 31-én: *Végül említenem kell, hogy még egyszer próbálom szerencsét szülővárosommal. Annak ellenére, hogy eddig semmibe se vettek, s inkább másokkal rontották szép városunkat, a polgármester felszólítására még egyszer részt veszek egy szűkebb templom pályázaton, ahol csupa olyan hírneves építészek vannak, szerepelnek, mint Székely városi mérnök, Hettyei mérnök vállalkozó, Salkovitz a közmunkák tanácsától és jómagam, aki, rajtam kívül, egyik sem épített még templomot! Vederemo!* In: Napló, 51.

5 Faragó 1925, 161.

*főn-kedden ír, az a levél még itt talál (Hotel Minervában).*⁶ A levelekből kiviláglik, hogy egymás iránt kölcsönös tisztelettel viseltettek. Mindketten hazájukat szerető, tevékeny emberek, sok közös vonással – többek között a német származás, Temesvár – patrióták voltak. Hazafias meggyőződése nyilvánvaló; 1929-ben írta Foerk az általa közreadott tankönyv előszavában Trianonról:

*Mert azt hiszem, nincsen igazságosan gondolkodó ember, ki a történeti Magyarország történeti emlékeit tőlünk magyaroktól megtagadni merné. Trianon minden igazságtalansága, szomszédaink minden erőszakossága nem tudja megsemmisíteni azokat az érzelmi és kulturális kapcsolatokat, melyek a jelenleg elszakított országrészeket az ezeréves Magyarországhoz fűzik. Én is ennek az egységes történeti Magyarországnak emlékeit adom, mert erős a hitem, hogy ami igaz volt a múltban, az igaz lesz a jövőben is.*⁷

Foerk Ernő ismerte a történelmi Magyarországot, tanárként nyári műemléki felméréseket – *felvételi kirándulást* – szervezett hallgatói számára. Hazafias szemléletét Pálóczy Antal építésznek 1907 novemberében írt egyik levele szintén világosan igazolja, melyben Árpád vezér halálának 1000. évfordulójára állt elő egy építészeti javaslattal: *Hirdesse a jövő polgárainak, hogy végre valahára a magyar nemzet is öntudatra ébredt, hogy ezentúl önmaga akarja intézni sorsát, hogy megunta már az osztrák szövetséges örökös gyámkodását és lekicsinylését.*⁸ Pálóczynak írt levele azért különösen fontos, mert magyarázatot találhatunk benne arra, hogy Foerk Ernő számára mit jelentett a templomokhoz szorosan kapcsolódó tornyok szimbolikája, vagyis lehetőségünk van arra, hogy megérsük, hogy a szegedi Fogadalmi templomnak miért ilyen monumentálisak a tornyai. Amikor a levelet írta, már túl volt a Fogadalmi templom tervpályázatán,⁹ akkor még nem gondolhatta, hogy mégis ő lesz a főépítész. Több lehetőség is felmerült az ismert építészek közül, többek között *Pecz Samu* neve,¹⁰ végül úgy alakult, hogy Foerk Ernő kapott felkérést.

⁶ Glattfelder püspök levele a *Függelékben* (1.) olvasható. Noha évtizedekig dolgoztak együtt, mindvégig magázták egymást.

⁷ Foerk 1929, 4.

⁸ KM, 20.604./2., 8. A levél a *Függelékben* (2.) olvasható.

⁹ A pályázatot 1903-ban írták ki, melyre ő *Sándy Gyulával* két pályázatot adott be (*Dicsértessék* – III. díj, *Szebb lesz* – Megvételre ajánlott terv). A díjjal elismert terv egy neogótikus stílusú templom lett volna monumentális toronnyal, homlokzati rózsablakkal. In: Fejér – Ritter 1906, 1-29. A Magyar Építészeti Múzeumban megtalálható Foerk Ernő vázlatfüzete is, melyben a Fogadalmi templommal kapcsolatban több rajz is van. Ezek között van olyan is, amit centrális szerkezetű, kápolnakoszorús, kerek templomként, homlokzati toronypárral képzelt el Foerk Ernő. A tervvázlatok a *Mellékletben* (3.) láthatóak.

¹⁰ Ezt igazolja *Keresztes István*, a Kereskedelemügyi Minisztérium műszaki főtanácsosának levele, melyet *Dr. Lázár Györgynek*, Szeged polgármesterének a templom építési munkáinak művezetésével kapcsolatban írt. A levél a *Függelékben* (3.) olvasható. Lázár polgármester főleg a miniszteri tanácsosokkal tartott fent jó kapcsolatot, mivel *Jól tudta, hogy az ügyeket a miniszteri tanácsosok intézik, rajtuk fordul meg minden, ők referálnak.* In: Sz. Szigethy é. n., 66.

A székesegyház legmeghatározóbb építészeti sajátossága valóban a magas toronypár, a templom ezzel Szeged legsajátosabb, legjellegzetesebb szimbólumává vált. Az építkezés során tulajdonképpen a Schulek-féle tervek épültek meg, amit ő *nagyon száraznak* tartott,¹¹ ugyanakkor az általa elképzelt és a Foerk Ernő tervei alapján megvalósult templomhoz képest itt látható az egyik legszembetűnőbb eltérés. Emiatt alakult ki rengeteg vita, emiatt kapott számtalan méltatlan kritikát. A különbséget és a végeredményt mindenki érzékelte/érezkelheti; mert valóban magas tornyai vannak a Fogadalmi templomnak. Arra a kérdésre viszont eddig senki sem kereste a választ, hogy mi lehetett az oka és miértje ennek a változtatásnak. Mire gondolhatott Foerk Ernő, amikor a Dóm terveit átrajzolta? Mit jelképez Foerk Ernőnél, a művészetére általában jellemző, monumentális torony? A dolgozatban erre a kérdésre keressük a válaszokat korabeli dokumentumok, a sajtóban megjelent híradások és levelezések alapján.

Foerk Ernőről a legutóbbi időkig szinte alig jelent meg újabb publikáció. Születésének 150. évfordulója alkalmából konferencia volt Budapesten, egykori munkahelyén, a *Magyar Királyi Állami Felső Építő Ipar Iskolán*,¹² de mi sem mehettünk el szó nélkül gazdag életműve mellett, mivel legfőbb alkotása, mely a két világháború közötti Magyarország szimbóluma,¹³ a Szeged-Csanádi Egyházmegye székesegyháza is egyben, őt magát pedig hirtelen halála után itt helyezték örök nyugalomra; sírja az altemplomban található. Jelen dolgozatunkkal a nagyszerű építészmérnök, tanár és családapa előtt is szeretnénk tisztelni, aki Károly nevű fiát az első világháború folyamán veszítette el. 1917. november 1-jén ez áll a naplóban: *A templomból hazatérve ott találtuk Károly fiam tisztiszolgáját: Károly október 21-én ellenséges szilánktól találva hősi halált halt.* December 12-én: *Megjött Károly fiam halotti levele. Katonatemetőben fekszik. (A Wocheini tó partján).* December 31-én hosszabban írt: *Szomorú karácsony, szomorú újév. Nehéz elhinni, hogy Károly fiunk meghalt; még nehezebb megszokni. [...] Mama még most sem akarja elhinni, hogy nem látja többé. [...] Mi többiek pedig szenvedünk és tönkremegyünk. De tönkremegy az ország is, mert lehetetlen, hogy még sokáig bírjuk egy egész világgal szemben.*¹⁴ Különös, hogy a róla szóló életrajzi összefoglalókból ez az epizód ki szokott maradni!

A sok támadást később is bátran viselte, mert szerette a művészetét, a munkáját, annak a tudatában tevékenykedett, hogy állandóan megkérdőjelezi hozzáértését, művészi érzékét. Már 1913 végén is írt erről naplójában: *Szeged fogadalmi templom halad. A tanács elfogadta az én átrajzolt tervemet a kivitel alapjául, így most van al-*

11 1913. január 27.: *Tanulmányokat csinálók a fogadalmi templom kiviteléhez – Schulek terve nagyon száraz; rosszabb, mint a vázlat – úgy látszik, csak ezt készítette az öreg; az egész 100-as terveket pedig fia, a „Hans” készítette.* In: Napló, 56.

12 „Két lény lakozik bennem, az egyik az alkotó művész, a másik a bűvárkodó, tanulmányozó tudós ember” Konferencia Foerk Ernő születésének 150. évfordulóján. Szent István Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Kar, Budapest, Thököly út 74. A épület, Díszterem, 2018. november 20. A konferencia előadásai az *YBL Journal of Built Environment* 7. kötet (2019): 2. kiadásában jelent meg.

13 Baldavári 2018, 29.

14 Napló, 71.; Foerk Károly 1898. november 2-án született. *Este fiam született.* In: Napló, 3.

*kalmam jót és szépet csinálni. Hozzá is fogtunk derekasan, s most már kint vagyunk a földből. Jövőre – remélem – elérjük az egyenest! A helyi sajtó minden mozzanatot szenzációéhesen kiszínezt – nem igen bánt – tudom, mit akarok s mit tudok. A tervekről most készülnek a különlenyomatok az Ép. Ip.-ban, hogy végre beszámolhassak a munkámról.¹⁵ Díjakkal és méltatásokkal nem halmozták el. Ez a gazdag, eredményes élet sajnos, nem részesült a külső elismerések olyan mértékében, mint ami megillette volna. Az Egylet 1907-ben nyert Ybl-érme, az Andrássy-szobor talapzat tervezéséért kapott Ferenc József rend egyáltalában nem állottak arányban Foerk Ernő művészi teljesítményeivel. Egyedül a háború utáni években a nagy kultuszminiszter alapította Korvin-koszorú birtoklása adhatott némi ellensúlyozást azért a feltűnően kisméretű elismerésért, amely különben Foerk Ernőt életében hosszú éveken át feltűnően kísérte. Lehet azonban, sőt valószínű, hogy ő ezt nem is érezte annyira, mert ennél többet jelentett számára a kartársak és tanártársak megbecsülése, családja ragaszkodása és tanítványai szeretete.¹⁶ Mi lehetett ennek az oka? Erre a kérdésre naplójából kapjuk meg a választ. 1907. január 29-én írta: *Ma jelent meg az Andrássy szobor kitüntettetettjeinek névsora. [...] – csak én nem! – Hát tényleg csak az kap, aki utána jár? Aki tola-kodik? – akkor inkább nem kérek belőle – többre tartom magamat, semhogy odáig süllyedjek!* Majd február 6-án: *Délben megjött a Ferenc József rend. Nagyon sajnálom a jó barátaimat, akik tovább nem sajnálkozhatnak rajtam.* Február 9-én: *Temesvár polg.mestere a polgárság nevében sürgönyözött – gratulált! De nagy márka lehetek én most!* Február 10-én: *Úgy látszik, ez a kis arany vacak a világ szemében többet számít, mint egy egész, munkás élet. – Szegény világ!*¹⁷*

A Dóm szentélyéről 2017-ben jelent meg az *Eszme, jószág, erő, oltalom*,¹⁸ majd 2018-ban Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége című dolgozatunk, melyben a püspök egyik írása, prédikációja alapján, mely általánosságban egy templomról szól, próbáltuk meg bemutatni a Fogadalmi templomot.¹⁹ Ennek az volt a célja, hogy olyan fogalmakat használjunk a templommal kapcsolatban, melyek a püspöktől származnak! Ez a dolgozat tulajdonképpen folytatása a fent említett munkáknak.

I. ASSZOCIÁCIÓK A FOGADALMI TEMPLOM TORNYAIVAL KAPCSOLATBAN

A székesegyház tornyaitól általában azt szokták megállapítani, hogy a homlokzathoz képest aránytalanul magasak. Erre a jelenségre szinte mindenki felfigyelt. 1929 májusában a *Délmagyarország* által megkért kritikus, egy budapesti műépítész így írt:

¹⁵ Napló, 58.

¹⁶ M. P. 1934, 47.

¹⁷ Napló, 33.

¹⁸ Horváth 2017, 33-102.

¹⁹ Horváth 2018, 27-78.

– Az eredeti tervből rosszul értelmezett románstílus bontakozott ki, amelynek méretei sem adnak harmonikus egységet. Túldimensionált kampanillék valósággal agyonnyomják a templomot, a románstílus nyílt, levegős, széles formáiban nemes patetikus vonalak helyett számtalan szögelés forgácsolja szét a hatást s a lineáris architektúra belevegyítésével nyugtalanná, zavarossá válik a felület.²⁰

1932-ben, Szőnyi Ottó művészettörténész, katolikus pap leginkább csak sztereotíp kifogásait írta le az általa közreadott tanulmányban, mely *A szegedi Fogadalmi templom* címen jelent meg.

Ha vonaton Szeged felé közeledünk, már messziről feltűnik a fogadalmi templom, és pedig mint egy szépen tagozott, tömegesen tömör építészeti csoport, melynek kupolás középső teste mellett két nyúlánk torony áll őrt. [...] De egészen más látványban van részünk, amint a klinkereinek komoly, sőt kissé komor színeivel nyugodtan ható árka-dos udvar kapuján belépünk. Ott áll előttünk egymástól messze két hatalmas torony, közöttük egy vékonypénzű, alacsony orom, melynek alján alacsony árkádok a bejáratot jelzik. Ez volna a templom teste, homloka. A kupolának ebből a nézetből semmi nyoma. Az egész úgy fest, mintha a templom csak tornyokból állna. Igaz, hogy a jó népek nagyon tetszik a magas torony és enélkül nem is templom a templom, de a kéttornyú templomoknak olyan hatalmas építészeti hagyományai vannak, például éppen abból a korból is, amelynek stílusában a szegedi templom épült, hogy azokat a homlokzat hatásának feláldozása nélkül mellőzni nem lehet. Nézzük csak a zsámbéki, lébényi, jáki templomokat, vagy akár az ócsait, melyet éppen Foerk restaurált és látni fogjuk, hogy a két torony között homlokzat van, mely felmagasodik és egyenrangúságot követel a tornyokkal a homlokzat monumentális alakításában. [...] Persze meg kellett volna gondolni, hogy azoknak a régi templomoknak főhajószerűsége és magassága arányban van a tornyok vaskosságával, de nem lehet arányban a mai plébániatemplom liturgiái követelményei miatt oldalt terjeszkedő, felfelé spórolós méretekkel. Ezért került a két torony nagyon messze egymástól és ezért zsugorodik össze közöttük a hajó. Ezt Schulek jobban megérezte, mint Foerk, mikor a főhajó ormát két szárnyfal útján összekötötte a tornyokkal és az előcsarnok árkádját az egész hajófronton öt nyílással végigvitte.²¹

Jó példa erre az érzékenységre Varga József 1974-ben közreadott gondolata, aki mi-közben kritizálja az építész stílusát, a miértre ő sem kereste a választ!

Csak tovább rontotta a helyzetet a tornyok lényeges, 76 m-ről 93 m-re történő megnövelése, amelyek még így hátrább helyezve sem hagyják érvényre jutni a mellettük szinte

²⁰ Miért kallódott el a fogadalmi templom építésénél sok minden szépség és érték. In: Délmagyarország, 1929. május 19. 5.

²¹ Szőnyi 1932, 28.

*eltörpülő homlokzatot. Egymástól távol helyezve ugyanakkor képtelenek megteremteni a remélt monumentális tömeghatást.*²²

A Fogadalmi templom különösen magas, eredetileg nyolcszögűnek tervezett torony sisakját gúnyolódva többek között *süvegcsukornak*,²³ *fogpiszkálónak* is nevezték.²⁴ A lényeg, hogy Foerk Ernő ennél a részletnél mindent megtett, hogy az ő elképzelései valósuljanak meg. A Délmagyarországban 1914 márciusában, az élelmes üzletembernek nevezett építésről, *Foerk megdolgozta a nagybizottságot* címmel írtak:

*Az én véleményem szerint a Schulek-féle tervek követendők a közgyűlés állásfoglalása szerint, már pedig ettől Foerk kétségtelenül eltért. Mivel a legtöbb eltérés a torony megoldásában van, ezt csak később tárgyaljuk. [...] Ezután a kupola mellett levő két kisebb torony alakját tárgyalták, amelynek kiképzése megegyezik Schulek legutóbbi tervével. A törpe galériákra vonatkozó változtatást is elfogadja a bizottság. Majd a toronyok alaprajzait és tervrajzát mutatja be Foerk. Tudvalevő dolog, hogy ennél a pontnál van a legnagyobb eltérés Schulek és Foerk között. A közgyűlés határozottan követelte, hogy itt Schulek tervei érvényesüljenek. Foerk ennek dacára egy újabb toronytervezetet készített, amely ugyan immár nem süveg alakú és fogpiszkáló jellegű, mégis különbözik Schulek tornyaitól. Ebben az ügyben azonban már nem döntött a nagybizottság, hanem az elnök indítványára egy öttagú szakbizottságot küldöttek ki, amely kizárólag a torony-üggyel fog foglalkozni. A bizottság tagjai a következők lettek: Tóth Mihály, Csernovics Agenor, Back Bernát, Malina Gyula és Tóbiás László.*²⁵

Pár nappal később már arról olvashatunk, hogy elfogadják Foerk terveit:

*A fogadalmi templom tervei ügyében Gaál Endre dr. tanácsos referált. Beterjesztette a fogadalmi templom-bizottság azon javaslatát, amely egyben a tanács javaslata is, hogy a templom tornyának a kivételével a részletek kivitele alapjául Foerk Ernő tervvariánsait fogadják el.*²⁶

A hosszú, meddő vitákat az első világháború ideiglenesen megszakította, az építkezések is emiatt leálltak. A munkálatok a háború után már egy teljesen meg-

²² Varga 1974, 16.

²³ A fogadalmi templombizottság ülésén hangzott el Pillich Kálmán törvényhatósági bizottsági tag véleménye, aki azt mondta, hogy az egész templomot kiforgatják az eredeti román stílből és a torony olyan közönséges süvegcsukor alakú torony lesz, mint amilyen a rókusai templomnak van. In: Délmagyarország, 1914. február. 7. 5.

²⁴ Foerk ennek dacára egy újabb toronytervezetet készített, amely ugyan már nem süveg alakú és fogpiszkáló jellegű, mégis különbözik Schulek tornyaitól. In: Délmagyarország, 1914. március 19. 6.

²⁵ Délmagyarország, 1914. március 19. 6.

²⁶ Zajos közgyűlési vita a vásárcsarnok körül. – Elintézték a fogadalmi templom ügyét címmel jelent meg a tudósítás. In: Délmagyarország, 1914. március 27. 6.

változott hangulat hatása alatt folytatódtak, mindent áthatott/felülírt Trianon, de a Foerckel szembeni vádaskodásoknak nem volt vége. Még 1929-ben is arról írtak a *Délmagyarországban*, hogy *Revízió alá kell venni Foerk Ernő szerződését és a művészi munkák megbíráására és átvételére sürgősen zsűrit kell felállítani.*²⁷ Mindenesetre a korabeli szóhasználat, szimbolikus értelmezések megváltoztak, ekkoriban már minden Trianonhoz kapcsolódott.

A templom tornyairól többek között a Temesvárról kiutasított, Szegeden tevékenykedő Glattfelder Gyula csanádi püspök többször is szólt sajátos értelmezésben.²⁸ Egy ilyen korai megnyilatkozásáról akkor olvashatunk, amikor felkerült a kereszt az egyik toronyra:

*Ez a kereszt [...] fölemelkedik a magasba, hogy onnan hirdessen tanítást a városnak, az országnak, sőt – mivel sajnos, de átragyog a trianoni határokon –, a határontúli részeknek is. Úgy emelkedik majd a magasba, mint egy könyörgő kéz és hirdetni fogja, azt az erőt, amely egyedül képes minden emberi szándékot valóra váltani.*²⁹

Ezen az ünnepségen Foerk Ernő is személyesen részt vett. A *Délmagyarország* erről így tudósított:

*Foerk Ernő [...] felment a toronyállvány legmagasabb fokára, [...] felbontott egy üveg pezsgőt, [...] és harsány hangon kiáltotta: – Isten dicsőségére! Az üres poharat messze eldobta magától és az sértetlenül esett le a földre a közel százméternyi magasságból. A második pohár pezsgőt „a magyar királyra”, a harmadikat az ország és a város polgárraira ürítette Foerk Ernő.*³⁰

²⁷ *Délmagyarország*, 1929. május 19. 5.

²⁸ Cesare Orsenigo apostoli nuncius 1928. december 3-án írt levelet Pietro Gasparri bíboros államtitkárnak az egyházmegyéek rendezésének tárgyában. A jelentésben arról olvashatunk, hogy Glattfelder, aki Temesváron (Timisoara) székel, néhány évvel később rosszul viselve a román fennhatóságot, átköltözött Magyarországra, Szegedre helyezve székhelyét: elveszítve ezzel a román területen maradt 154 plébániának a kormányzását, mivel a román kormány nem engedte meg, hogy Magyarországról folytathassa az egyházmegye román részének az irányítását. Ebből a levélből az is kiderül, hogy az egyházmegye nevét Glattfelder püspök kérte. Csak a Csanádi egyházmegye venné fel Romániában Temesvár nevét: de ez nem teremt nehézséget, mert hát Glattfelder püspök kéri, hogy a magyar rész fenntartsa Csanádnak a nevét. A levél eredeti részlete: *A differenza degli altri due Vescovi, l'Ordinario di questa diocesi, che risiedeva a Temesvár (Timisoara), dopo alcuni anni, mal sopportando il dominio rumeno, si trasferì in Ungheria, fissando la sua residenza a Segedin: perdetto così il governo delle 154 parrocchie rimaste in territorio rumeno, non permettendo il Governo rumeno che dall'Ungheria continuasse a governare la parte rumena della diocesi. [...] Solo quella di Csanád assumerebbe in Rumenia il nome di Timisoara: ma questo non crea difficoltà, perché il Vescovo Glattfelder chiede anzi di riserbare alla porzione ungherese il nome di Csanád.* In: S.RR.SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1924–1938, pos. 43. fasc. 42. f. 73v., 74v.

²⁹ Feltették a keresztet a fogadalmi templom egyik tornyára. Glattfelder püspök beszéde. In: *Délmagyarország*, 1925. november 26. 3.

³⁰ Uo. 3. Az eseményről Foerk 1925. november 25-én írt: *Szeged: Keresztfeltétel d.e.; este munkások vacsorája. Püspök úr vasárnapra hitt meg.* In: *Napló*, 91.

Gróf Zichy Gyula kalocsai érsektől is ismerünk egy szimbolikus értelmezést, melyet a *Szegedi Katolikus Tudósító*ban olvashatunk:

*Az új dómnak égbenyúló tornya **Krisztus Király felkiáltó jele**. Azé a királyé, kinek e nép földjét, földjének hozamát, dalos munkakedvét, hazájának forró szeretetét, hitét, bizalmát és üdvét köszöni s akitől a trianoni gyászban, nemzetének minden fájdalmában és a csonka haza válságai közt is rendületlen hittel várja és reméli a szebb magyar jövőt.*³¹

Mandola Aladár szegedi művészettörténész, a *Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet* tanára azt írta:

*A két torony magasabb, mint ahogy tervezték. Megszállott vidékről is látni, mint két ujjat az égre mutatva a magyar igazságért.*³²

A két felemelt ujj, Horthy Miklós esküre emelt kezeit szimbolizálja, akinek a Demeter-torony oldalában volt látható, a Zala György és Foerk Ernő által tervezett, *Nemzeti Megújulás* emlékműve, melyen Horthy Miklós egész alakban volt ábrázolva esküre emelt kézzel. A jelenet 1919. június 5-ének, a *Nemzeti Megújulás* napjának állított emléket.³³ Erről az emlékműről, mely országos adakozásból készült, naplójában ezt írta 1926. május 12-én: *Zalánál a Horthy-emlék dolgában, a kormányzó maga is ott volt és érdeklődött.*³⁴ A két művésznek több közös munkája is volt Budapesten. Zala György felkérésére Foerk Ernő készítette el az Országház északi, majd később a déli oldalán látható *Andrássy Gyula és Tisza István* szobrának talapzatát.³⁵

Végezetül Sík Sándor piarista paptanár is írt a tornyokról, vele kapcsolatos asszociációit *Szegedi Óda* című versében olvashatjuk, melyet 1940-ben jelentetett meg. Ezek a gondolatok Mandola Aladár közlésére emlékeztetnek:

*Látlak már messziről integetni újra
Fogadalmi Templom két felnyújtott ujjá,
Szentegyház a homokon.
Szeged, híres város, nekem édes város,
Tápéval, tanyával, éggel is határos,
Köszöntelek, otthonom!*³⁶

31 Zichy 1931, 258. Noha a templom Szűz Mária tiszteletére van felszentelve, Krisztus Király is azonos hangsúllyal lett megjelenítve a templomban. In: Horváth 2017, 52-53.

32 Mandola 1936, 78.; Mandola Aladáról bővebben Horváth 2017, 44.; Horváth 2018, 50.

33 Horváth 2013-2014, 108-115.; Ezen a napon vette át Horthy Miklós a hadügyi tárcát Károlyi Gyula kormányában, és megkezdődött a *Nemzeti Hadsereg* megszervezése. Vö. Jankovich 2019, 53.

34 Napló, 92.

35 1901. március 27-én Foerk írta naplójában egy lábazattal kapcsolatban: *Zala írt: vasárnap jöjjenek.* In: Napló, 9.; Baldavári 2018, 29.; Szatmári 2014, 106. Ezek az emlékművek a második világháború alatt ugyan megsérültek, majd elbontottak, de mára helyreállították azokat.

36 Sík 1976, 469.

II. STEINDL IMRE FOERK ERNŐ EMLÉKEZETÉBEN

Foerk Ernő fiatal építészként 1892 és 1902 között *Steindl Imre* tervezőirodájában tevékenykedett, és az Országház belső dekorációinak munkálataiban vett részt.³⁷ Hogy munkája mire terjedt ki, azt halála után, kortársai foglalták össze:

*Három esztendő leforgása után visszajön hazájába [Bécsből, a Képzőművészeti Akadémiáról] és Steindl irodájában az új Országház belső kiképzésén dolgozik. Kitűnő formaérzéke, mesés rajztudása és óriási munkabírása itt ebben a munkakörben teljesen érvényesülnek. A részletképzésben, a bútorok, csillárok, vasrácsok rajzai, a csempealkítások és a finoman összehangolt polychromia mesterét látjuk itteni munkáiban.*³⁸

Ezeket a terveit és alkotásait még nem hasonlították össze a szegedi Dómban látható motívumokkal, pedig nyilvánvalóan rendkívül nagy az átfedés, az azonosság.³⁹

Hogy munkássága során Foerk Ernő mire törekedett, azt 1927-ben, az Országház felsőházi termében, Steindl Imre halálának 25. évfordulóján megrendezett emlékkonferencián elmondott beszédéből érthetjük meg. Itt ugyanis azt láthatjuk, hogy amit Steindl-lel kapcsolatban említ, azt képviselte ő maga is, tehát azt láthatjuk, hogy tulajdonképpen saját magáról, művészetéről, annak legfőbb jellemzőiről beszél. Elsőként az építész munkájának nehézségeiről:

*Mélyen át volt hatva attól az igazságtól, hogy az építészet a megalkuvások, a kompromisszumok művészete, mert sokkal inkább mint bármely más művészeti alkotásnál, a tervező fantáziája meg van kötve a cél, az anyag és a rendelkezésre álló összeg hármass béklyójával.*⁴⁰

Az ünnepi beszéde során elmondott gondolatokat egy 1928-ban, Glattfelder Gyula püspöknek írt mondata is összeköti, melyben saját művészetéről szolt:

*Az építészet, ez a szerencsétlen művészet, a kompromisszumok, a megalkuvások művészete és a szegény építész hiába rajzol, hiába tervez – csak azt valósíthatja meg, amihez az építtető – a mecénás – megadja a pénzt. Pénz nélkül nincs építészeti alkotás.*⁴¹

37 A munkák elkészültéhez egy igen népes irodának kellett dolgoznia, ám a döntések Steindl kezében összpontosultak. Steindl mellett a dekorációk kidolgozásában és megrajzolásában fontos szerep jutott Santhó Istvánnak, valamint Foerk Ernőnek. Steindl felügyelete az összes alaprajzot, metszetet, homlokzatot, sablont, részletrajzot. In: Kapitány Horváth 2017, 18.

38 M. P. 1934, 47.

39 Az Országházban látható bútorok és a Fogadalmi templom festett motívumai a *Mellékletben* (4., 5., 6., 7., 8.) láthatóak.

40 Foerk 1927, 306.

41 SZCSEL VII. 15. 52/1928. A levelet 1928. január 26-án írta Foerk. In: Horváth 2017, 94-95.

Ez a szempont viszont már jóval korábban is megtalálható naplójában, 1909. december 31-én így írt erről:

Különösen az építésznek, aki mindig csak az építető révén valósíthatja meg gondolatait. Ha mégolyan szépet tervez, s nincs, aki fölépítteti, hiába dolgozott, mert még fejlődni sem tud a puszta papíron, ahhoz tapasztalat kell.⁴²

Steindl Imre – hasonlóan Foerk is – 44 éves volt, amikor megkapta a legjelentősebb megbízást az új Országház felépítéséhez. Az építési tervek elkészítéséhez fiatalos lelkesedéssel, lankadatlan munkakedvvel látott hozzá. Az Országház épületét, miként a Fogadalmi templomét is, a Szent Korona szimbóluma, a kupola – Foerk Ernő szavai szerint – *dominálja, összetartja*.⁴³ Foerk Ernő a székesegyház nyolcszögletű kupoláját tizenhatszögűre módosította Schulek Frigyes elképzeléseihez képest, a Szent Koronát pedig nyolc ikon és nyolc drágakő felváltva díszíti. Tény, hogy a tizenhatos felosztás a Fogadalmi templom kupoláját az Országház kupolájához hasonlóvá teszi.⁴⁴ A két épület és a két művész közötti szoros kapcsolatot, a legfontosabb tartalmi párhuzamokat viszont a következő gondolatok fejezik ki:

[...] én [Steindl Imre] az új Országháznál nem akartam új stílust teremteni [...] hazánk flóráját, mezőink, erdőink és rónáink virágait akartam stilizálva alkalmazni – nemzeti szellemben, a gót stílus kereteiben [...] Amíg Schmidt minden építkezésében tisztán a forma, az architektúra érvényesül, addig tanítványa, a mi Steindlünk, színesen látja, színben érzékelteti a szerkezeti formákat is és így közelebb áll az olasz emlékek színpompájához és egyszersmind a mi modern felfogásunkhoz.

Mindaz, amiről Foerk Steindl-lel kapcsolatban írt, az a szegedi Dómban is látható: *Színesen vannak megoldva a folyosók, lépcsők, de még az udvarok téglahomlokzatai is*. Foerk teljesen tisztában volt azzal, hogy a Fogadalmi templom lesz munkásságának legmeghatározóbb emléke, melynek képviselőtéért még akár a Városi Tanáccsal is konfrontálódott már a kezdetekkor *éppen az alapkőletétel okmányának hiányos tartalma miatt*. Erről egy levél tanúskodik, melyben arról írt, hogy [...] én nemcsak a művezetéssel, hanem az épület kivitelezésével járó összes művészi és részlettervezési

42 Napló, 41.

43 Szerencsés külső megjelenése hű kifejezője a belső rendeltetésének, amennyiben a külsőleg domináló kupola alaprajzilag is – mint a korona szimbóluma – összeköti, összetartja a jobbra-balra elrendezett két házat. Az elől, a dunai homlokzaton, elhelyezett két torony közé foglalt loggia és a jobbra-balra csatlakozó földszinti oszlopos folyosók könnyed csipkézete páratlan látványt nyújt a Duna felől. A kupola belső csillagboltozata, az üléstermek és fölépcsőház gazdag márványborítása, valamint az összes helyiségek nemes színpompája méltó keretül szolgál az ezeréves nemzet képviselőtestületének. In: Foerk 1929, 213-215.

44 Az épület [az Országház] 96 méter magasba törő, ekkor még épülő kupolája tizenhatszög keresztmet-szetű, így ugyanannyi pillérre támaszkodik az épületbelsőben. In: Kelecsényi 2017, 19.

*munkákkal is meg vagyok bízva.*⁴⁵ Az alábbi gondolatok is személyes meggyőződésére utalnak:

[...] *őneki [Andrássy Gyula] köszönhető, hogy a főváros szívében, a magyar Duna partján emelkedik ma az a loggiás, csipkés, megkövült szimfónia, mely minden egykori ellenkezés és megszólás ellenére is ma mint a magyar államiság szimbóluma ott szerepel a bélyegen, bankjegyen, plakáton egyaránt és ország-világ előtt hirdeti a magyarság államalkotó és kulturális hivatottságát.*⁴⁶

A rengeteg méltatlan támadás ellenére Foerk Ernő végig felügyelte és vezette az építkezést, csak Glattfelder püspök 1930. december 29-én írt levelében köszönte meg Foerk Ernő *odaadó szeretetteljes munkáját*,⁴⁷ melyre az építész 1931. január 1-jén írt levelében válaszolt. *Ezt az elismerést annál magasabbra értékelem, [...], mivel olyan helyről jön, mely [...] elsősorban hivatott bírálatot mondani munkámról. Ha egyebet nem nyertem volna, ez a levél egymagában kárpótolna minden keserűségért és meg nem érdemelt mellőzésért.* A püspök köszönőlevelében arról is szólt, hogy felkérte a hercegprímás úr Öminenciáját, *hijja meg Méltóságodat az egyházművészeti tanács tagjai közé.*⁴⁸ Ez valóban így volt, ugyanis Glattfelder püspök ezen a napon küldte el a hercegprímásnak ebben a tárgyban írt levelét, melyben méltatja és elismeri Foerk munkáját: [...] *másrészt pedig a szegedi fogadalmi templom megalkotásával Foerk Ernő az utóbbi évtizedek legnagyobb egyházművészeti alkotásával tette emlékezetessé nevét.*⁴⁹ A méltatlan támadások tekintetében is hasonló pályafutása volt a két építésznek. Foerk Ernő átérzéssel beszélt erről:

45 Foerk a Városi Tanácshoz írt levele a *Függelékben* (4.) olvasható.

46 1909. december 31-én – *Saxa loquuntur* – pályázatra készített bélyegsorozata vázlatfüzetében látható: 1. *Parlament*, 2. *Vajda Hunyad*, 3. *Nemzeti Múzeum*, 4. (Budai) *Vár*, 5. *Mátyás templom*, 6. *Kassa*, 7. *Pécsi dóm*, 8. *Esztergom*, 9. *Ják*. In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest. Az 1909-es pályázat nyertese Tull Ödön arató párt ábrázoló grafikája volt, a harmadik díjat *Brandmayer Vilmos* Országházat ábrázoló rajza nyerte el. In: Nikodém – Szabó 2010, 53-54. A '30-40-es években a Fogadalmi templom is felkerült a bélyegekre. *Légrády Sándor és Márton Ferenc* a lovon ülő, zászlót felemelő *Horthy Miklóst* – A FŐVEZÉR – ábrázoló bélyegen 1919 és a Fogadalmi templom – *Szeged* sziluettje látható.

47 Foerk Ernő 1930. november 18-án írt levelet Glattfelder püspököknek, melyben elküldte az *Excellenciád által kért közreműködők listáját*. Ebben a levélben az egyházművészeti tanácsot is szóba hozta Foerk, melyről arra hívta fel a püspök figyelmét, hogy annak *Nem lévén tagja...* A levél a *Függelékben* (5.) olvasható. A püspök az alábbi művészeknek köszönte meg munkájukat: *Márton Ferenc, Beszédes Ottó, Ottovay István, Tóth István, Petrovác Gyula, Fenyő Lajos, Berzenczey Domokos, Tarján Oszkár, Seenger Béla, Krausz Lajos, Zsellér Imre, Danó Károly, Fischer János és Muhits Sándor.*

48 SZCSEL I. 1. a 3071/1930. A püspök és Foerk levelét vö. Horváth 2017, 95-96. Az ajánlás ellenére a kinevezésre még hónapokat kellett várni Foerk Ernőnek. Naplójában 1931 december végén összefoglalóan ír az évről: *Furcsa, hogy Glattfelder erélyes (?) közbelépése dacára mai napig sem jött meg az Egyh.műv. Tanácsba való maghívásom. Hol akadt meg a dolog?* In: Napló, 114.; 1932. december 23-án: *Egyházművészeti Tanácsba való kinevezésem megjött – Szőnyi előadó mondja, hogy Gerevich alelnök volt a kerékkötő. – Miért?* In: Napló, 117.

49 A püspök levele a *Függelékben* (6.) olvasható.

Steindl Imre nem szerepelt a fórumon. Keveset beszélt és legkevesebbet a művészetről, sőt mintha került volna ezt a témát, amelyről mások – és különösen azok a szájművészek, akik soha semmit sem alkottak – olyan sokat és olyan belső lendülettel tudnak szónokolni.

Steindl Imréről beszédének végén így összegez: *Ebben a tekintetben igazi modern építész volt, méltó tanítványa a nagy mesternek.* Ez a gondolat azért nagyon fontos, mert Foerk Ernőt éppen nem kellő modernsége miatt kritizálták. Csak egy eklektikus művésznak tartották, és közben nem voltak tekintettel az ő modern szemléletére. 1907-ban írt levelében nagyon fontos ars poétikát fogalmazott meg, amikor Árpád vezér emlékére egy templom tervezésével kapcsolatban azt írja, hogy reméli, *nem fogják túlságosan megkötni a tervező építész kezét, s nem fogják tőle követelni, hogy a huszadik században rabszolgaiasan kopírozza a tizedik század műformáit, mert evvel csak újólag tanújelet adnánk lelki szegénységünknek.*⁵⁰ Éppen ezért a mondata miatt is alaptalanok a vele szemben megfogalmazott rendkívül éles kritikák, melyekről általában az mondható el, hogy Foerk lelkére, művészetére egyáltalán nem voltak tekintettel. Különös, de ilyen kritikát fogalmazott meg Megyer József piarista is Foerkkal kapcsolatban:

*És az sem csoda, hogy a templomnak nincsenek idomai: mindenfelé nyugtalanság, megbontott falfelületek, mindenütt zsúfoltság és mégis kevés mondanivaló! S belül a káosz még fokozódik: nincs egy tenyérnyi közömbös felület a falon, mindenütt szín és egymásba bonyolódó vonalak.*⁵¹

III. A SZEGEDI FOGADALMI TEMPLOM

Foerk Ernő már ismerte Glattfelder Gyulát, amikor ő Temesvárra került. Püspöki kinevezését olyan fontosnak tartotta, hogy még a naplóban is találunk ezzel kapcsolatosan bejegyzést. 1911. március 20-án írta: *Új érsek Csernoch János, új csanádi püsp. Glattfelder, a nagyváradi Széchenyi.*⁵² Nem sokkal később bizakodóan írt, remélve azt, hogy felkérést kap egy-egy jelentősebb munkára. 1911. október 29-énél olvashatjuk: *Glattfelder püsp. szívesen fogadta a toronykiépítés eseményét – úgy látszik, több irányban is fog igénybe venni.*⁵³ Valóban úgy alakult, ahogyan Foerk remélte. Több munkát bízta rá Temesváron, többek között az új püspöki szemináriumot és bérházat, mi-

50 Foerk Ernő Pálóczy Antalnak írt levele, 9. A levél a Függelékben (2.) olvasható.

51 Megyer 1942, 16.

52 Napló, 48.; 1912. október 1.: *Kalocsán jártam – megköszöntem Csernochnak a pártfogását – arra kértem, hogy ha Schulekkel végleg szakítottak, ajánljon engem – megígérte. Különben azt mondta, hogy a vallásalapnál már beajánlott.* In: Napló, 54.

53 Napló, 50.

közben Szegeden is felkérést kapott a Fogadalmi templom munkálatainak kivitelezésére, amire korábban ő maga is pályamunkát készített.

Azt láthatjuk, hogy a fenntartások Foerk Ernővel kapcsolatban meglehetősen összehangoltak és széleskörűek voltak Szegeden. A méltatlan támadások miatt időnként védekeznie, magyarázkodnia kellett. 1914. február 13-án ezt írta naplójába: *Szeged: Bokor tanácsadó, alpolgármester nálam járt – mit csináljon? Lázár sem hidegen, sem melegen nem nyilatkozik – gyáva banda! – Utaltam Schulekhez, kérdezze meg tőle – nekem nincs szavam – ha még soká így tart, leteszem a lantot.*⁵⁴

A sok kritikából következett az is, hogy időnként új tervrajzokat kellett készítenie az építésznek. Rendszeresen visszatért az a dilemma, hogy a Schulek-féle terveket kell kiviteleznie. A *Délmagyarországban* olvashatunk arról, hogy Foerk Ernő az egyik bizottsági ülés végén csak annyit mondott: *Megnyugtatta a bizottságot és a város közönségét, hogy „a templom teljesen a Schulek-féle tervek alapján épül, csak a tetején lesz egy kicsit Foerk.”*⁵⁵

1914. február 24-én nagy nyilvánosság előtt a városházán tartott előadást Foerk Ernő Szegeden, melyről másnap természetesen a *Délmagyarország* is tudósított, *Az elrontott templomtervek. – Foerk Ernő nyilvános beszámolója. – Schulek nem nyilatkozik. – Egészen rosszak a tervek. A tornyokkal kapcsolatban lehetetlen dolgokról írtak a helyi sajtóban:*

*A Foerk Ernő tornyai fogpiszkálószerűek, merevek, stílustalanok, egyszerűen és tökéletesen rosszak, melyek az egész épület szépségének ötven százalékát lerombolják. Itt nem lehet olyasféle kifogásokkal érvelni, hogy a két torony üti egymást a tömegével, azért kellett könnyebbekké tenni őket. Azért lettek könnyebbek, mert hozzá nem értő kéz nyúlt hozzájuk. [...] Álljon a sarkára Szeged város közönsége és követelje, hogy vagy az eredeti tervek szerint építsék meg a messze jövőnek szóló alkotást, vagy inkább sehogy, mert senki sem akarhatja, hogy egy gyökeresen elhibázott, furcsaságairól híres templomért kelljen viselnie a kényelmetlen felelősséget.*⁵⁶

Naplójában már aznap – 1914. február 25-én – reagált a *Délmagyarország* tudósítására: *Szegedi lapok olyan bután és rosszindulatúlag írnak, hogy lehetetlen, hogy felbujtó ne legyen mögöttük – én már nem törődöm vele, ha folytatják, majd én sem leszek kímélettel.*⁵⁷ A *Délmagyarország* arról is írt, hogy Schulek megígérte, véleményét a Foerk-féle tervekkel kapcsolatban Bokor Pál polgármester-helyettesnek megküldi. Ezt

⁵⁴ Napló, 59.

⁵⁵ Foerk Ernő nyilatkozik a fogadalmi templom terveiről. In: *Délmagyarország*, 1914. február 7. 6. Ezen az ülésen felolvasták az 1913. március 18-án kelt jegyzőkönyv ide vonatkozó részleteit: A jegyzőkönyvből az tűnik ki, hogy a bizottság ragaszkodott a Schulek-féle tervekhez a stílszerűség tekintetében, csak a torony és egyéb épületrészek díszesebbé tételét kívánta és azt, hogy a templom bejáratát előbbre tolják.

⁵⁶ *Délmagyarország*, 1914. február 25. 3-4.

⁵⁷ Napló, 60.

a levelet 1914. március 2-án adta fel Schulek Frigyes Szegedre. A levélből kiderül, hogy Schulek meglátogatta Foerk Ernőt, *aki buzgón foglalkozik a szép feladat változataival*. Foerk naplójában megtudhatjuk, hogy mikor került sor a látogatásra, 1914. február 19-én azt írta: *Schulek nálam járt; megnézte a terveket és nagyon elismerőleg nyilatkozott a végzett munkáról – örül, hogy jó kezekben van a templom*.⁵⁸ A látogatást követően megjelent az Építő Ipar című hetilapban Foerk Ernő tervei összehasonlítva Schulekéval. A polgármester-helyettesnek írt levélben Schulek ezzel kapcsolatban azt nehezményezi, hogy a hetilapban úgy jelentek meg Foerk „saját” tervei, hogy azok szembe lettek állítva az ő kezdetleges, vagyis nem végleges terveivel. Ezért úgy gondolja, hogy Foerknek szabad kezét kell adni, de ő ezekért a tervekért nem vállalja a felelősséget.⁵⁹ Az Építő Ipar címdalán a Foerk-féle nyolcszögletű torony tervezete látható,⁶⁰ melyről a *Délmagyarország*ban hibásan írtak. Az előadáson elmondottak alapján megtudjuk azt, hogy Foerk mit gondolt a tornyokról: *Nevezetesebb változtatást eszközölt még a tornyokon*. Schulek tervei szerint a tornyok négyszögűek és kis ablakokkal vannak ellátva. Ehelyett *Foerk nyolcszögű tornyot tervezett, amely gyűrűs és ablakok helyett az alapra, ahonnan a süvegalakú torony kiemelkedik, kisebb díszítmények jönnének*.⁶¹ Megjegyzendő, hogy a különlenyomatban kétféle tervet is láthatunk a tornyokról, ugyanis a 6. oldalon lévő oldalnézeti képen négyszögletű süvegtorony van.⁶² Szintén négyszögletű tornyok láthatóak a templom 1914. július 4-én elkészült homlokzati kiviteli tervén, melyre Foerk Ernő még azt is ráírta, hogy a *Tornyok végleges rajza*.⁶³ Ezen a vázlaton világosan olvasható, hogy a torony 80 méter magas.⁶⁴

Tény, hogy a tornyok 76 méterről 80-ra, más források szerint 84,40, illetve 93 és 100 méterre lettek megnövelve, ezzel Magyarország legmagasabb tornyai lettek a *Délmagyarország*ban írtak szerint: *A fogadalmi templom tornyai a legmagasabbak lesznek az országban*.⁶⁵ A Schulek-féle tervekhez képest a homlokzat ki lett emelve

58 Napló, 60.

59 Schulek Bokor Pálnak írt levele a *Függelékben* (7.) olvasható. A levél alapján datálható az Építő Ipar megjelenése, amiről a naplóban is van utalás 1914. február 27-énél: *Szegedi fogadalmi különlenyomatot szétküldtem*. In: Napló, 60.

60 Foerk Ernő: *A szegedi fogadalmi templom építőtervei*. „Pátria” irodalmi Váll. és Nyomda R.-T. Budapest, 1914. Különlenyomat az „Építő Ipar” 37. évfolyamából. A címdal képe a *Mellékletben* (9.).

61 *Délmagyarország*, 1914. február 25. 4.

62 Az oldalnézeti kép a *Mellékletben* (10.).

63 Foerk 1914. július 4-én a naplóban írta: *Szeged – torony végleges rajza elfogadva*.

64 A homlokzatról készült vázlat a *Mellékletben* (11.) megtekinthető.; Foerk Ernő toronyvázlatai elkészítésekor itáliai példák alapján gondolkodott: **4 fióktorony**: Verona S. Zeno, Parmai dóm, Sienai dóm (8 szögű sisak), Bologna S. Domenico.; **2 tornyos homlokzat**: Vercelli S. Andrea, Cefalu, dóm, Salernó, dóm.; **8 szögű sisak**: Velencei S. Moise, Modenai dóm („Ghirlandina”), Sienai dóm (4 fióktorony); **Síktető**: Firenze; **4-zetes sisak**: Venezia, Pistoia, Treviso. In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

65 Körülbelül 50 méter magasságig jutottak el eddig a fogadalmi templom tornyainak építkezésénél és már a legmagasabb és legtávolabbi látszó pontjai a városnak. Elképzelni is nehéz azonban, hogy miként fognak hatni a tornyok, mire elkészülnek 84.40 méter magasságukkal. Ilyen magasak lesznek ugyanis a fogadalmi templom tornyai, vagyis a legmagasabbak az országban. A tornyokat 64 méter magasságban erkély

azzal, hogy a tornyok a szentély felé lettek eltolva. Az építkezéshez legfőképpen téglát és követ alkalmaztak, belső dekorációs terveit egységesen – a *Gesamtkunstwerk* jegyében – szintén Foerk Ernő készítette el.

A vele szembeni támadások egyik vezéralakja – feltehetően a *felbujtó* – Tóbiás László, szegedi építész, a szegedi felsőipariskola tanára, a szegedi mérnöki kamara tagja, aki már a '10-es években először a templom stílusával kapcsolatos kérdésekben,⁶⁶ sokszor személyeskedő, gúnyolódó hangnemben írt, majd a '20-as években is folytatta a hangulatkeltést Foerk Ernővel szemben. 1914. február 11-én vele közölt riportot a *Délmagyarország*, melyben arról beszélt:

Lehet, hogy talán nem jól fejeztem ki magamat, de mindenesetre tudom, mit akartam, ha nem is vagyok talán olyan dimenziójú ember, mint Foerk Ernő úr. Én Schulek Frigyes tanítványa vagyok, szoktam nála látogatást is tenni és a vele lefolytatott beszélgetések, de meg a magam meggyőződése alapján kívántam az egységes román stílus megőrzése érdekében azoknak a módosításoknak a kiküszöbölését, amelyeket Foerk Ernő úr – a nagybizottság utasítására-e, vagy sem, ez mellékes – az eredeti Schulek-féle terveken tett.⁶⁷

Tóbiás László neve Foerk naplójában is feltűnt 1914. február 12-nél. Ebből a bejegyzésből az derül ki, hogy Schulek nem ismeri Tóbiást: *Este Schulek kérdezősködött Szegedről – őt becsapták! – terveim jók – Tóbiást nem ismeri – csak hivatkozzanak rá!*⁶⁸ A bejegyzés alapján úgy tűnik, valaki nem mondott igazat! Feltehetően Tóbiás túloz, amikor arról beszélt, hogy *szoktam nála látogatást is tenni*. Tóbiás a következő megnyilatkozásában, a *Schulek győzelme*. A közgyűlés Schulek mellett. *Elfogadták a sajtó javaslatait*. című írásban célzatosan kifigurázta Foerket:

A pestiek bennünket jó vidéknek néznek s azt hiszik, hogy mi palik vagyunk. (Derűltség.) Foerk úr is úgy kezeli Szegedet, mintha ennek a közgyűlésnek mindent be lehetne adni,

övezi, amelyen körüljárva messze tájakat lehet belátni. Mint értesülünk, a tornyok még ez évben elkészülnek és jövő évre már csak a főhomlokzat munkálatai maradnak. In: *Délmagyarország*, 1925. augusztus 5. 6.; 1925. október 30-án Foerk írta naplójában: Szeged – toronysisak megnyúlt 2m-rel. In: *Napló*, 91.

66 Nem tartja helyesnek, hogy a toronynál Foerk eltért az eredeti tervektől, mert így a toronynak német reneszánsz külseje van és nem fogadja el Foerknek azt az indoklását sem, hogy azért kellett ezt így módosítani, mert nálunk szürkébb a levegő. Az sem helyes szerinte, hogy a torony úgy tűnik föl, mintha a tetőn állna, Schulek érezte ezt s azért is rajzolta meg a tornyot másképp. Ami pedig azt illeti, hogy Foerk bizonyos kényszer alatt volt azért, mert olcsóbbá kell tenni az építkezést, ez lapszus, mert ő még díszesebb kivitelt csinált. In: Foerk Ernő nyilatkozik a fogadalmi templom terveiről. In: *Délmagyarország*, 1914. február 7. 6.

67 Még egyszer a fogadalmi templom. – Nyilatkozik Tóbiás László. – Mit mond Schulek tanítványa? – A mérnökegyesület vitaülése. In: *Délmagyarország*, 1914. február 11. 3.

68 *Napló*, 59.

*mintha itt senki sem akadna, aki értene az építőművészethez. Hát ebben nagyon csalódik Foerk.*⁶⁹

Talán Tóbiásra, az ellenzék egyik fő emberére utalt Jászay Géza címzetes püspök, plébános is 1914. március 23-án Foerk Ernőnek írt levelében, aki többek között arra kérte, illetve szólította fel az építész, hogy maradjon meg a *Schulek-féle torony teljes egészében*, különben nem vesz részt tovább a bizottsági munkában. Jászay leveléből bepillantást nyerhetünk a bizottsági munka hangulatába is, amivel kapcsolatban azt írta, *félő, hogy újra nagy kiabálás lesz!*⁷⁰

A negatív hangulatkeltés a '20-as években is folytatódott. Valószínűleg a templomért aggódó Tóbiás lehetett a rejtélyes, álneven író *Kőmíves Kelemen* is. Ezt leginkább abból feltételezhetjük, hogy a szerző rendszerint a néhai Schulekre hivatkozik, építészei, esztétikai kérdésekről ír, vagyis olyan témákban foglalt állást, melyekben Tóbiás László a bizottsági üléseken gyakran felszólalt. Kőmíves Kelemen volt az írója *A templomtéri városi bérpalota* című írásnak, amiben amiatt aggódik, hogy *Nem szabad elfelejteni, hogy középkori stílus tervezéshez nem elegendő az, hogy valaki kiváló építész legyen, ahhoz még külön művésznek is kell lenni. Pedig amióta meghalt Schulek Frigyes, nem tudunk magyar művészt, aki valóban román stílusban igazán szépet és stílszerűt tudna tervezni.*⁷¹ Majd *A fogadalmi templom tornyai* címen jelent meg szintén egy meglehetősen kritikus cikk a Szegedben, melyből azt tudjuk meg, hogy *a polgármester a fogadalmi templom tornyait, vagy az egyik tornyát 100 méter magasságúra akarja építtetni. [...] Csak azt csodáljuk, hogy a tervező építész, aki bizonyára ismeri ezeket az esztétikai törvényeket és aki bizonyára művészi alkotásnak tartja ezt a művet, nem volt az első, aki ez ellen vétót mondott volna.*⁷² Közben olyan megoldás is szóba került, hogy csak egy torony épüljön meg. Erre is készült három terv, melyeket közszemlére helyeztek ki a városháza elé.⁷³ Foerk megmaradt tervei között több esetben láthatunk

69 Délmagyarország, 1914. március 6. 3.; 1914. március 7-én érkezett egy levél Szegedről Foerk Ernőnek: Nagyságos Uram! Mi templomjárók azon alázatos kérelemmel nagyságod elé járulunk, hogy a múltkori felolvasásán ismertetett elveit, a fogadalmi templom rajzait, újításait egy brossúrában kiadni szíveskedjék, biztosítván arról, hogy azt az utolsó darabig meg fogják venni. Nekünk lelkünkön fekszik a templom sorsa és az egek urától vigasztalást kérünk a méltánytalan támadásokért. Többen a hívők köréből. In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

70 Jászay Géza plébános levele a Függelékben (8.) olvasható.; Tóbiás bizottsági tag megtette indítványát a kereszthajó jobb világítására vonatkozó rozetták, s kisebb méretű mellékoltárok alkotása iránt. In: Pillich Kálmán szegedi ügyvéd levele Foerk Ernőnek. Az 1914. március 27-én írt levél a Függelékben (9.) olvasható.

71 Szeged, 1924. november 9. 4.

72 Szeged, 1924. november 16. 5.

73 – *Közszemlén a fogadalmi templom torony-tervei.* A fogadalmi templom építőbizottsága, mint ismeretes, Foerk Ernő műépítész javaslatára úgy határozott, hogy egyelőre csak az egyik templomtornyot építteti fel, a másikat pedig alacsonyabban fejezi be. Mivel azonban sokan ragaszkodtak az eredeti tervek betartásához, sőt a vélemények abban is eltértek, hogy melyik legyen a kurtá torony, az Iskola-utca felé eső-e, vagy pedig a másik, a bizottság elhatározta, hogy a város közönségére bízza a kérdés eldöntését. A polgármester utasítására ebből a célból csütörtök délelőtt közszemlére tették ki a három, különböző toronymegoldás raj-

olyan példákat, amikor egy templomra variációkat készített. Az egyik legjobb példa éppen a Dóm „kistestvérének” tartott budapesti, angyalföldi (tripoliszi) Szent Mihály templom. Ezt a templomot is 1930-ban szentelték, és sok párhuzam fedezhető fel a két épület között.⁷⁴

1924 decemberében Kőmíves Kelemen, *A fogadalmi templom oltárai* című írásában először a Demeter templom visszahelyezett barokk oltárait méltatja, és azt sajnálja, hogy ez az állapot csak ideiglenes, mert egy-két év múlva *bizonyosan megint lerombolják azokat*, és így a város művészeti értékek tekintetében megint szegényebb lesz. Feltételezem, ha a román stílusú templomtérben Foerk a barokk oltárokat hagyta volna meg, akkor valószínűleg azt a helyzetet kritizálta volna a művészeti kérdésekben jártas szerző! A cikk végén árulkodó részletek olvashatóak: *Szóval minden van itt együtt, ami szép és jó a legmodernebb „harmóniában”. Annyi bizonyos, ha Schulek építette volna meg a fogadalmi templomot, ilyen, vagy ehhez hasonló oltár [a Back-féle oltár] nem került volna be oda.*⁷⁵ 1925 március elején jelent meg *A Szt. Demeter-templom bontása* című írása, majd pár nappal később a *Szegedi szenzáció a fővárosi lapokban*. *Miniatűrök az öreg templom tornyában* című írás ugyanitt.⁷⁶ Ebben Foerk neve is előkerül, akit hozzá nem értéssel vádol: *Ami pedig a Műemlékek Országos Bizottságát illeti, arra kár szót is vesztegetni. Attól ugyan elbonthatnánk még az Attila palotáját is, ha megvolna, nem törődik az semmivel sem. Hisz a bizottság megbízta Foerk Ernőt, a bizottság tagját a Demeter-templom bontásának felügyeletével, de hogy a bizottsági tag úrnak más fontosabb dolga van, mint a mi a régi templomunk kivégzését nézni, arról nem tehet senki.*⁷⁷

1925 augusztusában új téma került elő; egy látszólag naiv cikk lett leközlve a *szege-di pizai ferde tornyokról* a *Délmagyarország* hasábjain.⁷⁸ Miután a tornyok megépültek, hamarosan szintén Tóbiás jelentkezett azzal, először *Az Est* újságban, hogy A két torony azonban minden nap hajlik,⁷⁹ majd pedig a helyi sajtóban, a *Délmagyarországban*,

zát a városháza előtti ívlámpa oszlopán. In: *Délmagyarország*, 1924. november 14. 5.

74 Téglából és kőből, illetve vakolt felületekből épített toronypárok láthatóak a kiemelet homlokza-
ton, melyet szintén egy rózsablak díszít. Az ablakban Budapest címerét, a nemzeti királyok (Árpádok,
Anjouk, Hunyadiak) és a Szent Korona országainak címereit tervezte Foerk, hasonlóan Szegedhez. A
tripoliszi templom tervezésének folyamata jól nyomon követhető, ugyanis Foerk eredeti tervei a Kiscelli
Múzeumban megtekinthetők. Első tervei valóban a szegedi Fogadalmi templomra hasonlítanak. Két
terv a *Mellékletben* (12., 13.).

75 Szeged, 1924. december 21. 4.

76 – *Árpádokori emléket találtak a szegedi Demeter-templom tornyában*. In: *Magyarország*, 1925. március
7. Erre a cikkre 1925. március 7-én válaszolt Foerk: *Sajnálatos dolog, hogy mindemellett ilyen felületes
torzításokkal félrevezetik még a különben jól értesült Magyarorságot is. Kitűnő tisztelettel Szerkesztő Úr meg-
győződéses híve Foerk Ernő építész, tanár*. In: MÉM, Foerk hagyatéka, Budapest

77 Szeged, 1925. március 10. 3.

78 Majdnem lepipáltuk Pizát. In: *Délmagyarország*, 1925. augusztus 30. 4.

79 Most, mikor a szokásos vizsgáló útjukat tartották a templomban az illetékesek, meglepődve konsta-
tálták, hogy a falakon és a kupolán egyre nagyobbodó repedések látszódnak. Azonnal értesítették Berzencei
Domonkos műszaki főtanácsost, a városi mérnöki hivatal vezetőjét és Petrovác mérnököt, a stabilizálási

hogyan a beton alap megrepedt, ezért a tornyok elferdültek. Magyar László közölt interjút a helyi sajtóban, *A hibás alapozás miatt hajoltak el a fogadalmi templom tornyai. A tornyok nem dőlnek el, de könnyen beomolhat a főhajó homlokzata* címmel az aggó Tóbiás Lászlóval, aki azt nyilatkozta:

*Azt az egyet biztosan merem állítani, hogy a tornyok elhajolnak – válaszolta határozottan –, komolyabb katasztrófa azonban csak akkor következik be, ha az elhajló tornyok a főhajó főfalait is magukkal viszik, mert ebben az esetben a főhajóra támaszkodó vasbetonboltozat megrepedhet, sőt le is omolhat.*⁸⁰

Erre a megnyilatkozásra már Foerk Ernő is válaszolt 1925. december 29-én, levelet írt Szegedről a Délmagyarország szerkesztőségének. *Ami végül a tornyok elhajlását illeti, kár ezt a kérdést most feszegetni, amikor az állványok tömege még elburkolják a tornyok külső kontúrját; meg vagyok róla győződve, hogy ez is végeredményben optikai csalódásnak fog bizonyulni, amely szerint a tornyok sudaras alkotásánál fogva a toronyköz felül tágasabbnak látszik mint alul.*⁸¹ Naplójában azt írta: *Karácsonyi ajándék – „egy jó kolléga” ip. okt. tanár cikke a Délmagyarországban, mely szerint a templom rosszul van alapozva, mert nem órá hallgattak. – Megfeleltem.*⁸²

Tóth Lajos szegedi építési vállalkozó 1926. január 4-én írt Foerk Ernőnek, ebből a levélből kiderül, hogy mi lehetett az oka Tóbiás László kritikus viselkedésének. Foerk figyelmét arra hívta fel, hogy Tóbiás László *a szegedi mérnöki kamara tagja volt, de amikor megtudta, hogy ezen egyesület erősen keresztény irányban dolgozik, tekintettel szabadkőműves voltára, abból azonnal kilépett.*⁸³

munkálatok vezetőjét. A szakértők azonnal kiszállottak a templomhoz és akkor azt a megdöbbentő valóságot fedezték fel, hogy a templom száz méter magas tornyai állandóan növekvő szögben elhajlanak egymástól. [...] A két torony azonban minden nap hajlik egymástól és a beton alap egyre jobban emelkedik a közepén. Ebben a percben – a város tanácsának határozata ellenére is kétes, hogy a tornyok megvárják-e a tavaszi hónapokat. In: *Az Est*. 1925. december 30. 4.

⁸⁰ *Délmagyarország*, 1925. december 25. 6.; Pár nappal később erről a témáról *Az Est* újságban is írtak. Tavalay feltették a keresztet a kupolára s most tavasszal megkezdtek a két százméteres torony építését. In: *A szegedi fogadalmi templom két tornya egyre jobban elhajlik egymástól*. In: *Az Est*, 1925. december 30. 4.; Majd a *Pesti Hírlap* is írt erről: A közönség végül mégis csak megszokta a ferdeséget, sőt sokan már arra gondoltak, hogy Szeged elhódítja idővel Piza nevezetességét. [...] Vass Károly ny. műszaki tanácsos [...] Megállapította azonban azt is, hogy a tornyok elhajlása veszélytelen, mert elenyészően kisméretű, a foknak alig egy ötödrésze. In: *A szegedi fogadalmi templom tornyai 58 centiméterrel elhajoltak egymástól*. In: *Pesti Hírlap*, 1927. április 21. 11.

⁸¹ A levél a Magyar Építészeti Múzeumban található. Ezt a szöveget a *Délmagyarország* leközölte: *„A tornyok elhajlása optikai csalódás” – mondja Foerk Ernő. Nyilvános előadás keretében kell bebizonyítani, hogy a fogadalmi templom számításai és tervei helyesek*. In: *Délmagyarország*, 1926. január 3. 5.

⁸² Napló, 91.; Sem a levélben, sem a naplóban Foerk Ernő nem említi Tóbiás nevét.

⁸³ Tóth Lajos levele a *Függelékben* (10.). Szegeden több páholy is létezett, mindenestre Tóbiás tevékenysége egy jó példa a szabadkőművesség működési mechanizmusára, a befolyásolásra. Vö. Raffay 2011, 27.

1927 július elején jelent meg szintén írói álnév alatt *Vitéz Laci* cikke, *Fec. prof. Ernest Foerk...* címen, amely most Foerk Ernő készülő portréját kritizálta.⁸⁴ Ebben az írásban is hasonló negatív hangvétellel találkozunk, és Schulekre hivatkozik itt is az író: *Aki a fogadalmi templom fölcicomázott testére ránéz, az mindig tudni fogja, hogy prof. Ernest Foerk volt az, aki Schulek gyönyörű álmát páratlan üzleti érzékkel aprópénzre váltotta fel, mert hát maga a templom élethűbb, impozánsabb és jellegzetesebb szobormása az érdemes »mesternek« ennél az egyszerű domborműnél és jobban is biztosítja számára a halhatatlanságot.*⁸⁵ *Vitéz Laci* más ügyekben is megszólalt néhány alkalommal a *Délmagyarország* hasábjain, ezért nem azonosítható az ő személye Tóbiással, bár a *Laci* utalhat a Lászlóra, miként a Kőműves eredeti építész foglalkozására. A szurkálódások, kritikák természetesen nem szűntek meg. 1929-ben is arról írtak többek között, hogy »A fogadalmi templomban nem lehet művészetlen giccseket felhalmozni« Mindenki helyesli a művészi zsűri felállításának tervét – Városházi nyilatkozatok a *Délmagyarország* akciójából.⁸⁶

Később úgy alakult Tóbiás László élete, hogy vidékről Budapestre került. 1933-ban a kiváló szegedi építészt, a szegedi felsőipariskola tanárát a budapesti felsőipariskola igazgatójává nevezték ki.⁸⁷ Mindezek után 1934. január 29-én, Foerk Ernő temetésén, *Tóbiás László igazgató a felső építő ipariskola és tanár társai nevében [...] búcsúztatta az építészt.*⁸⁸

Foerk Ernő művészetére valóban jellemző az erőteljes, monumentális tornyok alkalmazása, munkássága során több ilyen templomtornyot is tervezett, elég csak a breznóbányai evangélikus templomra (1903), vagy a nagykőrösi református templom (1906) tornyára gondolni, mely még ma is Pest megye legmagasabb építménye (75 m).⁸⁹ Foerk Ernő naplóbejegyzéseiből nem derül fény erre a jellegzetességre, ugyanakkor egy 1907-ben írt levelében hosszan írt ezzel kapcsolatban. A levélből minden fontos üzenetre magyarázatot találunk, melynek segítségével a Fogadalmi templom Foerk által alkotott szimbolikáját is jobban megérthetjük. A nehezen olvasható, kézzel írt, tizenöt oldalas levélből megtudhatjuk Foerk elképzeléseit nemcsak a toronnyal

84 Foerk Ernő portréja a *Mellékletben* (2.) látható. *Vitéz Laci* több cikket írt még Foerkről is: *Prof. Ernest Foerk oldalbejárata*. In: *Délmagyarország*, 1927. július 2. 8.

85 *Délmagyarország*, 1927. július 1. 2.

86 *Délmagyarország*, 1929. május 22. 3.

87 Tóbiás László 1915 óta tanára a szegedi felsőipariskolának, egy időben magánprakszist folytatott és építője volt több szegedi épületnek. Egyike azoknak a műszaki pályán működő embereknek, akik rajongásig szeretik hivatásukat és azt többre értékelik a kenyérkereső mesterségnél. In: *Délmagyarország*, 1933. december 10. 13.; Foerk Ernőről talán soha nem írtak ilyen elismerően a *Délmagyarországban*!

88 *Magyar Országos Tudósító*, XVI. évfolyam, 23. szám, Budapest, 1934. január 29.; A tudósítást a helyi sajtó is leközölte: *Kedden délelőtt temetik a fogadalmi templomból Foerk Ernőt*. In: *Délmagyarország*, 1934. január 30. 3.

89 Breznóbányai és nagykőrösi toronytervekkel kapcsolatban vö. Hadik – Pusztai 1984, 23., 29.; Hadik 1998, 13-95.

kapcsolatban, hanem kiderül nyilvánvaló patriotizmusa, önkritikus/kritikus látásmódja is.⁹⁰

A levél *Anonymus*ra való utalással kezdődik,⁹¹ neki köszönhetően tudjuk, hogy Árpád 907-ben halt meg,⁹² a Gestából pedig azt, hogy Attila király városában temették el. Ez a téma – az óbudai – Foerk Ernőt foglalkoztatta, ugyanis 1910 őszén az általa vezetett ásatás során ő is kísérletet tett *Alba Maria holfekvésének* kérdést tisztázni.⁹³ A levélből kiderül, hogy a *Magyar Mérnök és Építész Egylet* ülésén az a gondolat merült fel, hogy erre az eseményre egy építészeti emlék készüljön. Véleménye szerint a pesti oldalon nincs monumentális – erősebb, férfiasabb alkotás – emlék. Azt írja levelében:

Mintha kiveszett volna építészeinkben, többet mondok, mintha kiveszett volna egész közéletünkben a monumentális érzés. Nem merünk még nagyot gondolni sem, nemhogy cselekednők! Minden alkotás, minden művészi megnyilatkozás annyi előzetes tanácsi bizottsági és hivatalos retusán megy keresztül, hogy mire megszületik, a tulajdon édes apja sem ismer rá saját vérére.

Beszél arról, hogy egyszer mert nagyot lépni a kormányzat, mégpedig a honfoglalás emlékévében, amikor emléktornyokat – melyek *tucatmunkára hasonlítanak* – épített az ország különböző pontjain.⁹⁴ A honalapító Árpád emlékére építendő alkotás célja, hogy *Hirdesse a jövő polgárainak, hogy végre valahára a magyar nemzet is öntudatra ébredt, hogy ezentúl önmaga akarja intézni sorsát, hogy megunta már az osztrák szövetséges örökös gyámkodását és lekicsinylését.* Úgy gondolja, hogy erre a lealkalmasabb egy torony volna, hasonlóan a velencei *campaniléhez* – *il gigante* –, mint *Velence leg-szebb építménye, a mai napig is utolérhetetlen Márkus-templom* mellett,⁹⁵ amely 1902. július 14-én leomlott. A *Corriere della Sera* folyóiratban a tragédia előtti napon arról írtak, hogy egy hasadék – *fenditura* – jelent meg szinte az egész torony magasságában

90 Foerk Ernő levele a *Függelékben* (2.).

91 1929-ben írt tankönyvében is említi a *Gesta Hungarorum* szerzőjét. *Anonymus, III. Béla királyunk névtelen jegyzője, külön említette, hogy amikor a honfoglaló magyarok az országot elfoglalták, mindenütt – így a többi között a mai Óbuda helyén is – megtalálták és nagyon megbámulták a még fennálló kőházakat és azokat részben fel is használták.* In: Foerk 1929, 23.

92 Foerk Ernő ezeket a fordításokat ismerhette a Gestáról: LII. fejezet: *Ezek után urunk születésének 907-ik esztendejében Árpád elköltözött e világból, ki is tisztességesen lón eltemetve egy kis patak fölött, mely kömederben folyik alá Attila király városába; holott is a magyarok megtérése után egyház épült, melyet Fejérnek (Fejéregyháznak) neveznek boldog szűz Mária tiszteletére.* In: Szabó 1898, 61.; 52. fejezet: *Ezután az Úr megtestesülésének kilencszázhetedik esztendejében Árpád vezér elköltözött e világból. Tisztességgel temették őt el egy kis folyónak a forrása felett, amely kömederben folyik alá Attila király városába. Egyszer-smind ott a magyarok megtérése után a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére egyház épült, amelyet fejérnek hívnak.* In: Pais 1926, 92.

93 Foerk 1923, 74-80.; 1934. január 11-én – a halála előtti napokban – azt írja naplójában: *Városházán voltam – az Árpád sírja ügyében – értekezletre hívnak.* In: Napló, 120.

94 Dévény, Zobor-hegy, Pannonhalma, Munkács, Brassó, Zimony, Pusztaszer. Vö. Pótó 2018, 607-613.

95 Foerk 1926, 114.

azon az oldalon, ahol a bejárat található, sőt a hasadék egy centiméterrel kiszélesedett a nap folyamán. Holnap folytatják a kutatásokat az esettel kapcsolatban.⁹⁶ A levélből megtudjuk, hogy Foerk Ernő a közelmúltban kétszer is járt Velencében a Márkus-téren. Első útján még láthatta a tornyot, a tragédiát természetesen pótolhatatlan veszteségnek tartotta, majd a tornyok jelentőségéről írt levelében: *Nem is tudnék egyhamar építményt, amely annyi közvetlenséggel hatna az emberre, olyan erősen vésődik az emlékezetébe és olyan felejthetetlen marad előtte, mint a torony. Nincs motívum a művészetben, mely [...] vetekedhetne vele, de nincs is műforma, mely [...] kifejezésre hozná az ember magasra törő gondolkodását, és azt a vele született idealizmusát, amely a mindennapi élet ezer nyűgöző kicsinyességéből mindig csak az égiek felé vonzza. Ezzel kapcsolatban javasolja, hogy a budapesti Deák Ferenc téren építsenek egy száz, százötven méter magas Árpád tornyot a következő ezer évre azért, mert végre valahára közeledünk régen áhított célunkhoz, önálló államiságunk kiépítéséhez.*

Az általa benyújtott javaslat nem valósult meg. Budapesten nem épült Árpád torony a Deák Ferenc téren, ellenben Szegeden kettő is. A *Nemzeti Megújulás városa* és közvetlen környezete ugyanis egy olyan különleges helyszín, amely egyszerre magának tudhatja Attila és Árpád örökségét. *Berzenczey Domokos*, 1918-tól Szeged főépítésze, és több vonatkozásban Foerk munkatársa Szeged földrajzi elhelyezkedésével kapcsolatban Attila és Árpád történelmi szerepéről írt:

*A két nagy magyar folyónak, a Tiszának és a Marosnak összefolyása kétségtelenül olyan pontja volt a Nagy Alföldnek, mely a legrégebb időkben is emberi letelepülő helyül kellett szolgálgjon. Ezen a környéken volt a hagyomány szerint Attila székhelye és hogy már a honfoglalás idején nevezetes szerepe volt, arra a legendás Pusztaszer, a hét vezér vérszerződésének színhelye a bizonyíték, mely bár nem a város mai határában, de annak közvetlen közelében fekszik.*⁹⁷

Kettőjük kapcsolata sem lehetett konfliktusmentes, amelyet egy vita jól szemléltet. 1929. június 21-én a Délmagyarországban Foerk Ernő jutalékot kér azokért a munkákért is, amelyeket nem ő tervezett címmel jelent meg egy híradás, melyben – *Ilyen körülmények között megtörténhetik – mondotta Berzenczey Domokos –, hogy ha a város egy Murillo-képet vásárol a fogadalmi templom számára, az után is felszámolja Foerk professzor a maga jutalékát...*⁹⁸ A Foerk Ernő elleni fenntartások már a Deme-

⁹⁶ *Una fenditura sul campanile di San Marco*. Si è manifestata nel campanile di San Marco una fenditura sopra il lato ove trovasi la porta d'ingresso. La fenditura si estende quasi per tutta l'altezza del campanile. Dai riscontri oggi compiuti si è potuto accertare stasera che la fenditura si era allargata, durante la giornata, di un centimetro. Domani si proseguiranno le ricerche per stabilire la gravità della fenditura e se l'allargamento continua. In: *Corriere della Sera*, 1902. július 13. 4.

⁹⁷ Berzenczey 1924, 136.

⁹⁸ *Délmagyarország*, 1929. június 21. 3.; Több levél is fentmaradt, ebből kettőjük kapcsolata kiegyensúlyozottnak tűnik. *Igen tisztelt Tanár Úr! [...] Abban a reményben, hogy a munkát hamarosan megkezdhetjük s végre valamivel tovább visszük ezt a régóta vajdó kérdést, vagyok tisztelő híve: Berzenczey Domokos*

ter-torony helyreállítása körüli tervekkel kapcsolatban is érezhetőek, melyről szintén a *Délmagyarországban* írtak.

*A bizottság javaslatát hétfőn terjesztette a tanács elé Berzenczey Domokos műszaki főtanácsos és a tanács azt egyhangúlag elfogadta és utasította a mérnöki hivatalt, hogy a terv keresztülvitelére vonatkozó költségvetést sürgősen készítse el. Érdekes, hogy a torony restaurálására Foerk Ernő is készített terv-skiccet, a toronybizottság azonban nem a fogadalmi templom építőjének, hanem Sebestyén Károlynak a tervét találta tetszősebbnek és alkalmasabbnak.*⁹⁹

Ezt a gondolatmenetet erősíti szintén az a tény, hogy 1926-ban itt került elő többek között az a tömör aranyból öntött nyakperec Röske-Nagyszéksós határában, melyet akkoriban összefüggésbe hoztak Attilával, akinek sírját sokan szerették volna megtalálni. 1931-ben még az olasz sajtóban – *Egy magyar tanár, aki tudja, hol van Attila sírja* – is írtak Torbágyi Novák József Lajos, budapesti középiskolai rajztanárról, aki azt állította, hogy megtalálta Attila sírját. Szerinte mindenki téved, aki úgy gondolja, hogy a sír a Jászberény, Szeged vagy Szentes régióban található. A sír azon az úton helyezkedhet el, amely áthalad Kiskunmajsa, Kiskunhalas, Jászszenzlászló, Matkó, Izsák, Akasztó és Kecel településeken. Ez a hét település lehetett a hunok hét kapuja. A hunok erősségeinek és helységeinek észak felé nem voltak sem útjai, sem kapui, mert ők úgy gondolták, hogy Isten észak felé lakik, tehát az embereknek ebbe az irányba nem kell menniük. Bécset is – fenntartja a tanár úr – a hunok alapították, és ezért van az, hogy az osztrák fővárosnak észak felől nincs kapuja. A hét fentemlített település egyikéből indul az az út arra a helyre, ahol Attila sírja található. Novák tanár úr viszont nem gondolja, hogy eljött volna már annak az ideje, hogy kiderüljön melyik ez az út.¹⁰⁰

műszaki főtanácsos, Szeged, 1923. feb. 26.; A következő levelekben már tegezte Foerk Ernőt: Kedves Barátom! [...] Szíves válaszodat véve és kérve üdvözlő tisztelő híved: Berzenczey Domokos, Szeged, 1923. nov. 28.; Kedves Barátom! [...] Szívélyes üdvözléssel vagyok tisztelő híved Berzenczey, Szeged, 1924. V/22. In: MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

⁹⁹ Restaurálják a nyolcszögletű tornyot. A tanács elfogadta Sebestyén Károly restaurálási tervét. In: *Délmagyarország*, 1926. március 2. 3.; Foerk Ernő 1926-os tervein már látható a Nemzeti Megújulás emlékművének vázlat, a Horthy-émlék.

¹⁰⁰ *Un professore ungherese che sa dove si trova la tomba di Attila.* Giuseppe Lodovico Torbágyi Novak, professore di disegno in una scuola tecnica di Budapest, afferma di aver scoperto dove sia la tomba di Attila. Secondo lui sbagliano coloro i quali sostengono che la tomba di Attila si trovi nella regione di Jászberény o di Szeged o di Szentes. La tomba si troverebbe invece lungo la strada che conduce attraverso i Comuni di Kiskunmajsa, Kiskunhalas, Jászszenzlászló, Matkó, Izsák, Akasztó e Kecel. Questi sette Comuni erano considerati le sette porte degli Unni. Le fortezze e le località degli Unni verso nord non avevano né strade né porte, perchè essi ritenevano che Dio abitasse verso nord, quindi gli uomini non dovevano recarsi verso quella direzione. Anche Vienna – sostiene il professore – è stata fondata dagli Unni, ed è per questa ragione che la Capitale austriaca non ha verso nord alcuna porta. Da uno dei sette Comuni dianzi citati parte la strada verso il luogo dove si trova la tomba di Attila. Ma il prof. Novak non ritiene sia ancora giunto il tempo di rivelare quale sia questa strada. In: *Corriere della Sera*, 1931. október 1. 3.

A nagyszéksósi kincs máig a legjelentősebb hun kori lelet a Duna-vidéken.¹⁰¹ Emellett pedig a megye területén van a fent említett Pusztaszer, Árpád vezér emlékhelye, amely köztudott volt, hogy *Horthy Miklós* történelmi előképeinek egyike. Erről a gondolatról beszélt *Pálffy József*, Szeged polgármestere 1937. május 30-án a *Hősök kapujának* átadó ünnepségén a kormányzó jelenlétében: [...] *nem a halál, hanem az élet kapuját akartuk szimbolizálni, amelyen keresztül a Vezér, itt a Szeri pusztja közelségéből új honfoglalás útjára vezeti Nemzetét.*¹⁰² Ez a két történelmi előkép Szeged történetével kapcsolatban később is gyakran előkerül. *Nem lehetetlen, hogy Attila sátorvárosa is itt, Szeged táján terült el. Anonimus szerint Árpád, a honalapító, Szeged közelében, a mai Pusztaszeren tartott országgyűlést.*¹⁰³

Véleményem szerint a levél azért különösen fontos, mert választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy Foerk Ernő miért ragaszkodott mindvégig az általa elképzelt monumentális, sudaras tornyokhoz. Levelének utolsó mondata a lényeges: *Ha egyebet nem, ezt hirdesse az ország szívében, gyönyörű szép fővárosunkban büszkén Árpád tornya.* Szegedre is érvényesek ezek a megállapítások, hisz a világháború után Szegedből Magyarország legkiválóbb egyetemi és kulturális központját akarta kiépíteni Klebelsberg Kuno miniszter,¹⁰⁴ melyhez egy impozáns püspöki székhely is hozzá tartozik. A püspöki székhely kiépítéséről *Cesare Orsenigo* apostoli nuncius 1929. július 23-án írt *Pietro Gasparri* bíboros államtitkárnak. *Mons. Glattfelder, aki élvezi a kultuszminiszter minden simpatíáját és kivételezéseit, aki a közvélemény szemszögéből valóban elkötelezte magát amellett, hogy Szegedet impozáns püspökséggé alakítsa.*¹⁰⁵ A homlokzat a megemelt tornyokkal – feltehetően – egyrészt Attilának és Árpádnak, másrészt Szent Istvánnak, Szent Gellértnek és Szent Imrének, az ezeréves nemzetnek, önálló államiságunk képviselőinek állítanak emléket Foerk elgondolása alapján, aki művészetével

101 Bóna 1970, 103-118.; Bóna 1993, 173.

102 Délmagyarország, 1937. június 1. 4.; *Horthy Miklós a „honmentő” vezér, az „új honfoglaló Árpád” [...] akaratát hajtja végre.* In: Turbucz 2015, 85.

103 Kiss – Németh 1957, 6.

104 A Fogadalmi templom felszenteléséről tudósított az olasz sajtó is. A *Corriere della Sera*-ban azt olvashatjuk, hogy Glattfelder püspök (délután) beszélt, aki Szeged népességének katolikus hagyományait emelte ki, majd Klebelsberg miniszter, aki pedig lelkesült szavakkal magyarázta el azon érveket, hogy Szegednek miért kell Magyarország legkiválóbb egyetemi és kulturális központjává válnia. *Il Reggente Horthy presiede le solenni feste di Szegedino. Hanno parlato il vescovo Glattfelder, che ha esaltato le tradizioni cattoliche della popolazione di Szegedino e il ministro Klebelsberg, che ha spiegato con parole vibranti le ragioni per cui Szegedino deve diventare il principale centro universitario e culturale dell’Ungheria.* In: *Corriere della Sera*, 1930. október 27. 3.; Klebelsberg Kuno: *Budapesten vagy Szegeden legyen-e a szellemi főváros?* című tanulmányában írt erről a felvetésről. *Budapesten a lágymányosi pocsolya az utolsó nagy szabad tér, tehát vagy lesz ott egyetemi város, vagy külföldi példák után indulva számolnunk kell azzal a veszteséggel, hogy tudományos életünk súlypontját Szegedre és Debrecenbe kell áthelyeznünk. Ez a két nagy alföldi város nemcsak telket adott az egyetemi építkezésekhez, hanem ötven százalékkal járult hozzá magukhoz az építési költségekhez is.* In: *Pesti Napló*, 1927. szeptember 25. 1.

105 Mgr. Glattfelder gode tutte le simpatie e preferenze del Ministro dei Culti, il quale anzi si è ormai impegnato in faccia alla opinione pubblica a trasformare Szeged in una sede vescovile imponente. In: S.RR. SS., AA.EE.SS., Ungheria, 1927–1957, pos. 46. fasc. 43. f. 31r.

emlékeztetni és alkotásra ösztönözni akarta polgártársait! Ezzel a gondolattal hozható összefüggésbe még az is, hogy Schulek tervéhez képest Foerk jelentősen módosította a főhomlokzatot úgy, hogy középkori esztergomi előkép alapján – a pápai tiarát és a Szent Koronát tartó – oroszlánokat helyezett a bejáráthoz,¹⁰⁶ fentre pedig a pápát és a királyt, a *sacerdotium* és *regnum*, az egyház és az állam szimbólumait. Különbség van még abban a tekintetben is, hogy Foerk egy hangsúlyos rózsablakkal egészítette ki a templom homlokzatát, hasonlóan az eredetileg az egyházmegyében lévő aracsi – téglából és kőből épült – romhoz. Tudományos munkáiban erre a bánsági helyszínre – a *háromfonatos szalagmotívum* miatt – többször hivatkozott.¹⁰⁷ A templom más helyein az ős-csanádi ásatásokról előkerült régészeti leletek, többek között oszlopfők, szolgálhattak követendő példaként.¹⁰⁸ Éppen Csanádon járt, mielőtt elkezdte volna a Fogadalmi templom terveinek kidolgozását. 1913. november 30-án írta: *Délben Ócsanádra. Majd december 1-jén: Ócsanád – nincs eredmény! Román részletek.*¹⁰⁹ Ekkoriban írtak az újságok arról, hogy őt fogja megbízni a közgyűlés a templom kivitelezésével,¹¹⁰ és ekkoriban újult meg a Márkus tér campaniléje is.¹¹¹ *Mert ha Velence [...] a kampanile, régi dicsőségének e tanújeleinek újjáépítésén fáradozik – mennyivel inkább kellene nekünk, Európa legifjabb nemzetének gondot fordítani ezeréves múltunk méltó kidomborítására.* Ez a gondolata a háború után függetlenné váló, de területeinek jelentős részét elvesztő Magyarországra, és az épülőben lévő szegedi Fogadalmi templomra még inkább igazzá vált. Halála után írták róla: *Nagy szeretettel, lelkesedéssel végzi tervezését, fejleszti ki a terv részleteit és a régi magyarországi román kori hagyományokat óhajtja feltámasztani, mikor e templomot a megszokott németes térhátas helyett az olasz téresebb, tágas, színes, diadalmas kialakításúra képzei el.*¹¹² Éppen ezekről a szempontokról beszélt Foerk Ernő, amikor Steindl Imréről emlékezett meg az Országházban.¹¹³

A Dómra tekintve azt láthatjuk, hogy a templom valóban az olasz, lombard stílelemeket – Foerk szavaival, *olasz-román stylus* – felhasználva épült meg,¹¹⁴ abban

106 Az esztergomi „*porta speciosa*” megmaradt oroszlánja. (Képillusztrációval) In: Foerk 1929, 40.; Szőnyi Ottó gondolatai az oroszlánokkal kapcsolatban: *És mégis meg kell jegyeznünk, hogy az oroszlános templomkapuk nem specialitásai az Árpád-kori magyar székesegyházaknak, hisz csak az egy esztergomiról tudjuk és ismerjük az oroszlánokat, sőt az apátsági templomok közül is tudtommal csak a jákin fordulnak elő, míg a karsai kis templomon a kapu felett vannak. Hanem igenis a lombardiai román templomokon mindennapi jelenségek, pl. a veronai S. Zeno.* In: Szőnyi 1930, 30.

107 Foerk 1926, 113.; Foerk 1929, 25. Az aracsi rom a *Mellékletben* (14.) látható.

108 ős-Csanád felmérési rajzai (1912) vö. Hadik 1998, 76.

109 Napló, 55.

110 Elsőként Glattfelder püspök írt neki ebben az ügyben. 1913. október 17.: *Levél Glattfeldertől – gratulál a szegedi megbízáshoz!* In: Napló, 54.; 1913. november 23.: *Szegedi újságok: a nov. közgy. megbízza Foerk Ernőt a fogad. templommal. Vederemo!* In: Napló, 55.

111 *Il campanile di San Marco riedificato.* In: *Corriere della Sera*, 1912. április 21. 3.

112 M. P. 1934. 47.

113 Vö. Foerk 1927, 306.

114 *A templom a felsőolaszországi, lombardiai téglarchitektúra formáiban épült.* In: Kiss – Tonelli – Sz.

a stílusban, mely a régészettel is foglalkozó – ásatásokat vezető – Foerk Ernő szerint leginkább jellemezte Szent István király korszakát. Ugyanakkor azt láthatjuk, hogy a szegedi *Márkus-téren* lévő székesegyház nem csak külsőleg jellemzi az *olasz befolyás*, hanem beltéri pillérjein is tudatosan jelenik meg a *longobárd szíjfonatos dísz*. Amint már írtuk, 1914. február 24-én nagy nyilvánosság előtt a városházán tartott előadást Foerk Ernő Szegeden, melyről másnap természetesen a *Délmagyarország* is tudósított. Ebből a cikkből megtudhatjuk Foerk szándékát néhány vonatkozásban.

*Ezután a magyar műemlékekről beszélt, amelyek mind azt bizonyítják, hogy az építészet minálunk is produkált elévülhetetlen alkotásokat. Találtak a Krisztus után 4-ik századból is a föld alatt egy templomot, amely háromszög motívumú építmény és a longobárdok művészetét dicsőíti. Ezek pedig innen vándoroltak ki Alam országba és ott terjesztették tovább a kultúrát. A kalocsai és csanádi püspökségek székhelyén Szent István korabeli építkezésekre bukkantak.*¹¹⁵

A tudósító, amint látható, több vonatkozásban nem is értette, miről írt, ezért közölt hibás gondolatokat a 4. századi longobárd emlékekről és a nem létező Alam országról, de őt ez túlzottan nem zavarhatta, hiszen addigra már Foerkkal kapcsolatban a helyi sajtóban megszokottá vált a kritikus hangvétel. Ezeket a tévedéseket Foerk Ernő 1929-ben írt könyve segítségével viszont tisztázhatjuk, vagyis rekonstruálható az is, hogy 1914-ben mit mondott Szegeden, és mit gondolt az épülő templommal kapcsolatban:

*A honfoglalás idejéből építmény ugyan nem, de az annyira jellemző longobárd szíjfonatos dísz sok helyen maradt ránk, így a többi között Aracson, Szekszárdon, Szalaváron és Sziszekén is. Ezen motívum a felsőolaszországi comói és friauli vándorkőművesek és kőfaragók révén terjedt Trentóban egyrészt, Dalmáciában másrészt és Horvátország közvetítésével eljutott hozzánk a Dunántúlra, sőt a IX. és X. század folyamán – tehát még a honfoglalás utáni időkben is – Torontálba és Erdélybe. [...] A polgárosodás folyamata tehát párhuzamosan haladva a térítés munkájával, csakhamar szüksége mutatkozott az intenzív ipari munkának és különösen az építőipar volt az, amely külföldi tanítómesterekre szorult. Ilyen tanítómestereknek kínáltak az olasz térítők kíséretében jött felsőolaszországi comói és friauli kőművesek s így magyarázható a legtermészetesebb módon az az erős olasz befolyás, mely monumentális egyházi művészetünk első századaiban konstatálható és pedig előbb és erősebben konstatálható, mint a szomszéd német birodalomban.*¹¹⁶

Szigeti 1927, 241.

¹¹⁵ Az elrontott templomtervek. – Foerk Ernő nyilvános beszámolója. – Schulek nem nyilatkozik. – Egészen rosszak a tervek. In: *Délmagyarország*, 1914. február 25. 3-4.

¹¹⁶ Foerk 1929, 25-27.; Ebben a könyvben Foerk Ernő egy rajzot is közöl (25. oldal) a Szalavári fonatos díszről, melyhez hasonló motívumok láthatóak a Fogadalmi templom pillérjein.; A háromszíjas szalag-motívumokkal ékesített leletekről, amelyek a longobárdok építkezései útján terjedtek el a VII-X. századig egyrészt Felső-Olaszországba és a Trentinóba, másrészt Dalmáciába és Isztriába, sőt Horvátország közvetítésével a Tiszántúlra Torontál vármegyébe, 1926-ban már írt. In: Foerk 1926, 113.

A kupola alatti négyezeti pillérekben ugyanakkor azt láthatjuk, hogy a *longobárd szíjfonatos dísz* – eltérően a többtől – egy-egy stilizált királyi korona motívumát foglalja magában.¹¹⁷ A magyar *királykoronázási ordo* alapján úgy vélem, hogy a meg nem koronázott király trónja ebben a térben lehetett volna, a koronás motívumok tehát ezt a különleges helyszínt jelölik ki.¹¹⁸ Mással nehezen magyarázhatóak ezek a sajátos részletek. Láthattuk, hogy Glattfelder Gyula püspök az építkezések során olyan megoldásokat – többek között a Szent Korona és az apostoli királyi erények (eszme, jószág, erő, oltalom) a szentélyben, a Szent Gellért és Szent Imre oltár, az ószövetségi jelenségek (16), a történelmi Magyarország vármegyéinek címerei, a rózsababokban nemzeti királyaink és a Szent Korona országainak címerképei – kezdeményezett és támogatta, melyekből az ezeréves magyar államiság, az apostoli Magyar Királyság gondolata rajzolódik ki. Köztudottan királpárti volt, Ottó herceg pártján állt a püspök. A legitimisták felkérésére *Ottó-misé*t is tartott a Szent István Bazilikában,¹¹⁹ melyről *Cesare Orsenigo* apostoli nuncius 1927. december 4-én értesítette *Pietro Gasparri* bíboros államtitkárt. *Végezetül Mons. Glattfelder, aki talán még ma is a kormány jelöltje Esztergomra, egy hónappal ezelőtt (november 20-án, Ottó születésnapján), misét celebrált a budapesti Szent István Bazilikában a legitimista párt megbízásából. Ezt a tettet Klebelsberg miniszter nem támogatja, de nem ezért hagyott fel az ő jelölésével.*¹²⁰

Ha ezeket a gondolatokat kiegészítjük még azzal a mondattal, mellyel Glattfelder Gyula püspök megköszönte Foerk Ernőnek a munkáját, akkor megérthetjük, hogy mit szimbolizál a Fogadalmi templom Trianon után. 1930. december 29-én ezt írta a püspök Foerknek: *A magasba emelkedő templom, mely a magyar katolicizmus reménységeit, de az alkotó művész lelkének magas röptét és fejlett ízlését is hirdeti [...]. Glattfelder Gyula prédikációiból kiolvasható, hogy ő mit értett a magyar katolicizmus reménységein: helyreáll a történelmi Magyarország egysége és a nemzet királyt választ magának. Ha ezek megvalósulnak, akkor Magyarország ismét a kereszténység védőbástyája lehet.*¹²¹

117 A *longobárd szíjfonatos dísz*ek a Mellékletben (15.). Foerk 1927-es festett vázlatain még sem a vármegyecímerek, sem ezek a speciális longobárd motívumok nem láthatóak, talán a vázlatrajzok kis mérete miatt.

118 A koronázatlan király és királyné trónszéke a budavári *Nagyboldogasszony-templom* főhajójában állt 1916. december 30-án. In: Hegedűs 2012, 74.; Maczó 2016, 28., 94.

119 Az *Ottó-misé*ről vö. MKA 1928, 687-688.

120 *Del resto Mons. Glattfelder, che forse é ancora oggi il candidato Governativo per Strigonia, proprio un mese fa (il 20 Novembre, compleanno di Ottone) cantava una Messa solenne per incarico del partito legitimista nella Basilica di Budapest. Questo atto il Ministro Klebelsberg non lo approva, ma non per questo si é desistito dal proporlo.* In: S.RR.SS., A.A.EE.SS., Ungheria, 1927-1957, pos. 40. fasc. 39. f. 54v. Fontos részlettel zárul a nuncius levele, melyből az derül ki, hogy Klebelsberg miniszter, aki eleinte Glattfelder püspököt támogatta, de nem ezért a tetteért elállt ettől.; Az *Ottó-misé*kről vö. Horváth 2018, 51.

121 Horváth 2017, 75-81.

BEFEJEZÉS

Foerk Ernő életére meghatározó volt, hogy *Friedrich von Schmidt* tanítványaként Bécsben tanult. Ennek és természetesen tehetségének volt köszönhető, hogy *Steindl Imre* – szintén Schmidt tanítványa – alkalmazta őt az Országház kivitelezési munkálatai során. Foerk volt az egyik olyan építész, akinek Steindl megengedte, hogy a vázlatain saját monogramját feltüntesse. Ebben a dolgozatban egyrészt az Országház és a Fogadalmi templom közötti művészeti kapcsolatokat próbáltuk meg bemutatni, amikkel a kutatás eddig egyáltalán nem foglalkozott.

Már az 1900-as évek elején kapcsolatba került *Glattfelder Gyulával*, a későbbi csanádi püspökkel. Kapcsolatuk mindvégig kollegiális volt, tisztelték egymást, ezt jónéhány fennmaradt levél és naplóbejegyzés tanúsítja. Mindketten hazájukat szerető patrióták voltak, talán ennek volt köszönhető több évtizedre szóló együttműködésük. Foerk Ernő szeretett nagyot álmodni, művészetére jellemző a monumentalitás. Ennek leglátványosabb részlete a székesegyház két óriási – *sudaras* – tornya, mellyel eltért a megszokott arányoktól és Schulek eredeti terveitől, mert arra törekedett, hogy föl-szabadítsa magát az egyes stílusok rabszolgiai utánzásától.¹²² 1907-es leveléből kaphattunk választ arra, mi lehetett ennek az elképzelésnek az egyik lehetséges oka. Ha ez a levél nem maradt volna fent, talán megfelelő magyarázatot sem tudnánk adni e kérdésre, mivel naplóbejegyzései általában nem térnek ki ilyen részletekre, viszont előadásokat tartott a templomról. Többek között 1931. május 2-án írta naplójában: *D.u. önképzőkör: A Fogadalmi templom bemutatása.*¹²³ Nem elég tehát csak magára a jelenségekre utalnunk, hanem minden esetben az a feladat, hogy kutassuk, és ha lehetséges, mutassuk be annak miértjeit.

Megállapíthatjuk, hogy Foerknél, a templomépítészetben alkalmazott monumentalitás hazafias gondolkodásával és természetesen mély, vallásos meggyőződésével hozható összefüggésbe. A számtalan méltatlan támadás és gúnyolódás ellenére eredeti elképzeléséhez – ebben a tekintetben – mindvégig ragaszkodott, és ezzel olyan egyedi formát hozott létre, mely ma teljesen beazonosíthatóvá teszi Szegedet. Nem véletlen, hogy mindenki a Dóm sziluettjét használja ahhoz, ha Szegedre fel akarja hívni a figyelmet. Ragaszkodása kezdeti terveihez, véleményem szerint azzal magyarázható, hogy tisztában volt azzal, ez lesz életének legfőbb műve. Tudta, hogy a Fogadalmi templom évszázadokra meghatározza nemcsak Szeged, hanem az ország arculatát is,¹²⁴ és ez lesz az a templom, amely hirdetni fogja *Glattfelder Gyula* és *Klebsberg Kuno* eszmeiségét, az apostoli királyságot és az ország Trianon utáni remélt feltámadását, ugyanakkor az építész hazaszeretetét és szakrális művészetét, mellyel

¹²² Foerk 1929, 222.

¹²³ Napló, 113.

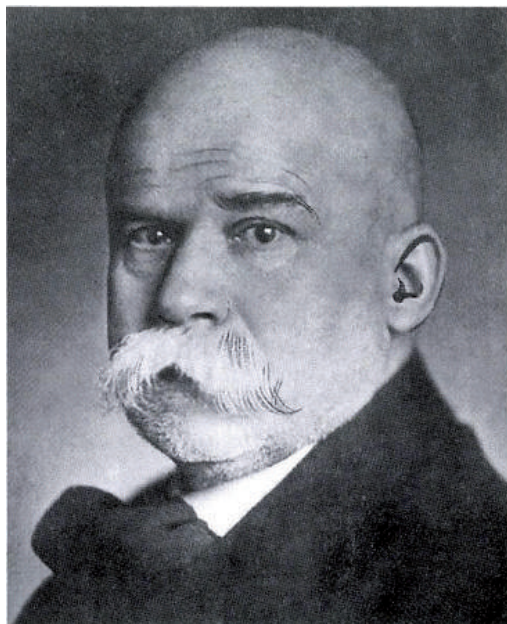
¹²⁴ A korabeli sajtó erről így írt: *A szegedi Fogadalmi Templom tervezésével életének legnagyobb alkotása került megvalósításra, amellyel művészi tudását örök időkre halhatatlanná tette.* In: *A szegedi fogadalmi templom a magyar művészet igazi remeke.* In: *Nemzeti Újság*, 1930. november 4. 10.

az *ezeréves nemzetet* kívánta szolgálni. Nyilvánvaló, hogy a szegedi Dóm és a tér több vonatkozásban az apostoli királyság allegóriája, vagyis egy olyan szakrális tér, mely alkalmas lett volna akár egy esetleges királykoronázás lebonyolítására,¹²⁵ ugyanis Foerk egy olyan templomot alkotott, amely *ország-világ előtt hirdeti a magyarság államalkotó és kulturális hivatottságát*.

*Dr. Horváth Gábor
tanszékvezető főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola Teológiai Kar*

¹²⁵ A királykoronázás lehetőségéről: Horváth 2011, 130-131.; Horváth 2012-2013, 45-46.; Horváth 2013-2014, 114-115.; Horváth 2014, 38-41.; Horváth 2017, 75-81.; Horváth 2018, 56-60.

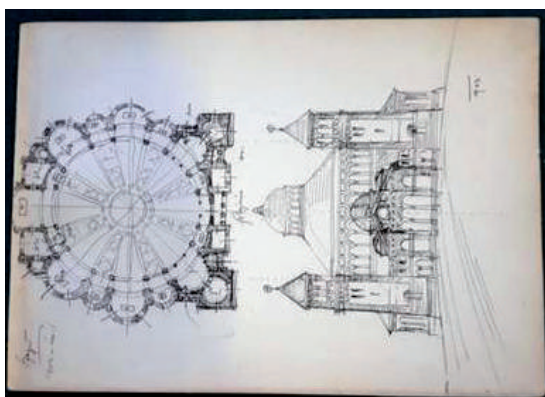
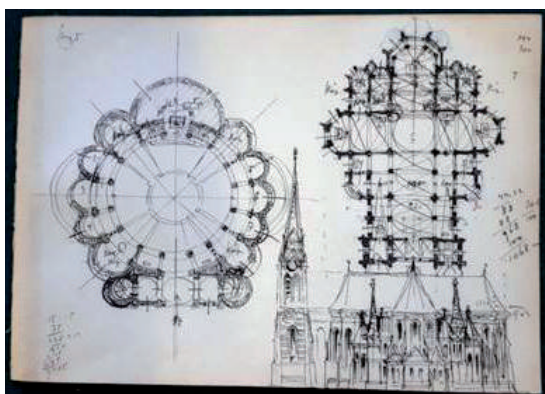
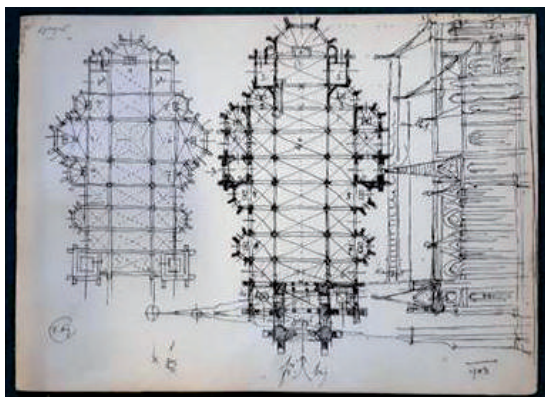
MELLÉKLET

1. Foerk Ernő (1868-1934). 1930 körül. Magyar Nemzeti Múzeum Itsz. 72.279.

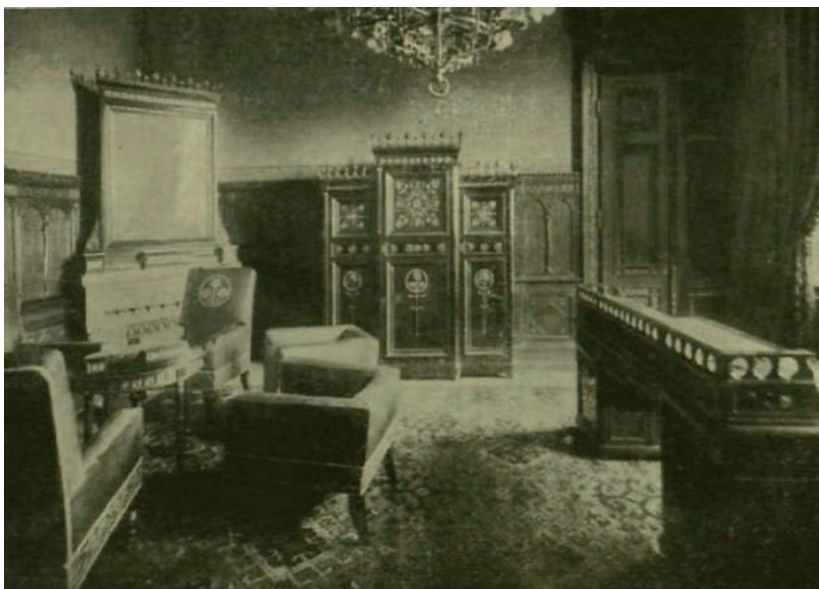
2. Foerk Ernő portréja a szegedi Fogadalmi templom bejáratánál.

3. Foerk Ernő vázlatai a szegedi Fogadalmi templomról.
MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

4. Ruhásszekrény terve az Országházban

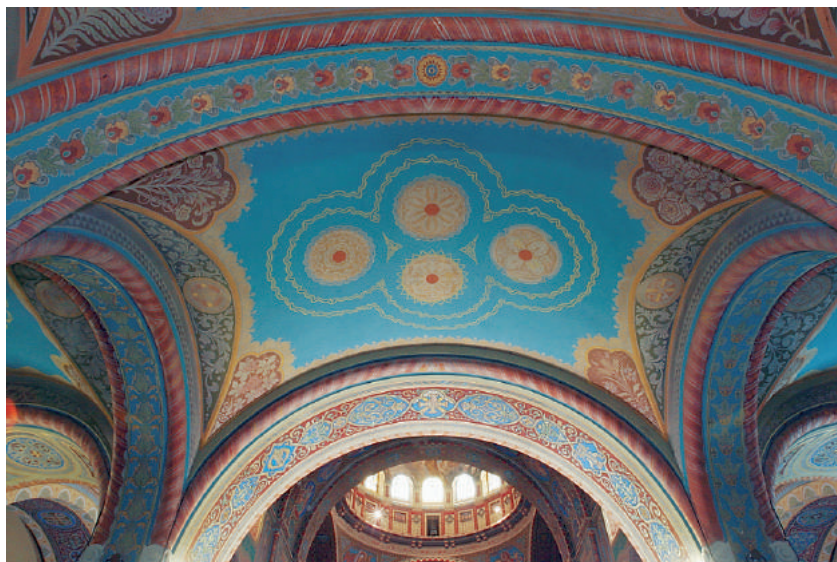
5. A miniszterelnöki dolgozószoba bútorzata

6. A miniszterelnöki dolgozószoba íróasztala
MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

7. A szegedi Fogadalmi templom zenekórusának vázlatai
MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

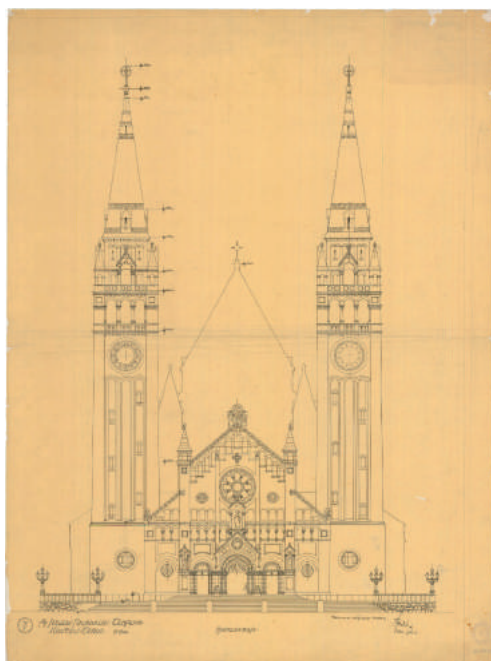
8. A szegedi Fogadalmi templom kórusának dekorációi

9. A szegedi Fogadalmi templom építőtervei. Különlenyomat az „Építő Ipar” 37. évfolyamából.

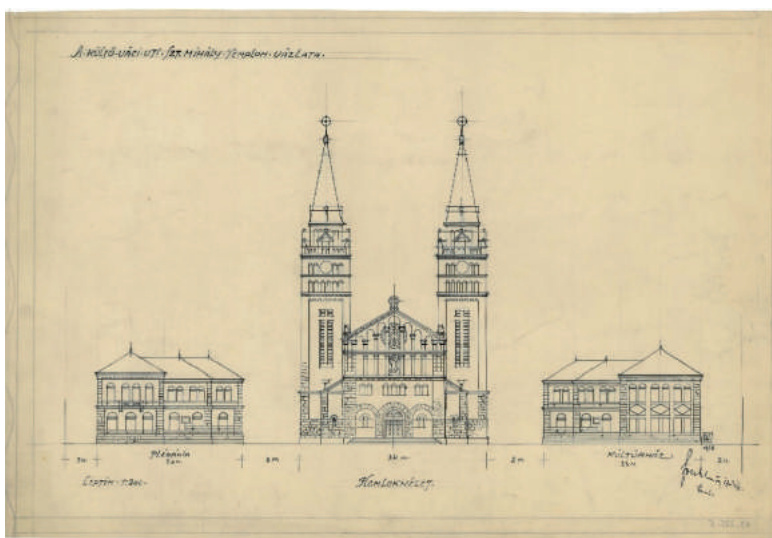

10. A szegedi Fogadalmi templom oldalnézeti terve.

11. A szegedi Fogadalmi templomkiviteli terve, 1:100. Homlokrajz. Tornyok végleges rajza.
Foerk Ernő 1914. július 4.

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest, 69_024_12

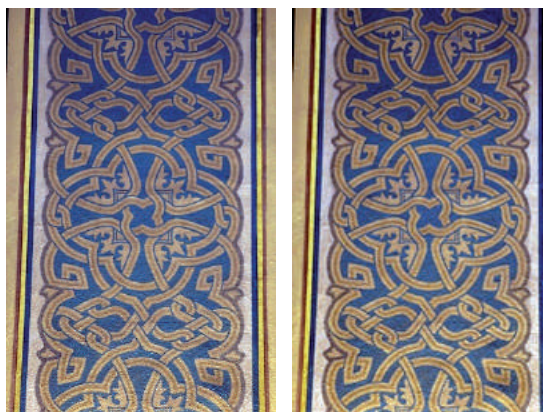
12. A budapesti, tripoliszi Szent Mihály templom vázlata, 1928.
KM, 69.225.5

13. A budapesti, tripoliszi Szent Mihály templom tervrajza, 1929.
KM, 69.225.22

14. Az aracsi rom.

15. Illusztráció Foerk Ernő könyvéből és a szegedi Fogadalmi templom longobárd szíjfonatos díszei.

FÜGGELÉK

1.

Glattfelder püspök levele Foerk Ernőnek Rómából

Autográf kézirat

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

ROME

GRAND HOTEL DE LA MINERVE

A.DELLA CASA, DIRECT.

SAISON D'ÉTÉ

GR. HOTEL SALUS

BAGNI DI MONTECATINI

Kedves Foerk Úr!

Mielőtt eljöttem volna Budapestről szerettem volna fölkeresni, de nem jutott rá időm, így közlöm tehát mondandómat. Az új szeminárium és a bérház-csoport építése lassan aktuálissá válik, de szükség volna mindenek előtt a Zápolya utcai épület 1:100-as tervére és pontos költségvetésre, hogy a számítást megejthessük. Telbisszel¹²⁶ erről [fol. 1v] elutazásom előtt beszéltem, de ő csak akkor adhat érdemleges megbízást, ha Foerk Úr precízen megállapítja, mibe kerül a terv és költségvetés, ha a kivitel esetleg nem várt nehézség miatt megakad. Mert ez esetben a költség a várost terheli.

Ha építünk, akkor a 4% tiszteletdíj természetesen az építtető terhe. De a város minden eshetőségre fixsz összegekkel akar számolni. Legyen szíves azért Szilárd főmérnökkel [fol. 2r] minél előbb érintkezésbe lépni s ezt a kérdést tisztázni, hogy előre tehessünk egy lépést.

Ha közvetítőleg valami felvilágosítást kíván s hétfőn-kedden ír, az a levél még itt talál (Hotel Minervaban).

Szíves üdvözetét küldi

híve
Glattfelder Gyula

Róma, 1913. ápr. 5.

Fel: 913. ápr. 8. (Foerk írása) [fol. 2v]

126 Bárány Dr. Telbiss Károly (1854-1914) Temesvár polgármestere 1885-1914 között.

2.

Foerk Ernő levele Pálóczy Antal építész tanárnak
Autográf kézirat

KM, 20.604./2.0-15.

Nagyságos Pálóczy Antal építész¹²⁷
tanár Úrnak

H. Lónyay utca
főv. iparrajziskola [boríték, címlap]

Budapest, 1907. november [bélyegző]
Lt. 20.604/2
[fol. 1.]

Árpád emléke

Előterjesztés Budapest fő- és székváros ter. tanácsához

Anonymus szerint 907-ben halt meg a honszerző: tehát 1907-ben ünnepeljük ezeréves emlékét.

Ezen alkalomból ~~egyik szakegyesületünk~~ a M. Mérnök és Építész Egylet minapi ülésén azon eszme vetődött föl, hogy országos agitáció indíttassék egy ~~méltó~~ az alkalomhoz és a nemzethez méltó építészeti emlék emelésére.

Mindnyájunk, kik ezt a mi szép fővárosunkat szeretjük, kik gyönyörködünk páratlan fekvésében és ritka szép természeti bájaiban, melyet eddig még a legbuzgóbb hivatalosságtól bürokratikus művészet erőlködése [fol. 2.] sem tudott tönkre tenni, titokban mégis érezzük, hogy hiányzik ebben a szép harmóniában egy-egy erősebb, férfiasabb alkotás.

Nem mintha hiányában volnánk a kiálló, kiemelkedő épületeknek pontoknak, sőt inkább; annyi a kupola és kupolácska, annyi a torony és tornyocska, hogy ~~épp úgy~~ ~~káosztól csak a sarokra jut legalább egy~~ egyik lerontja a másik hatását s mivel a szem sehol megpihenni nem tud, nyugtalan benyomást gyakorol a szemünkre.

Az egyik balparti városrészt jellemzi ez az ~~elegáns~~ fölizasztott nyugtalanság, pihenőre, nyugvópontra csak a Duna mentén találni, ahol a folyam hatalmas motívum mintegy rákényszerítette a kicsi [fol. 3.] emlékeket a nagyobb alkotásokon, mert itt még a laikus is érzi, hogy bérpalotákkal nem lehet végig beszegni a Dunasort.

~~És azért látjuk, hogy az egy Nemzeti Múzeumot kivéve az összes igazán monumen-~~
~~tális épületünk~~

127 Pálóczy Antal (1849-1927) építész, városrendező.

Itt áll a Vigadó, hatalmas méreteivel és naiv részleteivel, itt az elegáns csipke köntösbe bújtatott országház száz meg száz tornyocskájával és finom ~~vonalú~~ rajzú kupolájával, itt a széles vonalaival szerencsésen a hegy gerincéhez simuló királyi vár, itt a Mátyás templom és lépcsője – mindmegannyi gyöngye szép fővárosunknak, nem is említve a jobbra-balra elszórt templomokat és a minden magyar ember büszkeségét tevő hidak merész új vonalait és nagy arányait. [fol. 4.] De ezzel szemben mit találunk a város belsejében? Szépen vonalazott utcákban előírás szerint maximálisan 25 mt magas házak húzódnak jobb és baloldalt, az egyöntetűség kedvéért minden utcasonkon egy kupola vagy torony van engedélyezve, máskülönben pedig az egész utcasoron végig ásítózunk a jövedelmezőség szempontjából lehetőleg sűrűn összeszorított ablaknyílások, hellyel-közzel egy szűk mellű balkonnal tarkítva.

Középületeink is, amelyek elszórva találhatók ebben a fegyelmezett háztengerben, mintha alkalmazkodni bírnának az általános fölfogáshoz, veszedelmesen hasonlítanak a bérkaszárnnyakhoz, méreteiben is, formailag is kiképzésükben semmiben sem különböznek a spekuláció hanyag pompájú alkotásaitól. [fol. 5.] Mintha kiveszett volna építészeinkben, többet mondok, mintha kiveszett volna egész közéletünkéből a monumentális érzés. Nem merünk még nagyot gondolni sem, nemhogy cselekednők! Minden alkotás, minden művészi megnyilatkozás annyi előzetes tanácsi bizottsági és hivatalos retusán megy keresztül, hogy mire megszületik, a tulajdon édes apja sem ismer rá saját vérére.

Így nem is lehet csodálni, ha olyan kevés igazán kiváló középülettel vagy emlékművel dicsekedhetünk; mert ugyancsak ember legyen a talpán, ki ennyi jóakaró tanács és hivatalbeli megkörménykezés között szívósan ragaszkodik eredeti eszméjéhez és nem enged a többség vagy a hivatal mindig nyárspolgáriás felfogásának.

És így magyarázható az a jóleső érzés, melyről mindenki tanúbizonyságot tehet, aki történeti fejlődésű városokban járva, a sok bérkaszárnnya tömkelegében egyszerre csak szemtől-szembe látja magát egy ~~ideálisabban~~ monumentálisabban gondolkodó [fol. 6.] nemzedék teljesen individuális emlékével, legyen az városháza, várostartnya, szobormű vagy más alkotása a saját erejében bízó polgárságnak vagy városi önkormányzatnak.

Ha meg hozzá valami történeti esemény fűződik az ilyen építményhez, méltán irigyelhetjük azt a várost, méltán irigyelhetjük azt a nemzetet, mely ilyen monumentális formában tanúskodik polgári helyes ~~történeti~~ művészi érzéséről.

Minálunk ilyenkor legfőleg valami ülő vagy álló szobor, vagy ritkán egy lovasszobor magasságáig emelkedik a művészi megnyilatkozás hulláma és örülnünk kell, hogy nagyritkán egyik-másik istenadta szobrászművésznünk még a bizottságok ellenére is örökre szóló mesterművet alkot – a nagy átlag itt is borzasztón szegényes, alig hogy magasabb fokon áll, mint az előbb említett utcasarki kupolák nagy sokasága.

Sokszor, nagyon sokszor pedig csak egy kisebb-nagyobb banket keretében intézzük el a dolgot. [fol. 7.] Egyetlen egyszer, az ezeréves honfoglalás emlékévébe gondolt a

kormány merészet és nagyot: úgynevezett emléktornyokat építtetett hazánk különböző történelmi nevezetességű pontjain; de mivel örök időktől fogva a ~~tömeg~~ nyárspolgári érzés mindig a kvantitást teszi a kvalitás helyébe, ebben sem volt köszönet. A hivatalosan ~~készült~~ tervezett emlékművek, mivel tucattal készültek, tucattal munkára hasonlítanak és, sem művészi kiképzés, sem szerkezeti kivitel tekintetében nem méltók sem az alkalomhoz, sem a nemzethez magához.

Most megint van itt egy olyan jelentős alkalom úgy érezzük, hogy ne megint a nyárspolgárság hibájába essünk, ne a mennyiségre helyezzük a fősúlyt, a minőség legyen a döntő! És ha a minőség a fő, ne takarékoskodjunk ott, ahol nemzeti méltóságunk, történelmi érzékünk nyilvánításáról van szó. [fol. 8.]

A nemzeti kormány helyes érzéssel kiragadta azt a legfontosabb momentumot, mely Árpád sírját egy emelendő emléktemplommal örök időkre a nemzet búcsújáró-helyéül avatja. Föltehető, hogy ugyanez a helyes érzék és ~~kegyelet~~ a templom bekerítésében is érvényesül és hogy a kegyelet örve alatt nem fogják túlságosan megkötni a tervező építész kezét, s nem fogják tőle követelni, hogy a huszadik században rab-szolgaian kopírozza a tizedik század műformáit, mert evvel csak újólág tanújelet adnánk lelki szegénységünknek.

De amit a kormány evvel lerója tartozását a honalapító irányába, éppúgy a társadalomra is hárul az az erkölcsi kötelezettség, hogy a maga részéről szintén kimutassa kegyeletét; és ha az emléktemplom Árpád sírja felett Óbuda határában, tehát ~~meglehetősen elhagyatott~~ inkább visszatekintő elmélyedésre alkalmas helyen emelkedik, Budapest fő- és székvárosa, az ország [fol. 9.] szívének kellő közepében, a mindennapi nyüzsgő életből kimagaslóan hirdesse egy másik emlék a késő unokák kegyeletét.

Ne legyen ez templom, ne imádkozni ~~járjon~~ hívja ide Árpád nemzetét, hanem hirdesse fenn és önérzetesen ország világ előtt, hogy „megbűnhődte már e nép a múltat s jövődőt.” Hirdesse a jövő polgárainak, hogy végre valahára a magyar nemzet is öntudatra ébredt, hogy ezentúl önmaga akarja intézni sorsát, hogy megunt már az osztrák szövetséges örökös gyámkodását és lekicsinylését.

Legyen ez határhő a nemzet életében, mely hangsúlyozva ezeréves múltját egyúttal új irányt mutasson az előre törő ~~nemzeti életünk~~ hazafias polgári érzésnek az újra erősödő nemzeti életnek.

Ha már most azt nézzük, hogy milyen formában lehetne ezt az érzést [fol. 10.] legjellemzőbben kifejezésre hozni, mintegy önkéntelenül megjelenik lelki szemünk előtt a velencei campanile, il gigante, mint a város szülöttje becézve elnevezte.

Mind, akik ezelőtt még 6-7 ~~15-20~~ esztendőre láttuk először a Márkus-tér gyönyörű együttesét és most újabban is ott jártunk gyönyörködni, sajnálattal tapasztalhattuk azt a pótolhatatlan veszteséget, mit ez a párját ritkító tér a harangtorony bedőlésével szenvedett. És hogy nem csak a turista érzi ezt a megcsonkítást, hanem a város maga sem tud ellenni legszebb jelzője nélkül, mutatja az az ernyedetlen munka, mely most már közel öt esztendeje szolgál a torony újraépítése körül, mutatja az a szívós akarat,

mely [fol. 11.] a megbízhatlan talaj és egyéb akadályok ezen kellemetlenségei dacára szívósan ragaszkodik létesítéséhez.

Nem is tudnék egyhamar építményt, amely annyi közvetlenséggel hatna az emberre, olyan erősen ragad vésődik az emlékezetébe és olyan felejthetetlen marad előtte, mint a torony. Nincs motívum a művészetben, mely ebben a tekintetben vetekedhetne vele, de nincs is műforma, mely annyira jellemzően kifejezésre hozná az ember magasra törő gondolkodását, és azt a vele született idealizmusát, amely a mindennapi élet ezer nyugöző kicsinyességéből mindig csak az égiek felé vonzza.

A bábeli torony mythikus ködbe vesző építésétől kezdve mintegy vörös fonál húzódik az emberi idealizmus ezen monumentális [fol. 12.] formába öntött bizonyítéka, az építészet és evvel az emberi művelődés története lapjain fejezetein keresztül – előbb a vallás, majd a polgári önértzet, leújabbán pedig a humanizmus és tudomány szolgáltatában, bár ez az állítólagos rendeltetés a legtöbb esetben csak ürügyül szolgál az emberi természetben szunnyadó ösztön kielégítésére.

Mindezt előrebecsajtvá, gondoljuk el azt a városképet, ha például a Deák Ferenc téren, a vácsi körút és Károly körút torkolatában a környező bérházak közvetlen szomszédságában 10 méter széles alapterületen emelkedik Árpád tornya a 100-150 méter magasságba, uralva az egész környéket s messze látható a tetők tömkelegében, erősen megkorrigálva a balparti rész amúgy meglehetősen lapos, érdektelen körvonalát; [fol. 13.] gondoljuk el, hogy miként a velencei kampanile ez is elállhat 700 esztendeig, sőt fővárosunk előnyösebb földrajzi fekvését tekintve, mely soha tengerhullámának, föld rengésének kitéve nincs, hasonló jó kivitel mellett elállhat 1000 esztendeig is, és gondoljuk el, hogy ez az emléktorony ennyi ideig hirdetni fogja nemcsak Árpád emlékét, hanem a huszadik század polgárainak kegyeletét és – nem-e olyan perspektíva ez, mely még a nehezebben gondolkodó maradi polgártársakat is fölrázza a rendes ~~kegyeletéből~~ ~~kegyeletéből~~ tunyaságból, fölvillanyozza ernyedtt életkedvét és dicsőséges, közös munkára serkentse.

Emlékezzünk és alkossunk!

Mert ha Velence, ez a szomorú özvegységre [fol. 14.] jutott egykori arája a hatalmas tengernek, régi düledező palotái, porladozó kincsei daczán (?) a kampanile, régi dicsőségének e tanújeleinek újjáépítésén fáradozik – mennyivel inkább kellene nekünk, Európa legifjabb nemzetének gondot fordítani ~~100~~ ezeréves múltunk méltó kidomborítására, hisz eleget tapasztalhattuk ebben az önző világban, hogy most, mikor ezer éve ütközöje voltunk a kelet és nyugat érdekeinek, és végre valahára közeledünk réggen áhított célunkhoz, önálló államiságunk kiépítéséhez, legszívesebben letagadnák nemzeti létjogosultságunkat, legszívesebben kitagadnának a kultúrállamok sorából csak azért, hogy a német „Drang nach Osten” útjában ne álljunk.

Pedig ha eddig el nem vesztünk, ezután sem veszünk el, ha török, tatár és annyi sok véres polgárháború nem tudta kiirtani azt a [fol. 15.] két-három milliónyi magyarságot, hogy bírna velünk a német, mikor Isten segítségével több, mint 11 milliónyira fölszaporodtunk?

Ha egyebet nem, ezt hirdesse az ország szívében, gyönyörű szép fővárosunkban büszkén Árpád tornya.

Vége

Vélemény-vita

Foerk Ernő, építész, felső építőipariskolai
tanár
Thököly út 14.

3.

*Keresztes István műszaki főtanácsos levele Szeged polgármesterének
a templom építési munkáinak művezetésével kapcsolatban*

Autográf kézirat

CSML, Szeged Város Építési Terveinek és Iratainak Gyűjteménye
XV. 2.b. 62. d. Tárgy: Fogadalmi templom iratai 1906-1914. év

KERESKEDELEMÜGYI M. K. MINISZTERIUM

Igen tisztelt Polgármester Úr!¹²⁸

Megállapodásunkhoz képest tisztelettel hozom becses tudomásodra, hogy a szegedi fogadalmi templom építkezésének művezetésére vonatkozólag Berczik Gyula¹²⁹ miniszteri tanácsos úr Ö Méltóságával értekeztem és ezen alapon a következő egyöntetű megállapodásra jutottunk:

Nézetünk szerint legajánlatosabb volna a szóban lévő templom építési munkáinak művezetésével Pecz Samú¹³⁰ műépítészt megbízni [fol. 1r] de azon határozott kikötés mellett, hogy a templom teljesen a Schulek tanár készített tervezet szerint építendő és attól önkényes eltérések meg nem engedtetnek.

Budapest 1912. aug. hó 27.

szívélyes üdvözzellettel
igaz híved
Keresztes¹³¹

128 Dr. Lázár György (1851-1915) Szeged polgármestere 1904-1915 között.

129 Berczik Gyula (1853-1933) miniszteri tanácsos, majd ügyosztályvezető a Kereskedelemügyi Magyar Királyi Minisztériumban, ahol többek között a tervpályázatok feltételeinek megállapításával foglalkoztak.

130 Pecz Samu (1854-1922) építész, műegyetemi tanár, udvari tanácsos.

131 Keresztes István a minisztérium főmérnöke, műszaki tanácsosa, majd főtanácsosa, ahol Berczik Gyula volt az ügyosztályvezető. In: *Budapesti cím- és lakásjegyzék. 1912.* Budapest, Franklin-Társulat,

4.

Foerk Ernő levele a szegedi Városi Tanácshoz
Autográf kézirat

CSML, Szeged Város Építési Terveinek és Iratainak Gyűjteménye
XV. 2.b. 62. d. Tárgy: Fogadalmi templom iratai 1906-1914. év

Szeged Szab. királyi város
Tekintetes Tanácsának
Szeged

A szegedi lapok közlése szerint az alapkövetelés okmányában alólírott csak mint művezető szerepel.

Mivel szerződésünk értelmében én nemcsak a művezetéssel, hanem az épület kivitelezésével járó összes művészi és részlettervezési munkákkal is meg vagyok bízva, tisztelettel kérem, hogy ebben az okmányban az én rám vonatkozó rész szabatosabban körülírva, tervezési működésemet is magában foglalja. Mert csak méltányos az, hogy aki az egész műért a felelősséget viszi, ezért ezen szerény elismerésben is részesüljön.

Budapest, 1914. jún. 12.

Foerk Ernő tanár
a szegedi fogadalmi templom
felelős építésze

5.

Foerk Ernő levele Glattfelder püspökhöz a templom kivitelezési munkálataiban
résztvevőkről

Autográf kézirat
SZCSEL I. 1. a 3071/1930.

Kegyelmes Uram!

Csatolva küldöm az Excellenciád által kért közreműködők listáját arra a tiszteletteljes, ismételt kérésre, hogy a templom jelentőségéhez mértén mindegyiket egy pár elismerő sorral megörvendeztetni kegyeskedjék.

Nem lévén tagja az egyházművészeti tanácsnak, kérem Excellenciádat, hogy ott is, mint legfőbb fórumnak, teljesített munkájuk elismerését megpendíteni kegyeskedjék.

Excellenciád igaz tisztelője

Foerk Ernő
építész, tanár

Bp. 930. nove. 18.

6.

*Glattfelder Gyula püspök Serédi Jusztiniánnak írt ajánlólevele Foerk Ernő
egyházművészeti tanácsi tagsága tárgyában
Gépirat, autográf aláírás*

SZCSEL I. 1. a 3450/1930.

FŐMAGASSÁGÚ ÉS FŐTISZTELENDŐ BÍBORNOK, HERCEGPRÍMÁS ÚR!

Méltóztassék megengedni, hogy azon tiszteletteljes kérést terjeszthessem elő, kegyeskedjék Foerk Ernő építész-tanárt az egyházművészeti tanács tagjai közé kinevezni. Miután nevezett azon névsorban előfordult, melyet Eminenciád a tanács építész-szakértői gyanánt az első tárgyalás alkalmával a püspöki konferencián említeni kegyes volt, nem tartottam szükségesnek magas figyelmét öreá felhívni. De miután az utolsó püspökkari konferencia jegyzőkönyvéből láttam, hogy a tényleg kinevezettek között nem szerepel, másrészt pedig a szegedi fogadalmi templom megalkotásával Foerk Ernő az utóbbi évtizedek legnagyobb egyházművészeti alkotásával tette emlékezetessé nevét, azt hiszem Eminenciád nem fogja túlzottnak találni azt a kérést, hogy ő is bekerüljön az egyházművészeti tanács tagjai közé.

Fogadja Főméltóságod legmélyebb tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Szeged, 1930. évi, december hó 29-én.

GGy
csanádi püspök

Főméltóságú és Főtisztelendő

Dr. Serédi Jusztinián Úrnak, Bíbornok, Hercegprímás.

Esztergom

7.

Schulek Frigyes Bokor Pálnak írt levele Foerk Ernő terveivel kapcsolatban
Gépirat, autográf aláírás

CSML, Szeged Város Építési Terveinek és Iratainak Gyűjteménye
XV. 2.b. 62. d. Tárgy: Fogadalmi templom iratai 1906-1914. év

Nagyságos
BOKOR PÁL polgármester-helyettes úrnak
SZEGEDEN

Nagyságos Uram!

Becses látogatása után néhány nappal, ígéretem beváltandó meglátogattam Foerk Ernő építész-tanár urat, hogy a fogadalmi templom újabb rajzait megtekintsem. Az ott nyert benyomásaim általában kedvezőek voltak, főleg mert láttam, hogy Foerk úr buzgón foglalkozik a szép feladat változataival.

Időközben azonban megjelent az Építő Ipar című hatilap külön lenyomataként egy képes füzet, melyben Foerk úr „saját” terveit oly módon bocsátja a nyilvánosság elé, hogy szembe állítja vele nem az én elfogadott és kiforrott utolsó terveimet, hanem annak krétával rajzolt kezdetleges stádiumát mutató első vázlatát.

A két terv közötti különbségeknek így célzatos irányú, sőt megtévesztésre is alkalmas bemutatása, személyes ügyé avatja a kérdést és kizár engemet, mint legközelebb érdekelt felet, az elfogulatlan bíráló tisztéből.

Egyébként pedig helyesnek tartanám, ha utódomnak formai nyelvezete kifejtésében szabad kéz engedtetnék. Ezt kívánja nemcsak a mű egyöntetűségének érdeke, hanem a magam érdeke is, aki nem vállalhatok felelősséget az én munkámnak más szellemben való interpretálásáért.

Jól eső bizalmát hálásan köszönve, maradok Nagyságod tisztelő híve

Budapest, 1914. március hó 2.

Schulek Frigyes

8.

Jászay Géza levele Foerk Ernőnek a tornyokkal kapcsolatos viták tárgyában Foerk válaszával a levél szélén
Autográf kézirat

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

Kedves Tanár Úr!

A holnap kezdődő közgyűlés fogja tárgyalni azon bizottsági előterjesztést, mely legutóbb jegyzőkönyvileg Tanár Úr ittlétékor fölvetetett. Mivel féltő, hogy újra nagy kiabálás lesz és a határozat a régi marad, az ellenzék egyik fő emberével tárgyaltam, aki kijelentette, hogy a legnagyobb, ... kimondott egyezség lesz, ha 1) a Schulek-féle torony teljes egészében, a kis tornyok [fol. 1r] sisakja ehhez hasonlóan megmarad, 2) ha a kereszthajók apszisára a rosetták visszatétnének. Nagyon, de nagyon kérem Tanár urat, legyen szíves ebbe belemenni, mert akkor a kedélyek lecsendesülnek és az építés akadály nélkül, csendben folytatható lesz. Ellenkező esetben úgy én, mint a hatóság és a bizottság folytonos támadásnak leszünk kitéve a Tanár úrral együtt, sőt a Tanár úr annyira, hogy művészi renoméja [fol. 1v] is szenvedni fog.

Tisztelettel kérem, hogy legyen kegyes nekem sürgönyileg beleegyezését nyilvánítani, mert ha nem tetszik ezt elfogadni, én sem a közgyűlésre el nem megyek, sem a jövőben nem teszem ki magamat a bizottságban és egyébütt támadásoknak, csupán amennyit a templom építés egyházi szempontból kíván tőlem, azt fogom nyilvánítani, egyebet nem.

Kiváló tisztelettel.

Szeged, 1914. márcz. 23.

Jászay
v. püspök-plébános

Fel: a bizottság határozatához vagyok kötve
914. márcz. 24. [fol. 2r]

9.

Pillich Kálmán szegedi ügyvéd levele Foerk Ernőnek

Autográf kézirat

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

Nagyságos Foerk Ernő
állami felsőbb ipariskolai tanár úrnak
Budapest
III. ker. Föld u. 61. sz.
[fol. 1r]

Nagyságos Uram!

Nagybecsű levelét kézhez vettem, nagyméltóságos Jászay püspök úr is, tegnap érkezett sürgönyét elküldötte hozzám.

Amint megírtam a püspök úrnak, úgy is történt, 10 perc alatt lezajlott az egész templomépítési vita.

Gaal tanácsnok előterjesztette a nagybizottság üléséről felvett jegyzőkönyvet, ez el-lén Tóbiás bizottsági tag [fol. 1v] megtette indítványát a kereszthajó jobb világítására vonatkozó rozetták, s kisebb méretű mellékoltárok alkotása iránt.

Mely után én jeleztem, hogy Jászay püspök úrhoz intézett sürgöny folytán méltóztatik hozzájárulni.

A Tanács ezen csekély módosítást elfogadta, s a közgyűlés lelkes éljenzése után, hogy az építkezési differenciák megszűntek, az indítványt elfogadta.

Midőn ezt örömmel közlöm, válaszul becses levelére, egyben csak jelezni kívánom, hogy minden lényegesebb tervváltoztatást, [fol. 2r] mi a kivetelnél felmerülhet, méltóztatnék a Tanács útján közgyűlés elé juttatni, mert lényeges tervváltoztatáshoz, az engedélyt csak is az adhatja meg; azután a szegediekkel könnyen lehet eredményre jutni, ha nem merev modorban, hanem jóindulattal, simán történik a megbeszélés.

Ezek után nekem volna csak egy szerény kérelmem, s ez az, hogy a régi plébánia nagy irodájában czélszerűbb lenne a templom bizottsági üléseket tartani, mert ott minden adat rendelkezésre áll a bizottságnak, azután én ott könnyebben [fol. 2v] megjelenhetnék, nem kellene törött lábaimmal emeleti lépcsőkön keresztül fáradnom.

Most már tárgytalanná vált a szegély és párkánykövek tárgyában hozott tanácsi és közgyűlési határozatok ellen benyújtott fellebbezésem, azt a mai napon visszavontam.

Most már minden akadály elhárulta lévén a munkálatok gyorsan haladhatnak.

Szeged, 1914. márczius 27.

kiváló tisztelettel híve:
Pillich Kálmán

10.

Tóth Lajos szegedi építési vállalkozó levele Foerk Ernőnek
Gépirat, autográf aláírás

MÉM, Foerk hagyaték, Budapest

Tóth Lajos
építési vállalkozó
Szeged, Zákány ucca 10.
Telefon: 1837
Szeged, 1926. január hó 4.

Nagyságos Foerk Ernő építész tanár úrnak
Budapest

Van szerencsém mellékelten megküldeni a DÉLMAGYARORSZÁG január 3-iki számát, mely a Fogadalmi templomról közli a Tanár úr válaszát és a hozzáfűzött szerkesztői megjegyzést. Egyben van szerencsém értesíteni Tanár urat arról is, hogy Tóbiás László helybeli vas és fémipari szakiskola tanára, aki a december 25-iki interjút adta a Délmagyarország című lapnak a szegedi mérnöki kamara tagja volt, de amikor megtudta, hogy ezen egyesület erősen keresztény irányban dolgozik, tekintettel szabadkőműves voltára, abból azonnal kilépett. Tóbiás építész úrral ezen adatot egyik helybeli kamarai tag bocsájtotta rendelkezésemre azon utasítással, hogy ezen körülményt hozzam *[fol. 1r]* a Tanár úr tudomására.

Maradtam tanítványi tisztelettel

Tóth Lajos *[fol. 1v]*

RÖVIDÍTÉSEK

CSML: Csongrád Megyei Levéltár, Szeged

KM: Kiscelli Múzeum, Budapest

MÉM: Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

MKA: Magyar Katolikus Almanach

S.RR.SS., AA.EE.SS.: Archivio Storico della Sezione per i Rapporti con gli Stati della Segreteria di Stato, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari – Államtitkárság Államközi Kapcsolatok Szekciója Történeti Levéltára, Rendkívüli Egyházi Ügyek Kongregációja, Vatikánváros

SZCSEL: Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Szeged

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baldavári Eszter: „Alkotóművész és bűvárkodó tudós ember” Foerk Ernő (1868-1934) születésének 150. évfordulójára emlékezünk. In: *Magyar Iparművészet*, 2018/4. 26-30.
- Berzenczey Domokos: Szeged műszaki létesítményeiről. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, LVIII. kötet, 44-46. szám, 1924. XI. 16. 136-138.
- Bóna István: A népek országútján. In: Szombathy Viktor (szerk.): *A magyar régészet regénye*. Budapest, Panoráma, 1970. 103-139.
- Bóna István: *A hunok és nagykirályaik*. Budapest, Corvina, 1993.
- Dr. Faragó János: *A csanádi Kisebb Papnevelde története Szent Gellértől napjainkig (1030-1925)*. Timișoara (Temesvár), Tipografia „Der Landbote”, 1925.
- Fejér Lajos – Ritter Ignác (szerk.): *Magyar Építőművészet. Magyar Pályázatok. A szegedi fogadalmi templom pályatervei*. 1906. IV. évf. 10. szám, 1-29.
- Foerk Ernő: Egyház-művészet. In: *Egyházi Műipar. Egyházi-Iparművészeti Szaklap*. Budapest, 1909. február 28. X. évfolyam, 2. szám, 17-18.
- Foerk Ernő: Újabb leletek a Viktoria telkén. In: *Budapest Régiségei*, 10., 1923. 74-80.
- Foerk Ernő: Árpádkori templomaink típusai. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közleményének Havi Füzetei*. III. évf. 9-12. szám, 1926 október-december, 113-127.
- Foerk Ernő: Steindl Imre emlékezete. In: *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*. 49-50. szám, LXI. kötet, Budapest, 1927. december 18. 306.
- Foerk Ernő: *A magyar építőművészet rövid története magyar műemlékek nyomán*. Kecskemét, 1929.
- Hadik András – Pusztai László: *Az O.M.F. Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása Foerk Ernő (1868-1934) építész műveiből*. Budapest, 1984.

- Hadik András: Foerk Ernőről és a Magyar Építészeti Múzeumban lévő dokumentum-anyagáról. Levelek. Foerk Ernő hagyatéka a Magyar Építészeti Múzeumban. In: *Lapis Angularis II. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*. Budapest, OMvH Magyar Építészeti Múzeum, 1998.
- Hegedűs András (szerk.): *Ius coronandi. Koronázási emlékek az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye gyűjteményeiből*. Esztergom, 2012.
- Horváth Gábor: „de minden év egyik napján... mindég zárva lesz” Megjegyzések a szegedi Trianoni kapu szimbolikájához. In: *Deliberationes*, 2011/2. 100-140.
- Horváth Gábor: Az Élet kapuja Szegeden. Megjegyzések a Dömötör-torony kapujának szimbolikájához. In: *Deliberationes*, 2012/2-2013/1. 40-52.
- Horváth Gábor: A Nemzeti Megújulás napja és szegedi emlékei. In: *Deliberationes*, 2013/2 – 2014/1. 108-115.
- Horváth Gábor: A Szegedi Dóm és a tér fogadalmi szimbolikája. In: Herczeg Tamás (szerk.): *Tér, művészet, szellemiség. Tudományos konferencia a Szegedi Szabadtéri Játékok háború utáni újraindulása (1959) 55. évfordulója alkalmából, és a Színházi Világnap tiszteletére*. 2014. március 27-28. Konferencia-kötet I. Szeged, Szegedi Szabadtéri Játékok, 2014. 31-41.
- Horváth Gábor: Eszme, jóság, erő, oltalom. Az Apostoli Királyság gondolata Glattfelder Gyula csanádi püspök interpretációjában. In: *Deliberationes*, 2017/2. 33-102.
- Horváth Gábor: Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége: „Tanuljuk meg Szűz Máriától Krisztust hordozni.” In: *Deliberationes*, 2018/1. 27-78.
- Jankovich Arisztid: *A Nemzeti Hadsereg (1919)*. Sajtó alá rendezte, a jegyzeteket és a kísérőtanulmányt írta: György Sándor. 2019.
- Kapitány Horváth Zsuzsa: *Az Országház díszítőfestészete*. Országházi Séták, Debrecen, 2017.
- Kelecsényi Kristóf Zoltán: *Az Országház szobrai*. Országházi Séták, Debrecen, 2017.
- Kiss Ferenc – Tonelli Sándor Dr. – Sz. Szigeti Vilmos (szerk.): *Szeged*. Budapest, A Magyar Városok Monográfiája Kiadóhivatala, 1927.
- Kiss Lajos – Németh István (szerk.): *Szegedi kalauz*. Szeged, Gondolat Kiadó, 1957.
- Maczó Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás. IV. Károly király és Zita királyné koronázási ünnepe Budapesten 1916. december végén*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2016.
- Dr. Mandola Aladár: A Fogadalmi templom esztétikuma (Az idegen vezető tanfolyamon tartott előadás vázlata.) In: *Katolikus Alföld*, 1936. május 15. 78.
- Megyer József: Séta a szegedi piarista gimnázium körül. In: *A Kegyesrendiek vezetése alatt álló szegedi városi róm. kat. Dugonics András Gimnázium Évkönyve az 1941/42. iskolai évről az iskola fennállásának 221. esztendejében*. Közzéteszi: Csonka Mihály igazgató. Szeged, 1942. 5–31.
- M. P.: Foerk Ernő. In: *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye*, LXVIII. kötet, 6-7. szám, 1934. II. 18. 46-47.

- Nikodém Gabriella – Szabó Jenő: *A magyar bélyeg története*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2010.
- Pais Dezső: *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a Magyarok Cselekedeteiről*. Budapest, Magyar Irodalmi Társaság, 1926.
- Póto János: „...állj az idők végezetéig!” Az ezredévi emlékművek története. In: B. Szabó János – Sudár Balázs (szerk.): *Honfoglalás*. Budapest, Osiris Kiadó, 2018. 607-613.
- Raffay Ernő: *Harcoló szabadkőművesség. Küzdelem a katolikus egyház ellen*. Budapest, Kárpátia Stúdió, 2011.
- Sík Sándor *összegegyűjtött versei*. (Sajtó alá rendezte: Jelenits István) Budapest, Szent István Társulat, 1976.
- Szabó Károly: *Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről*. Budapest, 1898.
- Szatmári Gizella: *Fény és árnyék. Zala György pályája és művészete*. Budapest, Vitrin Kiadó, 2014.
- Sz. Szigethy Vilmos: *A régi Szegedből az újba. Krónikák emberekről, dolgokról*. Szeged, Délmagyarország Hírlap- és Nyomdavállalat Rt.
- Dr. Szőnyi Ottó: A szegedi Fogadalmi templom. In: *Magyar Iparművészet*, XXXV. évf. 1932. 26-32.
- Turbucz Dávid: *A Horthy-kultusz 1919-1944*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015.
- Varga József: Adatok a szegedi Fogadalmi templom építéstörténetéhez. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1972-1973/1*. Szeged, 1973. 7-18.
- Gróf Zichy Gyula v.b.t.t. Kalocsa-bácsi érsek: A katolikus Szeged a magyar kultúra fellegvára. In: *Szegedi Katolikus Tudósító*, 1931. szeptember 15. 258.

SZEGEDI HUMANIÓRA. A HARMINCAS ÉVEK SZELLEMI ÉLETÉRŐL

A történelemben ritkán ugyan, de előfordul, hogy egy épület vagy épületegyüttes használati jelentőségén túlmutatva a maga tárgyi mivoltában egy egész nép szellemiségét magába foglalja, és érzékelhető árnyaltsággal kifejezi. Ilyen például a budai vár és az 1930-ra elkészült új formájában egész szegedi Dóm tér: azzal a lényeges különbséggel, hogy a Vár évszázadok alatt végbemenő hanyatló és fejlődési szakaszok egymásutániságát élte át, s ezek jól láthatóak a különböző korokból származó épületeken, s ezzel a folyamatos fejlődés benyomását kelti. Szeged *locus sacralis* vagy *locus sacratus* másként őrzi az időt. Úgy született, mint Pallasz Athéné. Olyan radikálisan új „pillanat” érzete kapcsolódik hozzá, amely a jelenben csak a múlt legmélyebb rétegeből származó és legértékesebb részét őrzi meg az új épületekben, amelyek rendeltetése a skolasztika értékrendjét testesítik meg: egyik, jobb oldalon a hit, a balon a tudás helyszíneivel, színtereivel. A megmaradt régi-új Demeter-torony nyolcszögű formájával a keresztségben való örök (újja)születés szimbolikus helyét jelöli ki.

A feltámadást itt két *kálvária* előzte meg: a trianoni mellett egy természeti, a nagy árvíz. Az eseményeket nem kis részben maga a történelem rendezte. A megvalósítók, Glattfelder Gyula¹, Klebelsberg Kuno vagy Somogyi Szilveszter és mások a belső és külső, sorsszerű parancsnak csak engedelmeskedtek. A kolozsvári egyetem és a püspöki székhely Szegedre költözése között még két esztendő sem telt el. A közakarat ítélete szerint „Szeged” többet jelentett mint egy magyarországi város, megújulása: „ígéret arra, hogy az ország is feltámad még úgy, ahogyan Szeged a nagy árvíz után feltámadt” – írta a Pesti Hírlap 1930. október 26. számában.

A megszentelt hely igazi pillanata ezerkilencszázharminc (1,9,3: a keresztény számszimbolika szerint csupa szent szám!): *annus mirabilis*, a csoda éve. Szent Gellért 900 éve alapította az egyházmegyét, s a szegediek ötven éve tettek fogadalmat új templomuk felépítésére. Az olasz román stílusú épület felszenteléséhez szükséges szent Gellért csontereklyét (Isten evilági csodálatos tevékenységének tárgyszerű megnyilvánulását) a velencei pátriárka adományozta Szegednek. A tér kiképzése sokban emlékeztet Márk evangélista városának főterére. Európa keletre nyíló tengeri és szárazföldi „kapuja” egymással sok hasonlóságot mutat. Történetileg a Szentháromság

1 „A magyar egyház és a magyar állam testvéri egyetértése és szebb jövőt építő közös akarata szimbólumál az egyházi és egyetemi épületek oly egységes koszorúja sorakozik. S oly nemzeti emléksarnokká lett, amely díszé az egész országnak és központjában a templommal állandó ég felé irányítója minden nagy magyar törekvésnek.” (1930). Zombori 1995. Glattfeldertől idézi Gyulay Endre, 15.

út – Oskola utca vonalon haladt át az európai városokat a Balkánnal, Isztanbullaal összekötő főút. (A történelmi Magyarország Pantheonjának portikuszos kiképzése az egyetemi várost, Bolognát, illetve Stockholmot is idézi.) A vármegyék címerei, a nagy halottak ábrázolásai és a templom égre mutató ujjaknak látott („Látlak már meszsiről integetni újra / Fogadalmi Templom két felnyújtott uja”²) hatalmas tornyai a Kárpát-medencei teljes magyar időt és a keresztény nép magassággal kapcsolatot kereső szándékát mutatja. Schulek Frigyes és nyomában Foerk Ernő – aki a tornyokat a templom homlokzati síkjától hátrébb hozta és mintegy húsz méterrel magasabbra emelte – szemei előtt nemcsak a velencei harangtorony közel száz méteres magassága és külső formája állt, hanem annak viharvert története is: a villámcsapások és más természeti, történelmi katasztrófák után az 1902-ben ledőlt tornyot a velenceiek egy év alatt „amilyen volt és ahol volt” újjáépítették. A szegedi Dóm és tér a maga építészeti eszközeivel a magyar feltámadást *pars pro toto* jelenti kővé változtatva az apostoli királyság, a szent Istváni állam újjászületésének, *renovatio Regni Hungariae*jának az eszméjét. Erről beszélnek a belső tér ábrázolásai is, ahol a magyar flóra (liliom-rózsa, búza szőlő) és múltból jövőbe ívelő üdvtörténelmünk alakjai és eseményei kaptak stilizált formát és szimbolikus jelentést. A falakon látható ábrázolások szemlélete alapján a mai nézőben az a meggyőződés alakulhat ki, hogy az eszmei vezérfonal döntően magyar (ezért bírálatok is érték), amelyet az egyetemes keresztény képiség támogat és igazol. Az ikonológiai program kidolgozásában, a gondolat képpé változtatásában Glattfelder püspök játszott meghatározó szerepet.³ A homlokzaton a tűz archéját a poraiból újjáéledő fénix madár jelképezi.

Az épületegyüttes nemzeti panteonként elgondolt horizontális szintjén az ezeréves történelemben végrehajtott hősi tettek felidézése, s a magyarságeszme szempontjából fontos személyiségek kaptak elhelyezést. A templomon belüli ábrázolások inkább felfelé tekintetre készítetik a nézőt azzal, hogy az üdvözülés történetének megvalósításában szerepet játszó alakokat mutatnak, látvánnyá formálva az állam és egyház közös szándékát, az *instrumentum regni* szellemében való együttműködésüket. A vertikális irány a szentélyben *Patona Hungariae*, a gyermeket tartó, földi királynővel (lába alatt a holdsarló) kap határozott jelleget, majd a fényfolyosó középvonalával szimmetrikusan elhelyezett két magyar címerrel emelkedik egészen Krisztusig, az idős férfiként ábrázolt Atyáig és a Szentlélek galambjáig. Az apszisban Isten és Jézus Krisztus közösen engedik alá fényúton a magyar koronát a titulus, Magyarok Nagyasszonya felé. Ahogyan két Jézus-, úgy két Mária-ábrázolás is látható: a diadalív mögött, az égbe emelt Szűz jellegzetesen magyar ruhát visel, lábán szegedi papucs látható. Az öröknek és az időnek alávetettnek ez a körforgása vizuális-gondolati eszközökkel érzékelteti az ország (új)bóli feltámadásának a reményét, amelyet a kupola alatti cselegyekben elhelyezett, a négy sarkalatos erényt ábrázoló allegorikus figurák „alapoznak meg”.

2 Sík Sándor, *Szegedi óda*, 1940.

3 Horváth 2018, 27-78.

Az ítélet, a bűnbánat ugyanakkor az egész komplexumban másodlagos szerepre szorult vissza: a homlokzat középső kapuján az ikonográfiai hagyománnyal ellentétben nem az ítélkező, hanem Máté 8.23-27⁴ alapján a szeleket és a tengert lecsendesítő, az embernek új hajlékot ígérő, mindkét karját vízszintesen tartó Krisztust látjuk. A város felőli oldalajtó *Vae victise* sem a bűnösökre (mint keresztény összefüggésben szokott), hanem a nagy háború legyőzöttjeire, az áldozatra utal. A bűnös és brutális Káin üti rajta agyon az ártatlan, Istennek tetsző kedves testvérét, aki mellett az áldozati láng felfelé emelkedik. Az Úr Káint kérdője vonja: a bibliai jelenetekből következő történelmi utalás és ítélet eléggé világosan érthető, Isten igazságot fog adni a magyar áldozatnak.

I. A Dóm és tere⁵ október 24-25-i avatása nemcsak a vallási és tudományos, hanem a zenei és irodalmi-színházi életben is új fejezetet nyitott. Dohnányi Ernő alkalomra komponált miséjének jelentősége közismert. A második kijelentés kevésbé. A Dóm téren létrehozandó szabadtéri színházi ünnepek megrendezésének gondolata többekben felmerült (Klebsberg Kuno,⁶ Firmin Génier, Hont Ferenc). A létrehozás ténye mellett teljes egyetértés volt abban is, hogy a kezdeményezést hasonló típusú hazai vagy külföldi tevékenységgel semmiképpen se lehessen egy platformra hozni⁷. Példát inkább a különféle tömegjátékok, ünnepi felvonulások, sportrendezvények, illetve a vallási menetekhez kapcsolódó passió-vagy színi-jelenetek kínáltak. Úgy hivatkoztak az augusztusi zárandoklatra az alsóvárosi Fekete Máriához, mint a Dóm téren tervezetthez hasonló, de már nagy múlttal rendelkező eseményre. Ennek a szándék-nak is lehetett következménye, hogy 1937. augusztus 4-5-én a szabadtérin bemutatták Berczeli Anzelm Károly *Fekete Mária* című, népi mesét feldolgozó drámai költeményét vagy misztérium-játékát, amely a kegykép keresésének és megtalálásának 1570-es fiktív történetét adta elő.

A fentiek szellemében az első előadásnak magát a felavatási szertartást, az isteni protekciót biztosító *vir Dei* maradványának elhelyezését tekinthetjük. Az átmenetileg éppen az alsóvárosi Ferences templomban elhelyezett relikviát a térről a Dómba színpadiasan megrendezett bevonulás ünnepi menete keretében helyezték el. A szemtanú leírása szerint: „...e napon⁸ volt az első szabadtéri ünnep, mikor az alkotók menete látványos keretben vonult fel Klebsberg Kunó gróf vezetésével. A menet három osz-

4 „Mit féltek, kishitűek?” Aztán fölkelt, parancsolt a szélvésznek és a víznek, s nagy nyugalom támadt.”

5 Ez Magyarország első, egységes koncepció alapján megalkotott tere. Péter 1997. 263-269. Klebsberg-ről szóló rész.

6 Klebsberg Kuno: *Munka, tudás és tőke*, Pesti Napló 1929. július 25. Ő egyebek mellett a magyar népi kultúra propagálásának a lehetőségét is látta benne. Ezért is kérte fel Somogyi Szilveszter polgármestert a terv megvalósítására.

7 A „szegedi szabadtéri játékok ezektől különvált úton érkeztek a siker oltára elé, mert sem szellemi, sem anyagi, sem erkölcsi közösségben az előző magyarországi játékokkal, még kevésbé a külföldiekkel összefüggésben nincsenek.” Lugosi 1938. 7. 14. <http://mek.oszk.hu/15000/15091/15091.pdf> A szerző egyben aktív részese volt az eseményeknek.

8 Lugosi október 25-ét írt.

lopból állt, a felvonulás fél óráig tartott. Az első oszlopban a papság, a másodikban az alkotók (tervezők, művészek és iparosok), a harmadikban a város és az egyetem emberei vonultak fel ágyúdörgés, orgonazúgás és harangkongatás közben. Aznap este még lampionos felvonulás is volt és mindenki, aki ezt látta, meggyőződött arról, hogy a jövődő szabadtéri ünnepi játékok nagy tömeghatást fognak gyakorolni.” (Lugosi 1938, 16). Az oltári szentség Dómba való ünnepélyes bevitelének szokása még éveken keresztül fennmaradt.

A hagyományos értelemben vett első színpadi előadásra hosszú viták után 1931. június 13-án került sor. Voinovich Géza író-irodalomtörténésznek, a budapesti Nemzeti Színházban ez év márciusában bemutatott *Magyar Passióját* vitték a Dóm tér színpadára. Az esemény érdekessége, hogy a darabot Hevesi Sándor rendezte, aki a helyi főrendezővel, Németh Antallal szemben, szakmai érvek alapján hevesen ellenezte a tér ilyen típusú használatát. A nagy siker után a rendező a Pesti Naplóban június 21-én megjelent cikkében pontosan a tér szakrális jellegét hangsúlyozta: „a templom elé csak misztikum való, vagy olyan nemzeti színjáték, amelynek gyökerei is lenyúlnak a vallási érzésbe, vagy ahol a nemzeti érzés felmagasodik a vallás csúcsáig, amelynek eleven, valóságos szíveket megejtő szimbóluma a templom”. Ezt erősítette meg az előadáson jelen lévő Herczeg Ferenc is: arra a kérdésre, hogy mi újat tett hozzá ez az előadás a pestihez, azt válaszolta: „A miliőt adta és ezzel mindent adott.” (Lugosi 1938, 23)

Az 1932-es esztendő mégis a némaságé, ebben az évben halt meg az ügy elkötelezett támogatója, Klebelsberg Kuno. Glattfelder Gyula személyében azonban a szabadtéri előadásoknak új patrónusa lett, a püspök még arra is ígéretet tett, hogy megnyeri a püspöki konferencia támogatását is *Az ember tragédiája* bemutatásához. Madách színműve 1933 és 1939 között különböző felfogásban, de minden évben megrendezésre került (ismertek Buday György díszletei).

Az 1935-ös esztendő nagy újdonsága, hogy a magyar mellett olasz műveket is programba vettek. Mussolini Olaszországa volt az első európai hatalom, amelyik kilenc évvel a Venezia-Giulia tartományban folyt háború után kaput nyitott számunkra. A Trianon utáni Magyarország első jelentős diplomáciai sikere Klebelsberg Kuno római meghívásra tett hivatalos látogatása volt. A Falconieri palota megvásárlásáról és Bethlen István miniszterelnök egy hónappal későbbi látogatásának előkészítéséről tárgyaló miniszter 1927 márciusában érkezett Rómába, ahol a duce is fogadta. (Hivatalba lépése után a nagy európai államok közül elsőként Róma és a Vatikán hívta meg Horthyt 1936 novemberében, a látogatást Viktor Emánuel király már fél évvel később vizsgozta.) Két olasz szerző által alkotott művet és egy olasz tematikájú (Hubay Jenő, *A cremonai hegedűs*, 1888) operát láthatott a közönség. Az olasz-magyar barátság és kulturális együttműködés jegyében tűzték műsorra az Újszegeden felépített látványos vízi színpadon Luigi Ercole Morselli, Rómában sikerrel játszott *Glaukos* (1919) című mitológiai tárgyú színjátékát. A szegedi szabadtéri játékok első igazi világsikere Pietro Mascagni *Parasztbecsületének* (1890), az olasz zenei verismo egyik csúcsteljesítmé-

nyének színpadra állítása lett. (Az operajátszás történetében gyakori az egyfelvonásos operát Leoncavallo *Pagliacci*-jával együtt műsorra tűzni, 1935 augusztus 10-én, 12-én és 15-én ez utóbbi helyére került Hubay műve.) Az előadáson a Milanói Scala tagjai szerepeltek. Mascagni eleinte a nagy hőség miatt nem akart Pestről Szegedre utazni, de Mussolini veje, Galeazzo Ciano, sajtó és propaganda főnök (1936-1943 között olasz külügyminiszter) az egyszerre ezeréves és ugyanakkor égetően aktuális olasz magyar barátságra és a várható hasznos következmények horderejére hivatkozva meggyőzte a zeneszerzőt az utazás fontosságáról (Lugosi 1938, 48-49). 1938-ban az olaszok közül színre vitték Verdi *Requiem*-jét és Puccini *Turandot*-ját, az utolsó esztendőben pedig ismét a *Turandot*-ot és Verdi *Aidá*-ját (Ferencsik János vezényelte). Az emblematisz mondatok: „küzdj és bízva bízzál!”, „all'alba vincerò”, “trono vicino al sol”, “ritorna vincitor” lenyűgöző hatást gyakorolhattak az ország és a világ minden részéről Szegedre zárandókló 7-8 ezer nézőre.

II. A két világháború közötti humanista európai értelmiség általános körben osztott aggodalmait és a jelen helyzet elemzéséből következő feladatait leginkább Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* (1918-1922), Julien Benda *Az írástudók árulása* (1927), Ortega y Gasset *A tömegek lázadása* (1930) fogalmazta meg. Spengler a Sík Sándornál és Zolnai Bélánál 1937-ben habilitált Szerb Antal világirodalom történetének létrehozását befolyásolta, amint ő maga írta az előszóban⁹. A Benda-hatásról Babits hasonló tartalmú tanulmánya és a *Nyugat* 1935-ös ankétja¹⁰ tanúskodik, Ortega y Gasset inspiráló ismerete pedig az értelmiségi körökön túlmenően Barankovics Istvánhoz is eljutott. Sík Sándor piarista lelki-szellemi vezetője, példaképe, Schütz Antal magyar nyelven is figyelmeztetett a *tömeg* és a *klerikus* között megjelenő feszültségből következő veszélyekre: „A társadalmi életfolyamatok legérzékenyebb lázmérői a hivatott írók. A mi kérdésünkben különböző helyen egyszerre, 1927-ben, két ragyogó tanulmány jelent meg, s mindkettő már címével élesen jelzi a válságot: José Ortega y Gasset: «La rebelion de las masas», és Julien Benda: «La trahison des clercs». Tehát egyfelől a tömegek föllázadása és uralomrajutása: *eltömegesedés*, másfelől az írástudók és általában a vezérségre hivatottak árulása: *elfejetlenedés!*”¹¹ A baj a tömegember,

9 Szerb Antal Sík Sándornak írt levelében dicsekszik azzal, hogy az egykori tanára és későbbi témavezetője negatív véleményével szemben („olyan fiúnak tartott, akiben nincs semmi kitartás, aki mindent abbahagy”) az említett művét végre be is fejezte. 1942. V. 9-i levél. Bihari 1989, 154-155.

10 Mit tegyen az író a háborúval szemben?

11 „Nincs erő és hivatásod megállítani a tömegárt, jó; de egy embert ki tudsz ragadni a tömegből, és az te vagy. Az áldásos nagy történelmi reformoknak nincs más útjuk, mint Assisi Szent Ferenc útja: az önreform: magunkban győzni le gyökeresen azt a bajt, melyben a közösség szenved, magunkat teljesen fertőtleníteni és egészségesé tenni! Minden ilyen egyéni megtisztultság tisztaságot és egészséget sugároz környezetébe, kristályosodási tengely tud lenni új, egészségesebb szociális formákra, és biztosítja azt a szent tönköt, melytől Izajás szerint függ a közösség föltámadása. Ez tehát az orvosság útja: kivetközni a tömegemberből és elitté válni. Nagy lépés, sőt azt tartom, döntő lépés történt ebben.” Schütz 1936, 216-242, idézetek 216-217, 232-233. A tanulmány egy évvel korábban a *Katholikus Szemlében* (49. szám 277-286) is megjelent. Az *Athenaeum A tömegek lázadásáról* Bókay László recenziójáért is közlő számában (XXIV. kötet, 1938, 1-2 füzet) számában Kerényi Károly *Pithagoreus és Orpheus* téma kapcsán írt tanulmányt

tömeglelkület elhatalmasodása, amelynek ellenszere az önreform, az egyéni hősiesség, az individualizmus lehetne. Egy embert biztosak ki tudsz ragadni a tömegből, saját magad!

Az 1930-as években új körülmények között Szegeden kiteljesedő szellemi-kulturális változások számos területen nemzetközi szintű eredményeket hoztak. Szeged intellektuális arculatát meghatározó, már korábban itt élő idősebb generáció tagjai (Móra Ferenc +1934), Juhász Gyula (+1937), Löw Immánuel (1944); az 1892-óta működő, piarista íróról és matematikusról elnevezett Dugonics társaság¹², és a Monarchia legjelentősebb középfokú oktatási intézménye, a piarista lyceum (gimnázium) szellemi műhelye mellett meghatározó tényezőként megjelent az Egyetem, s mindaz, amit az új intézmény többé-kevésbé szükségszerűen magával hozott.

A rendkívül gazdag anyag egyetlen vezérfonal mentén történő áttekintése helyett kénytelenek vagyunk az egyetemi-témán belül maradni, s ezt is tovább szűkíteni, míg végül egy nagyon sokszínű érdeklődést mutató, látszólag véletlenszerű, de egységes és szilárd eszmei alapon álló baráti társasághoz jutunk el. A közös eszmei alap legáltalánosabban megfogalmazva a *humanióra* volt, az ember saját ideáltípusához vagy Istenhez való közelebb emelése. Eleinte mint egymást erősítő szellemi meggyőződés működött, később viszont a humanitás-humanizmus értékeinek történelmi megvalósítása által előírt cselekvési programot is jelentett. A teológus-költő Isten, az orvos-biológus a természet, a vallástörténész az antik vallások kutatása következtében jutott egymáshoz nagyon hasonló eredményre. A helyzetelemzésből adódó következtetések és az elérendő célok mindhárom esetben azonosak vagy nagyon hasonlóak voltak. Odáig azonban más-más erők felhasználásával és különböző példák követésének hangsúlyozásával akartak eljutni. A három út mutatja egyben a harmincas évek szellemi életének fontos irányait: az isteni szándékhoz való igazodás, mint minden erkölcsi és szellemi tett feltétele (Sík Sándor); a természet új ismeretének veszélyei, lehetőségei és példája az emberi morál és kultúra számára (Szent-Györgyi Albert); az emberi lélek és tudat lényegét kifejező antik vallásokban (görög), művészi alkotásokban felfedezhető általános érvényű humanitás aktualizálása (Kerényi Károly)

A hallgatók és a 30-as években már aktív vagy akkor ide került professzorok közül azokra szeretnénk irányítani a figyelmet, akik tudományos munkájuk mellett világosan megfogalmazták erkölcsi, filozófiai eszméiket az emberről, s az ember történetének arról az időszakáról, amelyben éltek. Akik elveiket tág értelemben vett politikai programmá akarták tenni, s céljaikért hajlandók voltak még közéleti szerepet is vállalni. Képesek maradtak katasztrófák után és (általuk előre látott) katasztrófák előtt és alatt nemcsak a nemzetközi szintű kutatás kritériumainak, hanem, ez itt különösen fontos, a legmagasabb erkölcsi elvárásoknak is megfelelni. Ennek következtében a „lá-

(4-38). Ő kétféle típust különböztetett meg: „pythagoreus hit szerint kétféle ember van: olyanok, mint Pythagoras, emberek közt élő istenek; és közönséges halandók.” 10. lapon.

12 A Társaság elnöke az 1930-as, 40-es években: Szalay József író, könyvgyűjtő, Várady Imre italianista tanszékalapító, Banner János folklorista és Sík Sándor volt.

zadó tömegek” 20. századi diktatúrájának egyik változatával sem egyezkedtek: nem kollaboráltak sem a nácizmussal, sem, később, a proletárdiktatúrával.

E szempontok szerinti tájékozódásunk szinte valamennyi irányának a metszéspontjában Sík Sándor áll: a 20. század legjelentősebb magyar ifjúsági mozgalmának, a cserkészységnek volt korábban a szervezője és legfőbb teoretikusa¹³, egyszerre világi professzor és zsidó származású piarista szerzetes-pap, író, költő, irodalomtörténész, esztéta-filozófus. Rendkívüli szuggesztív erővel és előadó készséggel rendelkező tanár, olyan személyiség volt, akinek hatására az ember nemcsak tanulhatott valamit, hanem válhatott is valamivé.

A monoteista gondolkodók szerint nemcsak Isten, hanem az igazság is egy, vagyis van végső igazság. Ez számára a szeretetnek tekintett Ige testet öltése. A legkevésbé sem relatív, abszolút igazságból minden más „visszafelé” következik. Sík Sándor ezt az egyszerre legegységesebb és legszemélyesebb erőt a második diktatúra idején súlyos élet-konfliktusok után leírt szavakkal, egy konkrét ügy kapcsán is megfogalmazta. 1947 áprilisában Sík Sándor saját meggyőződése és Mindszenty bíboros-érsek felszólítására levelet írt egykori tanítványának, Ortutay Gyulának, aki az 1930-as évek végén Horthy-rendszer köreihez dörgölődött, majd a megváltozott helyzethez igazodva, barnát vörösre cserélve, kispapból kommunista miniszterré (1947-1950) avanszált. A levélben Sík Sándor lemondott az Országos Közművelődési Tanács vezetéséről: „Nem vehetek részt ebben a munkában pedagógiai meggyőződésemnél fogva sem. A laikus erkölctant ugyanis elméleti megfontolások és tapasztalatok alapján (pl. Forsterrel és Bergsonnal) súlyos élet- és emberismeret-hiányból fakadó, végzetes pedagógiai tévedésnek tartom.”¹⁴ Vagyis, röviden, Isten nélkül nincs erkölctan. A demokráciához és szellemi szabadsághoz meggyőződéssel ragaszkodó pap-professzor leginkább önmagára vonatkoztatott követelménye az abszolút igazságra való törekvés, s a benne való feltétlen bizalom volt. Nem történhet olyan, „ami az Istent szertőknek végül is javukra ne válnék.”¹⁵ Barátjának, az 1919-es rövidebb kommunista intermezzo áldozatának, Babits Mihálynak a metaforájával, az „ég felé törő láng” az egyetlen megfelelési kényszer:

„Csak majd az Isten
ha ítélet trombitája szól,
állítand jobbra vagy balra.”

Sík *Esztétikája* és versei szükségszerűen és közvetlenül tükrözik metafizikai, morális meggyőződését: „Az esztétikai abszolútum minden posztulátumát legtökéleteseb-

13 Györfly István rektor, az egykori cserkész előtt tette le Sík Sándor a professzori esküt 1929. december 24-én. (Liturgikus szempontból ez már az 1930. esztendő.) „Mivel...első alkalom ..., hogy cserkész rector vegye ki az esküt egyetemi professzortól, megérdemli a megörökítést.” Máté 2005, 108-109.

14 Bihari 1989, 63. A levélre Sík a szokásos bürokrata választ kapta.

15 Sík 1993.

ben a *keresztény istenfogalom* (kiemelés S.S.) elégíti ki” mind immanensen: „őbenne élünk, mozgunk és vagyunk”, mind transzcendensen: „úgy különbözik a világtól, mint szobrász a szobortól. Személyes és Teremtő: a szó legteljesebb értelmében művész.”¹⁶ A kedves tanítványok egyike, akit szeretett volna maga mellett tanársegédként alkalmazni, az 56-os rektor, Baróti Dezső szerint: „A tomista filozófiát Sík Sándor mégsem csak a saját katolikus elkötelezettsége miatt tartotta alkalmasnak arra, hogy esztétikája alapjául és módszereként tegye meg. .. 'a közönséges józan észnek egyetemileg művelt testvérét' látta benne és úgy tartotta, hogy a gondolkodásnak ez a módja a magyar észjáráshoz is közel áll”. „Erről – úgymond – bárkit könnyen meggyőzhet, akár az egyszerű magyar emberekkel, akár a magyar esztétikai gondolkodás képviselőivel – (Berzsenyitől Veres Péterig) való érintkezés ...”¹⁷

Klebelsberg Sík Sándort cserkész nevelői sikere alapján eleinte a szegedi egyetem pedagógiai intézetébe akarta kinevezni, később döntött úgy, hogy az újabb magyar irodalom oktatására második irodalomtörténeti tanszéket alapít számára. Az elsőnek a vezetője Dézsi Lajos volt¹⁸, akinek „monoton szavaiból minden lényegtelenet megtudtunk...”¹⁹. A hasonlóan unalmas Erdélyi László és Horger Antal „sivatagos előadásai” után – folytatja Tolnai Gábor akkori bölcsészhallgató, 1945 után tehetsége felett elismert irodalomtörténész – a nyelvész Mészöly Gedeon, a néprajztudós Solymossy Sándor, illetve a Freudot és Jungot is tanító Várkonyi Hildebrand mellett és előtt Sík Sándor nyújtotta az izgalmas szellemi kaland lehetőségét. Drámaírói (három darabját bemutatták a szegedi színházban), dráma-elméleti és –pedagógia munkássága „nyugtalanító vágyakat sugalltak az ifúság komolyabb rétegeinek lelkivilágába a színjátszás személyes élménnyé tételére”²⁰. Hogy ez mennyire jól sikerült, bizonyítja Sík Sándor hallgatóinak tevékenysége egyrészt a szabadtéri megindításában jelentős szerepet vállaló Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumában²¹, másrészt az Egyetemi Színjátszó Társaságban, illetve, később a Horváth István és Tóth Kata által szervezett *Hamlet* előadásban. A művészi élmény általános jellege itt is a nemzetihez társult. Arany János fordítása klasszikus sorainak elmondása segítségével az amatőr színházi fiatalok „nemzeti szempontból is a ... legfelsőbb fokú oktatásban, sőt nevelésben részesülnek,

16 Sík 1946, 401. https://www.unitas.hu/sites/default/files/sik_sandor_-_esztetika1.pdf. Befejező mondatai: „Így az esztétikai elmélkedés eligazítja az embert az Abszolútum felé: Kézen fogva vezeti el a tengerpartig, ott elereszti a kezét és egy alig észrevehető, finom kézmozdulattal kimutat a Parttalan Végtelenbe: A tudomány itt elnémul. Itt már a *sensus Numinis* veszi át a szót.” 402.

17 Baróti 1988.165-167. Sík 1946, 12.

18 A református vallású Dézsi a kolozsvári egyetemmel jött Szegedre. Halála után, 1932-ben Sík Sándor irányítása alatt egyesítették a két tanszéket, ettől kezdve a professzor szinte mindent tanított, ami a hazai belletrisztika fogalmkörébe tartozik mind történeti, mind elméleti szempontból. Munkatársa, többek között, Galamb Sándor dramaturg volt.

19 Tolnai Gábor, Bihari 1989, 161.

20 Paku Imre, Bihari 1989, 46.

21 Vajda Tamás: *Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. In: Kiss-Vajda 2012. 88-100.

és maguk apostolaivá, én nevelőivé lesznek a legnagyobb nemzeti szentségünknek, megtartónknak és dicsőségünknek: a magyar nyelvnek”.²²

A Monarchia Magyarországot toleráns politika és befogadó közállapotok jellemezték Bécs alig leplezett antiszemitizmusával vagy a félelem meghatározta prágai gettó atmoszférájával szemben²³. Ennek egyik jele nálunk a német-zsidó nevek magyarosítása volt. A mindkét ágon keveretlen zsidó származású, kikeresztelkedett gödöllői Schik-család nevét Síkra magyarosította. Az ügyvédi foglalkozású id. Sík Sándor családjában az irányadó szellemiség a szent tamási teológián alapuló liberális katolicizmus volt. A piarista tanár tanítványai közül Glatte Miklós nagyapja felvidéki falujáról Radnótira akarta változtatni a nevét (a *Radnóci*-t engedélyezték 1934-ben), hogy ezzel is kifejezze: ő egyértelműen a magyar és nem a zsidó irodalomhoz tartozik, s hasonló okok motiválhatták a keresztség Sík Sándor kiszolgálta felvételében 1943-ban (felkért keresztapja Zolnai Béla²⁴ volt). Egyik legjobb barátja, a szintén nevet változtatni kívánó, felvidéki pedagógus-családból született Kratochvil Dezső az övére rímelve választotta a Baróti nevet.

Sík Sándor élete legnagyobb traumájának, tragédiájának a zsidótörvények elfogadását tekintette, s ebben saját egyházának szerepét. (A katolikus egyház álláspontját Serédi Jusztinián bíboros-hercegprímás és Glattefelder Gyula csanádi püspök képviselte²⁵.) Ekkor az egykori piaristák közül a Schütz-tanítvány²⁶ Imrédy Béla, majd Sík benső barátja, Teleki Pál állt a végrehajtó hatalom csúcsán. Sík *Naplójegyzeteiben* írta

²² Bihari 1989, 47.

²³ A zsidók helyzetéről a Monarchia három „fővárosában”, ld. Vajda 2000. 109.

²⁴ Zolnai a francia és az összehasonlító irodalomtudomány professzoraként 1925-ben került Pécsről Szegedre, 1927-ben megalapította és végig (1941, 1944) szerkesztette a Széphalom című irodalmi és tudományos folyóiratot, amelynek szerzőgárdájához tartozott e tanulmányban említettek közül sokan, Sík Sándor és tanítványai: Radnóti Miklós, Szerb Antal, Bálint Sándor, Baróti Dezső, Ortutay Gyula és mások.

http://acta.bibl.u-szeged.hu/39111/1/szephalom_rep.pdf Az első évfolyamban (416-417 lapokon) kivenetesen közli Klebelsberg Kuno 1927. szept. 25-én a *Pesti Napló*-ban megjelent vezércikkét, amelyben a miniszter feltette a kérdést: Budapest vagy Szeged legyen-e Magyarország szellemi fővárosa? http://acta.bibl.u-szeged.hu/39096/1/szephalom_001.pdf.

²⁵ Az 1927-óta felsőházi tag Glattefelder Gyula első és második zsidótörvénnyel kapcsolatos szerepéről ld. Pál József, *Glattefelder Gyula és az 1938-39-i zsidótörvények*. In: Zombori 1995. 49-103. Az egyháztörténész az alábbi összefoglalást adja. A püspök véleményének kialakításában három tényező játszott szerepet: felszított tömeghangulat, a még radikálisabb törvénytől való félelem, ha elbukik a (második) Teleki-kormány, ő is a zsidók „visszaszorítását” akarta. Glattefelder nem asszisztált a „végleges megoldáshoz”, „de kiállása nem volt mindig elég határozott, elég látványos, hadállásaiból is talán túl hamar meghátrált, s mivel elvi fenntartásai is voltak a zsidósággal, a ’zsidó szellemmel’ szemben, így harcának eredménye mérsékelt maradt.” (103. lapon) Ld. továbbá Glattefelder 1939 április 18-i, továbbá 1942. július 14-i felsőházi felszólalásának a szövegét, 159-165 lapokon.

²⁶ „A leghíresebb XX. századi imakönyv, a „Sík-Schütz” idején még szövetségese, igaz barátok voltak. Aztán Schütz Antal jobbra fordult, Síknak pedig – élete legnagyobb csalódásaként – szembe kellett néznie zsidó származásának tényével, s végig kellett olvasnia tartományfőnöke levelét, hogy jelenléte nemkívánatos a rendházban.” *Rónay László, Isten ölelésében*. Bihari 1989. <https://www.szepe.hu/irodalom/vers/sik/ronay.html>

a 211-212 lapokon²⁷: „Ez az, ami nekem legjobban fáj: szégyenlem magamat a magyar katolicizmusért. És százszorosán fáj, ha ehhez Tóni (Schütz Antal – P.J.) és társa, Gyula (Zimányi Gyula²⁸ – P.J.) segédkezet nyújtanak. És az Egyház hallgat. Egyetlen szó, szószéken vagy újságban el nem hangzik az üldözött zsidókeresztény testvérek felé. Mindenki gyáva. (...) Mindenki inkább magyar (ill. német) mint keresztény? Vagy csak inkább gyáva? (...) Ez a borzasztó: hogy olyan kicsiknek bizonyulnak az emberek. Nagy emberek is! nagy keresztények is! Az én hitemet ez nem érinti (*maledictus qui confidit in homine!*), de hány szegény lelket fog ez visszalökni a kereszténységtől, amelynek ilyen méltatlan a képviselése, amelyben annyira hiányos az igazságosság és a szeretet!” Latinul: *Justum Amore*, Glattfelder püspöki jelmondata. Sík naponta többször láthatta a feliratot a Dóm tér trianoni kapuján.

Meglepő és nehezen magyarázható, hogy a világi és a szerzetesrendi egyház két ilyen nagyhatású, közel másfél évtizedig szó szerint egymás mellett élő személyisége között, mint amilyen a püspök és a piarista professzor volt, ennyire felületes maradjon a kapcsolat. Máté Zsuzsanna háromszáz oldalas monográfiájában fel sem tűnik a Glattfelder-név, de lényegében nincs ez másként a többi Sík- vagy Síkról szóló írásban sem. Sehol sincs jele mélyebb szellemi együttműködésnek vagy hatásnak. Jóllehet mindketten karizmatikus személyiségek voltak, ugyanazon a szellemi területen dolgoztak (Glattfelder a jogi kar díszdoktora volt), hatalmas, nagy felületen közös kapcsolatrendszerrel rendelkeztek, s elkötelezetten támogatták a tehetséges fiatal embereket, néhányra közülük, mint Bálint Sándorra vagy Vinkler Lászlóra egyaránt felfigyeltek. Glattfelder mindkét fiatalembert életükben fordulatot hozó jelentőséggel segítette. Vinkler neki köszönhette nyolc hónapos római ösztöndíját 1936-ban. 1939 decemberében pedig Bálint Sándor tanítóintézeti rendes tanárrá való kinevezéséért fordult Hóman Bálint miniszterhez. Sík a cserkészek fő mentora volt, Glattfelder²⁹ fontos szerepe vállalt a Szent Imre Körben, Magyarországon megalapította a Szent Imre Kollégiumi rendszert (Szegeden fővédnöke volt 1923?-1943 között) és támogatta a Foederatio Emericanát.

Annál gyümölcsözőbb barátság alakult ki a Klebelsberg által felkért másik új professzorral, a szintén 1930-ban Szegedre költöző Szent-Györgyi Alberttel³⁰. Az élő természettudomány kutatója ugyan református neveltetése ellenére sem mutatott érzékenységet a konfesszionális vallások iránt, de Isten-fogalma meghatározta a valóság feltárásának általa alkalmazott alapelveit. „A természettudomány egyetlen célja a legmélyebb igazságok, a legmélyebb bölcsesség, az Isten megismerése”.³¹ Aki a természet

27 Sík 1993.

28 A *prefektus*, Atya és testvér, a piarista rendtartomány főnöke, 1940-1946. Míg Schütz a teológia iránti érdeklődését, addig Zimányi a költészet területén inspirálta meghatározó módon a piarista tanuló Sík Sándort.

29 Kiss-Vajda 2012.

30 Ehhez a részhez felhasználtam korábban megjelent tanulmányaimat, Pál 2014/a, Pál 2014/b.

31 Szent-Györgyi 1941, 1–2. 94.

törvényeit kutatja, az Isten bölcsességét próbálja megérteni, melynél mélyebb bölcsesség nincsen. Egy rádió interjúban megkérték, beszéljen saját istenhitéről: „Nem vallásos, hanem *istenfélő* ember vagyok... Egy vallásos ember meg tudja mondani, hogy ki az Istene, hogy hol van Isten, hogy az én Istenem más, mint a te Istened. Egy istenfélő ember csodálattal tekint fel és azt kérdezi, mi az, hogy Isten? És azt is szeretném tudni, hogy valójában, mit jelent a 'teremtés'!”³² A keresztény episztemé szellemében az ember lét- és tudatfokát meghaladó Istent, ahogyan szent Tamás állítja, nem *propter quid*, hanem csak a *quia*, az általa okozott világ kutatásával lehet megközelíteni vagy kimutatni (*demonstrabile est per effectus nobis notos*, S.Th.I.2.2) „A természettudomány tehát nem tud felelni arra a kérdésre, hogy mi az élet, még arra sem, hogy van-e élet? Amit a természettudomány tenni tud, az nem több, mint hogy az élet egyes jelenségeit vizsgálja”, az okozatból keresi az okot, a jelenségből a lényegét. A természetben ugyanazok a nagy és örök törvények uralkodnak, amelyek a világegyetem egységét adják és érvényüket az élő szervezetben is megtartják.³³

Az erkölcs, a tudomány és a művészetek (irodalom) – állítja – az igazság keresésének különböző formái vagy területei, mindhárom arra tanít, hogy az igazságot, ne pedig az igazunkat keressük, mindhárom az isteni bölcsesség megnyilatkozása³⁴. A görög filozófia pluralista felfogásával szemben a zsidó és keresztény monoteizmus az Isten által teremtett univerzum minden egyes alkotóelemét olyan rendszerbe építette, amely megmutatta az igazság egységét, az egy isteni szándék töretlen érvényesülését. A biológus feladata ennek megtalálása az élő organizmusokban. „Kutatásaim vezérelve mindig az a meggyőződés volt, hogy világunkban csak egyfajta élet és egyfajta élő anyag létezik ... az életet nagyon korlátozott számú alapelv határozza meg – minden igyekezetem arra irányul, hogy ezeket megértsem.”³⁵ „Valamennyi élő anyag egysége a sejt”, a bonyolultabb szervezet ezeket sokszorozza. Ahogyan a sejtek összehangolt tevékenységet folytatnak, úgy alkot az ember is társadalmat, megváltoztatva korábbi életmódját.³⁶ „Egy bonyolultabb szervezetben a sejtek táplálékot és védelmet kapnak. Viszonyásul bizonyos speciális tevékenységet végeznek a közösség számára.” Az élő anyag jelentékeny része megfelelő mechanizmusba épült be³⁷. Az alkotó elemek egymás közötti viszonyában van tehát célirányosság, a dolgok az élet létrehozása vagy fenntartása érdekében „mechanizmusként” működnek. E vonatkozásban Szent-Györgyi maradéktalanul osztani látszik Aquinói Tamás álláspontját, aki szerint a gondviselés transzcendens célirányossága a rend létét az elrendezett dolgokéval együtt teremtette, a különbség pusztán az: míg Tamás tisztán spekulatív úton jutott erre a következtetésére, Szent-Györgyi viszont az empíriát helyezte előtérbe.

32 Idézi Moss 2012, 236–237.

33 Szent-Györgyi 1943, 8–9.

34 Szent-Györgyi 1945, 97–101.

35 Szent-Györgyi 1988, 138.

36 Szent-Györgyi 1988, 107.

37 Szent-Györgyi 1988, 139.

Szent-Györgyi a Sorbonne díszdoktori oklevelének átvétele után 1938. november 11-én Liège-ben kezdte el írni *La paix, sa biologie et sa morale*³⁸ című történet- és tudományfilozófiai művét. A kis kötet fő gondolatai az alábbi gravitációs pontok körül forognak: történelem menete, kétféle erkölcs, biológiára alapozott morál, béke, tudomány, nevelés és a jövő feladatai. Mindenből kitetszik ugyan a szerző aggodalma az elkövetkező generációkért, de az a szándék is, hogy a jelenkori válságból biológiailag megalapozott kilábalási utat mutasson, amit az említett német, francia és spanyol gondolkodó a természettudományok kutatása és példájának elemzése alapján bizonyosan nem tett meg. Szent-Györgyi így próbált választ adni a két világháború közötti európai szellemi elitet foglalkoztató fenyegetettség és egyéni (nem a tömegekre áthárító) felelősség kérdésére.

Az első világosan felállított ellentét az egyén erkölcsi kódexe és a társadalmi ember politikai-erkölcsi törvényei között feszül (megoldás az erkölcsileg naggyá és felelőssé váló igazi „írástudó”, a *világpolgár* lesz). A rendszertani hiba a politikai vagy nemzeti erkölcsi kódexben van. Míg az egyén az emberiség fejlődése során megtanulta, hogy ne öljön, mert így őt sem fogja más megölni, és ne lopjon. Az emberben természetes viszolygás van az erőszaktól, a gyilkosságtól. A katonaviselt professzor saját példáját idézte erre. „Ez az egyén erkölcsi kódexe, egyúttal az emberisége is, mely egyének összessége.” Ilyennek kellene lennie az egyén és az emberiség egésze közötti államszerveződéseknek is. Közöttük van azonban a tömegembert befolyásoló és ösztönlétbe süllyesztő nacionalizmus, a népek között békétlenséget szító erkölcsi kódex. „... egyénként kedves, értelmes, méltányos, de egy nemzet polgáraként kegyetlen, rágadozó, esztelen.”³⁹

A tudomány ugrásszerű fejlődése következtében ez a helyzet minden korábbinál veszélyesebbé vált. A felfedezések következtében az egész világ könnyen elpusztítható, s az ősi, megzabolázatlan ösztönökkel élő tömeg rendelkezhet ezzel a hatalmas fegyverrel. A mai ember, állítja, nincs erkölcsi felelőssége és értelmi képességei birtokában, hogy a teljes pusztítás szörnyű lehetőségével biztosan ne éljen. Későbbi könyvében (*The Crazy Ape. Written by a Biologist for the Young*, 1970) nagyon plasztikusan fogalmazta meg ezt a dilemmát: „Arra kényszerülünk, hogy ősemberi aggyl nézzünk szembe ezzel a helyzettel: olyan aggyl, mely nem sokat változott azóta, amióta kialakult. Idejétmúlt gondolkodással, intézményekkel és módszerekkel fogadjuk a változásokat, olyan politikai vezetőkkel, akik szellemi gyökereikkel egy régi, pretudományos világba kapaszkodnak.”⁴⁰

A nagy történelmi folyamatok kialakulását, ezek fő irányát ugyanakkor nem a társadalmakon belüli feszültségek, a tömegek mozgásai okozzák, hanem a nagy szel-

38 A tanulmány csak jóval később jelent meg kétnyelvű kiadásban Szegeden, Péter László gondozásában (*A béke élet- és erkölcstana*, ford. Rakonczai János, Bába és Társai, Szeged, 2001.) Az *ifjúságnak* ajánlott kézirat történetéről az utószóban Péter László számol be. 81.

39 Szent-Györgyi 2001, 13, 15.

40 Szent-Györgyi 1983, 263.

lemek által felfedezett tudományos és technikai ismeretek növekedése. Éppen úgy, amint Babits Mihály európai irodalomtörténetében írta a (humán) szellem kiterjedése, fejlődése kapcsán 1936-ban: őt „a nagy egyéniségek érdeklik, akik felelnek egymásnak, korokon és országokon át.” A világirodalomhoz csak a legnagyobbak tartoznak, „akik folytatják egymást századról századra, s kezet nyújtanak egymásnak a népek feje fölött.”⁴¹

A kísérleti tudományok (Galilei) fejlődésének következtében az emberben nem csak azt tudatosult, hogy a „világegyetemben fizikai rend létezik”⁴², hanem az is, a tudósok nemcsak passzív szemlélői az univerzum erőinek, hanem képesek birtokba venni, befolyásolni ezeket. Az emberi történelem, írta *Az örült majomban*, két felvonásra oszlik, közöttük lévő határvonalat a 19–20. század fordulója, a modern tudomány megszületése jelenti. Az első periódusban fajunk olyan világban élt, amelyhez érzékszervei az évezredek alatt jól alkalmazkodtak. A másodikban viszont teljesen idegen világba léptünk át, ahol parancsolni tudunk a világegyetemet formáló, érzékszerveinkkel fel nem fogható kozmikus erőknek is (röntgensugarak, elektron, radioaktivitás, kvantum, relativitáselmélet), s ez a helyzet, az erkölcsi felelősség tudata nélkül, elképesztő veszélyeket rejt magába, az ember „vulkánon” ül. Ami felrobban, ha nem tanulja meg az új mechanizmust új módon irányítani⁴³. Éppen ezért égetően fontos a tömegek szintjén nem tapasztalható gátlási reflexeken alapuló kollektív erkölcsi kódex megalkotása. Erre azonban csak nagy egyéniség, új módon gondolkodó ember lehet képes. Az első lépés a neveléssel és oktatással újjáteremteni az embert. „Ilyen kódex létrehozása, ilyen reflexek kialakítása végül is erkölcsi forradalmat szülne: a legnagyobb és legszelesebb körű forradalmat, melyet az ember valaha is látott”⁴⁴.

Olyan állapotot kellene előidézni, amelyet Szerb Antal fogalmazott meg a szegedi habilitáció alapjául szolgáló, s a bölcsészprofesszorok egy részének lelkesedését kiváltó⁴⁵ *Magyar irodalom története* (1934) bevezetőjében: magyarnak lenni nem állami hovatartozást jelent, hanem az érzésnek és gondolkodásnak speciális módját. „... minden szellemtudományi munka legfőbb célja máma kulturális lojalításra nevelni. Amíg kultúránkhoz hűek maradunk, önmagunkhoz vagyunk hűek”. Lojalítás másokhoz, hűség magunkhoz.

Az evolúció érvényességi köre a pozitív, tudományos ismeretekre korlátozódik, s egyáltalán nem a *humánium* kiteljesedésére. A kettő közötti feszültséget egyrésztől, másrésztől a korok és nemzetek felett átívelő „párbeszédben” rejlő potenciált természetesen nemcsak az irodalmak történetével foglalkozók látták, hanem témája a szadtérin minden évben bemutatott *Tragédiának* is. A küzdés mint cél, a közösségért való szüntelen munkálkodás, az abszolút értékek szerinti cselekvés, és velük szemben

41 Babits 1936, 11.

42 Szent-Györgyi 2001, 41.

43 Szent-Györgyi 2001, 43.

44 Szent-Györgyi 2001, 57

45 Lengyel 1988, 6.

a falanszteri eltömegesedés, a tudomány csődjének veszélye együtt adta a darab 30-as évekbeli aktualitását és népszerűségét.

Az isteni megváltásban és gondviselésben hívó, az igazi fejlődést a nagy Alapító minél szorosabb követésében, a mártírok és szentek tökéletességéhez való visszaemelésben látó keresztény erkölcs az élet döntéseiben, ezek egyéni és közösségi következményeiben (különösen balsors idején) alig különbözött attól, amit az *ember* mivoltához kapcsolódó morál által előírt (világi) tevékenység jelentett. Ez, talán így is mondhatjuk, a *Dóm* és a *tér* harmóniája. Mindkettő az ember „Isten felőli” oldalára számított, függetlenül attól, hogy a „kicsoda Isten” kérdésre milyen választ adott, s Isten vagy az egész emberiség iránt érzett-e felelősséget. Az antik görög hagyományhoz kapcsolódó mitológiák, vallások tanulmányozása alapján lényegében ugyanerre a következtetésre jutott a 20. század egyik legnagyobb ókortudósa, Kerényi Károly: a sors mindenek előtt az embernek istenekhez való viszonyában nyilvánul meg⁴⁶.

A „hosszú” háború első felének a végén a művelt körök beszédét az „általános szellemi hanyatlás”, „lázadó tömegek” és „áruló írástudók” kifejezések és ezek deklarációi uralták; a másodikhoz közeledve és alatta pedig az aggodalmak új, némi reményt vagy mentsvárat jelentő szóval egészültek ki. Morális erőt, biztató reményt tulajdonítva a teljes európai műveltség közös nyelvén megszólaló, igazi embert jelentő *humánumnak*, *humanizmusnak*, *humaniorának*, *humanitásnak*. Az *emberből* eredő kifejezéseknek az eredetnél gazdagabb szemantikai teret tulajdonítottak. Szent-Györgyiné: „Egy boldogabb és egyensúlyozottabb világot csak erre a három oszlopra építhetünk: a természettudományra és annak gondolkodásmódjára, mely megtanít a minket körülvevő nagy természetben eligazodni és annak erőit felhasználni; morálra, mely megtanít együtt élni és a természet erőit a jóra használni és végül humánusra, amely megtanít ezt az arasznyi és magában oly jelentéktelen létet kitölteni szépséggel, tartalommal és szellemi méltósággal.”⁴⁷

A temesvári római katolikus családban felnőtt Kerényi Károlyt 1940 őszén nevezték ki a szegedi egyetem klasszika filológia intézetének élére, miután elődje Förster Aurél a Kolozsvárra visszaköltöző egyetemmel tartott (magával vitte a tanszéki könyvtárat is, ami megnehezítette az utód munkáját).

A nemzeti önhittségen és a germán faji alapú szupremácián alapuló vallás felfogással éles ellentétben Kerényi a humanista hagyomány védelmezése érdekében kezdte el egyetemes mítoszmagyarázatának kiépítését. Az elmúlt időszak kutatási eredményei nem nem vittek közelebb az antikvitás mélyebb megértéséhez, a *megragadhatatlanról* való ismeretünk eddig csak „találgatásgyár” volt. Az előrelépés lehetőségét a tágabb történeti ismereten túl a mélylélektan, az emberi tudatról kialakított új tapasztalat jelentheti. A régiek vallása mint az emberi lényeg legősibb sajátossága, „teljes ember-

46 A kérdésről: Bircsák Anikó,

file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Dokumentumok/Downloads/4950_Sors_Bircsak.pdf

47 Szent-Györgyi 1946, 97–102.

ségünköt kíván megértést”⁴⁸. „...minden görög isten ősképp (kiemelés K.K.), amelyet a görögség *felismert* (kiemelés K.K.) mint metafizikai formáját megélt lelki és plasztikusan szemlélt természeti valóságoknak”⁴⁹ A módszert tekintve korunk mitográfusa több szempontból is a középkori moralizáló értelmezést folytatta, de elszakította azt a keresztény üdvtörténetről, s azáltal, hogy a görög vallás jelentését nyitva hagyta, az emberi társas lét formáinak általános jelképévé emelte. „Ez végső fokon egy ahistorikusan értelmezett pszichoanalitikus archetípustanhoz vezetett. Jung és Kerényi a mítoszt időtlennek tartották, melyben az istenek a lelki valóság ideális visszatükröződései”.⁵⁰ „A mitológia sohasem történt meg, de mindig van; a maga kárára tagadja ki életéből az ember”, olvassuk Cs. Szabó Lászlónak egykori barátjára visszaemlékező tanulmányában.⁵¹ Van ma is, tegyük hozzá, s amint egykor a művészeti alkotások jelentős szerepet vállaltak létrejöttükben és fennmaradásukban, úgy korunk művésze intuíciója hozzájárulhat az örökké aktuális lényeg megértéséhez. Kerényi 1938. augusztus 23-án a görögországi Olimpiában írta az antik vallás alapvonásairól szóló művének bevezetőjében, „E könyv olvasójának nem szabad elfeledkeznie arról, hogy folyamatosan szeme előtt tartsa ezeket az alakokat: az antik istenek és hősök művészet és költészet által megőrzött képeit. Becsületesen ellenőriznie kell majd, hogy vajon a múltból – az antik vallásról – alkotott eszméi fenntarthatóak maradnak-e az antik művészet örök alkotásainak a jelenlétében.”⁵²

Az 1930-as években „apollóni” korszakát élő és építő Kerényi „nem tudósok, ókorbúvárok, hanem írók és költők közt számított a humanista ellenállás megsegítésére. Bennük érezte a vérbeli ellenállókat, népük átmentőit”, ennek szellemében szerkesztette a Sziget c. folyóiratot (1935-1939), egy norvég vallástörténetsszel: „Albae Vigiliae... a humanisták virrasztanak, és nem lapítanak szétszórt szigeteiken”. Az 1936-ban írt *Humanizmus és hellénizmus* című tanulmányában meghatározta a szó számára való jelentését: humanizmuson a philantrópiát értem”. Nagy Sándor uralkodása idején élt Menandrosz egyik szöveggörnyezet nélkül fennmaradt sorát idézte, mint a legjellemzőbbet:

„Mily kedves valami az ember – ha ember!”

A feladat, hogy őrizzük szellemi-emberségünket, hogy „a humanitás...a tisztaságot... árasztassa oda, ahol a chthonikus hatalmak építenek és felemésztenek államokat. Hogy a ma és a jövő *homo humanusa* (vagy inkább *divinusa*) képes lesz-e a görög vallásban kifejezésre jutó emberségnek „magas ismertetőjelét megőrizni teljes tisztaságban, nem tudom. Csak azt, hogy ez a kötelessége.”⁵³

48 *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. In: Kerényi 1984, 110-121.

49 Kerényi 1984, 116.

50 Gesztelyi 1999.

51 Cs. Szabó László, In: Kerényi 1978, 92-109, 93.

52 A részt idézte Kerényi egyik olasz barátja, Vincenzo Tusa egy konferencián. Tusa 1995, 99.

53 Kerényi 1984, 251-262.

Későbbi, a „másik” archetipikus fejlődésvonalat tárgyaló könyvének, a *Dionysos*nak bevezetőjében hangsúlyozta, hogy csak provizórikus ismereteink vannak a régi valóságokról, azok alakulásáról, s hogy az általános kép gazdagítása nemcsak a szaktudósok feladata, hanem mindazoké, akik a kultúra valódi tartalmáról akarnak tudásra szert tenni. Ezen a ponton érdemes idézni a görögség-élmény tekintetében Kerényi-tanítvány művészt⁵⁴. A vallástörténész 1944/1945 fordulóján Budapestről Svájcba kimentett Szondi Lipóttal folytatott levelezést a humanitásról. A mélylélek kutatója a *humanitás mint legmagasabb ösztönsors* koronként változó jellegéről, kiterjesztéséről állított fel tudományos hipotézist. Válaszában, Julien Bendára és Babitsra utalva, Kerényi nem a klerikusok árulásáról, hanem csütörtököt mondásról beszélt. A baj okát az ember beteges absztrahálásában látta. A konkrét és absztrakt egyensúlya a humanizmus.⁵⁵

III. Vinkler László Polgár (ma Gogol) utcai műtermében néhány szegedi *humanista* formálisan is egymásra talált⁵⁶. Kerényi számára feltehetően példaként szolgált a budapesti Centrál kávéházban kialakult „szellemi honvédő” társaság, amelynek Szegedről tagja volt Zolnai Béla és Radnóti Miklós is⁵⁷. A találkozókon részt vevő Zauner Éva pszichológus és néprajzkutató emlékei szerint. „...Szegedre került Kerényi Károly s attól kezdve kibővült a baráti kör: Sík Sándor, Bálint Sándor és Sára, Dorogi Imre és Baróti Dezső voltak az állandó tagjai a 'csütörtöki körnek' – amit mi ugyan nem nevezünk körnek, csak egyszerűen összejövetelnek. Vinkler festményeinek alkalmi véleményezői voltak Rusznyák István, Szent Györgyi Albert és Várady Imre. A baráti kör csak néhány évig volt élő, az 1944-es és 45-ös kataklizma szétszórta a társaságot, bár mindenki élve került ki a nemzeti tragédiából.”⁵⁸

A beszélgetések tartalma a magyar és külföldi irodalom, művészetek, a jelentősebb filozófiai és tudományos publikációk megbeszélése mellett Magyarország háború utáni esélyei és a szellemi honvédelemben való részvételük volt. 1943-ban a Kör meghívta

54 Egy Vinkler Lászlóval készült beszélgetésben a *Pictor doctus* szavai szerint „... a dionysosi karakternek csak egyik megnyilvánulási formája a véráldozaté, lényege a keletkezés és pusztulás kölcsönössége, vagy ahogyan Kerényi mondaná: „az elpusztíthatatlan élet.” „A mítosz helyes értelmezése véleményem szerint nem a mítosz-illusztráció, ha nem az emberi sors mítoszának az egyéni sorshoz, az „én” mítoszához való viszonya.

Ezeknek alapján kaphat valóságtartalmat a mitikus hagyomány-anyag.” Vinkler 1978–79, 393–410, 394 és 402, 394.

55 Szilágyi 1999, 158–166.

56 Az első műterem és a találkozók helyét 1992. december 2-án felállított emléktábla jelzi, szövege: „Ebben a házban volt Vinkler László (1912–1980) festőművész első műterme, ahol rendszeresen találkozott Bálint Sándor néprajztudós, Baróti Dezső irodalmár, Kerényi Károly klasszika-filológus, Sík Sándor esztéta, és Szent-Györgyi Albert orvos-botanikus az 1940-es évek első felében” A tábla felállítását Tandi Lajos kezdeményezte.

57 Cs. Szabó 1978, 99.

58 Gáspárné 1991/1992, 313–330, 320. Kerényi a pesti egyetemen péntekenként este 6 és nyolc között tartotta hatalmas érdeklődésre számot tartó vallástörténeti előadásait. Kerényi Magda emléke szerint tele volt a III. emeleti 13-as számú terem.

Szondi Lipótot is, akinek tiszteletére valóságos dionüszoszi estélyt rendeztek (ez alkalommal Kerényi Kárász utca 8. sz. alatti lakásában). Bálint Sándor emlékei szerint „Tudtuk ekkor már a szegedi egyetemen és az ország más egyetemein is a tudományos, közéleti pozíciókban, ki az, aki úszni hajlandó ezzel az egésszel, és ki számít ellenállónak, ahogy ezt a szót akkoriban használtuk. 1940 körül, amikor a németek Franciaországot már lerohanták, és mindinkább erősödött a szorongás és az aggodalom, amit mi Magyarorszáért és a magyar kultúráért éreztünk.”⁵⁹

Az együttlétek fő motívuma a szellemi elit szükségszerű közösség keresése, egymásra találása válság idején. Mindenki tudatossá akarták tenni, hogy a vallástörténeti, történelmi és természettudományos kutatásokból a lényeg tekintve ugyanarra a végső következtetésre lehet jutni. A legjobb szellemek által sok oldalról átvilágított, igazi emberi lényeg nevében való küzdelem magabiztosabbá tette őket. S bizonyos mértékig még a nemzeti ellenállás cselekvési programjának létrehozásában is segíthette a tudósokat és a művészeket. Vinkler a görög mitológia alakjain keresztül fejezte ki üzenetét: legyen szó Trója égéséről, az örökké változó Próteusz-, a másokat formára szabó Prokrusztész-emberről. Vagy Krisztus történetének tragikus (Passió) és örök (Utolsó ítélet) eseményeiről a szegedi Jézus szíve templom freskóin (1941-42). A művön az Atya arcvonásaiban Vinkler a halálos beteg Glattfelderét jelenítette meg.⁶⁰

Sík Sándor a *Szegedi Fiataloknak* ajánlotta a sötétség idején való öröködségről és a reményről szóló *Virrasszatok!* (1940) című kilenc hatsorosból álló költeményét.

„És az igazság zendülő vágya
Közös ritmusra ring,
S kiknek egy tűzből lobbannak elő
Virrasztó lángjaink.

...

Ne féljete a lélekhatyga kortul,
Amelynek piacán
A bölcset túlrikoltja a vasas
Bárgyú pretórián.

...

A szent, ami most összevillanó
Szemünkön felragyog.

A egyik oldalon a *mi* a közös, az *egy tűz*, a hierofánia; a másikon, *velünk* szemben az *animális ösztönerők*, a *bárgyúság*, a *bálványok*, a *szennyos vihar* áll. Ami azonban, Sík hitéhez hűen, Isten segítségével el fog múlni: „Látom, látom az újszülött keresztet.”

⁵⁹ Idézi Csapody 2012.

⁶⁰ Muladi 2001, 11.

A társaság tagjai közül 1940-ben Sík 51, Szent-Györgyi 47, Kerényi Károly 43, Bálint Sándor 36, Baróti Dezső 29, Vinkler 28 éves volt. Joggal merülhet fel, hogy a tudományos-diplomáciai nemzeti ellenállás gondolata először ebben a körben fogant meg. Szavakon túlmenően a számukra lehetséges értelmes tettek lehetőségét is keresték. Két tagja (szinte csak ők ketten az országból) informális diplomáciai küldetésre is vállalkoztak. Szent-Györgyi 1943 februárjában Isztambulba ment, Kerényi pedig Svájcba. A politikai szándékkal találkozó döntés az övéké volt. Cs. Szabó László visszaemlékezése szerint Bethlen István javasolta Kállay miniszterelnöknek, hogy rátermett, megbízható embereket küldjön semleges országokba. Ők talán képesen lesznek kedvező légkört teremteni a várható leszámolás idejére. Luby Géza, aki később Cs. Szabó Lászlóval dolgozott együtt az Angol Rádióban, a külügyminisztérium magas rangú képviselőjeként kérte fel Kerényit, hogy Svájcban (de ne a kémközpontnak számító Genfben vagy Bernben) „folytassa tudományos munkáját, de közben szerezzen barátokat a magyar ügynek még az összeomlás előtt, amennyire teheti, nyerje meg őket a mi oldalunkra.”⁶¹ S valóban, állampénzen Kerényi egy évre családjával együtt Svájcba utazott.⁶²

„1944. március 19-én este – folytatja Zauner Éva – hárman voltunk Vinkler műtermében: a festő, Baróti és jómagam. Valamennyien sejtettük a nap történelmi jelentőségét. A hűvös estén a fehér cserépkandallónak támaszkodva álltunk, Baróti felolvasta, illetve nyersfordításban tolmácsolta Giraudoux „A trójai háború elmarad” című drámájából Hektor beszédét az elesett trójai hősök felett. Nem tudtuk, hogy melyikünk és még hány barátunk esik áldozatul a barbárság tombolásának, de már előre is bocsánatot kértünk azoktól, akik nem élvezhetik majd a nap melegét, a szellő hűsét és a szerelem gyönyörűségét, amikor a többiek – talán mi is reméltük – még fiatalon életben leszünk. Élveztük a pillanat emelkedettségét s nem is sejtettük, hogy Vinkler jobb szeme hamarosan a légítámadások miatt elsötétített lépcsőház áldozata lesz. Baróti üggyel-bajjal kerül ki felesége segítségével a gyűjtőtáborból, jómagam pedig elindulok a kínos vándorúton a bizonytalanba.”⁶³ Tegyük hozzá: Bálint Sándor Szent-Györgyi Albertet édesanyja házában, Ortutay feleségét Bálint Sándorné néven a Szent Szív apácáinál bújtatta.

IV. A személyiség egészét, sorsot meghatározó, génekben hozott *humanitás* nem pusztán műveltség, társadalmi siker vagy politikai meggyőződés függvénye. A faji alapon elkövetett embertelenség csak szlogenjeiben, vagy semmiben sem különbözött attól, amit az osztályharc jegyében követtek el. A náci tömegek lázadását, ahogyan ezt Ortega y Gasset megsejtette, a kommunista tömegké követte már nemcsak a Szov-

61 Cs. Szabó 1978, 101.

62 Hozzá hasonlóan informális megbízással rendelkezett 1943 tavaszától Barcza György, illetve Bakach-Bessenyei György is. Joó 2017, 55.

63 Gáspárné 1991, 320-321.

jetunióban, hanem Kelet- és Közép-Európában is. Mindkettő élesen szemben állt a humanista ideáltípussal.

A második csapásra adott választ személyiségük részévé vált tudományos és művészi tevékenységük szerint adták meg: elvonulás a természettudomány (Egyesült Államok), az európai humán kultúra (Svájc) világába, Isten házába, vagy belső száműzetésbe. Sík Sándor eleinte, több részben Szent-Györgyivel közösen, fontos megbízásokat kapott, amiről, mint idéztük, lelkiismereti okokból kénytelen volt lemondani. Újakat nem fogadott el. Piarista rendfőnökként az egyház egyre kevésbé védő bástyái mögé, szerzetesi és irodalmi tevékenységbe vonult vissza. Kényszerűen lemondva arról a közvetlen társadalmi, oktatató és nevelő szerepről, amelyet pályája kezdetétől, évtizedeken keresztül olyan ragyogóan és olyan hatalmas sikerrel folytatott.

A címeikkel gazdagon felruházott Szent-Györgyi Albert sok más negatív jelzés után patronálójának, barátjának, Ráth Istvánnak koholt vádak alapján történő letartóztatása és megkínzása után döntött úgy 1947-ben a svájci Alpokban, hogy nem tér vissza Magyarországra. S ezt tette Kerényi is (jóllehet 1949-ig formálisan a szegedi egyetem professzora maradt). Az anathemát Lukács György,⁶⁴ Alexits György és Kerényit még Szegedről nagyon utáló Ortutay Gyula szervezték. Nem kapta meg sem a pesti tanszéket, sem a szegedi intézetvezetői kinevezést (hiába volt Kerényié a kari szavazatok többsége, Ortutay miniszter közbeavatkozott ellene⁶⁵), sem a Római Magyar Akadémia igazgatói állását. Jól tudták, ha itthon marad, Kerényit sem elhallgattatni, sem lekenyerezni nem tudták volna. A vallástörténész végleges döntését 1946 márciusában hozta meg. Barátjának, Alföldi Andrásnak írta a Ticino menti Tegnából. A kulcsszó ismét a *magyar humanizmus* volt. „Te tudod legjobban, hogy tudományos kutató-munkám kezdettől fogva két síkon folyt. Az egyik a forrás-kutatás,... másik az „emberkutatásé”, a vallástudomány, ethnológia és pszichológia eszközeivel. Hogy publikációim mindinkább – bár sohasem kizárólag – erről a második síkról indultak ki, annak a külső okait szintén ismered. Sem Pécsen, sem Szegeden nem találtam meg a modern óorkutatás tudományos apparátusát... ezen a második síkon folyó kutatásaimnak köszönhetem, hogy egy logikus, tudományos út – az archetypus-kutatás útja (l. Labyrinthos!) – hozott ki Svájcba s végeredményben talán az életemet mentette meg. A veszedelmeket, amelyeknek otthon temperamentumom a szégyen hónapjaiban kitett volna, Te jobban ismered. És Svájcban azután a magyar humanizmus

64 A katonáit tizedelő népbiztos ismét elemében volt: amit Kerényi ír, hangsúlyozza Lukács „a legtöbb reakció irányába vezet, a szélső irracionális támasztja alá egy áltudománnyá torzult önkényes filológiai torzkép segítségével... tevékeny része a mai reakció ideológiai felvonulásának... le kell, hogy vonjuk összes következményeit. Szilágyi 1999. 98. A harmadik ellenség, a később felelősséget érző Alexits György így emlékezett vissza: „... a többiek nem jelentettek problémát, a kezünkben voltak, de Kerényivel és Alföldivel nem bírtunk volna el. Nemzetközi tekintélyük folytán erőszakos elhallgattatásuk elképzelhetetlen volt, de ismerve munkásságukat és természetüket, felfértük: nem reménykedhetünk abban, hogy megnyerhetjük őket, sem abban, hogy elhallgatják kritikai megjegyzéseiket, ugyanakkor tudtuk, hogy senki nincs, akit a vitaképesség esélyével állíthatunk szembe velük.” Szilágyi 1998.

65 Szilágyi 1999, 96.

képviselésének s egyúttal az irodalmi kenyérkeresésnek a dupla parancsa szabta meg publikációimnak ugyan ezt a külső irányát.”⁶⁶

A fiatalabbak közül az egyetemi ranglétrán Baróti vitte a legtöbbre, 1955-1957 tavaszáig ő volt a rektor: október 24-én felkereste az 1950-óta félreállított Bálint Sándor professzort (1951-ben megvonták tőle a *venia legendi*⁶⁷). Közöttük lezajló beszélgetés során a folklorista ugyanazt a mágikus erejű kifejezést használta, mint egykori vetélytársa.⁶⁸ „Dezső, én amióta elküldtek semmit se változtam. Amit ígérhetők, egy progresszív humanizmus. Ha ez ölég, akkor mögyök” – „Elég Sándor! Gyere, várunk vissza!”⁶⁹ Bálint Sándor a forradalom alatt törött lábbal ágyban feküdt, Barótit le-tartóztatták és két év hat hónap börtönre ítélték. Ezután a budapesti Petőfi Irodalmi Múzeum alacsony beosztású munkatársa lett.

Vinkler pályája is megtört: 1947-ben felkérést kapott a Főiskola Rajz tanszékének a megszervezésére, amelynek 1948-tól vezetője volt. 1956 tavaszán összeállított oktatási programja, illetve művészetpolitikai nézetei miatt eljárást indítottak ellene, felmentették a tanszékvezetői tevékenység alól.⁷⁰

Az 1970-es évek egyetemi hallgatói még személyesen találkozhattak az akadémiai élet periferiájára szorított, de a fiatalok között rendkívül nagy tekintélynek örvendő Bálint Sándorral és Vinkler Lászlóval. A *horror sacri* atmoszférája lengte körül őket. Hatalmuk nem a különféle bizottsági ülések döntéseiben jutott kifejeződésre, igazi nagyságuk hosszú ideig fennálló alkotásaikban és megtörhetetlen, példaszerű erkölcsi tartásukban, humanizmusukban öltött testet.

Prof. dr. Pál József
egyetemi tanár
SZTE Olasz Tanszék

⁶⁶ Kerényi 1946.

⁶⁷ Péter 1997, 98.

⁶⁸ A csütörtöki találkozón és az említett Szondi-látogatás alkalmával közismert volt, hogy Kerényi érdeklődött Bálint Sándor felesége, Sára iránt. Péter 1997. 455.

⁶⁹ Csapody 2012, 136.

⁷⁰ Muladi 2001, 16-17.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Babits Mihály: *Az európai irodalom története*. Budapest, Nyugat, 1936.
- Baróti Dezső: *Sík Sándor*. Budapest, Akadémiai, 1988.
- Bihari József (szerk.): *Sík Sándor emlékezete*. Szentendre, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1989.
- Bircsák Anikó:
file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/Dokumentumok/Downloads/4950_Sors_Bircsak.pdf
- Csapody Miklós: *Bálint Sándor 1904-1980. Életrajz* (a szerző doktori disszertációja) Eger 2012.
http://disszertacio.uni-eszterhazy.hu/3/1/Csapody_Miklos_disszertacio.PDF
- Gáspárné Zauner Éva: Vinkler László önarcképei. In: *Móra Ferenc Múzeum évkönyve*. 1991/1992 1. sz. 313-330.
- Gesztelyi Tamás: Az antik vallás antropológiai értelmezése. In: *Klió: Történettudományi Szemléző folyóirat* 8:(3) pp. 5-7. (1999).
<http://www.c3.hu/~klio/klio993/KLIO9305.html>
- Horváth Gábor: Glattfelder Gyula csanádi püspök öröksége. In: *Deliberationes*. XI. évf.1 (2018) 27-78.
- Joó András: Remények illúziók, manőverek. In: *Rubicon* 28. évf. 5. sz. (2017. május), 55.
- Kerényi levele Alföldi Andrásnak. 1946.
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/levelek-kerenyi-karoly-archivumabol>
- Kerényi Károly és a humanizmus*. Zürich, Svájci Magyar Irodalom- és Könyvbarátok Köre, 1978.
- Kerényi Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918-1943*. Budapest, Magvető, 1984.
- Vajda Tamás: Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szeged, 2012. 80-100.
- Klebsberg Kuno: Munka, tudás és tőke. In: *Pesti Napló*, 1929. július 25.
- Lengyel András: *Szerb Antal magántanári habilitációja (1934–1937)* (Szeged Művelődéstörténetéből 5.) Szeged, 1988.
- Lugosi Döme: *A szegedi szabadtéri játékok története. 1931-1937*. „A színpad” kiadás, Budapest 1938. <http://mek.oszk.hu/15000/15091/15091.pdf>
- Máté Zsuzsanna: *Sík Sándor a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta*. Szeged, Lazi, 2005.
- Moss, Ralph W.: *Szent-Györgyi Albert*. Budapest, Typotex, 2012.
- Muladi Brigitta: *Vinkler László*. Szeged, Művészetért, Oktatásért Alapítvány, 2001. 11.
- Pál József: Az élet egységétől a tudatformák egyenrangúságáig. Szent-Györgyi aggodalmi háborús időkben. In: *Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége*. Szerk. Újszászi Ilona. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2014. 201-216.

- Pál József: Szent-Györgyi Albert verseiről. In: Újszászi Ilona (szerk.): *Szegedi Egyetemi Tudástár 1. Szent-Györgyi Albert szellemi öröksége*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged 2014. 233-242.
- Tusa, Vincenzo: *Mythos. Rivista di Storia delle Religioni*. N.=. 1995. 99.
- Péter László: *Mindörökké Szeged*. Budapest, Argumentum, 1997.
- Schütz Antal: Tömeg és elit. In: Budapest, Őrség, 1936.
- Sík Sándor: *Esztétika*. 2. kiadás. Szent István társulat, Budapest, 1946. (1942). https://www.unitas.hu/sites/default/files/sik_sandor_-_esztetika1.pdf.
- Szabó János (szerk.): *A százgyökerű szív. Levelek, naplók, visszaemlékezések Sík Sándor hagyatékából*. Budapest, Magvető, 1993.
- Szent-Györgyi Albert: *Válogatott tanulmányok*. Elődi Pál (szerk.), Béres Mária et alii (ford.). Budapest, Gondolat, 1983.
- Szent-Györgyi Albert: *Válogatott tanulmányok*. Elődi Pál (szerk.), Béres Mária et alii (ford.). Budapest, Gondolat, 1988.
- Szent-Györgyi Albert: A természettudományi oktatásról. In: *Phlogiston*, 1941.
- Szent-Györgyi Albert (szerk.): Az élet tudománya. In: *Új idők*, 1943.
- Szent-Györgyi Albert: A tudomány. In: *Irodalom és Tudomány*, 1945, 97-101.
- Szent-Györgyi Albert: Természettudományos világnézet, morál és humanizmus. In: *Irodalom-Tudomány* 6. szám (1946. augusztus) 97-102.
- Szent-Györgyi Albert: *A béke élet- és erkölcstana*. Rakonczai János (ford.), Szeged, Bába és Társai, 2001.
- Szilágyi János György: Egy halálhír. In: *Beszélő* 3. évf. 4. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/egy-halalhir>
- Szilágyi János György et alii: *Mitológia és humanitás. Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Budapest, Osiris, 1999.
- Vajda György Mihály: Zsidó írók a Monarchiában. In: *Egy irodalmi Közép-Európáért*. Budapest, Fekete Sas, 2000.
- Vajda Tamás: Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás: *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Szeged, 2012. 80-100.
- Vinkler László: Művészet és mitológia. Válaszok és vallomások. In: *Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1978-79/ 1 sz.* 393-410.
- Zombori István (szerk.): *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Budapest-Szeged, 1995.

FOERK ERNŐ MUNKÁSSÁGA ÉS A SZEGEDI DÓM STÍLUSÁNAK MŰVÉSZI ÉRTÉKELÉSE

Foerk Ernő (1868-1934) a szegedi dóm jelen építészeti arculatát megálmodó és megvalósító építész születésének 150. évfordulóján és az építető Glattfelder Gyula (1878-1943) püspök halálának 75. évfordulója alkalmából nagy örömmel köszöntöm Glattfelder püspök jelenlegi utódját, Kiss-Rigó László püspök urat és a konferencia szervezőit. Öröm, hogy elérkezettnek látták az időt, hogy a Szegedi dóm hosszú építéstörténetére méltóképpen, tudományos objektivitással emlékezzünk. Az újkori magyar művelődéstörténetünk kiemelkedő fejezete a szegedi dóm építése, amelyet az 1949-1989 közötti kommunista diktatúra nemcsak elhallgatott, de negatív jelenségnek is bélyegezett. Az utóbbi 31 év sem tekintette ezt a témát a jelentőségének megfelelően. Ezért kap fokozott jelentőséget e konferencia. A jelen és a jövő magyarságának öntudata számára nélkülözhetetlen a történelmünk e fejezetének igaz ismerete. A tervező jeles építészek és az építetők, mindenekelőtt a mai formát meghatározó Glattfelder Gyula püspök célkitűzése és az építkezést a kormány részéről támogató Klebelsberg Kuno kulturális miniszterrel való együttműködés példaértékű a jelen számára is.

A Dóm építéstörténete az 1879. évi Nagy Tiszai Árvíz után három évvel, 1882-ben kezdődött. Ekkorra az árvízkor romba dőlt város főbb vonásokban felépült, és Tisza Lajos Szeged város újjáépítésének teljhatalmú királyi biztosa, öt helyszínt javasolt az új Fogadalmi templom számára, melyek közül az akkori Szent Demeter plébániatemplom telke és környéke tűnt a legalkalmasabbnak. Több évtizednyi huzavona után végül csak 1903-ban írták ki a tervpályázatot. Ebben nem határozták meg sem a pontos helyszínt, sem pedig a templom stílusát. Csupán azt, hogy csak magyar alapanyag használható a kivitelezéskor, kivéve, ha Magyarországon nem található anyagról van szó. A pályázat határideje 1904. április 1. volt. A beérkezett hét pályaművet 12 tagú bizottság értékelt. A hét tervet hat építész készítette. Ezeket a Magyar Építőművészet folyóirat 1906-ban közölte. Az első díjat nem osztották ki, mivel még csak a tervezett költségek fele, 800.000 korona gyűlt össze. 1907-ben azonban kiadták a rendeletet a Szent Demeter templom lebontására.¹

1909-ben Dr. Lázár György polgármester személyesen kereste meg **Schulek Frigyes** (1841-1919), a kor ünnepezt építészét, – a Millenniumát ünneplő hazánk fővárosának mindmáig emblematikus épületeinek, a Halászbástya, a János-hegyi Erzsébet-kilátó tervezőjét és a budavári Nagyboldogasszony templom 1872-96 közötti műemléki

¹ Bálint 1959, 2003.

helyreállítóját, a Műegyetem tanárát, – és a pályázatoktól függetlenül, felkérte az idős, 68 éves mestert a szegedi Fogadalmi templom tervezésére. Schulek Frigyes 1911 februárjában nyújtotta be a tervét, amely a századforduló országos jelentőségű alkotásainak a szellemében, historizáló stílusában készült (1. kép). A kivitelezést azonban, idős kora miatt, 1912-ben már nem vállalta. Schulek megbízását örömmel fogadta Szeged lakossága is, mivel 1884 óta már állt a városban a Schulek Frigyes tervezte református templom.

1911-ben új püspök érkezett a Csanádi egyházmegye élére *Dr. Glattfelder Gyula* a pesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 33 éves fiatal professzora személyében. 1878-ban Pesten született, és a Millennium évében, 1896-ban szentelték pappá. Indulását meghatározta a Magyar Királyság, a Kárpát-medence egészét átható gazdasági, társadalmi s kulturális fellendülés. A kor szellemi-lelki megújulásának vezér egyénisége a Rómában tanult és XIII. Leo pápa *Rerum Novarum* körlevelének a szellemét hazahozó Prohászka Ottokár volt. Glattfelder Gyula hitoktatóként kezdi papi életét, megtapasztalja az ifjúság és a hazai társadalom szellemi-lelki sivárságát, és 1900-ban, 22 évesen, hihetetlen energiával megalapítja a pesti Szent Imre kollégiumot, és annak első igazgatója lesz. Kiváló munkatársak, mindenekelőtt Kanter Károly (1853–1920) Pest-Belvárosi plébános, aki kiérdemelte a „Budapest apostola” elnevezést, és Tiefentháler József (1884 - 1951), az Üllői úti Örökimádás templom lelkésze segítették. Glattfelder Gyula, a Millennium-kori magyar egyetemi ifjúság nagy nevelője, szellemi vezéréként érkezett 1911-ben a Csanádi egyházmegye székhelyére, Temesvárra, és kezdte meg nagy lendülettel a hatalmas egyházmegye megújítását. Jelmondata: *Igazságot szeretettel* (Justum Amore). Kiváló szervező-tehetségével egyházmegyei papnevelő intézetet létesített Temesváron, amelyre nagy szükség volt, hiszen 250 plébánia és 1050 filia tartozott a püspökséghez. A szeminárium épületének tervezésére a Temesvárott született *Foerk Ernő* (1868-1934) kapta a megbízást. Ez a monumentális épület el is készült három év alatt (2. kép). Az ünnepélyes átadás 1914-ben volt. Díszítményei, a magyar szecessziós építészet igazi gyöngyszemei voltak. Körösfői-Kriesch Aladár és Nagy Sándor tervezte a freskókat és az üvegablakokat. A kivitelező Róth Miksa volt, a világhírű magyar üvegművész. Ezek nagy része az 1945 utáni kommunista egyház-ellenesség áldozta lett. Művészi igényességükre ma a kápolna és a díszterem üvegablakjai közül az a nyolc figurális üvegfestmény utal, amelyeket a rejtekhelyükön, a püspöki székesegyház karzatán 1995-ben megtaláltak. Az épület ma funkcionálisan átalakítva a Temesvári Orvosi Egyetem kollégiumaként szolgál.

Az új püspök Szegeden is támogatta a Fogadalmi templom mielőbbi felépítését. A szegedi fogadalmi templom kivitelezését – Schulek terve alapján – 1913-ban a temesvári *Foerk Ernő* (1868-1934) Ferenc József rend lovagkeresztjével kitüntetett építész, a Műegyetemen Steindl Imre tanár asszisztense, az Országház belsőépítészének irányítója nyerte el, azzal az engedménnyel, hogy módosíthat Schulek tervein. *Foerk Ernő a tornyok magasságát megemelte – 76 m-ről 93 m-re, amely végül 81 méter magas lett! – és több helyen a felhasznált alapanyagot kőről téglára cserélte ki.* (3. kép). A téгла piros

színe és meleg fénye a magyarországi historizmus építészetében igen korán, már az 1860-as években megjelenik a Karlsruheban tanult Prokopp János (1825-94), az Óbudai Hajógyár építésének munkásságában Budán, Orsován és Esztergomban,² majd a század végén válik elterjedtté a pesti klinikák építésével.

Foerk Ernő 1913-ban már neves építész, akit a Magyar Királyság egész területén ismertek. Az ő terve alapján épült fel Zágrábban a Postapalota, Zomborban a Katolikus Legényegylet, s díjat nyert a pozsonyi Postapalota, a Budapesti Gellért-fürdő és a Szent Imre Kollégium pályázatán. Nemzetközi pályázatokon is sikerrel vett részt, amint ezt a szófiai Igazságügyi palota és a bécsi Hadügyminisztérium számára készített díjazott pályamunkái igazolják.³

Foerk Ernő számára nagy megtiszteltetést jelentett 1913-ban a szegedi Fogadalmi templom számára kapott megbízás, de szakmai szempontból – a temesvári szeminárium épülete és számos újabb munkái után, – nagy megkööttséget jelentett a schuleki tervhez való kényszerű ragaszkodás. Ez az, ami miatt az építészettörténetünk nem fordít különösebb figyelmet a szegedi fogadalmi templomra. Foerk Ernő, aki már 1899-ben, amikor a Budapest-Lipótvárosi zsinagógához kiírt pályázat győztese lett (4. kép), bebizonyította, hogy már a temesvári szeminárium előtt is túllépett a historizmus stílusán, s a szecesszió jeles építészévé vált. Ez a terve, sajnos nem valósult meg, de jól jelzi, hogy nem Schulek Frigyes-tanítvány, hanem az új építész-generáció tagja. Erről tanúskodnak az 1900. és 1901. évi Kossuth Mauzóleum tervei (BTM Kiscelli Múzeum), továbbá az 1902. évi pozsonyi Postapalota terve és az 1903. évi breznóbányai evangélikus templom és számos további díjnyertes tervei, amelyek a magyar szecesszió jeles alkotásai voltak már a szegedi Fogadalmi templom 1903. évi pályázata előtt.

Foerk Ernő két pályaművet is készített 1903-ban a szegedi Fogadalmi templom pályázata számára. Az egyik, amelyet jó barátjával, a Pecz Samu irodájából induló Sándy Gyula kiváló építésszel együtt „*Szebb lesz*” jeligével készített a harmadik helyezést kapott (5-5a-5b-5c. képek). Ez két főhomlokzati tornyos, neogótikus templom-terv volt, szecessziós díszítésekkel. A főhomlokzat Foerk terve szerint hangsúlyosabbá vált, nagy rózsablak került a főbejárat fölé, és kisebb hangsúlyt kapott a kupola. A másik pályaművet is Sándy Gyulával közösen készítették ugyancsak neogótikus stílusban, de egyetlen homlokzati főtornyossal. Ezt a tervet „*Dicsértessék*” jeligére adták be (6. kép). Sándy Gyula is részt vett Steindl Imre Országházának munkálataiban Foerk Ernővel együtt, és 1922-37 között a Műegyetem Építészeti karán a II. Épület-szerkeztan Tanszék professzora volt.

1914-ben a világháború kitörése villámcsapásként hatott az egész Magyar Királyságra, sőt egész Európára. A négy éven át folyt vérontás minden területen megbénította az életet. S ezt követte az 1919-es Tanácsköztársaság gyilkos kommunista

2 Prokopp 1994.

3 Hadik – Pusztai 1984.

diktatúrája. S mindezt betetőzte a kiszenvedett ország feldarabolása a nagyhatalmak önkénye szerint Párizsban, a Trianon Palotában aláírt békediktátummal 1920. június 4-én. A csanádi egyházmegye nagy része Romániához került. 1923-ban a püspököt kiutasította a román kormány az országból. Glattfelder Gyula Szegedre költözött. Itt ekkor már évtizedek óta, az 1879 évi nagy tiszai árvíz óta folyt a gyűjtés a Fogadalmi templomra, és a vita a monumentálisnak kívánt templom helyéről. 1907-ben elrendelték a Szent Demeter templom lebontását, hogy helyet adjon a Fogadalmi templomnak. S bár 1913-ban elnyerte Foerk Ernő a Fogadalmi templom építését, a munka a világháború kitörése miatt az elindulás pillanatában meg is bénult. S a háborút követő kaotikus évek, a Tanácsköztársaság és Trianon után csak az 1920-as években ocsúdunk fel, és mutattuk meg, hogy „él nemzet a Hazán!” S ebben a Csonka – haza példás vezetői az érdem, mindenekelőtt Klebelsberg Kuno kultuszminister és Glattfelder Gyula csanádi püspök példás együttműködésének, együtt gondolkodásának köszönhető a Szegedi Dóm és a Dóm-tér monumentális együttesnek felépítése.

A székhelyéről, Temesvárról kiutasított Glattfelder püspök 1923-ban azonnal felismerte apostoli küldetését. Szent Gellért példájából – akinek a szobra ott magasodott 1902-től a főváros felett – erőt merítve, megfogalmazta a csanádi egyházmegye új, szegedi székhelyének szerepét a kétharmad részét elvesztett ország újjáteremtésében. Az építendő Fogadalmi templomot püspöki székesegyházzá kívánta alakítani, amely a mellette felépítendő püspöki palotával együtt az ország szellemi-lelki központjává válhat. S amint a Magyar Királyság 1000 évvel korábbi megalapításánál Szent István legfőbb segítője Gellért püspök volt, úgy lett Glattfelder Gyula püspök is a Trianoni békediktátumot követő magyar kormány, mindenekelőtt Klebelsberg Kuno kultuszminister (1922-1931) jobb keze. Klebelsberg Kuno nagyműveltségű jogász volt, aki az egyetem elvégzése után politikusi pályára lépett. 1914-től Tisza István kormányában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium és 1916-tól már a Miniszterelnökség politikai államtitkára volt. 1916-tól országgyűlési képviselő. 1926-tól 1932-ig Szeged választó kerületének képviselője. A miniszter és képviselő valamint a püspök szoros együttműködése tette Szegedet várossá, egyetemi várossá, a Csonka-ország Trianon utáni újjászületésének központjává.

Magyarország Trianon utáni feltámadásának szíve a Szegedi Dóm lett, a csanádi püspök új székhelyének új székesegyháza. Az építkezés tehát csak ekkor, 1923-tól indult el. A megbízott építész Foerk Ernő volt, ez egyértelmű volt az új püspök számára, hiszen Foerk Ernő a kor jeles építéssze volt, és nem melleleg temesvári születésű, aki arra hivatott 1923-ban, hogy Temesvár elűzött püspöke számára Szegeden építse fel a Szent Gellért örökségéhez méltó székesegyházat. Foerk Ernő átértette, hogy az ország szeme most rajta van. Tudta, hogy a magyar feltámadás templomát kell megépítenie, és ebben lelkesítették a megrendelői, a Püspök és a Kultuszminister. Ennek a szellemi légkörnek megrendítő dokumentációja a hármuk fennmaradt levelezése, amelyet dr.

Horváth Gábor, a Gál Ferenc főiskola tanszékvezető tanára, a Dóm és a Dóm-tér épületeinek ikonográfiai programjának rekonstrukciójánál kitűnően felhasznált.⁴

Foerk a középkori európai építészet, és benne az Árpád-kori magyar építészet beható ismerője volt, akinek tollából jelent meg *Az Árpád-kori templomaink típusai* című jeles kötet. További építészet-elméleti munkáiból fontos megemlítenünk *A magyar építőművészet rövid története a magyar műemlékek nyomán* (1929) és *Az építészeti stílusok fejlődése* (1932) című köteteit.

Amint említettük, Foerk már 20 évvel korábban, 1903-ban is részt vett a Fogadalmi templom pályázatán két jelíges pályaművel. S 1903 és 1923 közötti építészeti alkotásai jól bizonyítják, hogy 1923-ban már az 1903. évi tervein is túllépett. Megjelent egy új fiatal magyar építész generáció Árkai Aladár vezetésével, és egyre többen figyeltek fel a Párizsban 1919-ben feltűnt fiatal Corbusier-re. Foerk Ernőnek pedig alapvetően ragaszkodnia kellett 1923-ban is Schulek Frigyes 1912 évi historizáló tervéhez. Nem kis szakmai problémát jelentett ez számára, de erőt kapott a püspök magával ragadó hazafias programjától, amely szerint Szent István és Szent Gellért szellemében kell újra alapítanunk Hazánkat, s 1930-ra felépült a mai Dóm a velencei-lombard középkori építészet elemeiből alkotott remekművű épület (7. kép).

Glattfelder püspök, aki 1923-ban hihetetlen energiával, nagy hittel és reménnyel érkezett Szegedre, nyomban megbízta Foerk Ernőt a közel 50 éve vajúdó Fogadalmi templom építésével, amelyet most már püspöki székesegyházzá kívánt emelni. Foerk Ernő iránt nagy bizalommal volt, hiszen remekművet alkotott rövid három év alatt, 1911-1914 között Temesvárott a hatalmas szeminárium építésével. Foerk azonban már nem a Fogadalmi templom pályázatára 1903-ban tervek készítő építész volt, hanem az új építőművészeti törekvéseket alkotó módon magáévá tevő mester. Az 55 éves, élete delelőjén álló férfi azonban, aki átélte a világháború, a Kommün és a Trianon borzalmait, az most, e megbízatással együtt, fenntartás nélkül, teljesen azonosult a Püspök és a Kultuszminiszter célkitűzésével: Szeged új Fogadalmi temploma, a csanádi egyházmegye új székesegyháza legyen a Magyar Haza feltámadásának szentélye! Foerk, aki a középkori építészet beható ismerője volt, több hazai középkori templom műemléki helyreállítását tervezte, ő most a Velencéből, a Szent György kolostorból, a Szent Márk székesegyház közeléből érkezett Gellért püspök alakját a romanika és Bizánc fenséges szellemiségét sugárzó épületben jelenítette meg. Ezért az új terven, és a megvalósult dóm épületén (8. kép) Foerk nem az 1903. évi díjnyertes gótikus tervnek hatalmas ablakkal megvilágított, napfénytől áthatott jellegét valósította meg, hanem a Szent Márk székesegyház arany mozaikok *misztikus* fényétől ragyogó és kis román stílusú ablakok által bevilágított XI. századi magyar kereszténység komoly ünnepélyességét idézte fel, amelyet ma leginkább a pécsi és a veszprémi székesegyházaink sugároznak. A főhomlokzat rózsablaka is kisebb, kevésbé hangsúlyos, mint Foerk 1903. évi gótikus tervén. A dóm belső és külső mozaik- és szobrászati díszítése,

⁴ Horváth 2011, 100-140.

Marton Ferenc és Zsellér Imre mozaikjai, Róth Miksa üvegablakai és Ohmann Béla szobrai és épületplasztikája a kortárs, az 1920-as évek Római iskolájának szellemiségét árasztva hirdeti a korai középkor, az államalapításunk mélyen elkötelezett kereszténységének szellemiségét (9. kép). A későbbi, a Mátyás király korában virágzott gótikus művészet diadalmas örökségét, – amelynek egyik kiemelkedő emléke éppen Szegeden maradt fenn az Alsó-városi Ferences templom épületében, – leginkább a dóm 81, m magas, karcsú homlokzati tornyai hirdetik, amelyek messze a város fölé emelkednek. A mai ember figyelmét is az Ég felé, Isten felé fordítják, hogy a boldogságot a „*Felül valókban*” keressék.

Foerk Ernő a Szegedi dómot mindenesetre főművének tekintette, és igen bántotta, hogy a Dóm-tér kialakítására nem ő kapott megbízást, hanem a fiatal Rerrich Béla (1881-1932). 1929-32 években megépültek a Dóm-téren az új egyetemi épületek a Kolozsvárról elűzött Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem számára, továbbá a püspöki palota, a Szent Imre-kollégium és a Papnevelde, valamennyi Rerrich Béla terve szerint (10. kép). Ez utóbbi irányítását a püspök a jezsuitákra bízta. Glattfelder Gyula mind a püspöki karban, mind az országos közéletben nagy tekintélynek örvendett. Tehetségét, szervezőkészségét nagyra értékelték, 1932-ben az *Actio Catholica* ügyvezető elnöke lett. 1943-ban kalocsai érsekké nevezték ki, de azt a betegsége miatt már nem tudta betölteni. Pár hónap múlva, Budapesten meghalt. Sírja a szegedi dóm altemplomában van, Klebelsberg Kuno miniszter síremlékével és Foerk Ernő építész sírjával együtt.

Foerk Ernő további, munkásságából az Újpesti Fa- és Fémipari Szakiskola, ma két tannyelvű iskola 1926-ban elkészült épületét kell megemlítenünk (11. kép), amely Foerk *téglaépítészetének további remekműve*.

Foerk Ernő személyiségéről, szellemiségéről és munkásságáról, az épületeken, terveken és a levelein kívül a legfőbb forrásunk a fennmaradt Naplója, amelynek közzététele és elemzése még a jövő feladata. Az elmúlt 70 év építészettörténeti irodalma nem fordított behatóbb figyelmet a szegedi dóm méltatására. De a mai nap, 2018 novemberében arról szól, hogy a 30 éve bekövetkezett rendszerváltás elért e tabu feloldásához, és megkezdődhet a jelenünk számára oly nagy jelentőségű építészeti példa, a szegedi dóm építéstörténetét irányító szellemi-lelki üzenet feltárása, megismerése. A művészettörténet fontos feladata a dóm épületét formáló és abból ma is sugárzó üzenetnek a tolmácsolása. A művészetek minden ágában érvényesek Petőfi Sándor szavai a művészet rendeltetéséről, „*vezetni a népet a Kánaán felé!*” Dr. Horváth Gábor történész évek óta rendületlenül tárja fel a dóm művészetében megnyilvánuló, azt irányító programot, amelyet a megrendelő Glattfelder Gyula püspök írásban is megfogalmazott az építész felé. S az építész Foerk Ernő azonnal válaszolt a püspök leveleire, közösen beszéltek meg a végleges kialakítást, a gondolat minél magasabban szárnyaló és mindenki számára érthető megjelenítés érdekében. Vagyis a Dóm építészeti és művészeti megvalósítása a megrendelő és a művész kivételesen jó együtt gondolkodásának

az eredménye volt. Minderről Horváth Gábor a Gál Ferenc Főiskola tanszékvezető tanár úr tanulmányai és a jelen konferencián tartott előadása szól bővebben.

A művészettörténész feladata továbbá, hogy rámutasson a műalkotás, jelen esetben a szegedi dóm művészi értékeire. S ezt nem korlátozhatja a műalkotás formáinak időbelisége, vagyis, hogy forradalmian új formák alakították-e a művet, vagy már évek, évtizedek óta ismert megoldások. A műalkotás értékét – a XXI. században is, – alapvetően, Aquinói Szent Tamás által meghatározott követelmények adják: *claritas*, *consonantia*, *integritas*. Ebben nincs benne az „újszerűség”. Ez tehát nem értékmérő! S a Szegedi Dóm Foerk Ernő által megvalósított épülete nemcsak e három követelménynek felel meg, hanem rajtuk keresztül megjeleníti a magyar kereszténység Szent István király által kijelölt alapjait, és az arra épített 1000 éves történetének főbb korszakait a XX. századdal bezáróan.

Legyünk büszkék erre az Isten Házára, és óvjuk, őrizzük, gazdagítsuk általa a XXI. századi kereszténységünket, kultúránkat.

Prof. dr. Prokopp Mária

professor emerita

ELTE Művészettörténeti tanszék

Gál Ferenc Főiskola Keresztény Művelődéstörténeti Intézet

KÉPMELLÉKLET

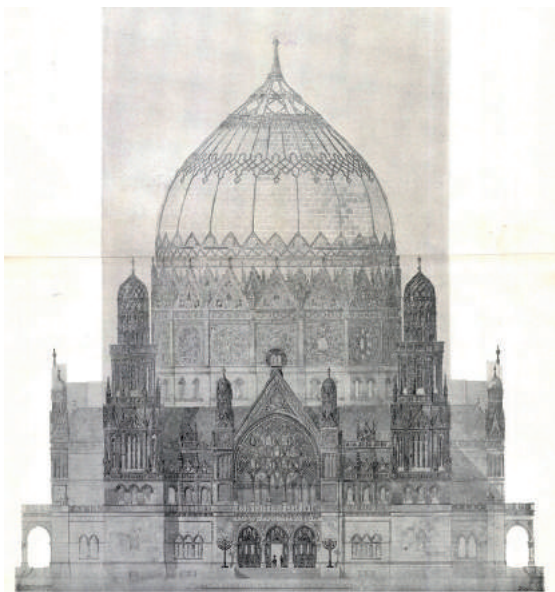
1. Schulek Frigyes terve a Szegedi Fogadalmi templomhoz, 1911.

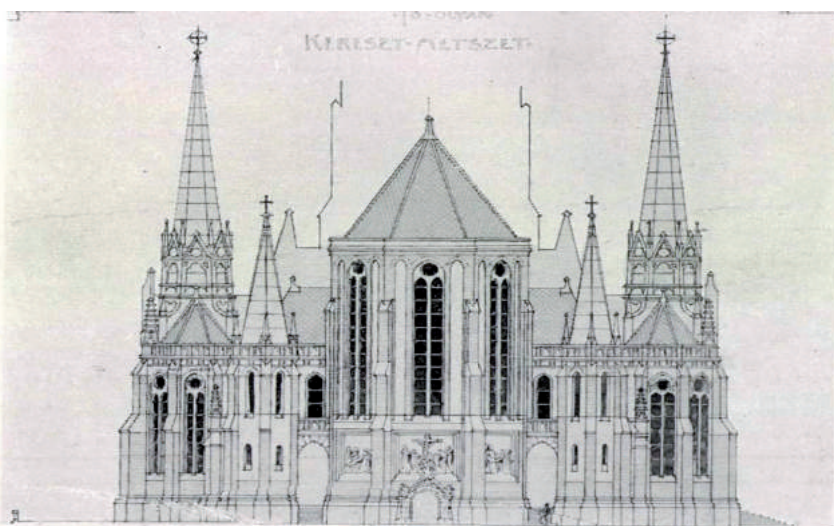
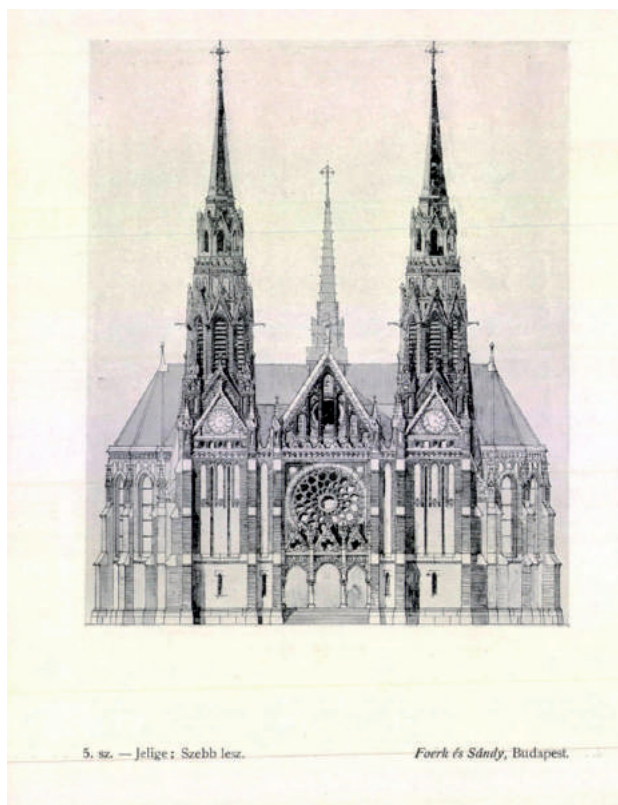
2. Foerk Ernő: Temesvár, új szeminárium, 1911-1914.

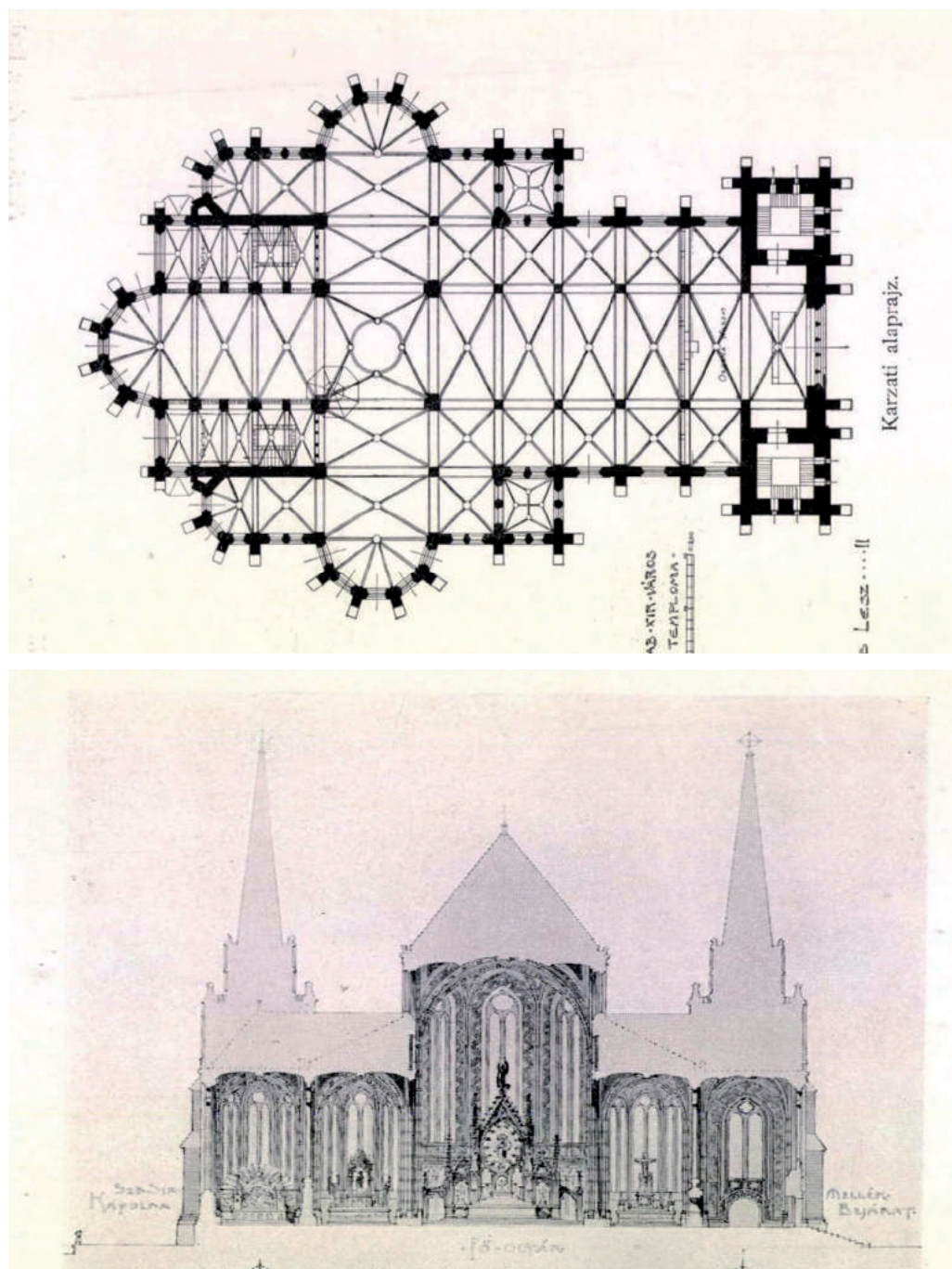

3. Foerk Ernő: a Szegei Dóm homlokzata, 1930.

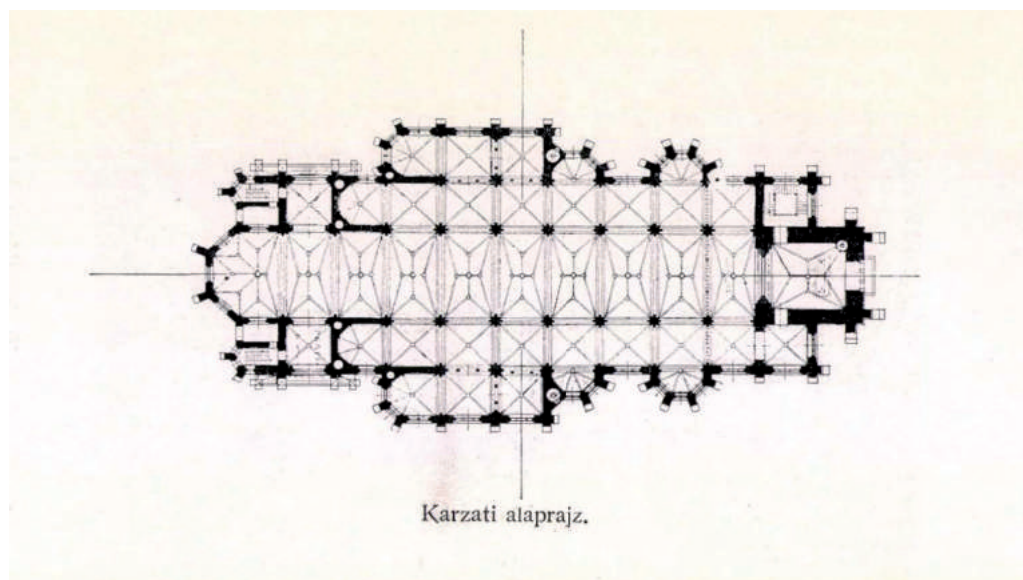
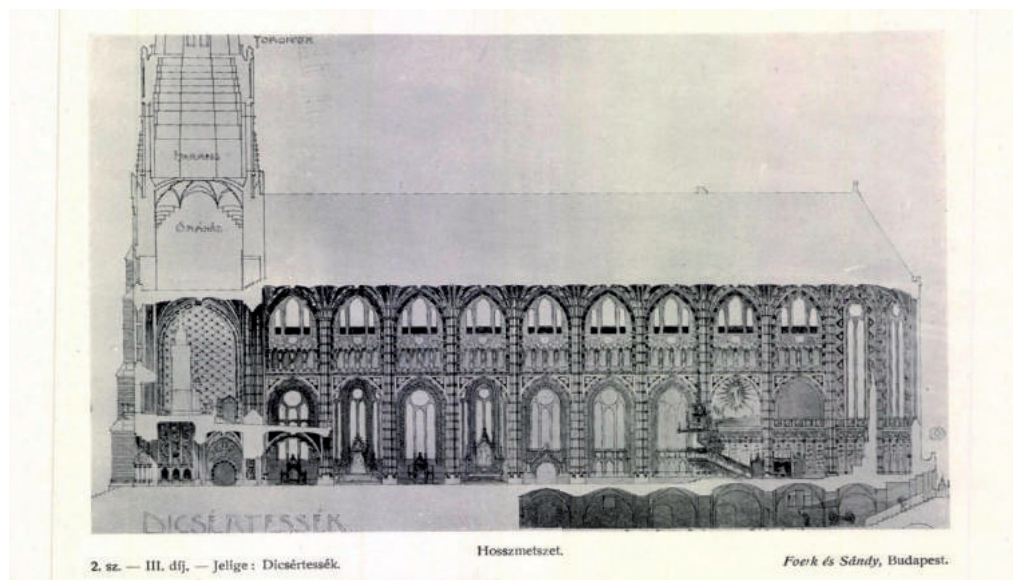

4. Foerk Ernő: a Budapest-Lipótvárosi Zsinagóga győztes terve, 1899.

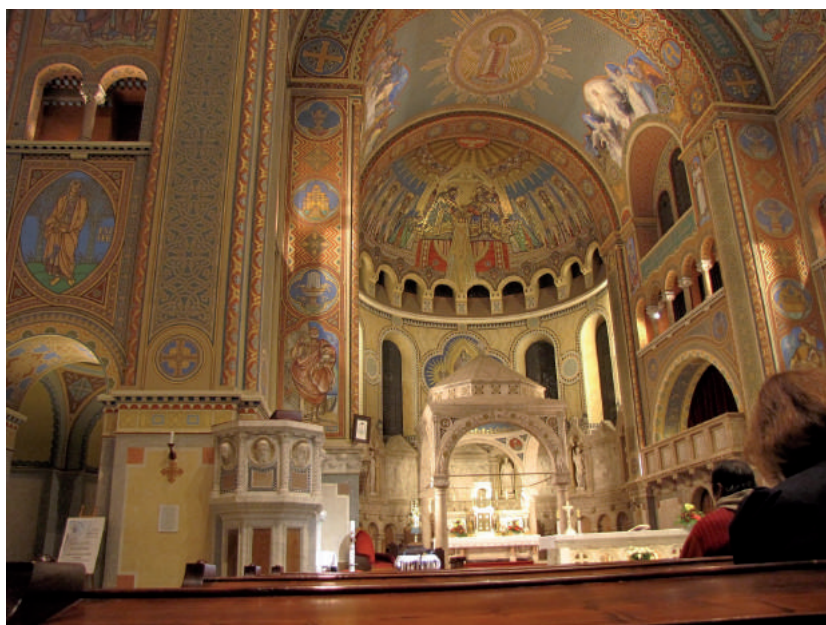
5. Foerk Ernő – Sándy Gyula: „Szebb lesz” jeligés terve a szegedi Fogadalmi templomhoz, 1903.

6. Foerk – Sándy „Dicsértessék” jeligés terve a Szegedi Fogadalmi templomhoz, 1903.

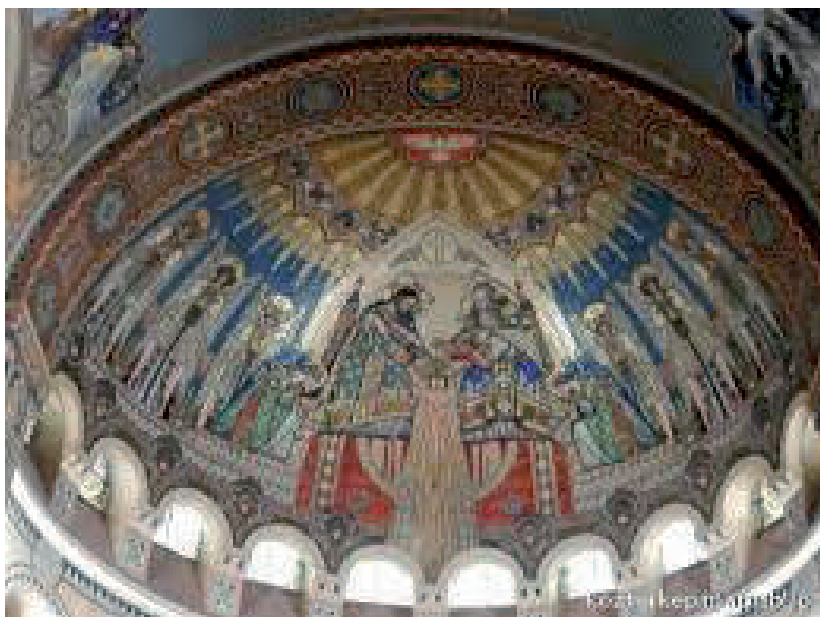
7. Foerk Ernő: a megvalósult Szegedi Dóm, 1930, oldalnézet.

8. Foerk Ernő: a Szegedi Dóm belső képe.

9. Szeged, Dóm, apostolok a homlokzaton. Zsoldos Imre.jpg

10. A Szegedi Dóm szentélyboltozati mozaikja: Szentháromság, Márton Ferenc.

11. Rerrich Béla: Szeged, Dóm tér, 1929-32.

12. Foerk Ernő: Újpesti Iskola, 1926.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bálint Sándor: *Szeged városa*. Szeged, 1959, 2003.

Prokopp Mária: *Prokopp János (1825-1894), Esztergom megye és város első mérnöke*. Budapest, 1994.

Hadik András – Pusztai László: Az OMF Magyar Építészeti Múzeumának kiállítása Foerk Ernő építész műveiből. Budapest, 1984.

Horváth Gábor: „de minden év egyik napján mindég zárva lesz” Megjegyzések a szegedi trianoni kapu szimbolikájához. In: *Deliberationes*, IV/2 2011, 100-140.

KATOLIKUS IFJÚSÁGI MOZGALMAK SZEGEDEN (1923–1943) – GLATTFELDER GYULA SZEREPE A SZEGEDI EGYETEMISTÁK HUMANIZMUSÁBAN¹

„Hogy bizalommal tudjak a jövőbe tekinteni, ebben Szeged városának figyelme igen jelentős tényező. Nekem egy büszke, nagy és magyar egyházmegyét kellett elhagynom, ahol hit, tűz és régi tradíciók élnek a lelkekben. Igaz, fájdalommal telve a szívem, de az önök szeretete nagy örömet és vigaszt jelent számomra.”²

(Részlet Glattfelder Gyula köszöntőjéből Szegedre érkezésekor)

Glattfelder Gyulát teológiai tanulmányait követően, 1896-ban szentelték pappá. A következő évben teológiai doktori diplomát szerzett, majd 1899-től a Központi Pappnevelő Intézet tanulmányi felügyelője lett,³ 1909–1911 között pedig a Hittudományi Kar hitszónoklati tanszékének vezetője volt.⁴ Már prefektus korában alkalma volt közelebről érintkezni az egyetemi ifjúsággal.⁵ Glattfelder Gyula 1897–1911 között a kultúrharc, a katolikus egyetem alapításáért folytatott küzdelmek és az egyetemi keresztmozgalom nagyon kiélezett, átpolitizált időszakában⁶ fejtett ki páratlanul gazdag, előremutató alkotó munkásságot.⁷

GLATTFELDER GYULA SZEGEDRE KÖLTÖZÉSE

A román megszállás és a trianoni békediktátum folytán a csanádi egyházmegye területének 61%-a (24963 km²) került Romániához 154 plébániával és fél milliónál is

1 A dolgozat anyaggyűjtésének alapját a dr. Gausz Ildikó PhD, az SZTE Klebelsberg Kuno Könyvtár főkönyvtárosával és Szaplonczay Miklósnéval, a Szeged – Csanádi Egyházmegyei Levéltár levéltárosával közösen összeállított 2014. május 13-i kiállításunk munkálatai képezték. Segítségükért ezúton is köszönettel tartozom.

2 Szegedi Híradó LXVI. (1923) március 29. 2.

3 Alkotmány IV. (1899) január 21. 7.; Budapesti Napló IV. (1899) január 21. 6.; Budapesti Hírlap XIX. (1899) január 21. 7.; Pesti Napló L. (1899) január 21. 8.

4 Budapesti Közlöny XLIII. (1909) február 23. 1.; Budapesti Hírlap XLIII. (1909) február 24. 10.; Hermann – Artner 1938, 481.; Török 1993, 35.

5 Délmagyarország VII. (1931) április 12. 2.

6 Szögi 1991, 19–27.; Csibi 2015, 44–75.; Gianone – Klestenitz 2017, 179–183.; Szögi, in: <http://egyetemtortenet.elte.hu/erdekesssegek/szogi-budapest>; Ligeti 2018, 29.

7 Vajda 2019, 260.

több hívóval. Az újonnan létrejött délszláv államhoz a püspökség 26%-a (9387 km²) került 62 plébániával és több mint kétszázezer hívóval. Magyarországhoz a továbbiakban az egyházmegye mindössze 13%-a (4562 km²) tartozhatott 33 plébániával és 190 ezer hívóval.⁸ Glattfelder Gyula 1922 októberében kiadott pásztorlevelében az iskolák és a földbirtokreform kérdésében védelmébe vette a katolikus egyház és a kisebbségek jogait. 1922 decemberében a bukaresti nuncius arról értesítette a csanádi püspököt, hogy a román kormány panaszt tett ellene, mert pásztorlevele szerint a kisajátított földek román kézbe adásával ellehetetlenítik a kisebbségi egyházakat és iskolákat.⁹ Ezért a román hatóságok folyamatos zaklatása indítottak meg ellene,¹⁰ pásztorlevelei bemutatását követelték tőle,¹¹ a búcsúzó pásztorlevelét leközlő négy temesvári újság számát pedig elkobozták.¹² Ebben a pásztorlevelében szívbemarkolóan köszönt el papjaitól és híveitől: „Az Apostoli Szentszék rendelkezése értelmében eltávozom püspöki székhelyemről egyházmegyénk magyarországi kis szegletébe. Kötelességem leszögezni, hogy a köztünk fennállott jogi kapcsolat nem az anyaszentegyház óhajára, hanem időben lett világi erőtenyezők kényszerítésére szakadt meg. A jövő erőszak megelőzésére óvásul ünnepélyesen ki kell hirdetnem, hogy azok a vádak, melyeket az érzelmek mélységeibe lebocsátkozni és a nagy távlatokat megnyitó történelmi magaslatokra felemelkedni nem tudó emberi rövidlátás emelt akár ellenem, akár zaklatott papságom ellen, valótlanok és igazságtalanok. A katolikus papság a viszonyok minden változása ellenére kétségtelenül önzetlen hűséggel ragaszkodik nemzeti sajátosságaihoz és eszményeihez. A népet, amelyből származik, megtagadni, a bölcsődalt, amely gyermekálomba ringatta, elfelejteni nem fogja. Aki ezt megérteni nem elég emelkedett gondolkodású, lehet hatalmi tényező, de a civilizáció és a szabadság ellensége, s ezért hatalma sem visszfénye az örökkévalóságnak, hanem hordozója az enyészetnek. Akik azt kívánják az elnyomottaktól, hogy bilincseiket örömdal közt rázzák, és kizsákmányolóik nagylelkűségét magasztalják, azoknak az ókori kelet strapái és szolganépei közt kell a lelkek békéjét keresni – bár ott is zavarni fogja őket a Babilon vizei mellett merengő zsoldárok néma éneke –,¹³ de ne csodálják, ha szabad és civilizált népek eszményeinek önérzetes hordozói félreállnak, s átengedik a történelem formálását olyanoknak, kik nem lélekkel, hanem pöröllyel és dinamittal dolgoznak. De nyilvánvaló lesz, hogy Krisztus anyaszentegyházán nemcsak földi hatalmasak, nemcsak történelmi alakulatok, de a pokol kapui sem vehetnek erőt!”¹⁴

8 Miklós 2018, 216.

9 Rónay 2012, 80.

10 Az Újság XXI. (1923) március 22. 3.

11 Uj Nemzedék V. (1923) március 27. 3.

12 Ellenzék XLIV. (1923) március 14. 3.; Szegedi Híradó LXVI. (1923) március 17. 1.; Uj Nemzedék V. (1923) 17. 1.

13 Kecskeméti Közlöny V. (1923) március 28. 3.

14 Nemzeti Újság V. (1923) március 14. 2.

A megrendítő erővel írott pásztorlevél messze az egyházmegye határán túl is mélyes hatást keltett emelkedettségével és tragikus fenségével,¹⁵ a román hatóságokat azonban még dühödtebb hajszára indította, ezért Glattfelder Gyulát főpapi munkájának elvégzésében naponta akadályozták. Temesvári püspöki palotájában rendszeresen házkutatást tartottak,¹⁶ ügyési eljárást indítottak ellene,¹⁷ hivatalos személyi iratait elvették, egyházmegyéje magyar fennhatóságú területeire szóló kiutazási engedélye kiállítását megtagadták. Végül 1923-ban kiutasították Romániából.¹⁸ A határozat ellen fellebbezett,¹⁹ Románia azonban ultimátumot adott a Szentszékeknek, amennyiben Glattfelder nem hagyja el az országot, a román állam minden kapcsolatot megszakít a Temesvári Püspökséggel és intézményeivel. A kapcsolatok megszakítása azzal a következménnyel járt volna, hogy az egyházmegye papjai nem kapnak fizetést, valamint hadmentességet, a tanítók pedig fizetést. Mielőtt Róma dönthetett volna a kérdésben, a román kormány kilátásba helyezett fenyegetéseit már be is váltotta.²⁰ Így kénytelen volt elhagyni az országot. A siguranca vezetője és detektívjei²¹ egészen a magyar–román határig kísérték.²² Glattfelder Gyula a továbbiakban – a római Szentszékekkel egyeztetett megállapodás értelmében²³ – egyházmegyéjének csak a trianoni békediktátum által Magyarországon hagyott töredékén folytathatta tevékenységét, az új püspöki központot pedig az egyházmegye magyar fennhatóság alatt álló legnagyobb településén, azaz Szegeden jelölte ki.²⁴ A román fennhatóság alá került Csanád megyei egyházi birtokok élére Pacha Ágoston személyében adminisztrátort nevezett ki.²⁵ A magyar püspökkari értekezlet 1923. május 16-i ülésén megbotráncokozással vette tudomásul a román kormány erőszakos cselekedetét, a csanádi püspököt pedig örömmel üdvözölte a maga körében.²⁶

Glattfelder Gyula egy rövid budapesti kitérő²⁷ után több fővárosi egyházi tisztségviselővel együtt²⁸ 1923. március 28-án délután érkezett meg Szegedre. Ebből az alkalomból a Szegedi Új Nemzedék vezércikkében Muntyán István köszöntötte a fő-

15 Új Nemzedék V. (1923) március 15. 4.

16 Új Nemzedék V. (1923) március 22. 7.

17 Új Barázda V. (1923) március 21. 3.

18 Bélteky 1996, 137–153.

19 Budapesti Hírlap XLIII. (1923) március 27. 2.

20 Új Nemzedék V. (1923) március 27. 3.

21 Pesti Hírlap XLV. (1923) március 27. 4.

22 8 Órai Ujság IX. (1923) március 27. 5.

23 Nemzeti Ujság V. (1923) március 3. 4.

24 Ellenzék XLIV. (1923) március 10. 1.

25 Pesti Hírlap XLV. (1923) március 22. 5.

26 Beke 1992, I. 110.

27 Glattfelder Gyulát Budapesten a Keleti pályaudvaron a Szent Imre Kollégium ifjúsága mint a kollégium megalapítóját és igazgatóját fogadta. Ellenzék XLIV. (1923) március 27. 4.; Magyarság IV. (1923) március 27. 3.

28 Az Ujság XXI. (1923) március 29. 3.

papot,²⁹ akinek fogadására a pályaudvaron megjelent Aigner Károly főispán, Somo-
gyi Szilveszter polgármester, Szalay József kerületi rendőrfőkapitány, Kovács Károly
ezredes, dr. Bottka Sándor rendőrfőkapitány, Pfeiffer Péter rektor, Orosz Pál kúriai
bíró, Curry Richárd táblabíró, Várhelyi József pápai prelátus és még számosan.³⁰ Az
egyházi szertartások után a püspök a belvárosi plébániára vonult, ahol először a cson-
ka egyházmegye papsága, majd a hatóságok és különböző társadalmi egyesületek kül-
döttségét fogadta.³¹ Ennek keretében került sor az egyetemi Szent Imre Kör küldötte-
inek kihallgatására is.³²

Glattfelder Gyula az első szegedi napjaiban a belvárosi plébánián szállt meg,³³
majd a nyár folyamán a tanítóképző intézet Boldogasszony sugárúti régi épületét³⁴
– a püspök költségén,³⁵ valamint a Vallás- és Tanulmányi Alap 30 millió koronás
támogatásával³⁶ – alakították át számára ideiglenes rezidenciának. Jelezte azonban
igényét, hogy a város hatósága a városrendezési tervek készítése alkalmával új rezi-
denciája a fogadalmi templom közelében kapjon telket.³⁷ A tanítóképző intézet újsze-
gedi épülete 1923 őszére sikeresen felépült.³⁸ A továbbiakban a Temesváron maradt
székeskáptalan³⁹ pótlására Szegeden megszervezendő káptalan, valamint papképző
szeminárium felállításán dolgozott.⁴⁰

SZENT IMRE KÖR SZEGEDEN

A fővárosi eredmények hatására 1903. május 17-én 11 órakor alakult meg a Szent
Imre Kör kolozsvári szervezete a vigadó nagytermében. Az ünnepélyt a piarista
templomban celebrált szentmise után Pál István kanonok, az erdélyi katolikus státus
referense nyitotta meg,⁴¹ aki a kolozsvári szervezet tiszteletbeli elnöke lett.⁴² Farkas
Lajos professzor szónoklata után a budapesti Szent Imre Kör elnökségének tízfős kül-
döttsége is üdvözölte az új testvéregyesületet.⁴³ Az ülésen a kolozsvári egyetem több
professzora (pl. Udránszky Lajos, Szabó Dénes, Kosutány Ignác, Pósta Béla és Pfeiffer

29 Szegedi Új Nemzedék V. (1923) március 28. 1.

30 Szegedi Új Nemzedék V. (1923) március 29. 1; Szeged IV. (1923) március 29. 3.

31 Pesti Hírlap XLV. (1923) március 29. 6.

32 Szegedi Új Nemzedék V. (1923) március 29. 1.

33 Szegedi Híradó LXVI. (1923) március 27. 1.

34 Pesti Hírlap XLV. (1923) május 1. 5.

35 Szegedi Új Nemzedék V. (1923) április 27. 2.

36 Szegedi Híradó LXVI. (1923) május 19. 2.

37 Szeged V. (1924) április 3. 5.

38 Új Nemzedék V. (1923) október 4. 8.

39 Szegedi Friss Újság XXIV. (1923) október 6. 2.

40 Kecskeméti Közlöny V. (1923) október 6. 3.

41 Budapesti Napló VIII. (1903) május 19. 3.

42 Magyar Polgár XXVI. (1903) május 12. 4.

43 Ellenék XXIV. (1903) május 15. 3; Újság V. (1903) május 15. 2.; Magyar Polgár XXVI. (1903) május 15. 4.

Péter magántanár)⁴⁴ és számos közéleti szereplő (pl. Béli Ákos gróf főispán, Bocskor Mihály és Papp Farkas táblabírák)⁴⁵ is részt vett. A kolozsvári szervezet 1903–1912 közötti működéséről díszes évkönyvekben számolt be.⁴⁶ Ezen egyetemi kör átköltözött a kolozsvári egyetemmel Szegedre.⁴⁷

A Szent Imre Kör szegedi a szervezetének az élén Dr. Erdélyi László nyilvános rendes egyetemi tanár állt,⁴⁸ s az ő pártfogása alatt a nagy taglétszámú szervezet igen szép és tekintélyes munkát végzett. Erdélyi László tartotta a kör első szegedi bemutatkozását is: 1921. október 27-én – alig két héttel az egyetem szegedi megnyitását követően – ismertették a kör célját, és az egybegyűlt mintegy negyven hallgató megválasztotta az új tisztkart.⁴⁹ Olyannyira, hogy az első években az egyetemi ifjúság legnagyobb létszámú szervezete a Szent Imre Egyesület volt 300 taggal.⁵⁰

A Szent Imre Kör szegedi egyesületének kezdeti jelentőségét mutatja, hogy – egyéb katolikus társadalmi szervezetekkel együttműködve⁵¹ – ez szervezte meg az Első Alföldi Katolikus Diáknagygyűlést⁵² 1922. szeptember 8-án az Alföldi Katolikus Nagygyűlés keretében.⁵³ A diáknagygyűlést Erdélyi László professzor, a szegedi Szent Imre Kör díszelnöke⁵⁴ nyitotta meg, Glattfelder Gyula látta el a fővédnöki tiszttel és tartotta a záróbeszédet, de felszólalt rajta Lorenzo Schioppa (1871–1935) pápai nuncius is,⁵⁵ aki jelentős összegű adományokkal segítette a Szent Vince Egyesületet és a Katolikus Növendő Egyesületet.⁵⁶ Az ünnepségen kiemelték a szónokok, hogy Szegeden utoljára 1444-ben járt a pápa követe, amikor azt akarta elérni a szentszéki diplomácia, hogy I. Ulászló folytassa a török elleni háborút.⁵⁷ Ennek fényében az 1922. évi nagygyűlés jelentősége nehezen túlbecsülhető. Nem tekinthető véletlennek, hogy a pápai nunciust a főispán és a polgármester, tehát a város fogadta igazgatásának vezetői fogadták a pályaudvaron,⁵⁸ s a nagygyűlésre számottevő résztvevő és a média érdeklődése mellett került sor.⁵⁹ Glattfelder Gyula – aki szeptember 6-án kelt 4. sz.

44 Ellenzék XXIV. (1903) május 18. 2.; Ujság V. (1903) május 18. 1–2.

45 Magyar Polgár XXVI. (1903) május 18. 5.

46 A kolozsvári Szent Imre Egyesület évkönyve 1903/1904–1911/1912. Kolozsvár, 1904–1912.

47 Szegedi Új Nemzedék XI. (1929) április 12. 1.

48 Erdélyi László már a világháború éveitől kezdve a diákszervezet tanárelnöke lett Kolozsvárott, s ő adott zászlót is a szervezetnek, melyet 1921-ben szintén Erdélyi László hozott át Kolozsvárról. Erdélyi 1943, 3., 5.

49 Szeged II. (1921) október 28. 2.

50 Csiky 2007, 150.

51 Kecskeméti Közlöny IV. (1922) augusztus 29. 1.

52 MTI Napi Hírek III. (1922) augusztus 26. 8.

53 Katolikus Ébredés II. (1922) október 3.

54 MTI Napi Hírek III. (1922) szeptember 9. 7.

55 Magyarország XXIX. (1922) szeptember 10. 10.

56 MTI Napi Hírek III. (1922) szeptember 11. 2.

57 MTI Napi Hírek III. (1922) szeptember 9. 8.

58 MTI Napi Hírek III. (1922) szeptember 9. 17.

59 Körösvidék III. (1922) augusztus 30. 2.

pásztorlevelében is kitért a gyűlés jelentőségére⁶⁰ – tehát megyéspüspökként már 1923-as Szegedre költözése előtt is aktívan támogatta a város egyetemi ifjúságának hitbuzgalmi és közéleti szerveződését.

A diák nagygyűlésen az egyetemi hallgatók szociális helyzetével több előadó is foglalkozott. A katolikus leányifjúság díszgyűlésén dr. Somogyi Szilveszter polgármester felesége megállapította, hogy „a katolikus ifjúság nem áll azon a magaslaton, amelyen állnia kellene. Nagyrészt korunk szelleme hibás. Ezért felismerve a hibás nevelést, ti vagytok hivatva arra, hogy szakítsatok a múlttal, és példaadással, úttörői legyetek a női méltóság visszaállításának.”⁶¹ A gyűlésen indítványozták, hogy a rendezvény memorandumban forduljon a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, a vallás- és tanulmányi alap kezelőségéhez és a püspöki karhoz egy kizárólag katolikus ifjúság elhelyezésére szolgáló diákinternátus diákmenzával kapcsolatban való felállítása ügyében.⁶² A gyűlésen az is megfogalmazódott, hogy a szegedi egyetemen állítsanak fel katolikus filozófiai tanszéket.⁶³ Ez a gondolat majd 1928-ban a párhuzamos tanszékek felállítása alkalmával lángol fel ismét.⁶⁴

A következő két évtizedben a kör különféle ünnepi rendezvényein rendszeresen megjelent és aktív szerepet töltött be Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök is. Így a kör szegedi szervezetének 1924. május 18-i évváró ünnepélyén a kör fővédnökeként Glattfelder Gyula tartotta a szentmisét és a *Te Deumot*.⁶⁵ Beszédében örömet fejezte ki, hogy az egyesületben ilyen sokoldalú tevékenységet lát: a vallásos életet, a kulturtevékenységet, a katonai és sport gyakorlatot, a zenét, a gazdasági szervezkedést.⁶⁶

A budapesti Szent Imre Kör 1928. május 5–7. között Szegeden tartotta X. vándorgyűlését,⁶⁷ amelyen alapításának 40. évfordulója alkalmából Glattfelder Gyula püspök felavatta a szegedi Szent Imre Kör új lovagjait.⁶⁸ A gyűlésen Wolkenberg Alajos dr. egyetemi tanár beszédében kiemelte „áldjuk a Mindenhatót, hogy adta nekünk Glattfelder püspököt, a Szent Imrés gondolat kőbevésojót.” Zichy János gróf szintén mély szeretettel hajolt meg Glattfelder Gyula dr. csanádi megyés püspök előtt, „aki-nek működése nélkül nem lehetett volna kitermelni a katolikus ifjúságból a társadalom számára azokat az értékeket, melyek ma az állam nyugodt egzisztenciájának legnagyobb biztosítékát alkotják.”⁶⁹ Glattfelder Gyula záróbeszédében hangsúlyozta,

60 Körösvidék III. (1922) szeptember 7. 3.

61 MTI Napi Hírek III. (1922) szeptember 9. 8.

62 MTI Napi Hírek III. (1922) szeptember 9. 10.

63 MTI Napi Hírek III. (1922) szeptember 9. 7.

64 Miklós 2011, 75–88; Fizel 2014, 63–75.

65 Szegedi Új Nemzedék VI. (1924) május 17. 2.

66 Szegedi Új Nemzedék VI. (1924) május 20. 1.

67 Nemzeti Ujság X. (1928) május 6. 6.

68 Szegedi Friss Ujság XXIX. (1928) május 8. 1.; Pesti Hírlap L. (1928) május 8. 11.

69 Szegedi Új Nemzedék X. (1928) május 8. 1.

hogy „a keresztény értelmiségnek nagy határozottsággal és lendülettel kell kiegészítenie belső lelki tartalmát, mert ha csak a jog és a törvények biztosítják keresztény értelmiségünk vezető szerepét, akkor ezt sokáig nem tarthatjuk. Szervezkednünk kell, hogy fel tudjuk venni a szervezett ellenséggel a harcot.”⁷⁰ „A keresztény magyar intelligenciának, testvérnek testvérral kell kezét fogni és egységes frontban felállni, hogy bebizonyítsuk, hogy a vezetést teljes joggal a magunk számára igényeljük.”⁷¹

Szintén 1928-ban került sor a Szent Imre Kör új szegedi helyiségének átadására és püspöki felszentelésére is.⁷² A Szent Imréről elnevezett különféle katolikus ifjúsági egyesületek utólagos pontos elhatárolását megnehezíti, hogy a Szent Imre Kollégium katolikus egyetemi hallgatói között is szerveződött egyesületi élet: meggyipiros bársony sapkát viselve szintén mutattak némi önszerveződést, és önálló színek és jelvények viselésével, önálló programok szervezésével igyekeztek megkülönböztetni magukat mind a Szent Imre Egyetemi Egyesülettől, mind az Emericánától.⁷³

SZEREPE A FOEDERATIO EMERICANA SZEGEDI TEVÉKENYSÉGÉBEN

A Szent Imre hercegről elnevezett Foederatio Emericana katolikus egyetemi bajtársi egyesület első 12 alapító tagja (mindnyájan a budai Szent Imre Gimnázium végzős diákjai) Bitter Illés (1868–1939) ciszterci rendi tankerületi főigazgatótól, a szövetség megalapítójától és első vezetőjétől 1921. június 29-én vette át a zöld sapkát. Ekkor kezdte meg tulajdonképpeni szervezőmunkáját Schwartz Elemér ciszterci tanár. A Bitter tervei szerint szerveződő Emericana vezetőségében a kor legkiválóbb és legtekintélyesebb katolikus értelmiségije kaptak szerepet, s a szervezet tevékenysége hamarosan átfogta az egész közeletet.⁷⁴ A fővárosi példát követve a vidéki városokban is egymás után alakultak meg az önálló conventek és corporatiók. 1926 januárjában országosan már 32, 1928-ban 41,⁷⁵ 1941-ben pedig 72 corporatioja volt az Emericának.⁷⁶ 1930-ban az Emericana tagegyesületeinek teljes létszáma elérte a 9000 főt.⁷⁷

Az Emericana szegedi megszerveződése leginkább három személlyel fonódik össze. Dr. moóri Glattfelder Gyula csanádi püspök, aki 1923-tól Szegeden működött, vitéz Bakonyi Imre és Virág Sándor játszott vezető szerepet a kezdeti szervezésben. Virág Sándor egy évtizeddel későbbi visszaemlékezése szerint: „Engem a Püspök Úr hivatott fel, és bízott meg azzal, hogy az Emericánát az ifjúsággal szervezzem meg. A Központ, úgy tudom, hogy Bakonyi tanár úrnál a dominusokat szervezte.”⁷⁸ Az

70 Nemzeti Ujság X. (1928) május 8. 4.

71 Szegedi Napló IV. (1928) május 8. 4.

72 Szegedi Új Nemzedék X. (1928) október 28. 5.

73 Vajda 2012, 47.

74 Rónay 2015, 64.

75 Ladányi 1995, 268.

76 Ujváry 2010, 430.

77 Rónay 2012, 25.

78 Bukovszky 1936, 17.

Emericana szegedi megalakulásában egyetemistaként jelentős szerepet játszó Zétényi (Zehntbauer) János visszaemlékezése szerint: „A Kegyelmes Úr szeretettel nézte az Emericana alakuló munkáját. Sokszor felhívott magához, és tanácsokkal, sőt anyagiakkal is ellátott bennünket. Az Ő általa adományozott 500.000 korona volt az az összeg, amiből az első legszükségesebb kellékeket, papírost, bélyegzőt, miegymást vettük.”⁷⁹

1926. május 8-án érkeztek Szegedre az Emericana avatói, élükön Bitter Illés commendatorral. A vendégeket dr. Erdélyi László és dr. Szandtner Pál egyetemi tanárok fogadták a pályaudvaron.⁸⁰ Az első ünnepélyes avatásra másnap, május 9-én délelőtt 10 órakor került sor. 114 szegedi úr fogadott úri parolával hűséget az Americanának. Soraikban ott volt Aigner Károly főispán, Somogyi Szilveszter polgármester, Menyhárh Gáspár, Szandtner Pál, Kogutowicz Károly, Kosutány Ignác, Csengery János, Dávid Lajos, Erdélyi László egyetemi tanárok, Lippay György tankerületi főigazgató, dr. Dobay Gyula volt főispán, ügyvéd és a szegedi katolikus társadalom számos jelentékeny személyisége.⁸¹ Ezzel hivatalosan is megkezdte működését a Foderatio Emericana Marisia Corporatioja. 1926. december 3-án a corporatio senioratusa tisztelgő látogatást tett protektoránál,⁸² a Püspök Úrnál, aki hosszasan elbeszélgetett a fiúkkal, szeretettel érdeklődött az Emericana ügyei iránt, és ellátta őket jó tanáccsal.⁸³

Az 1927. október 11-én tartott curiális ülésen a Corporatio Marisia hivatalosan is kettévált, és elismerte a Corporatio Banatia Foederatio Emericana megalakulását. A továbbiakban a Corporatio Marisia a Katolikus Kör helyiségeiben, a Corporatio Banatia pedig a Fogadalmi templom torony alatti kis szobájában tartotta összejöveteleit.⁸⁴ 1929. október 23-án került sor a Kolozsvárról elnevezett Corporatio Clusia megalapítására is. Ennek az egységnek priora Dr. Berecz János nyilvános rendes egyetemi tanár lett.⁸⁵ A nagy alapítási és szervezési hullámot követően 1929. december 1-jén Glattfelder Gyula püspöki szentmise keretében szentelte fel a 4 egyetemi corporatio címereit, melyeket Erdélyi László professzor útmutatásai alapján Bukovszky László tervezett.⁸⁶

79 Bukovszky 1936, 21.

80 Szegedi Uj Nemzedék VIII. (1926) május 9. 2.

81 Szegedi Uj Nemzedék VIII. (1926) május 7. 4.; május 8. 4.; május 11. 3.

82 Glattfelder Gyula 1926-tól egészen haláláig látta el az Emericana szegedi egységeinek fővédnöki (protector) szerepét. Kalmár 1940, 280.

83 Bukovszky 1936, 28.

84 Bukovszky 1936, 31–32.

85 Bukovszky 1936, 43.

86 Szegedi Uj Nemzedék XI. (1929) december 3. 4.

SZEGEDI SZENT IMRE KOLLÉGIUM

Glattfelder Gyula – folytatva 1897 és 1911 közötti budapesti tevékenységét – igen élénk aktivitást fejtett ki annak érdekében, hogy a világháború rendkívüli gazdálkodása, az idegen hadseregek megszállása és fosztogatása, valamint a trianoni békediktátum következtében kibontakozó infláció és munkanélküliség hatására társadalmilag és anyagilag rosszabb helyzetbe került családok gyermekei is tanulhassanak a felsőoktatásban. Elsősorban azt tekintette feladatának, hogy a köztisztviselők, köz- és állami alkalmazottak gyermekeinek lakhatási és oktatási lehetőséget biztosítson.

1923 tavasza és nyara között Glattfelder Gyula – első szegedi intézkedéseként⁸⁷ – Újszegeden a Temesvári körút 38. szám alatt a tanítóképezde Siegel Albin által tervezett épületének a háború miatt félbeszakadt építkezését befejezte,⁸⁸ s 1923 őszétől a Népkert sor felőli épületben a tanítóképezde és középiskolai püspöki internátus⁸⁹ mellett egyetemi internátust tartott fenn,⁹⁰ amelyben 50–60 katolikus vallású hallgató nyert kedvezményes (vagy ingyenes) szállást. Ez azt jelentette, hogy a 110 fő internátus⁹¹ lakóinak mintegy fele volt egyetemista, fele pedig tanítóképzős vagy középiskolai diák. Az épület egészen a tanítóképző intézet 1963-as megszüntetéséig szolgálta a pedagógusképzést,⁹² azóta pedig közlekedési technikumnak ad helyet. Az építkezés és a különféle képzési profilú intézmények centralizálása termékenyítően hatott a tanítóképzőre is. A püspök anyagi és erkölcsi támogatásával egyre nőtt a diákok száma (64-ről 210-re) és színesebbé vált a tanítóképző oktatása is. A tanítói végzettség mellett hitoktatói, kántori, gazdasági szaktanítói, szövetkezeti, tűzoltói, iskolán kívüli népművelési, háziipari képzésben is részesülhettek.⁹³

„A kollégium a csanádi püspökség fennhatósága és egyházi vezetése alatt lehető szabad mozgást kíván biztosítani az ifjúságnak, de a vallás-erkölcsi szellemet, tanulmányi előmenetelt, fegyelmet és kollegiális együttélést biztosító háziszabályokat szigorúan kívánja érvényesíteni.”⁹⁴ A Szent Imre kollégiumok szerepét az első szegedi tanév zárása kapcsán elismerő szavakkal foglalta össze a korabeli helyi sajtó: „valóságos erőrendszerei a hazafias és vallásos nevelésnek. Ezekben lel otthonra a katolikus művelt ifjú, ezekben szívja tele lelkét azzal a szellemmel, azzal a gondolkodással, amely legjobb útitárs egy életen keresztül”.⁹⁵

A kollégiumi ellátás díjszabását igyekeztek a szélesebb társadalmi rétegek számára is vállalhatóra csökkenteni. Az 1923-as induláskor „Az évi tartásdíjat 15 métermá-

87 Szegedi Új Nemzedék V. (1923) április 27. 2.

88 Kiss – Tonelli – Sz. Szigethy 1927, 271–272; Oszváthné Csegezi 2000, 552.

89 Új Nemzedék V. (1923) augusztus 9. 5.

90 Új Nemzedék V. (1923) augusztus 5. 9.

91 Csillik – Gácsér 1994, 29.

92 Miklós 2010, 159.

93 Szegedi Új Nemzedék XVIII. (1936) május 14. 8.

94 Nemzeti Újság V. (1923) augusztus 5. 8.

95 Szegedi Új Nemzedék VI. (1924) május 21. 1.

zsa búza áraban állapították meg, melyet két egyenlő részben lehet fizetni. Különös méltánylást érdemlő esetben a több részletben való fizetést is engedélyezik. Ezért a díjért jár lakás (külön szoba vagy ketten egy szobában), takarítás, világítás és ételmezés (reggeli, felváltva két- és háromfogásos ebéd, egyfogásos vacsora. ... Az intézet főhatósága jeles tanuló, szegénysorsú ifjak, főleg tisztviselőgyermekek kedvezményes ellátást is lehetővé fogja tenni.”⁹⁶ A lakásdíj egy 1927-ben megjelent ismertető szerint „(fűtéssel, világítással) külön szoba esetén havi 25 pengő, kétfős szobákban havi 12 pengő. Az ételmezés díja a gazdasági viszonyoktól függően méltányosan állapíttatik meg, s a jó előmenetelű szegénysorsúak még e méltányos összegből is tetemes engedményt kaphatnak.”⁹⁷

A szegedi kollégium fenntartása az egyre fokozódó infláció következtében meghaladta a birtokai jelentős részét elvesztő püspökség anyagi erejét. Ezért Erdélyi László igazgató 1924 májusában személyesen járt a polgármesternél, és kérelmet nyújtott át a kollégium megsegítése érdekében. „A kollégium most már odaért, hogy kénytelen a város támogatását igénybe venni, annál is inkább, mert eddig még semmiféle támogatásban nem részesítette az intézetet. Örömmel venné az intézet, ha a város a szükséges fűtőanyagot beszerzési áron bocsátaná rendelkezésre.”⁹⁸ Vagyis pusztán a profit elengedését kérték az önkormányzattól.

1926-ban Glattfelder Gyula egy interjúban ismertette a szegedi kollégium fejlesztési lehetőségeit és mintaadó szerepét: „Az internátusok fejlesztése terén a Szent Imre-kollégiumot első lépésnek tekintem. Ez a kollégium az alap az új internátusok létesítésének munkájában. Erdélyi [László] professzor, a szegedi egyetem magyar [művelődés] történeti tanszékének jeles tanára vezeti a Szent Imre-kollégiumot nagy agilitással.”⁹⁹ Erdélyi professzor hatékonyan képviselte Glattfelder püspök pedagógia nézetét a kollégium vezetésében. Erről tanúskodik a hallgatók felé megnyilvánuló szeretete és megbecsülése: rendszeresen felköszöntötték születésnapja alkalmából, és színes műsorral kedveskedtek neki.¹⁰⁰

A budai Szent Imre Kollégium 1925. november 22-én ünnepelte megalapításának negyedszázados jubileumát.¹⁰¹ Az ünnepség szentmisével kezdődött, amelyet Glattfelder Gyula, a kollégium alapítója és első igazgatója mondott. Ünnepi beszédében a kollégium lelkiségéről szólva kiemelte: „a nevelő célt csak az az intézmény szolgálja híven és eredményesen, mely a szülő gondját és az otthon melegét tudja az ifjúság közé varázsolni.”¹⁰² Ezért „nem szállót, nem kaszárnnyát akar teremteni a főiskolai hallgatóság részére, hanem szülői szeretet melegét pótló olyan otthont, amely

96 Nemzeti Ujság V. (1923) augusztus 5. 8.

97 Szandtner 1927, 66.

98 Szegedi Friss Ujság XXV. (1924) május 10. 2.

99 Uj Nemzedék VIII. (1926) április 18. 5.

100 Szegedi Uj Nemzedék XI. (1929) március 5. 5.

101 Szózat VII. (1925) november 24. 7.; Magyarság VI. (1925) november 24. 3.

102 Pesti Hírlap XLVII. (1925) november 24. 8.

nem szellemi proletárokat nevel, hanem igaz tehetségeket segít a tudás világában érvényesüléshez. Nem az anyagi, hanem a lélek és jellem erőtenyezői azok, melyek a kollégium ifjúságát s velük a kollégium törekvéseit célhoz vezetik.”¹⁰³ Az intézmény továbbfejlesztéséről megjegyezte: „Amit a háború és a forradalom megakasztott, a Szent Imre Kollégium teljes kiépítését, folytassuk. Lássunk hozzá, hogy Budapesten minél előbb álljon a harmadik kollégium, mely a szegény ifjúság százait, az élet mostohagyermekait, édesanyaként vonja segítő kebelére. S ne pihenjünk addig, amíg az egész katolikus magyar ifjúságról nem gondoskodtunk, és ez az ünnepi tett legyen minden ünnepi szónoklat végén az Amen.”¹⁰⁴

1927-ben *Esto vir!* címmel jelent meg a pesti Szent Imre Kollégium vezetésében résztvevő szakemberek ifjúságnevelési előadásaiból szerkesztett tanulmánykötet. Glattfelder Gyula az előszóban röviden összefoglalta a kollégiumokban megvalósított nevelési célkitűzéseket: „az az emberi nagyság, melyre nagy bajunkban különösen szükség van, nem születhetett meg véletlen ajándékként, de nem is tenyésztethető ki egyoldalú erőfeszítéssel, hanem csakis az egész ember minden tehetségét kiművelő és felfokozó oly nevelő hatással, mely a lélekművészek adománya és áldása.”¹⁰⁵ Glattfelder püspök nemcsak szavakkal támogatta az intézmény fejlesztését. A harmadik budapesti kollégium felállítására személyesen százmillió koronás adományt tett.¹⁰⁶

1928 őszén – az 1927-ben megkezdődött és Horváth Detre bencés rendi tanár¹⁰⁷ által vezetett előkészítés,¹⁰⁸ az azt követő meghirdetés¹⁰⁹ és a Glattfelder Gyula által celebrált április 30-i alapköveteteli ünnepséget¹¹⁰ és szentmisét¹¹¹ követő gyors építkezés eredményeképpen – Sopronban is megnyílt a Szent Imre Kollégium,¹¹² amely szegedi mintára az erdőmérnöki és bányamérnöki akadémiai tagozat¹¹³ mellett középiskolai tagozattal is rendelkezett.¹¹⁴ A soproni kollégiumban 60 akadémiai hallgató és 100 gimnazista diák kapott szállást.¹¹⁵ A pesti, budai és szegedi kollégium fenntartása mellett a soproni intézmény gyors felépítésének és fenntartásának többletköltsége csak Klebelsberg Kuno gróf miniszter hathatós támogatásával valósulhatott meg. Ezért

103 Budapesti Hírlap XLV. (1925) november 24. 4.

104 Pesti Hírlap XLVII. (1925) november 24. 8.

105 Glattfelder 1927, 4.

106 Pesti Hírlap XLVII. (1925) november 25. 12.; Magyarság VI. (1925) november 25. 8.; 8 Órai Ujság XI. (1925) november 25. 7.

107 Nemzeti Ujság X. (1928) június 13. 8.

108 Szegedi Uj Nemzedék IX. (1927) január 20. 5.

109 Pesti Hírlap XLIX. (1927) szeptember 16. 11.; Nemzeti Ujság IX. (1927) szeptember 21. 10.; MTI Napi Hírek IX. (1928) február 17. 21.

110 Pesti Hírlap L. (1928) május 1. 13; Pécsi Napló XXXVII. (1928) május 1. 4.

111 MTI Napi Hírek IX. (1928) április 30. 14.

112 MTI Napi Hírek IX. (1928) július 16. 13.

113 Pesti Hírlap L. (1928) július 17. 14.

114 Budapesti Hírlap XLVIII. (1928) július 17. 13.

115 Nemzeti Ujság X. (1928) június 14. 8.

nem tekinthető véletlennek, hogy az alapkölételi ünnepség alkalmával a miniszter a következő táviratot kapta Sopronból: „A soproni Szent Imre Kollégium alapköve mérföldkő a keresztény magyar kultúra országútján, amelynél megállva hódolattal köszöntjük a magyar kultúra vezérét, és arra kérjük, hogy a jövőben is szeretettel forduljon a végvári szentimrés ifjúság felé. Glattfelder Gyula püspök, Simon Elemér főispán, Thurner Mihály polgármester.”¹¹⁶ A kollégium épületét 1945 után sajnos lebontották, így keveset lehet tudni róla.¹¹⁷

1928–1930 között épült fel a szegedi Dóm téren a Szent Imre Kollégium új épülete, „hogy a világi intelligens fiatalság is az egyház szellemében nevelkedvén, oly új férfi-generációt szolgáltatasson a magyar nemzet számára, melynek lelki emelkedettsége az egyház és haza legmerészebb terveit is méltóképpen tudja szolgálni és a mainál dicsőségebb jövőjét hordozni.”¹¹⁸

1938. április 11-én csatlakoztak a szegedi Szent Imre Kollégium volt növendékei a Szent Imre Szenátushoz, mely szervezetnek korábban csak a budai, pesti és soproni kollégiumban végzettek voltak tagjai.¹¹⁹ Az ünnepségen Glattfelder Gyula megnyitó beszédében kifejtette a kollégiumok küldetését is: „A Szent Imre Körök és kollégiumok oly korban, amikor kereszténynek lenni nem volt divat, krisztusi elveket plántáltak ifjaik lelkébe, s megértetni kívánták, hogy azok nemcsak a vallási buzgalomnak, hanem a társadalmi egyensúlynak és haladásnak is titkai. Azzal a világnézettel szemben, mely az életet csak számproblémának és mechanikai erők játékának tekintette, a lelkiség jogát és fölényét hirdették mindig a szentimrés intézmények, s ha a divat és jelszavak meg nem fontoltak hajszolása az örök igazság lesajnálásával egyoldalú szellemi, társadalmi és gazdasági berendezkedésre vezettek is, az ősi katolikus szellem e mentsvárai mindig tudták, hogy az emberiség és nemzet szebb jövőjéért dolgoznak, emelkedett eszményi felfogás érvényesítésével.”¹²⁰

1926 karácsonyi összesítés szerint a budai, pesti és szegedi Szent Imre kollégiumok 550 hallgatót látnak el folyamatosan. S a fejlődés fonala még nem szakadt el, a tervek között szerepelt, hogy a többi egyetem mellett is építsenek ki ilyen kollégiumokat.¹²¹ A négy megvalósult és évtizedeken át sikeresen működő kollégium mellett további konkrét alapítási tervek is megfogalmazódtak. 1929. november 10-én az öreg szentimrések szenátusának ünnepi ülésén Wolkenberg Alajos dr. apostoli protonotarius, az egyetem prorektora és a szenátus elnöke megemlékezett arról, hogy a jövő évben Szegeden is megnyílik a Szent Imre internátus, és együtt van már a pénz a debreceni internátus megépítéséhez is.¹²² 1930-ban Egerben és környékén is széleskörű akció bontakozott

116 MTI Napi Hírek IX. (1928) május 1. 1.

117 Zombori 2009, 87–90.

118 Szegedi Új Nemzedék X. (1928) január 15. 2.

119 Délmagyarország IV. (1928) április 12. 3.

120 Szegedi Új Nemzedék XX. (1938) április 12. 1.

121 MTI Napi Hírek IX. (1928) december 21. 10.

122 Nemzeti Ujság XI. (1929) november 12. 4.

ki a jogakadémiai fiatalság számára szükséges Szent Imre Kollégiumhoz szükséges tőke összegyűjtésére.¹²³

SZEREPE A DÓM TÉRI ÉPÍTKEZÉSEKBEN

A csanádi egyházmegye papi után pótlását 1923-ig a temesvári papneveldeben képezték. Glattfelder Gyula megyés püspök 1913–14-ben új épületet emeltetett a papnevelő intézetnek, amelyet 1914. november 5-én, Szent Imre ünnepén áldott meg. 1923-as kiutasítása után Szegeden is építtetett szemináriumot.¹²⁴ Klebelsberg Kuno gróf vallás- és közoktatásügyi miniszter a Kolozsvárról elűzött Ferenc József Tudományegyetem és a Temesvárról távozni kénytelen csanádi püspökség Szegedre helyezésének felkarolásával végső soron egy alföldi katolikus tudományos és kulturális centrumot szeretett volna létrehozni.¹²⁵ Az egyetemi és egyházmegyei intézmények számára a Dóm térre építeni szándékolt épületek megtervezésére kiírt pályázat bíráló bizottságában Glattfelder Gyula is aktív szerepet töltött be.¹²⁶ Így neki is jelentős szerepe volt a tér épületei stílusának meghatározásában. 1928-ban – a szegedi egyetem természettudományi intézeteinek kiépítésével összhangban – kezdődött el a Fogadalmi templom szomszédságában az egyházmegyei központ kiépítése. Ennek keretében a tér nyugati oldalán a püspöki palota és iroda mellett papképző szeminárium és az állami egyetemre járó világi hallgatók Szent Imre Kollégiuma.¹²⁷ A szegedi Egyetemi Építő Bizottság 1928. november 17-i ülésén gróf Klebelsberg Kuno miniszter megnyitó beszédében utalt arra, hogy a Templom tér kiképzése nagyjelentőségű esemény, ezért a munka megkezdésekor súlyt helyez arra, hogy meleg köszönetét fejezze ki a püspök úrral szemben, „aki magáévá tette a tér egységes megoldásának tervét és ezáltal előmozdította, hogy Szeged városa ehhez a művészileg elsőrendű térhez jusson, amelyhez hasonlóval egyetlen magyarországi város sem rendelkezik.”¹²⁸

Az építkezésekkel párhuzamosan 1928-ban vett nagyobb lendületet a szegedi egyetem keretén belül felállítandó római katolikus hittudományi kar előkészülete.¹²⁹ 1928 őszén a szegedi püspöki palotában folyt megbeszélés gróf Klebelsberg Kuno miniszter, Petri Pál államtitkár, Glattfelder Gyula püspök, Somogyi Szilveszter polgármester és P. Bíró X. Ferenc jezsuita tartományfőnök részvételével a jezsuita vezetésűnek szánt kar felállításának feltételeiről.¹³⁰ A jezsuita provinciálisnak a generálishoz írt október 28-i levele szerint a jezsuita vezetésű szegedi hittudományi kar felállításának tervét a

123 Nemzeti Ujság XII. (1930) május 18. 6.; MTI Napi Hírek XI. (1930) november 19. 10.

124 Szilas 1980, 86–87.

125 Miklós 2008, 167.

126 Szegedi Napló IV. (1928) január 14. 3.

127 Szegedi Uj Nemzedék X. (1928) január 15. 2.

128 Szegedi Napló IV. (1928) november 18. 3.

129 Miklós 2002, 130.

130 Tóth 2007, 201.

rendtartomány, Serédi Jusztinián hercegprímás, az oktatási minisztérium és a budapesti egyetem Hittudományi Kara is örömmel támogatja. Ezzel szemben Serédi hercegprímás már 1928 őszén jelezte aggályait Glattfelder Gyula felé, aki azonban úgy vélte, hogy sikerül megnyugtatni a bíborost.

A magyar püspökkari értekezlet 1929. október 25-i ülésén a nagyváradai és szatmári egyházmegyék magyarországi részének belső szükséglete érdekében a Szegeden épülő papnevelő intézetet egyházmegye közti szemináriumként szervezte meg, ennek értelmében elhatározta „a Szegeden épülő katolikus papnevelő befejezésénél mutatkozó szükséglet fedezetére a nagyváradai és szatmári püspökségek és a szatmári káptalannak a földreform során igénybe vett ingatlanai után az állami kisajátítás útján befolyó összegek egy része a szükséghez képest igénybe vétessék, aminek ellenében a megnevezett vagyonságok, illetve magyarországi egyházmegyerészek e papnevelőnek a hozzájárulás arányában társtulajdonosaivá lennének.”¹³¹

1930. február–március folyamán Serédi bíborost a csanádi püspök és a jezsuita tartományfőnök több levélben igyekezett meggyőzni. Glattfelder emlékeztette a bíborost, hogy neki már 1928-ban vázolta Klebelsberg tervét: „Még 1928 végén voltam bátor Főmagasságodat előszóval tájékoztatni, hogy a kultuszminiszter úr azzal a tervvel foglalkozik, miszerint a szegedi egyetemen katolikus teológiai kart szervez, melyen a tanítást a Jézus Társasága látná el.” Glattfelder Gyula részletezte, hogy a magyar és a szegedi katolikus egyház számára ez vissza nem térő lehetőség. A katolikusoknak így két egyetemi karuk lehetne, és ez az egyház további erősödését szolgálná. A kultuszminiszter terve a kormánynak a katolikusok iránti jóindulatáról tanúskodik. Kiemelte, hogy az egyetemnek javarészt protestáns tanári testületét a katolikus teológiai kar ellensúlyozná, és gondoskodna az egyetem katolikus jellegéről.¹³² A jezsuita tartományfőnök személyesen felkereste a kalocsai és egri érsekeket is, akik támogatásukról biztosították a mozgalmat.

A magyar püspökkari értekezlet 1930. március 3-i ülésén „A hercegprímás közli, hogy körülbelül egy év előtt értesült Glattfelder Gyula csanádi püspöktől arról, hogy a szegedi egyetemen teológiai fakultásnak felállítása terveztetik, amit a maga részéről kezdettől fogva aggodalommal fogadott. A kérdést a püspöki kar állásfoglalása alá bocsátja, és felkéri a csanádi püspököt az ügy ismertetésére.” Glattfelder Gyula ismertetője után Serédi Jusztinián ismételten hangsúlyozta: „A maga részéről megnyugszik, ha a püspöki kar a szegedi fakultás létesítése mellett foglal állást, de a budapesti fakultásra és a Központi Szemináriumra ebből a jövőben netán származó hátrányokért a felelősséget magától elhárítja.” Az egri érsek és a veszprémi püspök pártolólág emelt szót a szegedi kar felállítása mellett. Így a hivatalos jegyzőkönyv szerint „A püspöki kar jelenlévő tagjai nem emelnek kifogást a szegedi teológiai fakultás

¹³¹ Beke 1992, I. 288.

¹³² Például Glattfelder Gyula 1930. február 11-i levele Serédi Jusztinián hercegprímáshoz Szeged–Csanádi Egyházmegyei Levéltár (SzCsEL) I. 1a állag 60/1930. A levél összefüggéseit ismerteti: Miklós 2003, 95.

létesítése ellen.”¹³³ Serédi bíboros azonban nem nyugodott bele a püspökkari ülés határozatába. Levelet írt Rómába Gaetano Bisleti bíboroshoz, a Szemináriumok és Egyetemek Kongrációjának prefektusához, akitől a szegedi papképző szeminárium (vagy hittudományi kar) felállításához kellett engedély kérni. A budapesti pápai nuncius, Angelo Rotta szintén Serédi bíboros álláspontját továbbítva számolt be Bisleti bíborosnak a szegedi hittudományi kar felállításával kapcsolatban. Ez már végleg megpecsételte az egyetemi szintű szegedi teológiai képzést. Az egyházmegyeközi szeminárium azonban 1930. augusztus 28-án megkapta a működési engedélyt Rómából, így azon az őszön megindulhatott a képzés.¹³⁴

1930. október 22-én délelőtt a szegedi Dóm téri építkezések avatóünnepségének részéért került sor a Szent Imre Kollégium homlokzatán lévő Szent Imre szobor felszentelésére.¹³⁵ Az ünnepségen részt vett Angelo Rotta pápai nuncius is. A szobor felavatása után 11 órakor kezdődött a szegedi középiskolás ifúság Szent Imre matinéja a színházban. Glattfelder Gyula és a pápai nuncius ezt is megtekintette.¹³⁶ A Szegeden végrehajtott nagyszabású egyházmegyei építkezések is közrejátszottak abban, hogy az Apostoli Szentszék a Csanádi Egyházmegye magyarországi részén 1931-ben tartósan is Szegedet jelölte ki püspöki székhelynek,¹³⁷ a szegedi Fogadalmi templomot pedig székesegyházi rangra emelte.¹³⁸

1934. február 8-án a szegedi egyetemi díszdoktorrá avatásakor Széki Tibor rektor röviden összefoglalta Glattfelder Gyulának a szegedi egyetemi építkezésekben betöltött szerepét is: „kegyelmes uram még áldott emlékü kultuszminiszterünk életében egyetemünk itteni megalapozása és újjáépítése munkájából jelentékeny részt vett ki magának, és lehetővé tette Templom téri épületeinknek olyan külső formákkal való felépíthetését, amelyekkel azok nemcsak Egyetemünknek és e városnak, hanem Hazánkunk is dicsőségére válnak.”¹³⁹

1936. május 9-én a törvényhatósági bizottság ülésén vitéz Imecs György főispán napirend előtt emlékezett meg Glattfelder Gyula jubileumáról,¹⁴⁰ s beszédében kiemelte: „A vallásos irányításon, a hitélet fejlesztésén kívül szívén viselte a város világi érdekeit is, és városunk rengetegét köszönhet szeretetének, gondoskodásának. A Fogadalmi templom elkészülése, a templomtér egyedülálló kiképzése, a Kolozsvárról menekült egyetem idehelyezésének, s a városunkat nagyszabásúvá tevő épületek, intézmények egész sorának létesítése nagyrészt az Ő közbenjárásának, szépérzékének, atyai gon-

133 Beke 1992, I. 310–311.

134 Tóth 2007, 207.

135 Szegedi Napló VI. (1930) október 23. 2.

136 Szegedi Napló VI. (1930) október 24. 2.

137 Gyulay 1995, 15.

138 Beke 1992, I. 373.

139 Szegedi Új Nemzedék XVI. (1934) február 9. 2.

140 Szegedi Napló XII. (1936) május 10. 2.

doskodásának köszönhető.”¹⁴¹ „Érdemeit valójában csak az utókor lesz hivatott kellően felfogni, most mindössze annyit állapíthatunk meg, hogy az az erkölcsi erő, amit személye a városnak ad, minden vonatkozásban áldásos és a város közönségének legnagyobb hálájára érdemes.”¹⁴² A főispán beszéde után a közgyűlés hozzájárult ahhoz, hogy május 14-én a város polgármestere a lakosságnak a főpásztor iránt érzett mélyes szeretetét, hódoló tiszteletét és őszinte ragaszkodását tolmácsolja.¹⁴³

LELKIGYAKORLATOK EGYETEMI HALLGATÓK RÉSZÉRE

Glattfelder Gyula rendszeresen tartott lelkigyakorlatokat az egyetemi hallgatók számára. Így Szegeden 1926-ban nagybőjti előadássorozatot tartott.¹⁴⁴ Glattfelder Gyula akkor is aktívan segítette az egyetemi lelkigyakorlatokat, amikor vendégelőadót hívtak. 1942. március 1-jén ért véget a Szegedi Egyetemi Ifjúság (SZEI) nevű ifjúsági szervezet háromnapos lelkigyakorlata, amelyet Halász Pál kanonok esperesplébános tartott. A gyóntatást Glattfelder Gyula, Halász Pál és az egyetemi pap professzorok végezték.¹⁴⁵

1929. február 27.¹⁴⁶ és március 3. között¹⁴⁷ Virág Ferenc pécsi püspök vendégeként¹⁴⁸ a pécsi egyetemisták számára tartott négynapos nagybőjti lelkigyakorlatot.¹⁴⁹ Beszédeiben rámutatott az egyháznak az emberiség előrehaladásában betöltött magasztos hivatására.¹⁵⁰ A lelkigyakorlatot lezáró szentmise után¹⁵¹ küldöttség élén dr. Bozóky Gyula egyetemi tanár, az egyetem tanári és tisztségviselői kara, Frühauf Béla orvostanhallgató pedig az ifjúság nevében köszönte meg Glattfelder püspök apostoli munkásságát.¹⁵² Alig ért haza a pécsi lelkigyakorlatról, március 9-én a Foederatio Emericana szegedi corporatioi lelkigyakorlatának zárónapján vett részt.¹⁵³ Nyolc nappal később, március 17–19. között a szegedi Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola hallgatói számára tartott háromnapos lelkigyakorlatot.¹⁵⁴ A lelkigyakorlat végeztével a megyéspüspök a már nagyrészt elkészült Fogadalmi templomban pontifikált szentmisét a

141 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 10. 9.

142 Délmagyarország XII. (1936) május 10. 3.

143 MTI Napi Hírek XVII. (1936) május 11. 14.

144 Szegedi Uj Nemzedék VIII. (1926) március 19. 4.; Szegedi Uj Nemzedék VIII. (1926) március 21. 5.

145 Délmagyarország XVIII. (1942) március 1. 7.

146 MTI Napi Hírek X. (1929) február 16. 24.

147 Szegedi Friss Ujság XXX. (1929) március 5. 2.

148 Szegedi Friss Ujság XXX. (1929) február 28. 3.

149 Szegedi Uj Nemzedék XI. (1929) március 5. 1.

150 MTI Napi Hírek X. (1929) március 4. 23.

151 Szegedi Napló V. (1929) március 5. 2.

152 Délmagyarország V. (1929) március 5. 2.

153 Szegedi Napló V. (1929) március 13. 9.

154 Szegedi Uj Nemzedék XI. (1929) március 12. 6.

főiskolai hallgatók számára.¹⁵⁵ 1930 áprilisában Sopronban tartott lelkigyakorlatot az akadémia hallgatói számára.¹⁵⁶

KERESZTÉNYSZOCIÁLIS TANÍTÁSA

A magyar keresztényszocializmus ihletője az első világháború előtt Prohászka Ottokár és Giesswein Sándor volt. Prohászka fordította le és jelentette meg a *Rerum novarum*-ot, s a katolikus egyházon belül ő karolta fel a keresztényszociális mozgalmat.¹⁵⁷ A Prohászka által elindított hazai keresztényszociális mozgalmat Giesswein szervezte országos párttá.¹⁵⁸ Glattfelder Gyula már 1911 előtti, budapesti tevékenysége során élénk és termékeny együttműködést folytatott mind Prohászka Ottokárral, mind Giesswein Sándorral, s maga is aktívan bekapcsolódott a keresztényszociális programokba. Így nem csoda, hogy Szegedre kerülése után is markáns elemét alkotta a keresztény szolidaritás tanítása püspöki munkásságának, és Prohászka halála után a társadalmi¹⁵⁹ és gazdasági kérdések szakértőjének számított püspöki karon belül.¹⁶⁰

1924. augusztus 21-én a budapesti Pax Romana kongresszuson Glattfelder Gyula nagy beszédben érintette a társadalmi munka- és felelősségmegosztás kérdését: „Az értelmiségi osztály világszerte roppant felelősséget vett magára, amikor az életet a hittel és egyházzal szembe állította. A természetfölötti vezetés alól kivont szellemi élet nemcsak világosságát – melyet Isten gyújtott meg –, hanem egyensúlyát is – melyet a kegyelem tart fenn – elveszítette. A kinyilatkoztatásnak és az egyházi tanítói tekintélynek száműzése óta a tudomány tapogatózik és szüntelenül kísérletez, de nyugalomát és a biztos sikerek fölött érzett boldogságát elvesztette. A bizonytalanság állandó tudata, a minden szellemi munkával együttjáró mardosó kétség megfosztja a tudomány szolgálatában álló ifjainkat és véneinket az igazság bírásának felemelő és boldogító érzésétől, s a szellemi munka magaslatairól, honnan megnyugvásnak és örömmel kellene szétáradnia a széles néprétegekre, a bizonytalansággal és céltalansággal együttjáró fájdalmas és elégedetlen hangulat terjed el az egész világon. A hitetlen tudomány szükségképpen mogorva pesszimizmusba süllyedt, de sokkal nagyobb szerencsétlenség, hogy ezt a sötét, az élet felsőbb célját tagadó vagy nem ismerő gondolkozást beleoltotta a tömegekbe, amelyek hitetlen vezetőikkel meggyőződés és határozott cél nélkül vergődnek, önkényes gondolatok és múltó szeszélyek válságai között. Az értelmiségi osztálynak a vallástól elidegenedett lelke az oka annak is, hogy a világ békét és nyugalomát nem élvezhet. Mert, amidőn a világ Ura és gondolatainak e

155 Szegedi Új Nemzedék XI. (1929) március 20. 5.

156 MTI Napi Hírek XI. (1930) április 8. 25.

157 Egresi 2008, 17.; Szabó 2009, 81–84.; Szabó 2010, 87–95.; Szabó 2015, 189–198.; Rónay 2015, 31–32.; Kuminetz 2017, 52–181.

158 Szolnoky 2003, 95; M. Szebeni 2016, 137.

159 Gianone 2014, 452.

160 Gergely 1995, 42.

földön magyarázója – az anyaszentegyház – elismerésben nem részesül, minden egyes embernek értelme, de még inkább romlott akarata lesz a legfőbb törvény és az önkényes függetlenség szelleme, mely az örök tekintélyt elismerni nem akarja, felmondja a szolgálatot akkor is, amikor a földi hatalommal szemben való engedelmességről van szó. Ez a ferde gondolkodás, mely a népek vezetőit itt jellemzi, magyarázza meg azt, miért nem juthatnak el a népek az annyira áhított béke örömébe. A műveltek feladata, hogy az emberiség egységét szolgálják, a testvériség érzését ápolják, mindenkinek tehetségét építőmunkára használják, már pedig azoknak legtöbbje, akik tanításra és vezetésre volnának hivatva, a demagógoknak könnyű útját választja a próféták és apostolok nehéz munkája helyett s így minden ellenkező állításuk ellenére a társadalmi és nemzetközi béke árulóivá válnak. Valóban tragikus sorsa ennek a korszaknak, hogy az emberiség vezetői elveszítve saját tájékozottságukat, mindenkit a felforgatás labirintusába ragadnak magukkal és a műveltek gyászos végzete, hogy a félvezetett és megrontott tömeg gyűlöletét is önmagukra irányítják. ... Magyarország minden nemzetnél jobban szenved a gyűlölet és igazságtalanság által sugallt rendszabályok nyomása alatt, de ha mindent elveszítettünk is, megmaradt számunkra a hit, amellyel valljuk, hogy a gyűlölet és igazságtalanság nem maradhat meg mindörökké az isteni rend helyén, mely minden népnek jogát és szabadságát hirdeti. Legyen az önök neve, Pax Romana ez irányban a reménységnek jele.”¹⁶¹ Glattfelder Gyula szájából teljesen hitelesen hangzottak e szavak. Hiszen módjában állt megtapasztalni a gyűlöletet és az igazságtalanságot, amely az egyház és személy szerint ő ellene irányult.¹⁶²

1928 márciusában Glattfelder Gyula böjti pásztorlevele középpontjába állította a családi élet szentségét, s összekötötte azt a szociális kérdés megoldásával:¹⁶³ „A nemzetek lecsúsznak történelmi magaslatokról, mert az alapjukat képező családok is lecsúsztak arról az emelkedett helyről, amely számukra ki volt jelölve. Az egész társadalmi élet anyagiassá, alacsonnyá és közönségessé lesz, ha a családi élet alapja nem emelkedett szent érzelem és összekötő kapcsa nem az isten kegyelme. Az anyagi szempontoknak a családi életben való előtérbe tolása magyarázza azt a közömbösséget és feszült, helyzetet, amely a házastársak viszonyát oly gyakran szerencsétlenné teszi. A kényelemnek, anyagi jómodnak szertelen hajszolása mellett szinte feledésbe megy, hogy a gyermek Isten legnagyobb ajándéka. Egyik helyen játékszer, másik helyen nyűg a gyermek. Amott ideges nyugtalansággal becézik és rontják, emitt az anyagi lélek fukarságával csak a gondot, költséget és kockázatot mérlegelik, amelyet Világba lépése okoz a családnál. ... A család, mely nem Isten kegyelmében születik, hanem emberi érdekből verődik össze, nem becsüli meg a gyermeket.”¹⁶⁴ Annak a gyermek éppoly cikk vagy legfeljebb élvezeti tárgy, mint bármely más, amit értékelni,

161 Nemzeti Ujság VI. (1924) augusztus 22. 3.

162 Rónay 2012, 80.

163 Szegedi Friss Ujság XXIX. (1928) március 8. 2.

164 Nemzeti Ujság X. (1928) március 7. 10.

aminek hasznát lemérni, előnyét emberi tekintetek szerint megállapítani lehet. De a profanizált család a gyermekről vallott profán életfelfogásával elpusztítja a népeket és halálra ítéli a nemzetet is. Ahol az élvezetvágy és haszon hajszolása vette uralma alá a lelkeket, ismeretlen fogalommal vált a gyermekáldás.”¹⁶⁵

A gazdasági világválság elmélyülése után figyelemre méltó (a történettudomány által máig a kellő részleteiben még nem feltárt) keresztényszociális tanítást és munkásságot fejtett ki. 1931. március 1-jén olvasták fel a Csanádi Egyházmegye templomaiban Glattfelder Gyula böjti pásztorlevelét. Ebben a gazdasági világválság erkölcsi okait elemezte és a kivezető utat is megmutatta: „Nem az anyagi válság a világ főbaja, hanem az erkölcsi bizonytalanság, mely a nyugodt emberi együttélést lehetetlenné teszi. Az erkölcsi bizonytalanság gyökerei pedig a családi otthon válságában vannak, mely elvesztvén szent és szilárd jellegét, az emberi együttélés minden vonatkozásában, érezteti bomlasztó és rontó hatását. Ha a családi élet meggyógyul, akkor remélhetünk olyan közszellemet, amely erőt fog adni a gazdasági és politikai válság nélkülözéseinek elviselésére s veszedelmeinek leküzdésére.”¹⁶⁶ Glattfelder Gyulának ez a gondolatmenete jól illeszkedett Serédi Jusztinián esztergomi érsek március 17-én tartott családvédelmi gyűlésen elmondottakhoz. A hercegprímás a házasságról röviddel korábban megjelent pápai enciklika kapcsán megjegyezte: „a házasság és a család profanizálása matematikai bizonyossággal végromlásba dönti az egész emberi társadalmat. Az emberek könnyen megfélemeznek arról, hogy Isten nemcsak a természeti, hanem természetfeletti célt is tűzött ki eléjük és minden okos ember kell, hogy elsősorban a természetfeletti célra irányítsa figyelmét. A világos fejű emberek észrevették, hogy az emberiség sokféle súlyos betegségben van, és keresik az orvosságot erre a halálos betegségekre, de az orvosságkeresésben erőt vesz rajtuk a természetfelettiinek kikapcsolására irányuló törekvés.”¹⁶⁷ Glattfelder Gyula és Serédi Jusztinián tehát egyaránt a család megerősítését tekintette a gazdasági és társadalmi válságból kivezető legbiztosabb útnak.

1931. május 9-én a katolikus főiskolások diákszövetségének Budapesten tartott kongresszusán Glattfelder Gyula mondott megnyitó beszédet. Hangsúlyozta, hogy modern feladata az ifjúságnak, hogy törekedjék a társadalmi szolidaritás szolgálatára.¹⁶⁸ „Ez a kongresszus is az egyéni és közéleti erkölcs harmóniáját kívánja szolgálni.”¹⁶⁹ A szövetség tízéves jubileumával egybeesik az anyaszentegyház nagy eseményének negyvenéves jubileuma: XIII. Leó pápa 40 évvel ezelőtt adta ki a *Rerum novarum* enciklikáját, amelyben a világ szociális bajainak orvosszerét állapította meg.

165 Pesti Napló LXXIX. (1928) március 7. 7.

166 Budapesti Hírlap LI. (1931) március 1. 16.

167 Délmagyarország VII. (1931) március 18. 4.

168 Szegedi Napló VII. (1931) május 10. 2.

169 Délmagyarország VII. (1931) május 10. 2.

Az ifjúság feladata, hogy összekötő kapocs legyen az alsó és felső néprétegek között, s vigye bele a társadalomba az áldozat, a szeretet lelkét és szellemét.¹⁷⁰

Az 1931. évi Országos Katolikus Nagygyűlésen elmondott beszédében Glattfelder Gyula hangsúlyozta a magántulajdon korlátait, az istenhit és a szegényekkel való szolidaritás fontosságát: „Mindenkinek joga van a föld javaihoz. És akinek Isten életet adott, s akit képével gazdagított, annak babérlevelet is juttatott, hogy a széles földkerekségen általa megterített, és ha nem is dúsan, de tisztességesen megrakott asztalhoz leüljön. Isten végzése ellen lázad föl és az ő képét csúfolja meg minden rendszer, mely szent rendelkezését földi önkény vagy önzés gondolataival megdönteni kívánja. ... Visszahelyezni Krisztust a népek fölött uralmába, de mindenekelőtt újból beiktatni Őt saját lelkünk trónjára, ez az idő követelménye, ez a lelkiség elmellőzése miatt elfajult gazdasági válság leszerelésének első feltétele. Minden töprengés és kuruzslás hiábavaló lesz, míg a dogmát, hogy Krisztus úr mindenütt, a kunyhóban és palotában, a templomban és műhelyben, az iskolában és bankban, s hogy Őbenne kell egymásra találni szegénynek és gazdagnak, gyengének és erősnek, úrnak és szolgának, el nem fogadja mindenki.”¹⁷¹

Két nappal később, a magyar püspökkari értekezlet 1931. október 14-i ülésén Serédi Jusztinián hercegprímás javasolta, hogy a magántulajdon sokat vitatott kérdésének helyes mederben való tartása céljából a *Quadragesimo anno* pápai enciklika alapján a püspöki kar egyszerű s világos fogalmazású közös főpásztori körlevelet adjon ki, s azt a templomokban olvastassa fel. A körlevél megfogalmazására Glattfelder Gyulát kérték fel.¹⁷² Az értekezlet következő, 1932. március 16-i ülésén megállapították, hogy a körlevél a hívek között, általában a nagy nyilvánosság előtt is igen kedvező fogadtatásra talált. Több elismerő és hálálkodó levél is érkezett a hercegprímáshoz, aki a körlevél¹⁷³ szakavatott elkészítéséért Glattfelder Gyula püspöknek hálás köszönetet mondott.¹⁷⁴

A gazdasági világválság által egyre gyorsuló ütemben veszítette el az anyagi problémákkal küzdő munkásság és proletariátus bizalmát az egyház. A *Quadragesimo anno* pápai enciklika biztatására a katolikus új mozgalmat szervezett a térvesztés megállítására és a szélesebb néptömegek újraevangelizálására. Az Actio Catholica központi országos szervezetének felállítását a magyar püspökkari értekezlet 1932. október 19-i ülésén határozták el. Országos elnöknek Serédi hercegprímást, ügyvezető elnöknek Glattfelder Gyula püspököt nevezték ki.¹⁷⁵ Glattfelder Gyula lelkisége,

170 Szegedi Uj Nemzedék XIII. (1931) május 10. 5.

171 Nemzeti Ujság XIII. (1931) október 13. VI.; Glattfelder 1931, 5–6. (interneten: http://mtdportal.extra.hu/books/glattfelder_gyula_a_gazdasagi_vilagvalsag.pdf (letöltve: 2018. november 5.)); Gianone – Klestenitz 2016, 372.

172 Beke 1992, I. 381.

173 Szövege kiadva: Gergely 1984, 325–331.

174 Beke 1992, I. 405.

175 Beke 1992, I. 455.; Gergely 1977, 183.

valamint széleskörű és eredményes munkássága okán szinte predestinálva volt erre a funkcióra, nála alkalmasabbat keresve sem találtak volna. Mind az Actio Catholica funkciójának, mind a keresztény és nemzeti közéleti katolicizmus irányítójának ő, mint püspökelnök tökéletesen megfelelt.¹⁷⁶

Glattfelder Gyula nemcsak elméletben foglalkozott a szociális kérdés orvoslásával. 1931 telén vasárnaponként 100, lehetőleg többgyermekes család élelemszükségletéről gondoskodott.¹⁷⁷ 1934-ben az újévi pásztorlevelében Glattfelder Gyula felhívta papjai és hívei figyelmét a szegénygondozás fontosságára: „Ha megfogytok az anyagi eszközeink, törekedjünk mindig példát adni a krisztusi szeretet gyakorlásával, amely az utolsó falatot is megosztja a nyomorgóval és a szent papok példájára még az Isten háza ékesítésére szánt filléreket is felhasználja a nyomorba jutott emberek megsegélyezésére.”¹⁷⁸

1936. május 2-án a Foederatio Emericana tagavató nagygyűlésén Glattfelder Gyula a fiatalok számára összefoglalta keresztényszociális tanítását. „A világ ma egy összeomlott társadalom képét mutatja, a nagy értékeket diszkreditálták, trónokat és oltárokat felfordítottak, de ezzel együtt felfordították azokat az eszményeket is, amelyek a család, a gyermek, a magántulajdon jelentett az emberiségnek, és amelyek tiszteletét az iskola, az anya, a tradíció oltott az emberekbe. Ezzel a fenyegető veszedelemmel szemben anyagi erőtenyező nem nyújt elegendő erőt, megfelelő védelmet, nem használ semmit az ágyú, a legdrágább kincs sem, ezekkel a régi nagy értékeket nem lehet megmenteni. A fenyegető veszedelmet csak lelki tényezőkkel lehet elhárítani.¹⁷⁹ A megfelelő lelki tényezők pedig nem a fáradt öregekben mutatkoznak, hanem azokat az ifúságtól lehet remélni. Ezért fordul a pápa figyelme is az ifúság felé. De az ifúságot csak úgy lehet erre megnyerni, ha szent idealizmus hevíti lelküket. azt érzik a felforgatás matadorjai, hogy az emberekből hiányzik az ellenálló erő az értékek megvédésére. Ezt az ellenálló erőt kerestem én is eddigi munkásságom alatt, és remélem, hogy nem eredmény nélkül. Ezen az ünnepségen az igazi köszönet azt az eszmearáramlatot illeti, amely nem fél szembeállani a rombolás szellemével. Ilyen szervezet az Emericana, amelyben az egyház értékes és hű fegyvertársat üdvözl.”¹⁸⁰ Nyolc nappal később a negyedszázados püspöki jubileuma alkalmából megjelenő vezércikk szintén hangsúlyozta a főpap markáns szociális érzékenységét: „Nincs a magyar közéletnek olyan része, amely iránt Csanád főpásztora ne érdeklődne. A katolikus nagygyűléseken elhangzott beszédei mindenkor eseményt jelentenek, elsősorban erős szociális tartalmuknál fogva. Egyházmegyéjében is a szociális kérdések megoldására buzdítja papságát és híveit.”¹⁸¹

176 Gergely 1995, 45.

177 Nemzeti Ujság XIII. (1931) október 14. 9.

178 Esti Kurír XI. (1934) január 16. 6.

179 Szegedi Napló XII. (1936) május 3. 5.

180 Délmagyarország XII. (1936) május 3. 7.

181 Magyarság XVI. (1936) május 10. 16.

1938. június 24-én kezdődött el az Actio Catholica rendezésében¹⁸² Budapesten a Központi Katolikus Kör Molnár utcai székházában a katolikus papság szociális hete, amelynek keretében az ország minden részéből érkezett mintegy 200 pap és teológus¹⁸³ hallgatott meg inspiráló előadásokat az egyház szociális tevékenységének elmélyítéséről.¹⁸⁴ A rendezvényt Glattfelder Gyula nagyhatású¹⁸⁵ elnöki megnyitója vezette fel.¹⁸⁶ Beszédében kiemelte a papságra váró feladatokat: „Nemcsak a szüntelen feszültség és aggodalom irányítja a lelki élet szolgáit békevágyuk hajlamait követve a segítség módjának kutatása felé, hanem a belátás is, hogy a túrhetetlen szociális helyzet, a megélhetésnek nemcsak gondja, hanem lehetetlensége az erkölcsi ellenálló erőket leszerezi, s a nemtelen ösztönöket úgy felfokozza, hogy a lélek igényeinek kielégítése s a vallási kötelek zavartalan teljesítése szinte lehetetlenné válik. Imádkozni, erényt gyakorolni, kegyelmi életet élni aligha fog oly nép, amelynek tekintélyes része, vagy épp többsége nélkülözi az emberméltóság által igényelt gazdasági vagy jogi életnívót, s nyomasztó gondok alatt lelkileg elsorvad. Egyesek hős lélekkel szembeszállhatnak a földi lét követelményeivel, de tömegek heroizmusra nem kényszeríthetők. ... Amily elemi kötelesség azonban a szociális igazság szolgálata, épp oly komoly feladat, hogy ez tényleg az igazság jegyében történjék. Végzetes hibája korunknak, hogy a legeszményibb elgondolásokat másodrendű célok szolgálatára sajátítja ki. Világnéze-ti, alkotmányjogi agitáció épp úgy, mint a szociális eszme propagálása, sajnos, igen gyakran önző érdeket szolgál. Ha valakinek, úgy a papnak feladata gondoskodni róla, hogy a szent dolgok szentül kezeltesse, s emberi hiúság és hatalmi vágy azokat ne kompromittálja. Nem kell magyarázni, hogy széles és szükségét szenvedő néprétegek mozgósítása és szervezése mily csábítást jelent az egyéni vagy pártérdek imádói számára. S ha meggondoljuk még azt, hogy az emberiség mai lázállapotában a hivatottság nélküli törtetőkk mekkora serege érez magában képességet nemcsak az élre törni, hanem totalitáris hatalmat igényelni, s ezek közül hányan készek az elégedetlenséget ugródeszkaül felhasználni, akkor megértjük a veszedelmet, amely a szociális agitációban rejlik, s amelyet minden lelkiismeretes embernek, de főként hivatása magaslatán álló papnak le kell szerelni, hacsak népét csalódásnak s nemzetét kiszámíthatatlan katasztrófának kitenni nem akarja.¹⁸⁷ Ez a lázállapot, amely a vezetett tömeget s a hivatása magaslatán álló felelőtlen vezéreket egyaránt jellemzi, sokkal veszedelmesebb még a vörös agitációnál is, mert ennek romboló roszszhizeműsége nyilvánvaló, míg amannak féltelensége a hangoztatott eszményi jelszavak miatt alkalmas félrevezetni a legjobbakat is.¹⁸⁸ ... ma a legkomolyabb intelem a szociális tevékenységre vállalkozó

182 Nemzeti Ujság XX. (1938) június 22. 10.

183 Nemzeti Ujság XX. (1938) június 24. 6.; Uj Nemzedék XX. (1938) június 24. 6.

184 Nemzeti Ujság XX. (1938) július 1. 9.

185 Szegedi Uj Nemzedék XX. (1938) június 25. 5; Pesti Hírlap LX. (1938) június 25. 6.

186 Magyarország XLV. (1938) június 25. 1; Uj Nemzedék XX. (1938) június 25. 5.

187 Szegedi Napló XIV. (1938) június 25. 7.

188 Nemzeti Ujság XX. (1938) június 25. 11.

pap felé a munka és áldozat kötelességét hirdeti. A papok, akik a szociális munkatérre lépnek, sohse feledjék, hogy nem saját dicsőségükért, hanem a köz javáért kell fáradozniuk, s mihelyt megejti őket a kísértés, hogy személyüket a kollektív érdek elé helyezzék: már kontárokká lesznek, mert nem az isteni Gondviselés apostolává, hanem az önérdék kuruzslóivá válnak.”¹⁸⁹

Glattfelder Gyula nemcsak elméletben értekezett a keresztényszociális tanításról, nemcsak magasröptű prédikációkban, pásztorleveleiben szorgalmazta az esetetek megsegítését, hanem maga is tevőlegesen bekapcsolódott a szociális programokba, és országszerte aktívan segítette a különféle szociális képzési programokat. 1935. januárban és februárban a Szociális Missziótársulat IV. kerületi szervezete rendezett szociális tanfolyamot, amelyet január 8-án Glattfelder Gyula nyitott meg. Előadásában foglalkozott a szociális enciklikák fő irányelveivel, és rámutatott arra, miként kell ezeket a gondolatokat a gyakorlati életben érvényesíteni. A közvéleményt kell felvilágosítani. Meg kell akarni pendíteni azt a hangot, hogy az embernek az Istentől nyert élettel együtt Istentől nyert joga van arra, hogy a megélhetés feltételeit magának megszerezze.¹⁹⁰ 1940 októberében fejeződött be a Katolikus Nőszövetség szegedi szociális vezetőképző tanfolyama. Ennek ünnepélyes befejezésekor Glattfelder Gyula pontifikálta a szentmisét, amelyen felavatták az új patronesszeket.¹⁹¹ A fenti adatok azt mutatják, hogy Glattfelder Gyula a magyar katolikus egyház szociális ügyekben egyik legaktívabb főpapja volt.

SZEGEDI EMERICANA SZOCIÁLIS PROGRAMJAI

Az Emericana a nehéz sorban élő és anyagiakban szűkölködő egyetemi ifúság támogatására már 1926 őszétől kezdődően igyekezett intézményesen megszervezni a középiskolai tanulóifjúság tanítását, hogy egyrészt a jobbérzésű és hazafias egyetemi ifjúság részére becsületes munkaalkalmat és kereseti lehetőséget nyisson, addig a szülők házi tanításra szoruló gyermekei mellé is feltétlenül megbízható és lelkiismeretes házi tanítókat biztosítson.¹⁹² 1928-ban pedig a szociálisan rászoruló egyetemi hallgatók számára nyári balatoni üdülést szerveztek, melyen megjelent József főherceg is.¹⁹³

Az 1930-as években a világgazdasági válság elmélyülésével és a szociális problémák fokozódásával az Emericana érdeklődésében és tevékenységeinek körében is egyre jobban nőtt a szociális irányultság. Például az 1935/36. tanévben az orvosi kari emericánások csoportok az iskolaorvosi vizsgálat alkalmával gümőkórral fertőzöttek

189 Esti Kurír XVI. (1938) június 25. 5.

190 Pesti Hírlap LVII. (1935) január 9. 11.

191 Délmagyarország XVI. (1940) október 20. 8.

192 Szegedi Uj Nemzedék VIII. (1926) szeptember 17. 5.; Szegedi Uj Nemzedék VIII. (1926) szeptember 19. 5. Ezt a mozgalmat átvette később a Magyarországi Izraelita Egyetemi Hallgatók Egyesülete és a Turul Szövetség is. Délmagyarország VIII. (1932) október 6. 6.; Délmagyarország IX. (1933) október 4. 6.

193 Szegedi Uj Nemzedék X. (1928) szeptember 30. 3.

talált gyermekek családját felkeresve, egészségügyi statisztikát vettek fel, megkeresték a fertőzés forrását, a beteget orvoshoz küldték, ahol szükséges, tanácsokat adtak, és az észleletekről jelentést tettek a központban.¹⁹⁴

1937 áprilisában a szegedi Emericana valamennyi egyetemi ifjúsági egyesület együttműködésével nagyszabású diákgyűlést szervezett, amelyen Krénusz Ferenc az Emericana nevében beszélt. Azzal kezdte, hogy nagyon nehéz higgadtan beszélni az ifjúság problémájának megoldását sokszor kilátásba helyezték, az ifjúság azonban nem várhatja tétlenül a sült galambot. Szakítani kell az ifjúságnak az eddigi komolytalan stílussal. Hangsúlyozta, hogy májusra hívják össze közös kongresszusra a nemzeti alapon álló bajtársi egyesületek vezetőit és ezen kongresszuson közösen foglaljanak állást az ifjúság ügyében és a kívánságokat juttassák el a kormány elé. Javasolta, hogy az ifjúság forduljon segítségért a társadalomhoz is azzal, hogy járuljanak hozzá az önállósulási alap megteremtéséhez.¹⁹⁵ Ezzel egyidejűleg 1937 tavaszán nagyszabású előadássorozatot szerveztek a diplomás fiataloknak a gazdasági és kereskedelmi pályákon történő elhelyezkedése érdekében.¹⁹⁶ Ezen a legkülönbébb gazdasági, kereskedelmi, közhivatali vagy tudományos, illetve spirituális szakember ismertette az érdeklődő fiatalok számára az elhelyezkedési lehetőségeket és azok kihívásait, nehézségeit. Az előadások egybeszerkesztett változatát füzet formájában külön is kiadták.¹⁹⁷

1938. március 29-én a Schola Emericana előadássorozatában P. Kerkai Jenő SJ főiskolai tanár tartott előadást *Népi ifjúságunk szervezésének jelentősége* címmel. Előadásában megindokolta a népi ifjúság megszervezését és annak a teljes társadalom fejlődésére gyakorolt hatását: „Agrárország vagyunk, nálunk a nép mindenekelőtt az agrár népet jelenti. Be kell látnunk, hogy nem az intellektuális sorsdöntő tényezők a nemzet életében. A népi ifjúságot kell megnyernünk. A dzsentrí-típusnak többé a magyar életben szerepe nem lesz, de az intellektuális réteg is csak akkor juthat szerephez, ha ráébred népi küldetésére. Csak népi politikával vethetjük meg egy újabb ezer év alapját. Nem lehet magyarnak valóbb, lelkesítőbb, vonzóbb koncepció, mint Szent István birodalma. Nem lennének méltók a magyar névre, ha lemondanánk Szent István birodalmáról. Ennek a birodalomnak azonban modernnek kell lenni, de ezt vitális népi mozgalom nélkül megvalósítani nem lehet. A népi osztálynak nagyobb szerepe van a magyarság megőrzésében, mint az intellektuális osztálynak”¹⁹⁸

194 Délvidéki Ifjúság I. (1935/36.) 6. szám (február) 4.

195 Délmagyarország XIII. (1937) április 24. 4. Az ülésen elfogadott memorandum politikai fogadtatását és Darányi Kálmán miniszterelnök reakcióját a következő héten beszélték meg az emericánás egyetemisták. Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) április 30. 5.

196 Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) május 23. 4.; Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) október 17. 4–5.; Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) október 31. 4.

197 Halmos 1937.

198 Délmagyarország XIV. (1938) március 30. 7.

SCHOLA EMERICANA SZOCIÁLIS IRÁNYULTSÁGA

1926 februárjában Győrött alapították az első Schola Emericánát, melynek fő célja az volt, hogy „minden katolikus és magyar problémát emericánás szempontból világítson meg, pótolva ezzel a katolikus világnézetű egyetemi katedrákat.”¹⁹⁹ Szegeden először 1930–1932 között került sor szórványos előadásokra a Schola Emericana keretében. Dr. Szentgyörgyi Elemér ügyvéd, az Emericana archiadvocatusa 1930 márciusában tartott előadást a Schola Emericana keretében a párba megszüntetése ellen.²⁰⁰ Majd 1930. április 28-án Dr. Mester János egyetemi tanár tartott előadást Szent Erzsébet lelkiségéről és N. Czike Gáborné a familia hivatásáról.²⁰¹ Dr. Sík Sándor a „Modern ifjúsági mozgalmak”-ról, N. Czike Gábor pedig „A horvát kérdés és magyarság történelmi hivatása” címmel tartott előadások.²⁰² Trimmel Ferenc joghallgató „A szegedi diákegyesületek története” és Nyisztor Zoltán „Szent Ágoston” című előadást tartott.²⁰³

Szegeden a Schola Emericana az 1934/35. tanév második felében kezdte meg rendszeres működését a Szociális Iskola, olasz és szerb nyelvtanfolyam tagozatokban. Az Emericánás ifjúság érdeklődése kétségkívül legerősebben a Szociális Iskola felé fordult, ahol dr. Somogyi József főiskolai tanár és Deák Sándor jogszigorló vezetése mellett korunk égető szociális problémái tárultak fel szakszerű előadásokban, s az előadásokat követő részletes, élénk vitában. A hallgatóság létszáma 20–30 körül mozgott.

1935. március 12-én Somogyi József a Schola Emericana rectora „A Schola Emericana célja és feladatai”; dr. Mester János „Szociális alapeszmék az evangéliumban”; március 19-én P. Borbély István S. J. „Az Egyház és állam”,²⁰⁴ március 26-án Nemes Czike Gábor szakiskolai igazgató „A munkabér reformja”; április 2-án dr. Kelemen László törvényszéki bíró „A magántulajdon jogai és kötelességei”,²⁰⁵ április 9-én dr. Somogyi József „Eugenika és szociálpolitika”; április 30-án P. Varga László S. J. „Agrárpolitika és Egyház” címmel tartottak előadásokat. Az ifjúság pozitív érdeklődése, mely az élénk vitákban nyert kifejezést, arra ösztönözte a Szociális Iskola vezetőségét, hogy pályatételt is kitűzzön a hallgatók számára „Egy magyar falu szociográfiája” címmel vagy szabadon választott tárgykörrel. A pályadíj 25 P, beadási határidő: 1936. május 1. volt.

Látva, hogy az érdeklődés elsősorban a szociális problémák felé irányul, a Schola Emericana vezetősége az 1935/36. tanévben elsősorban a Szociális Iskolát iparko-

199 Emericana XII. (1935) március 119.

200 Szegedi Uj Nemzedék XII. (1930) március 29. 2.

201 Szegedi Uj Nemzedék XII. (1930) április 29. 2.

202 Szegedi Uj Nemzedék XII. (1930) május 4. 7; Szegedi Uj Nemzedék XII. (1930) május 7. 3.

203 Szegedi Uj Nemzedék XII. (1930) május 11. 2.

204 Szegedi Uj Nemzedék XVII. (1935) március 17. 8.

205 Szegedi Uj Nemzedék XVII. (1935) április 2. 3.

dott katolikus szabadegyetemmé kifejleszteni. Az első félévben hetenként P. Varga László S. J. „Gazdaság és keresztény erkölcs” címen tartott előadássorozatot. A második félévben P. Borbély István S. J. vállalt három előadásból álló előadássorozatot a nemzetközi élet aktuális problémáiról. Az előadásokat február 11-én „A nemzetközi élet aktuális problémái”,²⁰⁶ február 18-án „Háború és béke” és március 3-án „Nemzetközi együttműködés és gyarmatosítás” címen tartotta meg. Március 10-én dr. Iványi Béla nyilvános rendes egyetemi tanár adott elő „A házasság történeti, jogi és erkölcsi megvilágítása” címen. Majd dr. Somogyi József főiskolai tanár vállalt előadást a fajelmélet világnézeti vonatkozásairól. Március 17-én „Mi a faj?”, március 24-én „A főbb emberfajok testi és lelki alkata”, április 21-én „A fajok harca és jövője”,²⁰⁷ április 28-án „Fajok és népek pusztulása” címen.²⁰⁸

1937 őszén folytatódtak a nagysikerű előadások. Október 26-án Dr. Horváth Barina nyilvános rendes egyetemi tanár „Társadalmi utópiák” címmel, november 9-én Dr. Radnai Miklós a szegedi munkásifjúság hivatásszervezetének főtitkára „Hivatásrendiség és munkásszervezés” címmel, november 18-án P. Varga László S. J. „Nacionalizmus és kultúra”²⁰⁹ címmel, november 23-án Dr. Nagy Géza tanügyi fogalmazó „Milyen is a mai ifjúság?” címmel, és november 30-án Dr. Várkonyi Hildebrand nyilvános rendes egyetemi tanár „Korszerű lélektan és vallásos nevelés” címmel tartott előadást.²¹⁰ 1938. március 1-jén Karl János Sch. P. a szegedi piarista gimnázium igazgatója tartott előadást „A falumunka és a főiskolai ifjúság” címen.²¹¹ 1938. március 8-án dr. Katona Jenő, a Korunk Szava szerkesztője tartott előadást „A szociális katolicizmus” címmel.²¹² 1938. március 22-én Sík Sándor professzor „Irodalom és világnézet” címmel adott elő.²¹³

1939. október 10-én Dr. Kovrig Béla miniszterelnökségi titkár, egyetemi tanár „Korforduló” címmel beszélt a modern nemzetközi politikáról és a magyarság nemzeti feladatairól.²¹⁴ 1939. október 31-én P. Borbély István S. J. tartott előadást „Az Egyház és az előretörő politikai irányzatok” címmel.²¹⁵ 1939. november 7-én Kerkai Jenő S. J. 132 „Korunk válsága és az egyház” című előadásában kiemelte, hogy „*a totális katolikus nem akar, csak egy úrnak szolgálni: Krisztusnak*”.²¹⁶ 1939. november 21-én

206 Délmagyarország XII. (1936) február 11. 5.

207 Délmagyarország XII. (1936) április 21. 7.

208 Délmagyarország XII. (1936) április 26. 14., április 29. 4.; Szegedi Napló XII. (1936) április 29. 6.

209 Délmagyarország XIII. (1937) november 19. 2.

210 Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) október 20. 4; Délmagyarország XIII. (1937) október 21. 5.; Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) október 29. 3; Vajda 2017, 189–190.

211 Délmagyarország XIV. (1938. február 27. 2.

212 Délmagyarország XIV. (1938) március 6. 13.

213 Délmagyarország XIV. (1938) március 23. 2.

214 Délmagyarország XV. (1939) október 11. 3.

215 Szegedi Új Nemzedék XXI. (1939) november 3. 6.

216 Délmagyarország XV. (1939) november 8. 3.

Varga László egyetemi tanársegéd tartott előadást „Nemzeti életünk és népi műveltségünk” címmel.²¹⁷ Egy héttel később, november 28-án Dr. Somogyi József főiskolai tanár „Fajiség és magyarság” címmel tartott előadást, amelyben leszögezte: „*A magyarság se vér, se faj, hanem a szellem közössége*”.²¹⁸

1940. február 14-én Szűcs Lajos „A test föltámadása – Emberi testünk mai értékelése” címmel tartott előadást.²¹⁹ Majd 1940 február 28-án P. Borbély István S. J. „Katolicizmus és nemzetiségi eszme” című előadásában elítélte azokat a visszaéléseket, melyeket a nemzeti eszme leple alatt, akár hatalmi érdekből, akár politikai számításból, akár önző gazdasági előretörésből követnek el.²²⁰ 1940. március 6-án P. Borbély István S. J. „Katolicizmus és modern államélet” címmel tartott előadást.²²¹ 1940. április 3-án Dr. Heller Erik adott elő „A büntetőjog és a világnézet” címmel.²²²

A Schola Emericana előadásain a korszakban sokat taglalt szociális és politikai kérdéseket állították előtérbe, s azokat a katolikus tanítás fényében tárgyalták. Az előadók a korban divatos politikai diktatúrák helyett Krisztus királyságát állították példaképül.²²³ Felemelték szavukat a nacionalizmus túlkapásai ellen: „*Míg a népek vissza nem térnek a patriotizmushoz, az igazihoz, addig a korcs, meghamisított nacionalizmustól szétszaggatott emberiség nem tudja megtalálni az egészségesebb európai szintézist, az élet emberhez méltó formáját*.”²²⁴ Többször érintették a zsidókérdést is. Somogyi József előadásában ezzel kapcsolatban kiemelte: „*A kérdést radikális rendszabályokkal nem lehet megoldani az ország egyetemes érdekeinek veszélyeztetése nélkül. Az ország közgazdasági élete nem nélkülözheti a zsidók kifejedt közgazdasági érzékét. Ha máról holnapra kicserélik a zsidó alkalmazottakat, könnyen az a veszély fenyegetné az országot, hogy a nagyvállalatok elbuknának a nemzetközi versenyben, és kénytelenek lennének keresztény munkások tízezreit is szélnek eresztetni. De nem lehet kívánni az önérzetes keresztény ifjúságtól sem, hogy a kereskedői pályára lépjen mindaddig, amíg a magyar társadalom nem tanulja meg a kereskedői osztályt jobban becsülni. Arra kell törekednünk, hogy a magyar zsidóság nemzeti és vallási érzésben minél jobban közeledjék hozzánk. Aki egyetlen zsidót megnyer keresztény magyarrá, többet tett nemzeti szempontból, mint az, aki száz zsidónak leveri a fejét*.”²²⁵ A szegedi Schola Emericana működésében tehát mindvégig a kereszténység humanizmusa és befogadó szelleme nyilvánult meg, s a maga hatókörén belül eredményesen semlegesítette korszak egyre durvább antiszemitizmusát. Ebben meghatározó

217 Szegedi Uj Nemzedék XXI. (1939) november 22. 5.

218 Szegedi Uj Nemzedék XXI. (1939) november 29. 4.

219 Szegedi Uj Nemzedék XXII. (1940) február 15. 4.

220 Szegedi Napló XVI. (1940) február 29. 5., február 29. 2.

221 Szegedi Uj Nemzedék XXII. (1940) március 7. 6.

222 Délmagyarország XVI. (1940) április 4. 6.

223 Szegedi Uj Nemzedék XXI. (1939) november 3. 6.; Délmagyarország XV. (1939) november 8. 3.

224 Délmagyarország XV. (1939) október 11. 3.

225 Délmagyarország XII. (1936) április 22. 5.

szerepet tulajdoníthatunk Glattfelder Gyula megyéspüspöknek, aki a felsőházban többször is felszólalt a zsidótörvények ellen.²²⁶

IPAROSTANONCOK OTTHONA

Glattfelder Gyula nemcsak az egyetemi hallgatók szociális és lelki szükségleteivel törődött, de figyelméből futotta az egyszerűbb iparostanoncokkal való foglalkozásra is. 1927. szeptember 13-án Sopsich János püspöki titkár kíséretében látogatást tett a Szent György tér 7. szám alatti faipari szakiskolában.²²⁷ A megyés főpásztor nagy érdeklődéssel tekintette meg a kész és eladásra szánt bútorok raktárát, valamint a tanműhelyt és hosszasan gyönyörködött az intézet műhelyében készült faragott és égetett, művészi értékű irodai bútortáborban.²²⁸ Valószínűleg ennek a látogatásnak is szerepe lehetett benne, hogy alig négy hónappal később, 1928. január 12-én²²⁹ a régi rókusi elemi iskola épületét kívánta a várostól 160 ezer pengőért²³⁰ megvásárolni és 200 iparostanonc számára²³¹ internátussá alakítani.²³² Az összeget – Glattfelder elképzelése szerint – a város felajánlhatta volna a tanonciskola építéséhez a kultuszminiszter által elvárt hozzájárulásként.²³³ Ilyen módon a püspöki támogatás kétszeresen is segítette volna a szegedi tanoncképzés ügyét: egyrészt a tanonciskola felépítéséhez a várostól elvárt önrészhez járult volna hozzá, másrészt tanoncotthonot biztosított volna a diákok számára. A városi közgyűlés örömmel el is fogadta a püspök ajánlatát,²³⁴ az egyetem Anatómiai Intézete és Patológiai Intézete azonban nem tudott kiköltözni az épületből. Így 1930-ra nyilvánvalóvá vált, hogy a püspök kénytelen másképp megoldani a tanoncotthon kérdését.

1930 augusztusában vett új lendületet a tanoncotthon ügye. Glattfelder Gyula akkor kezdett hozzá ugyanis a Londoni körúton, az árvaház melletti telken egy 80 ifjú számára szükséges kollégium építéséhez. A nagyszabású beruházás költségeit 200–220 ezer pengőre becsülték.²³⁵ 1931 tavaszára – a korábban a pesti Szent Imre Kollégium igazgatói teendőit ellátó,²³⁶ de 1922–1930 között népjóléti miniszter Vass József támo-

226 Pál 2014, 21–27.

227 Szegedi Napló III. (1927) szeptember 14. 6.

228 Szegedi Új Nemzedék IX. (1927) szeptember 14. 1.

229 MTI Napi Hírek IX. (1928) január 12. 16.

230 Szegedi Napló IV. (1928) január 12. 3.

231 Pesti Hírlap L. (1928) január 13. 12.

232 Nemzeti Ujság X. (1928) január 13. 7.

233 Szegedi Új Nemzedék X. (1928) január 12. 2. A tanonciskola 568.400 pengős építési költségeiből a minisztérium 150 ezer pengőt vállalt, így a városra 418.400 pengő hárult. Szegedi Új Nemzedék X. (1928) január 22. 3.

234 Szegedi Friss Ujság XXIX. (1928) február 17. 2.

235 Szegedi Napló VI. (1930) március 25. 2.; Délmagyarország VI. (1930) augusztus 14. 7.

236 Rónay, 2015. 94.

gatásával²³⁷ – elkészült az építkezés,²³⁸ április és június között a belső munkálatok és a berendezés kialakítása is befejeződött.²³⁹ Kapossy Gyula igazgató a tanoncotthon céljáról és hivatásáról megjegyezte: „Itt minden e megyésfőpásztor úr intenciója szerint történt. Figyelme a legapróbb részletekre is kiterjedt.”²⁴⁰ Az intézet papi vezetés alatt álló, teljesen cserkészalapon szervezett tanoncotthonként²⁴¹ biztosítékot nyújtott arra, hogy a reábízott ifjakkól egészséges, jellemes, intelligens iparosokat nevel.²⁴² Az internátusban tanoncok és felsőipariskolás diákok kaptak elhelyezést.²⁴³ Bejuthatott val-láskülönbség nélkül minden tanonc, akinek erkölcsi magaviselete ellen nincs kifogás. A teljes ellátásért a tanoncoknak havi 35 pengőt kellett fizetniük, de voltak kedvezményes helyek is.²⁴⁴ A tanoncotthon jól egészítette ki az 1930-ra elkészült tanonciskola működését.²⁴⁵ Ezt azt mutatja, hogy Glattfelder Gyula nemcsak az egyetemi ifjúságról, de az iparos ifjakról is gondoskodott, az ő boldogulásukat is szem előtt tartotta.

KALOT ÉS HIVATÁSSZERVEZET SZEGEDI INDULÁSA

Szervezeti erejét és tömegbefolyását tekintve a XX. század legjelentősebb katolikus ifjúsági mozgalma a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testülete (KALOT) volt.²⁴⁶ Megindulásának színtere az 1930-as évek eleven szellemi életet sugárzó központja, Szeged volt. Kerkai Jenő (1904–1970) teológiai tanárként 1935 nyarán egy fészerből lett kis központi irodából²⁴⁷ kezdte meg szervezni a Szeged melletti Somogyi-telepen a katolikus legényegyletet.²⁴⁸ Ősztől – a jezsuita rend jóváhagyásával és Glattfelder Gyula támogatásával²⁴⁹ – Szegedről indította el két lelkes világi munkatársával, Farkas Györggyel és Ugrin Józseffal országos szervezetté fejleszteni kezdeményezését, a KALOT-mozgalmat.²⁵⁰

Glattfelder Gyula – úgy is mint az Actio Catholica ügyvezető elnöke és területileg illetékes megyéspüspöki minőségében is – 1935. október 6-án fogadta először P. Kerkai Jenőt a munkás- és gazdaiifjúsági szervezkedésre vonatkozó tervek és eredmé-

237 Délmagyarország VII. (1931) június 21. 5.

238 Délmagyarország VII. (1931) április 19. 10.

239 Szegedi Napló VII. (1931) június 21. 7.

240 Szegedi Új Nemzedék XIII. (19831) június 21. 2.

241 Szegedi Napló VII. (1931) április 19. 3.

242 Szegedi Új Nemzedék XIII. (1931) április 19. 2.

243 Giczi 1997, 88.

244 Délmagyarország VII. (1931) június 21. 6.

245 Délmagyarország VI. (1930) augusztus 12. 6.

246 Gergely, 1977. 217.

247 Vida 1992, 228.

248 Péter 1997, 13.

249 Balogh 1996, 48.

250 Muzslay 1997, 202.

nyek ügyében.²⁵¹ Kerkai páter beszámolója szerint addig 150 munkás- és gazdaifjút sikerült megnyerniük az ügynek. A szociális gondolkodású csanádi püspök – úgy is, mint a katolikus világiakat tömörítő Actio Catholica ügyvezető igazgatója – pártolól fogadta a kezdeményezést, és ennek jeléül 6 hónapi időtartamra 50–50 pengő anyagi támogatást biztosított. Kilátásba helyezte, hogy amennyiben a mozgalom életképes, és az ifjúsági munka megkészsereződik, akkor a hat hónap letelte után is segíteni fog.²⁵² Farkas György és Ugrin József egy katolikus újság terjesztésének ürügye alatt házról-házra járt, s ahol találtak egy fiatal parasztleányt, szóba álltak vele. Három hónap alatt 42 falut jártak be, és majdnem 600 ifjú címével tértek haza. Őket 50–60 fős csoportokban a jezsuita rend nyaralójába háromnapos megbeszélésekre hívták össze.²⁵³ A püspök ígéretéhez híven 1936 tavaszán megújította a havi 50 pengő folyósítását. Esetenként nagyobb összegekkel is hozzájárult a költségekhez, Kerkai páttert pedig kinevezte a csanádi egyházmegyei legényegyletek egyházmegyei elnökévé.²⁵⁴ A első három tanfolyam 85 hallgatóját Glattfelder Gyula is fogadta. Ez a gesztus bizalmat keltett a mozgalom iránt, és meghozta a szegedi Iskolánkívüli Népművelési Bizottság támogatását is. Hübner József népművelési titkár minden ellenszolgáltatás nélkül tartott tanfolyamot. Sőt csekély anyagi ellenszolgáltatásért még a tanyavilágba is kijárt.²⁵⁵

Az első téli tanfolyamok hallgatói visszatérve falujukba megszervezték a KALOT első központjait. 1936 tavaszán már megtarthatták a KALOT első seregszemléjét Szegeden. A rendezvényen a felkeresett 42 falu 2500 fiatalja vett részt.²⁵⁶ A munkába az indulás után egy évvel kapcsolódott be Kerkai páter rendtársa, Nagy Töhötöm is,²⁵⁷ aki 1936. szeptember 1-jével a jezsuita tartományfőnök megbízásából átvette a KALOT vezetését. A KALOT alapszabályának tervezete 1937-ben fogalmazódott meg, s Glattfelder Gyula 1938. július 7-i imprimatúrája értelmében nyomtatásban is napvilágot láthatott.²⁵⁸ A KALOT-vezetők számára kiadott ún. Vezérkönyv a szervezéshez szükséges gyakorlati útmutatás mellett kiterjedt a mozgalom programjának részletezésére is. Az 1937-ben Szegeden kiadott első Vezérkönyv szerint a KALOT egyaránt tagjai sorába hívja a fiatal zselléreket, napszámosokat, gazdalegényeket.²⁵⁹

251 Balogh 1994, 285.

252 Glattfelder Gyula 1935. október 14-i levele P. Kerkai Jenőhöz (SzCsEL) I.1.a állag 2844/1935.

253 Nagy 1990, 107–108.

254 Balogh 1998, 35–36.

255 MNL CSML IV. B. 1431. fond 2. doboz 448/1936. Szeged szab. kir. város Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának levele a Csanád egyházmegyei Actio Catholicának 1936. május 27.

256 Nagy 1990, 110.

257 Vida 1992, 223–242.

258 Balogh 1998, 105.

259 Gergely 1977, 224.

Programját négy jelszóban foglalta össze: „Krisztusibb embert! Műveltebb falut! Életerős népet! Önerzetes magyart!”²⁶⁰

1937. augusztus 2–5. között Szegeden a Szent Imre Kollégium dísztermében zajlott le a KALOT kongresszusa.²⁶¹ Papok, teológusok, egyetemi és főiskolai tanárok,²⁶² tanítók, a falvak és tanyák vezetői vettek részt a tanácskozásokon, melyeknek témája a szociális életkérdéseknek a pápai körlevelek szellemében való megoldása volt. A konferencia egyharmad részben elméleti, egyharmad részben gyakorlati kérdésekből állt, a többi időt vitára fordították.²⁶³ Alaposan megvitatták a termelési és fogyasztási szövetkezeteknek, a földbérllő-szövetkezeteknek, az agrárproletáriátus házhelyhez juttatásának, belterjes gazdálkodásnak, az arányos jövedelem elosztásnak kérdéseit. A kongresszus korabeli véleménye szerint „komoly lépés annak a Szegedről kiindult nagyszabású mozgalomnak célkitűzése felé, amely a földműves és földmunkás ifjúságot egy táborban akarja egyesíteni.”²⁶⁴ A záróbeszédet P. Kerkai Jenő mondta, aki többek között kiemelte: „küldetésre sarkal Anyaszentegyházunk. Valahányszor szentséges Atyánk a világhoz szól, minket, apostolait mindig újabb és újabb munkára ösztönöz, akár a vérnek odaadásáig is. Mulasztásokat kell behoznunk. Életünknek nem szép öregség a célja, hanem, hogy ne maradjon írott malaszt a *Quadragesimo anno* agrárprogramja!”²⁶⁵

Alig két hónappal később, szeptember 25–26-án a csanádi egyházmegye nagyszabású Eucharisztikus napot rendezett Szegeden. Ennek keretében 25-én este Glattfelder Gyula megyéspüspök ünnepélyes Veni Sanctet pontifikált a Fogadalmi templomban. Ezután Szeged összes plébániatemplomában szentségimádás kezdődött, amely éjfélig tartott.²⁶⁶ 26-án reggel 8 órakor a Glattfelder Gyula által bemutatott szentmise keretében mintegy négyezer gyermek és ifjú közös szentáldozására került sor a Dóm téren,²⁶⁷ majd délelőtt 10 órakor ifjúsági díszközgyűlést tartottak a Rigó utcai lovardában. Délután közös körmenetet végeztek, amelynek befejezéseként Glattfelder Gyula mondott befejező beszédet.²⁶⁸ Az ifjúsági díszközgyűlés 3000 fős résztvevője előtt Kerkai Jenő beszédében kifejtette a szociális igazságért való küzdelem jogosságát, az Egyház részéről is hitet tett a tisztességes megélhetés kivívására indított harc jogossága mellett, és biztosította a Krisztus szociális szellemében harcolóknak az Egyház segítő támogatását. Az Eucharisztikus nap délutáni záróbeszédében a Dóm téren összegyűlt 30.000 ember²⁶⁹ előtt Glattfelder Gyula megyéspüspök az ifjúságot a *Quadragesimo*

260 Farkas 1937.

261 Szegedi Napló XIII. (1937) augusztus 3. 5.

262 Szegedi Napló XIII. (1937) augusztus 4. 6.

263 Gergely 1977, 226.

264 Délmagyarország XIII. (1937) július 28. 7.

265 Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) augusztus 5. 4.

266 Szegedi Napló XIII. (1937) szeptember 26. 4.

267 Szegedi Napló XIII. (1937) szeptember 28. 5.

268 Szegedi Új Nemzedék XIX. (1937) szeptember 12. 4.

269 Magyarság XVIII. (1937) szeptember 28. 4.

anno szellemében való további szervezkedésre hívta fel, és ezt az utat jelölte meg, mint olyant, amely a boldogabb Magyarország kivívására egyedül alkalmas.²⁷⁰

Októberben indult meg a nyolc szegedi katolikus legényegylet tagjainak foglalkozási ágak szerint egységesen és központosítva szakosztályokba csoportosítása. A szakosztályok összességét nevezték összefoglalóan Hivatásszervezetnek, ami nem politikai pártállás szerint, hanem attól függetlenül, azt mellőzve, azon felülemelkedve szervezi foglalkozási ágak szerint az egyfoglalkozásúakat, a szakmai érdekvédelem és érdekszolgálat céljából.²⁷¹ Erre azért is szükség volt, mivel komoly érdekvédelmi szervezetek ekkoriban Szegeden is csak a szociáldemokrata szakszervezetek voltak, ráadásul a jobboldalon tapasztalható radikalizálódási hullám visszavonulásra kényszerítette és jócskán megtépázta a keresztény szakszervezeteket. Az újonnan létrehozandó szervezet tehát egyfelől a munkásság hagyományos, osztályharc alapján álló mozgalmainak további meggyengítését, sőt leváltását szorgalmazta, ugyanakkor az ekkoriban már Szegeden is egyre növekvő befolyással rendelkező szélsőjobboldalt is ellensúlyozni kívánta.²⁷² A Hivatásszervezet olyan lendülettel és új szemlélettel indult meg, ami a többi keresztény irányultságú társadalmi szervezetet is megújította, azok figyelmét is – minden korábbinál inkább – a szociális kérdések felé irányította. Így történhetett, hogy 1937. november 9-én a Tanárképző Főiskola nagytermében dr. Radnai Mikes, a szegedi munkásság hivatásszervezeti főtitkára az Emericana szabadegyetemén *Hivatásrendiség és munkásszervezés* címmel tartott előadást.²⁷³ Beszédében hangsúlyozta: „Gazdasági síkon a hivatásrendiség alapvető feladata a termelés irányítása (az egyéni kezdeményezésnek lehetőséget hagyva) és a jövedelemeloszlás szabályozása.”²⁷⁴ A *Quadragesimo anno* a szociális igazságosság szerinti jövedelemeloszlás elveit oly precízen és oly megdönthetetlen érveléssel fejti ki, hogy Rooseveltt a XX. század legnagyobb könyvének mondja. ... ki kell építeni a munkásság hivatásszervezeteit, tisztán gazdasági érdekvédelmi síkon, pártpolitikától mentesen, precízen kidolgozott evangéliumi és nemzeti alapon minden újabb téveszmétől mentesen s akkor a munkaerő is bizton kivívja magának a szociális igazságosság szerint őt megillető jövedelmi részesedést.”²⁷⁵

Alapos előkészítést követően²⁷⁶ a keresztény munkásmozgalom új szervezete, hivatalos nevén a Szegedi Ipari Munkavállalók Hivatásszervezete 1938. március 14-én este fél 9 órai kezdettel tartotta zászlóbontó nagygyűlését a helyi Ipartestület egyik termében.²⁷⁷ Az eseménynek rangot és tekintélyt kölcsönzött, hogy azon Glattfelder

270 Szegedi Uj Nemzedék XIX. (1937) szeptember 28. 5.

271 Szegedi Uj Nemzedék XIX. (1937) október 15. 4–5.

272 Zachar 2014, 242–243.

273 Szegedi Uj Nemzedék XIX. (1937) november 6. 5.

274 Szegedi Napló XIII. (1937) november 10. 2.

275 Szegedi Uj Nemzedék XIX. (1937) november 10. 4.

276 Délmagyarország XIV. (1938) február 6. 11.

277 Délmagyarország XIV. (1938) március 13. 13.

Gyula és Bornemissza Géza iparügyi miniszter is felszólalt.²⁷⁸ Jelenlétük és támogató felszólalásuk jelezte, hogy az újdonsült munkásszervezet élvezi az egyház és a kormány bizalmát²⁷⁹ Glattfelder Gyula beszédében kiemelte: „Szeretném, ha az ifjúság erről az ülésről azzal a gondolattal távozna, hogy a magyar társadalom vezetői szeretik ezt az ifjúságot, de ennek az ifjúságnak be kell bizonyítania, hogy a magyar munkást kell és lehet szeretni, hogy a munkásság rendelkezik a munkáserényekkel. A pápák szociális körleveleikben állandóan sürgetik a szociális bajok orvoslását, de ez csak bölcs fokozatokban történhet meg. Akinek nincs hite, annak csak ösztöne van, és az fejfel megy neki a falnak. Ne felejtsetek el soha, hogy a mennyei atya fiai és Jézus Krisztus testvérei vagytok! A kereszt ne csak külső jel legyen, hanem belső szellem.”²⁸⁰ A Hivatásszervezet 1938 folyamán Szegeden olyan sikereket ért el, ami a szervezkedés kiterjesztésére ösztönözte a jezsuitákat. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a nemzeti jellegét hangsúlyozó szervezkedés nagyobb rokonszenvre számíthat a nem katolikus konzervatív vidéken (ahol egyébként is a keresztényszocialisták rendelkeztek jobb pozíciókkal) a terjeszkedés további színteréül Miskolcot és Debrecen választották.²⁸¹

Glattfelder Gyula többször is felhívta püspöksége alsópapsága figyelmét, hogy „a papság ne húzódjék a felvilágosító eszmetesítés és szervezés komoly és fáradtságos munkájától”. Ugyanis az új eszmék nem idegenek az egyház eddigi tanításától: „A pápák nem idegen területre tettek kirándulást, s nem ragadtatták magukat jogbitorlásra, amikor a szociális és gazdasági rend alapvető feltételeit kodifikálták, amint isteni Üdvöztőnk sem kevert idegen hangot az Úr imádságába, amikor a mindennapi kenyér igényét megállapította.”²⁸² A Hivatásszervezet tehát 1938 folyamán Szegeden – Glattfelder Gyula püspök támogatásának is köszönhetően – olyan sikereket ért el, ami a szervezkedés kiterjesztésére ösztönözte a jezsuitákat. Abból a megfontolásból kiindulva, hogy a nemzeti jellegét hangsúlyozó szervezkedés nagyobb rokonszenvre számíthat a nem katolikus konzervatív vidéken (ahol egyébként is a keresztényszocialisták rendelkeztek jobb pozíciókkal) a terjeszkedés további színteréül Miskolcot és Debrecen választották.²⁸³

1939. február 23–25. között a Népegészségügyi és Munkásvédelmi Szövetséggel együttműködve²⁸⁴ a Hivatásszervezet konferenciabeszédeket és munkásgyűléseket rendezett Rókuson. A dolgozó férfiaknak P. Kerkai Jenő, a Hivatásszervezet alapítója,

278 Szegedi Napló XIV. (1938) március 15. 4.

279 Balogh 1998, 69–70.

280 Délmagyarország XIV. (1938) március 15. 4.

281 Gergely 1977, 203.

282 Szociális papi felelősség. Dr. Glattfelder Gyula Csanádi püspök előadása a Papi Szociális Kurzuson. 1938. június 24. SZCSEL, V. 4.b. 28. doboz (Idézi: Rigó – Zachar 2013, 132.)

283 Gergely, 1977. 203.

284 Szegedi Napló XV. (1939) február 24. 3.

a nőknek pedig P. Nagy Töhötöm, a Hivatásszervezet elnöke mondott beszédőket.²⁸⁵ Délelőtt 9 órakor Glattfelder Gyula megyéspüspök mutatott be szentmisét a konferencia résztvevői számára.²⁸⁶ Vasárnap délután 4 órakor háziünnepség keretében Glattfelder Gyula fölszentelte a Hivatásszervezet székházát,²⁸⁷ majd a résztvevők átvonultak a rókusi tornacsarnokba, ahol munkás nagygyűlést rendeztek.²⁸⁸ Ezen a megyéspüspök mellett P. Kerkai Jenő és P. Nagy Töhötöm is felszólalt. Utóbbi a Hivatásszervezet elnökeként hangsúlyozta, hogy elérkezett a szervezett munkásság jólétének hajnalhasadása, de csak akkor, ha a munkásság a *Quadragesimo anno* szellemében önmagát tudja vezetni. P. Kerkai Jenő a Hivatásszervezet megalapítója kiemelte, hogy rövid fél évvel korábban még néhány száz tagja volt csak a mozgalomnak, mostanra pedig közel 10 ezer dolgozóra tehető a tagság. Szegeden nem sikerült volna olyan szép eredményeket elérni, ha a megyéspüspök nem állt volna a katolikus munkásmozgalom mellé.²⁸⁹ A kongresszuson részt vett Hammer Géza miniszteri osztályelnök, aki nyilatkozatában elismerte a rendezvény értékét: „A szegedi munkásvédelmi kongresszus mindvégig igen tartalmas és magas színvonalon álló volt. Az országban ez volt az első ilyenemű kongresszus, és a szegedi eredmények hatása alatt elhatároztuk, hogy más városokban is megrendezzük a kongresszust. ... Az értékes javaslatokkal a szövetség külön foglalkozik, és azokat végrehajtás céljából előterjeszti a minisztériumnak. Bízunk abban, hogy a szegedi munkásvédelmi kongresszusnak hamarosan ilyen végrehajtó gyakorlati eredményei lesznek.”²⁹⁰

1939. május 19-én Budapesten az iparcsarnok épületében a XXVIII. országos katolikus nagygyűlés keretében tartották a katolikus agrárifjúsági mozgalom, a KALOT legénygyűlését. Itt találkozott először a trianoni Magyarország és a visszacsatolt Felvidék agrárifjúsága, mintegy 4000 fiatal legény.²⁹¹ A gyűlés főszónoka Glattfelder Gyula volt.²⁹² Beszédében örömmel nyugtázta, hogy a Szegedről elindult KALOT-gondolat országsszerte milyen nagy sikert ért el.²⁹³

1939. december 21-én este az ipartestület nagytermében tartották a hivatásszervezet dohánygyári munkásság negyedik adventi délutánja keretében Szeged összes munkásmozgalmai (Hivatásszervezet, EMSZO,²⁹⁴ Dolgozó Lányok, Kolping Legény-

285 Szegedi Napló XV. (1939) február 25. 4.

286 Szegedi Napló XV. (1939) február 26. 4.

287 Délmagyarország XI. (1930) február 21. 6.

288 Délmagyarország XV. (1939) február 21. 6.

289 Délmagyarország XV. (1939) február 28. 3–4.

290 Szegedi Napló XV. (1939) február 28. 3.

291 Felvidéki Magyar Hírlap II. (1939) május 20. 3.

292 Délmagyarország XV. (1939) május 20. 3.; Dunántúl XXIX. (1939) május 20. 1.; Az Est XXX. (1939) május 20. 7.; Pesti Hírlap LXI. (1939) május 20. 6.; Esti Ujság IV. (1939) május 20. 8.; Pesti Napló XC. (1939) május 20. 10.

293 Magyar Nemzet II. (1939) május 20. 7.

294 Egyházközi Munkásszakosztály

egyletek, Szeged környéki KALOT) az első szegedi *Minden munkás karácsonyestjét*.²⁹⁵ Az ünnepi beszédet P. Kerkai Jenő a Hivatásszervezet alapító elnöke tartotta.²⁹⁶ A rendezvényt támogatta²⁹⁷ és azon nemcsak részt vett, de fel is szólalt Glattfelder Gyula. Beszédében hangsúlyozta a szeretet erejét: „csak a szeretet válthatja meg a világot és azok az emberek vezethetik a munkásságot a helyes útra, akik ezt a szeretetet hirdetik. Vannak, akik a gyűlölet szavával akarnak maguknak új világot teremteni, de ezek nagyon tévednek. A szeretet szava és himnusza emeli fel az embert emberré. A béke és szeretet Istene költözzön minden lélekbe, mert ez boldogságot, megelégedést, egymással szemben való megértést ad. Ebből fakad majd az új magyar virágzás, a magyar föltámadás, amelynek a legnagyobb élvezője éppen a munkásság lesz, ha Krisztusra hallgat és a becsület, az igazság és a szeretet hármasság útján halad.”²⁹⁸

Vélhetően 1939-ből származik az a nagy ívű tanulmánya is, melyet a Közigazgatási Továbbképző Tanfolyam résztvevői számára adott elő „A katolikus egyház szociális célkitűzései”-ről. Ebben történelmi visszatekintésben vezeti le a két jelentős szociális enciklika megszületését és méltatja XI. Pius pápa törekvését, hogy „az ősi keresztény igazságokat alkalmazza minden társadalmi osztályra. Annak a munkaadóval és munkással szemben első sorban való érvényesítésében mutat rá arra az expediensre, lehetséges kiútra, amelyre rá kell térni, ha a társadalmat fenyegető szociális forradalmat megelőzni kívánjuk. Ez elgondolás a munkáskérdés megoldására lényegében a magántulajdon általánosítása, az igazságos munkabér, a családi bér és hivatásszervezet gondolataiból alakul ki.” Majd a hivatásrendiség bemutatását követően a püspök így folytatja: „Én nagy szeretettel kérném az urakat, hogy ha majd kinn közigazgatási működésük terén találkoznak ezzel a keresztény hivatásszervezeti elgondolással, értékek meg, hogy e munkás megmozdulások a legnagyobb lelkesedéssel a pápák szociális enciklikáinak elgondolásait kívánják az életbe átültetni. A hivatásrendi mozgalom nem felforgató, társadalomellenes kísérlet, csak a szolidaritás felkeltésével, jogos érdekek kielégítésével kíván enyhülést és segítséget biztosítani. Azt a nagy ellentétet, amely ma még elválasztja egymástól a látszólag érdekellentétben álló társadalmi osztályokat, törekszik mindkét fél érdekeinek méltánylásával áthidalni.”²⁹⁹

A magyar püspökkari értekezlet 1941. október 8-i ülésén tárgyalta a KALOT vezetőségének feliratát, amelyben a már 3500 faluba elérkezett mozgalom további támogatását kérték. Levelük szerint „felbukkant az a híresztelés, hogy a KALOT-mozgalmat csak katolikus hitvallásos alapja miatt pártfogolják az egyházi hatóságok, de kulturális és szociális célkitűzéseit csak mint kisebb rosszat tűrik el; és e híresztelés megbé-

295 Szegedi Napló XV. (1939) december 21. 5.

296 Szegedi Új Nemzedék XXI. (1939) december 21. 10.

297 Délmagyarország XV. (1939) december 21. 7.

298 Szegedi Új Nemzedék XXI. (1939) december 22. 6.

299 A katolikus egyház szociális célkitűzései. Dr. Glattfelder Gyula Csanádi püspök előadása a Közigazgatási Továbbképző Tanfolyamon. 1939 (?). SZCSEL, V. 4.b. 28. doboz. Glattfelder beszédei. 100.t. 20. (Idézi Rigó – Zachar 2013, 132.)

nítja a mozgalom erejét, ezért hódolattal fogadják a püspöki kar minden útmutatását és az eléjük tűzött irányelveket.” Az ülésen Serédi Jusztinián hercegprímás szerint a KALOT ellenőrzését az Actio Catholica kell bízni. Így a tevékenység elsősorban az AC ügyvezető elnökére, Glattfelder Gyulára hárult. Mikes János címzetes érsek pásztorlevél kiadását tartotta szükségesnek, melyben „nyerjen megállapítást, hogy mik az egyház és család jogai és kötelességei a gyermeknevelés terén.” Az ülés Serédi hercegprímás javaslatára a pásztorlevél megírásával Glattfelder Gyulát bízta meg.³⁰⁰ Aki a feladatot sikerrel el is végezte. Ennek kézzelfogható eredménye a KALOT és a leventemozgalom között létrejött együttműködési megállapodás lett.³⁰¹

1943 pünkösdjén az újszegedi Vigadóban tartották seregszemléjüket a KALOT szegedi szervezetei. Az ünnepségen megjelent az ekkor már hetek óta betegeskedő Glattfelder Gyula is. Felszólalásában elismerően beszélt a KALOT lelkeségéről és eredményeiről: „Világrengés közepette élünk, melyben messze világító szigetként emelkedik ki a pápa szigete. Hogy mi lesz velünk, nem tudjuk, de arra igenis tudunk választ adni, hogy ha olyan ifjúságunk lesz, mint amilyen, ezen a pünkösti seregszemlén mutatkozott, a magyar jövő csak áldáshozó és boldog lehet. Kezdetől fogva, az új világháború kezdetétől fogva, optimizmust hordoztam a lelkemben az ország jövője felől, és ez a bizakodás most csak megsokszorozódott bennem, mert látom, hogy a magyar ifjúság hitben és nemzeti érzületben acélosabbá vált. Azzal az áldással bocsájtalak el titeket, hogy a mag, amely íme kicsírázott, minden vonatkozásban hozza meg gazdag gyümölcsét!”³⁰²

A felsorolt adatok egyértelműen bizonyítják, hogy Glattfelder Gyula csanádi püspök keresztényszociális szemlélete és tevékenysége ösztönzőleg hatott a KALOT elindulására, folyamatos támogatására pedig meghatározó szerepet játszott a mozgalom páratlan terjedésében és sikerében.

GLATTFELDER GYULA KÜZDELME A SZEGEDI EGYETEM INTEGRITÁSÁÉRT

A szegedi és pécsi egyetemet már az 1920-as években is többször támadták meg a közéletben vitatva fenntartásuk indokoltságát. 1926-ban Glattfelder Gyula egy interjúban határozottan kiállt a szegedi egyetem megtartása és fejlesztése mellett.³⁰³ „Remélem, hogy ezeknek a támadásoknak nem lesz semmi foganatjuk. Érthetetlen dolog is, hogy a vidéki egyetemeket támadják. A szegedi Ferenc József Tudományegyetem nagy kulturális missziót fejt ki, és igen nagyjelentőségű, hogy ez az egyetem Kolozsvárról éppen Szegedre került.”³⁰⁴ A következő esztendőben – talán éppen a nagysza-

300 Beke 1992, II. 305–306.

301 Gergely 1995, 48.

302 Délmagyarország XIX. (1943) június 17. 4.

303 Szegedi Napló II. (1926) április 18. 7.

304 Uj Nemzedék VIII. (1926) április 18. 5.

bású egyetemi építkezéseknek is köszönhetően – elült a szegedi egyetem megszűntetésére, illetve leépítésére irányuló mozgalom.

A gazdasági világválság következtében a pénzügyi restrikcióval összefüggésben 1931-től egy vidéki egyetem vagy egyes karok megszüntetésének kérdése határozottabb formában vetődött fel.³⁰⁵ Március 11–12-én dr. Lázár Andor igazságügyi miniszter és dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter népes küldöttséggel kétnapos szegedi látogatást tettek, melyen több egyetemi épületet is megsemmisítettek. A pályaudvarról a püspöki palotába siettek, ahol Glattfelder Gyula a két miniszter tiszteletére ebédet adott.³⁰⁶ Majd Somogyi Szilveszter polgármesterrel hosszabb tanácskozás kezdődött a szegedi egyetem jogi karának megtartása és az ítélőtábla elhelyezése ügyében. Hóman Bálintot éjszakára Glattfelder Gyula látta vendégül a püspöki palotában.³⁰⁷ Ahogy a korabeli szegedi sajtó fogalmazott: „Hóman Bálint kultuszminiszter látogatását erősen aktuálissá teszi az a körülmény, hogy a szegedi egyetem jogi karának megszüntetéséről szóló hír – minden egyetemi cáfolat ellenére – folyton erősödik, és így már egyedül a kultuszminiszter nyilatkozata tud ebben a kérdésben határozott útmutatást adni.”³⁰⁸

A miniszterek szegedi látogatását követően március 27-én készítette el Glattfelder Gyula a szegedi Jog- és Államtudományi Kar további fenntartása mellett szóló memorandumát, amelyben 6 oldalon vette számba a joghallgatók által az egyetemi költségvetésbe befizetett beiratkozási, vizsgaismétlési és tandíjakat, valamint a város gazdaságára gyakorolt meghatározó hatásokat: „A Jog- és Államtudományi Kar megszűnése esetén 43.579,57 pengő lenne az az összeg, melynek fedezetéről gondoskodni kellene, hogy a megmaradt karok munkájukat az eddigi színvonalon zavartalanul folytathassák. ... A jogi képzés színvonala szempontjából aggályos volna egyetemi jogi fakultást szüneteltetni mindaddig, míg a kisebb tanári létszámmal rendelkező és kevésbé felszerelt jogakadémiák megmaradnak. ... Az esetleges szüneteltetés az egyetemre katasztrofális volna. A 60 éves egyetem, mely népességét tekintve Budapest után a második helyen áll, az utolsó helyre kerülne. A jogi kar szüneteltetése megszüntetné a szó igazi értelmében vett egyetemi életet, s már az általános egyetemi célokra rendelkezésre álló mellékdíjak elmaradása révén is elsorvasztaná a megmaradó fakultásokat. ... Szeged városát is a legsúlyosabban érintené a szüneteltetés, mert a jogi kar köb. 1000 hallgatójával s a jogszigorlókkal igen jelentékeny összegeket visz be a város közgazdasági életébe, a jogi kar szüneteltetése alig elviselhető veszteség volna a különben is nehéz helyzetben levő termelőkre és a kereskedőkre nézve. Szeged város óriási áldozatait kétségkívül nem egy csonka egyetemért hozta meg, a jogi fakultás nélkül aligha tudta volna vállalni ezeket az igen súlyos terheket. A jogi kar szüne-

305 Ladányi 2002, 25.

306 Szegedi Uj Nemzedék XV. (1933) március 10. 3.

307 MTI Napi Hírek XIV. (1933) március 12. 8.

308 Szegedi Napló IX. (1933) március 11. 2.

teltetése esetén a Szegeden befolyó közadók igen jelentékeny csökkenésével kellene számolni.”³⁰⁹

1933. június 15-én tartotta szegedi zászlóbontását Nemzeti Egység Pártja. A Korzó moziban összegyűlt nagyszámú hallgatóság soraiból Vékes Bertalan kért szót. Beszédében kérte, hogy ne csonkítsák meg az egyetemet, ne szüneteltessék a Jog- és Államtudományi Kar működését.³¹⁰ Baranyi Tibor főispán válaszában leszögezte: „Kötelességünk mindent elkövetni ebben az irányban, és örömmel jelenthetem, Glattfelder Gyula dr. megyéspüspök úr magas egyházi méltóságának teljes súlyával áll mellettünk, hogy az egyetemi leépítés terveinek egy évre történt elhalasztása, amit a szegedi egységes párt eszközölt ki, végleges maradjon.”³¹¹ Ugyanazon a napon Glattfelder Gyula a főrendi ház pénzügyi bizottságának ülésén személyesen tiltakozott az egyetemek megcsonkítása ellen. Rámutatott arra, hogy az egyetem megszüntetése vagy lebontása a szellemi proletariátus számát nem csökkentené, de számottevő pénzügyi hatása sem volna, eltekintve attól, hogy azok a városok, mint leginkább Szeged is, amelyek óriási áldozatokat hoztak egyetemeikért, súlyos igazságtalanságot szenvednének minden reális ok nélkül.³¹² A szellemi túltermelést nem az egyetemek kiváló erőinek munkátlanná tételével, hanem az ifjúság megfelelő kiválasztásával lehet csak megakadályozni.³¹³

Szily Kálmán államtitkár, a kultuszminisztérium egyetemi ügyosztályának vezetője 1933. szeptember 28-án (szerdán) Szegedre érkezett. Beható tanácskozásokat folytatott az egyetem tanáraival. Másnap a természettudományi és orvosi kari intézeteket tekintette meg. Pénteken pedig az egyetem központi épületében fogadta a professzorokat. Nyilatkozatában kiemelte: „A jogi kar megszüntetéséről konkrét formában korai beszélni. A valóság az, hogy az összes egyetemeknél végrehajtandó redukciók során bizonyos összevonásokat vettünk tervbe, ezek azonban inkább gazdasági természetűek, és nem az egyetem megcsonkítására irányulnak.” Széki Tibor rektor is megerősítette a karok épségben hagyását: „a tervbe vett redukció az egyetemeknek gazdasági átszervezésével kapcsolatos, tehát külön egyik fakultást sem érinti, ilyenről nem volt szó. A párhuzamos tanszékek összevonási lehetőségeiről tárgyalt az államtitkár úr, ennek esetleges végrehajtása pedig minden zökkenő nélkül megtörténhet.”³¹⁴

A szegedi egyetem esetleges leépítéséről folytatott parlamenti és bizottsági viták lezárulta után november 3-án Szily Kálmán államtitkár levele tájékoztatta Glattfelder Gyulát: „minisztériumi látogatásod óta ismételten beszélt velem arról a miniszter úr, és mindig olyan módon, hogy közbenjárásod mennyire megható és érvelésed mennyire meggyőző volt, és hogy a nyilatkozat is tökéletesen kifogástalan volt. A dön-

309 SzCsEL I. 1a állag 888/1933.

310 Délmagyarország IX. (1933) június 17. 4.

311 Szegedi Új Nemzedék XV. (1933) június 17. 2.

312 Szegedi Napló IX. (1933) június 17. 2.

313 Szegedi Új Nemzedék XV. (1933) június 17. 3.

314 Szegedi Napló IX. (1933) szeptember 30. 3.

tés a mai minisztertanácson megtörtént, hála Istennek a vidéki egyetemekre nézve kedvező tartalommal, és hogy ez így történt, méltóztass elhinni ezt a bizalmas kijelentésemet, abban igen-igen nagy része volt a nagyon szerencsés látogatásodnak és annak, amit és ahogyan akkor mondottál. A szegedi egyetem valóban nem is sejti azt, hogy mit köszönhet Csanád püspökének.”³¹⁵ Majd másnap Hóman Bálint válas- és közoktatásügyi miniszter is személyes hangvétellű levélben köszönte meg Glattfelder Gyula magatartását: „Az egyetemek ügyének lezárulta után szükségét érzem, hogy köszönetemet fejezzem ki Neked azért az igazán körültekintő, tárgyilagos és baráti szívtől sugallt magatartásért, melyet e kényes kérdés kapcsán tanúsítottál. Végso elhatározásomban igen nagymértékben erősített meg az a körülmény, hogy legutóbbi látogatásod alkalmával szinte szó szerint tártad elém mindazokat az aggodalmakat, melyek épp akkor bennem is megfogamzottak. Szily Kálmán, kinek előzőleg mondtam el aggodalmaimat, valósággal csodálkozott, mennyire azonos gondolatmenetet fejtettünk ki előtte rövid egymásutánban. Ha valami, úgy ez a találkozás kétségtelenül döntő befolyással volt végső döntésemre. Amidőn most szíves támogatásodért, tapintatos nyilatkozatodért ismételt köszönetemet fejezem ki, remélem, hogy a döntéssel Neked is kellemes perceket szereztem, s ebben a reményben őszinte nagyrabecsüléssel és igaz tisztelettel köszöntelek.”³¹⁶

1934. február 8-án a szegedi egyetemi díszdoktorrá avatásakor Széki Tibor rektor röviden összefoglalta Glattfelder Gyulának a szegedi egyetem integritás érdekében kifejtett szerepét is: „Kegyelmes Uram ... nemcsak Egyetemünk megalapozása és újjáépítése érdekében fejtett ki áldozatos tevékenységet, hanem a legutóbbi időkben segítségünkre jött sorsdöntő jelentőségű fáradozásaival, amelyekkel az Egyetemünk megcsorbitására irányuló törekvéseket megghiúsítani és ezzel Egyetemünknek épségben maradását biztosítani méltóztatott. Boldog érzéssel tölt el, hogy nagy patrónusunk és jótevőnk, Klebelsberg Kuno gróf váratlan és hirtelen elhunyt után árvaságunkban nem maradtunk egyedül, mert Nagyméltóságodnak jóindulatát bírjuk, pártfogására számíthatunk és segítségét mindenkor remélhetjük. Nagy megnyugvásunkra szolgál, hogy Nagyméltóságod áldást osztó kezének a védelme alatt érezzük magunkat, és így bízhatunk nemcsak változatlan megmaradásunkban, hanem fejlődésünkben is.”³¹⁷

1935. május 12-én szegedi díszpolgári címe alkalmából Berecz János professzor, a Szülészeti és Nőgyógyászati Klinika vezetője is méltatta Glattfelder püspöknek az egyetem integritása érdekében kifejtett tevékenységét: „Felejthetetlen marad bátor-
szavú fellépése az egyetem integritásának védelmében, és soha el nem múló hála kíséri azokat a lépéseit, amelyeknek eredményeit néhai Klebelsberg Kuno gróf barátsága aranyozta meg.”³¹⁸ Másnap az átadó ünnepségen Pálffy József polgármester köszöntőjében

315 SzCsEL I. 1a állag 3000/1933.

316 SzCsEL I. 1a állag 3000/1933.

317 Szegedi Uj Nemzedék XVI. (1934) február 9. 2.

318 Szegedi Uj Nemzedék XVII. (1935) május 12. 1.

szintén kitért Glattfelder Gyula közbenjárására: „Még igen élénk emlékezetünkben van az a meggyőző érvelés és energikus fellépés, mellyel nagyméltóságod a város féltett kincsének, a Ferenc József Tudományegyetem integritásának védelmében síkra szállt, és aminek köszönhetjük végeredményben, hogy eredeti tervektől eltérően az adott viszonyok között elérhető legkedvezőbb megoldás választatott.”³¹⁹ A kortársak számára tehát egyértelmű volt, hogy a Jog- és Államtudományi Kar fennmaradása, az egyetem integritása Glattfelder Gyula hathatós fellépésének köszönhető.

SZEGEDI ÉS BUDAPESTI DÍSZDOKTORI CÍM

A szegedi egyetem 1933 őszén határozta el, hogy a Jog- és Államtudomány Kar javaslatára tiszteletbeli doktori címet adományoz Glattfelder Gyulának. Horthy Miklós kormányzó Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére októberben engedélyezte, hogy a csanádi püspököt a tudományok ápolásában, az egyetemi ifjúság valláserkölcsei művelődésének előmozdításában és a Ferenc József Tudományegyetem újjáépítésének munkájában szerzett érdemei elismeréseként a jogtudományok díszdoktorává avassa és részére a tiszteletbeli doktori oklevelet kiszolgáltassa.³²⁰

Hosszas szervezőmunka után³²¹ 1934. február 8-án nagyszabású ünnepség keretében avatták Glattfelder Gyulát a Ferenc József Tudományegyetemen Heller Erik jogi kari dékán előterjesztésére a jogtudományok díszdoktorává.³²² A püspök az egyetem főépületében a hallgatók dízsorfa között vonult fel az aulába,³²³ ahol a közönség felállva üdvözölte.³²⁴ Majd Széki Tibor rektor beszédében az egyetem háláját és nagyrabecsülését fejezte ki az új díszdoktor iránt: „Működése és pártfogása nyomán bízunk megmaradásunkban és fejlődésünkben.” Az egyetemi tanács az új díszdoktor nagy érdemeire való tekintettel a szigorú előírástól eltérően a kézfogás ünnepi aktusára lelépett az emelvényről, és maga járult az új doctor honoris causa elé.³²⁵ A tanács ezzel különös tiszteletét akarta kifejezésre juttatni; ugyanis szokás szerint az avatandónak kell a tanács elé járulni doktori kézfogásra, a tanács tagjai azonban ettől eltértek, és elhagyva helyeiket maguk járultak Glattfelder Gyula elé. Az ünnepélyes pillanat hatása alatt a közönség tomboló tapsal köszöntötte az új doktort.³²⁶ Glattfelder Gyula ünnepi beszédében kifejtette: „Az egyetem ne engedje meg, hogy a felelőtlen tudományok «odi vulgo profanum» szellem költözzék falai közé. Értse át mindig, hogy az egész nemzetért, az egész emberi társadalom nagy érdekeiért és eszméiért él és működik.

319 Szegedi Új Nemzedék XVII. (1935) május 13. 1.

320 Budapesti Hírlap (1933) október 18. 7.; Függetlenség I. (1933) október 18. 5.

321 Délmagyarország IX. (1933) november 29. 7.

322 Szegedi Új Nemzedék XVI. (1934) február 9. 2.

323 Magyarország XLI. (1934) február 9. 3.; Magyarság XV. (1934) február 9. 4.

324 Pesti Hírlap LVI. (1934) február 9. 6.

325 MTI Napi Hírek XV. (1934) február 8. 26.

326 Szegedi Napló X. (1934) február 9. 3.

Viszont értse meg a társadalom, hogy az egyetem nem szférikus magasságokban trónol, hanem mindannyiunk drága kincse, ahonnan szünet nélkül indítják a gondolatokat és termékeny hatással áradnak ki az egész nemzetre, és ha az egyetem így fogja feladatát felfogni és a társadalom így fog az egyetemért gondolni, akkor bekövetkezik az, hogy a nemzet egésze és különösen jelesei, mint hatalmas falanx fog ott állni az egyetem csorbíthatatlansága és az egyetem dicsőségének védelmére.”³²⁷

Glattfelder Gyula nemcsak a szegedi egyetemtől kapott díszdoktori címet. Hóman Bálint miniszter előterjesztésére a minisztertanács 1938. december 12-i ülésén,³²⁸ Horthy Miklós kormányzó pedig 1939. február 16-án engedélyezte, hogy a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem – a hittudomány, az ifjúsági nevelés, társadalmi és egyházi kormányzati érdemeinek elismerésével³²⁹ – szintén díszdoktorai közé fogadhasa Glattfelder Gyulát.³³⁰ A díszdoktori diploma átadására 1939. március 19-én, vasárnap délelőtt 11 órakor³³¹ került sor Szegeden. A Hittudományi Kar professzorai Kecskés Pál dékán vezetésével keresték fel a püspököt.³³² Glattfelder Gyula a megtisztelő köszöntésekre adott válaszában hangsúlyozta: „professzornak tekintem ma is magamat, s boldog leszek, ha egykor az utolsó szavam az lehet: jó professzor voltam.”³³³

SZEGED VÁROS DÍSZPOLGÁRÁVÁ AVATJA

Glattfelder Gyulát Szeged város törvényhatósági bizottságának 1935. januári döntése értelmében (Gömbös Gyula miniszterelnökkel együtt) a város díszpolgárává választották.³³⁴ Szeged városa ezt megelőzően 1930. október 24-én avatott utoljára díszpolgárt (Klebensberg Kuno grófot), s a korabeli kimutatások szerint 1935-ben nem volt több élő díszpolgára a Tisza parti városnak.³³⁵ A megyésfőpásztor a díszpolgári oklevelet minden külön ünnepség mellőzésével akarta átvenni. Kifejezett kívánságára nem hívtak össze rendkívüli közgyűlést és nem szerveztek ünnepélyt sem.³³⁶ 1935. május 13-án 11 órakor Pálffy József polgármester vezette ötven tagú³³⁷ küldöttség a püspöki palotában adta át az oklevelet Glattfelder Gyulának.³³⁸ Részt vett az

327 Délmagyarország X. (1934) február 9. 6.

328 MNL OL K27 interneten: https://www.elevetar.hu/web/guest/bongeszo?ref=TypeDeliverableUnit_11d6cbd2-a0cf-4315-831a-c36af353fc60&tenant=MNL (letöltve: 2018. november 16.)

329 Nyírvidek – Szabolcsi Hírlap VII. (1939) február 17. 1.

330 Szegedi Új Nemzedék XXI. (1939) február 17. 5.

331 Délmagyarország XV. (1939) március 18. 4.

332 Felvidéki Magyar Hírlap II. (1939) március 19. 13.

333 Délmagyarország XV. (1939) március 21. 3.

334 Délmagyarország XI. (1935) március 1. 7.

335 Délmagyarország XI. (1935) április 26. 4.

336 Szegedi Új Nemzedék XVII. (1935) április 28. 5.

337 8 Órai Ujság XXI. (1935) május 14. 14.

338 Budapesti Hírlap LV. (1935) május 14. 9.

ünnepeken Lőw Immánuel főrabbi, Bakó László református lelkész, a protestáns egyházak szegedi főgondnokai, valamint számos helyi politikus és közéleti személyiség.³³⁹ A küldöttség tagjainak névsorát dr. Pálffy József polgármester jelölte ki úgy, hogy az összeállításában megnyilatkozzon az az általános tisztelet, amelyben a megyéspüspöknek része van Szegeden.³⁴⁰ Pálffy József polgármester az átadó ünnepségen elmondott köszöntőjében méltatta Glattfelder Gyula széleskörű szegedi tevékenységét:³⁴¹ „Excellenciádnak hálásak vagyunk azért, mert elmélyítette ebben a városban a hitéletet, és a világháború és forradalmak tüzeitől nemcsak átmentette, hanem megnövelte a legnagyobb etikai érzéket, a hitet, a hit erejét és vigaszát, mint a társadalmi rend, béke és türelem legfőbb biztosítékait. Merem állítani, hogy az apostoli munka, mit Nagyméltóságod a katolikus hitélet szervezése, szilárdítása és kimélyítése érdekében végzett, kihatással volt a kisebbségi felekezetek vallási életére és végeredményben a város egész társadalmának valláserkölcös művelődésére.”³⁴²

Glattfelder Gyula válaszában megfogalmazta szegedi tevékenységének általános filozófiai hátterét, legfőbb mozgatórugóját is: „Én mint az egyházmegye püspöke, mikor Szegedet székhelyül választottam, tettem ezt az optimizmus hajtóerejénél fogva. Mert ne feledjük, hogy nem szabad azt a látszatot kelteni, mintha az anyagi javakkal együtt a magyar lélek leigázása is megtörtént volna. Azt kell hirdetnem, hogy a lélekben nem győzhetnek le bennünket soha. Ha ezt megmutatni tudjuk, akkor bizonyossá lesz mindenki előtt, hogy van bennünk erő.”³⁴³

A díszpolgári cím adományozásáról kiállított magyar nyelvű díszes oklevél világosan megfogalmazta Glattfelder Gyula szerepét Szeged életében: „Nagy megtiszteltetés és könnyebbség mimagunknak, akiket elnyugodott magyarországi szent királyok, kegyelmes fejedelmek és koronás királyok szabadságokkal méltóztattak megajándékozni, hogy falaink között tudjuk vértanú Szent Gellért napjainkbeli utódját, aki bűjút látván, kárát vallván, különösen is megsanyargattatott országunk és magyarságunk felől való hitéért, igazságunkért, s a maga személyében jelenti az élő tiltakozást minden ellen, amik mint megnevezett és határozott föld hatalmasul és törvénytelenül elfoglaltattak tőlünk, mikor is előbbeni állapotunkat terheltetve lenni világosan látjuk. Lelki vezérünk, setétségünkben lobogó fáklánk Ő, irányítónk az Istenimádás, a szellemi tisztaság, a jóság és az ezekből sarjadzó hazaszeretet ösvénye felé, nem mulasztván el a vigasztaló ígéit, imádságait, valahányszor megtörettetésünkben kicsinyhitűvé alacsonyodnánk, már-már azt hívn, hogy nem a teherbíróképességünket kipróbáló égő Fölsőség, hanem oktan emberi cselekedetek rendelése mellett kelletik maradnunk.”³⁴⁴

339 Délmagyarország XI. (1935) május 14. 3.

340 Délmagyarország XI. (1935) május 12. 9.

341 MTI Napi Hírek XVI. (1935) május 13. 36.

342 Szegedi Napló XI. (1935) május 14. 3.

343 Nemzeti Ujság XVII. (1935) május 14. 4.; Szegedi Napló XI. (1935) május 14. 4.

344 SzCsEL VII. 1. állag Nr. 1.

PÜSPÖKSÉGÉNEK NEGYEDSZÁZADOS JUBILEUMA

Már 1931 tavaszán püspöki kinevezésének 20. évfordulója alkalmából is üdvözlő levelet kapott Somogyi Szilveszter polgármestertől. Válaszában a jubiláló főpap hangsúlyozta: „Mindig büszke voltam arra, hogy Szeged város polgárságának ragaszkodásával dicsekedhettem, s ha eddig is törekedtem, most hogy a város a székhelyem lett, még fokozottabb mértékben rajta leszek, hogy szelleme és intézményei visszatükröztetve az egyház gondoskodását a város erkölcsi súlyát magasra emeljék, tekintélyét szüntelen gyarapítsák.”³⁴⁵ Április 11-én a teológiai főiskola dísztermében emlékeztek meg az Isten-anyagság dogmájának 1500 éves jubileumáról. Az ünnepség után a kispapok köszöntötték a főpásztort névnapja és püspöki kinevezésének 20. évfordulója alkalmából.³⁴⁶ Másnap a Fogadalmi templomban celebrált hálaadó mise³⁴⁷ után, amikor a Katolikus Kör tisztelgő küldöttséggel kereste fel Glattfelder Gyulát,³⁴⁸ a polgármester kiemelte a püspök városfejlesztés körül szerzett érdemeit.³⁴⁹ A jubileum alkalmából a Miasszonyunkról nevezett szegedi római katolikus nevelő- és tanintézetek növendékei április 19-én ünnepséget rendeztek.³⁵⁰ Az Újszegedi Szent Vince Egyesület pedig zenés estét rendezett a tanítóképző zenekarával együttműködve.³⁵¹ Szeged város közönsége és a különféle ifjúsági körök tehát színes programokkal fejezték hálájukat jubiláló főpapjuk iránt.

Még nagyobb volumenű rendezvényekre került sor öt esztendővel később a negyedszázados jubileum alkalmával. A Foederatio Emericana szegedi familiái 1936. május 2-án este az egyetemi aulában avató káptalant rendeztek, s ennek keretében meleg ünneplésben részesítették a jubiláló megyéspüspököt.³⁵² Az ünnepséget Berecz János professzor, nagyprior nyitotta meg,³⁵³ majd Virág Sándor hittanár köszöntötte a jubiláló főpapot: „A szegedi Emericana 10. avatókáptalanja alkalmából nem mulaszthatjuk el, hogy fiúi szeretettel és hódolattal köszöntsük főpásztorunkat, akit a Mindenható immár 25 évig tartott meg Szent Gellért utódául. Soha meg nem szűnő hálával tartozunk neki, amiért a szegedi Emericana mozgalmat elindította.”³⁵⁴ Május 4-én Csanád–Arad–Torontál vármegyeiek törvényhatósági bizottsága évnegyedes közgyűlésében Fáy István főispán napirend előtt meleg elismeréssel és tisztelettel emlékezett meg dr. Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök negyedszázados jubileumá-

345 Délmagyarország VII. (1931) március 19. 6.

346 Szegedi Napló VII. (1931) április 12. 2.

347 MTI Napi Hírek XII. (1931) április 12. 4.

348 Délmagyarország VII. (1931) április 11. 6.

349 Délmagyarország VII. (1931) április 14. 3.

350 Délmagyarország VII. (1931) április 17. 6.

351 Délmagyarország VII. (1931) április 28. 5.

352 Délmagyarország XII. (1936) május 1. 7.

353 Szegedi Napló XII. (1936) május 3. 5.

354 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 3. 4.

ról.³⁵⁵ A főispán indítványára a megyegyűlés egyhangú lelkesedéssel kimondta, hogy jegyzőkönyvben fejezik ki ragaszkodásukat és mély tiszteletüket a jubiláns püspök iránt, csatlakoznak az ünneplő hívők hatalmas seregéhez, és erről Glattfelder Gyula megyéspüspököt jegyzőkönyvi kivonattal a jubileumi évforduló napján, május 14-én értesítik.³⁵⁶

Május 10-én, vasárnap délelőtt 10 órakor Szeged ifjúságának igen széles köre, a Hittudományi Főiskola, a Szent Imre Kollégium, az egyetemi, főiskolás, középiskolás és elemi iskolás ifjúság igen színes és tartalmas művészi matinét rendezett Glattfelder Gyula negyedszázados jubileuma alkalmából a városi színházban.³⁵⁷ A színházat zsúfolásig megtöltő közönség soraiban és a felszólalók között számos budapesti és országos méltóság is szerepelt (pl. Marczell Mihály egyetemi tanár, pápai kamarás, a Szent Imre Kollégium fenntartó testületének nevében, Tiefenthaler József pápai kamarás a budai Szent Imre Kollégium nevében köszöntötte a jubiláló főpásztort).³⁵⁸ A kitűnően sikerült díszünnepélyt végignézte az ünnepelt és a város társadalmának számos vezetője.³⁵⁹ Ugyanaz nap délután a Katolikus Népszövetség szegedi szervezete tartott gyűlést a városháza közgyűlési termében. Ezen a pápák szociális enciklikáinak és a keresztényszociális gondolat közéleti programjának ismertetése mellett Glattfelder Gyulát is felköszöntötték negyedszázados jubileuma alkalmából.³⁶⁰ Ő válaszában rámutatott arra, hogy a *Rerum novarum* megszabta az irányelveket, amelyeket az új társadalom kialakításánál követni kell, továbbá, hogy mily nagy bajok származhatnak abból, ha a gyengébbet kiszolgáltatják az erősebbnek, a munkást a munkaadónak. Hangsúlyozta, hogy a körlevelek lényege az embereket a proletársorból kiemelni és számukra az életlehetőségeket biztosítani.³⁶¹

Május 13-án került sor a Dóm téren az ünnepi hangversenyre³⁶² és az ifjúsági egyesületek lampionos felvonulására.³⁶³ A város katolikus társadalmja teljesen megtöltötte a Dóm téren a közönség számára fenntartott helyet. A tér közepén leányiskolás csoport hatalmas keresztalakban állott fel, amelyet piros, fehér, zöld lampionos csoportok szegélyeztek. A ragyogó kivilágítás hangulatossá tette a Dóm teret. Éppen úgy, mint az első szabadtéri előadások alkalmával, minden ablakot két gyertya világított meg.³⁶⁴ A Fogadalmi templommal szemben levő egyetemi épület erkélyén megjelenő püspököt és a társaságában levő Hóman Bálint kultuszminisztert a közönség meleg

355 Délmagyarország XII. (1936) május 5. 2.

356 MTI Magyar Országos Tudósító XVIII. (1936) május 4. 22.

357 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 3. 4.

358 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 12. 1.

359 Délmagyarország XII. (1936) május 12. 3.

360 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 12. 2.

361 Szegedi Napló XII. (1936) május 12. 3.

362 Szegedi Napló XII. (1936) május 13. 3.

363 Szegedi Napló XII. (1936) május 10. 5.

364 Délmagyarország XII. (1936) május 13. 4.

ünnepléssel fogadta. A püspök mosolyogva köszöntö meg a meleg szeretettől áthatott ünneplést. A katonai zenekar és a dalárdák díszhangversenye után a közönség elénekelte a Himnusz, és lelkesen éltette Glattfelder Gyula püspököt, aki rövid beszédet mondott.³⁶⁵

Május 14-én a *Szegedi Uj Nemzedék* c. napilap Glattfelder Gyula püspökségének évfordulója alkalmából 13 oldal, a *Szegedi Napló* c. napilap 3 oldal terjedelemben közölt köszöntéseket, visszaemlékezéseket tartalmazó összeállítást.³⁶⁶ A Délmagyarország c. napilap színes összeállításban közölte a szegedi kisebbségi felekezetek egyházi vezetőinek jókívánságait és a jubiláló főpap irányába megnyilvánuló elismerését. A zsidó hitközség például azt írta a szerkesztőséghez: „Városszerte köztudomású az az elismerés és megbecsülés, amellyel a magyar rabbikar feje a jubiláló főpásztor működése iránt mindenkor viseltetett és ma is viseltetik. Mert csak igaz tiszteletet és őszinte nagyrabecsülést válthatnak ki a főpásztor megnyilatkozásai, amelyekben kifejezésre jut az a törekvése, hogy Szeged békességét és polgárainak jólétét – felekezeti különbség nélkül – előmozdítsa.”³⁶⁷

Ugyanezen a napon Hóman Bálint kultuszminiszter és Breyer István győri püspök vezetésével délelőtt fél tízkor érkeztek egyházi és világi előkelőségek Szegedre Glattfelder Gyula köszöntésére.³⁶⁸ A dóm előtti téren körülbelül 10.000 főnyi közönség gyűlt össze.³⁶⁹ A Hóman Bálint miniszter köszöntőjében kiemelte Glattfelder Gyulának a Szeged kulturális fejlesztése terén kifejtett tevékenységét: „Glattfelder Gyula dr., aki mint már Szeged püspöke, nagyrészt alapítója, megindítója a szegedi kulturmozgalomnak, nagyrészt alapítója a szegedi kulturintézményeknek, egyházmegyéje javainak gondozása és hívei lelki istápolása mellett különös gonddal, nagy szeretettel és nagy igyekezettel dolgozik immár 13 esztendeje azon, hogy Szeged városa, ez a magyar végvár a magyar kultúrának igazi központjává, igazi várává legyen. Az, hogy Szegeden annyi sok intézmény létesülhetett, 3 tényező közreműködésének az állam, egyház és a nép teljes együttműködésének az eredménye.”³⁷⁰ E három tényező közül, talán nem követték el kegyeletsértést és a város elleni tiszteletlenséget, a legfontosabb tényezőnek mégis az egyház képviselőjét, a püspököt nevezem meg. Azért mert az ő tudása, meggyőződése, a városhoz való ragaszkodása, anyagi és szellemi javak iránt való szeretete mellett egy más, a meggyőződéses erős hit vezette, és ennek a hitnek a szegedi népbe való átoltásával tette képessé ezt a népet is arra az áldozatra, amelyet evvel a nagy kulturmunkával vállalt.”³⁷¹ Az ünnepségen Tóth Tihamér egyetemi tanár, a Központi Papnevelő Intézet rektora a Pázmány Péter Tu-

365 MTI Napi Hírek XVII. (1936) május 13. 46.

366 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 14. 1–13.; Szegedi Napló XII. (1936) május 14. 1–3.

367 Délmagyarország XII. (1936) május 14. 4.

368 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 15. 1.

369 MTI Napi Hírek XVII. (1936) május 14. 12.

370 Szegedi Uj Nemzedék XVIII. (1936) május 15. 2.; Délmagyarország XII. (1936) május 15. 3.

371 Szegedi Napló XII. (1936) május 15. 4.; MTI Napi Hírek XVII. (1936) május 14. 36.

dományegyetem nevében üdvözölte Glattfelder püspököt: „Meg akarjuk köszönni egykori kartársunknak, Glattfelder Gyula püspök úr Őnagyságának azt a fényeskedő példaadást, amelyet az ő, reménytelenséget soha nem ismerő, teremtmény optimizmussal telített papi és püspöki tevékenysége jelent a magyar haza ifjúságának. ... elsősorban azért a példaadásért vagyunk hálásak, amelyet a csanádi püspök úr a magyar ifjúságának a nem csüggedő munkakészségről nyújtott és azért az áldozatos gondoskodásért, amelyet a magyar ifjúság eszményi nevelése érdekében kifejtett. Az a munka, amit Nagyméltóságod kora fiatalságától a mai napig, a magyar ifjúság eszményi neveléséért kifejtett, úgy is mint a Szent Imre Kollégiumok alapítója és igazgatója, úgy is mint egyetemi tanár és hitszónok, úgy is mint a budapesti Központi Papnevelde előjárója, az új magyar évezredet megalapozó nemzetnevelő munka volt.”³⁷² Ditrői Gábor, a szegedi egyetem rektora szintén méltatta Glattfelder Gyula érdemeit: „Püspök úr ő kegyelmessége annyiszor vett részt az egyetem munkájában és ünnepségein az igaz barát szeretetével és benső jóindulatával, hogy jól esik most viszonzni az ő barátságát azzal, hogy áldásos főpásztori útjára indulásának 25. évfordulóján tisztelőinek díszes körében ünnepélyesen, de titkolhatatlan érzések közvetlenségével kiáltjuk: Isten áldja meg dr. moóri Glattfelder Gyula csanádi püspök ő nagyméltóságát, tartsa meg Őt nekünk még soká boldogságban, szerencsében, jó egészségben. ... én mint rektor tanúsíthatom, hogy a kormányzatomra bízott egyetem tanárai és tanítványai felekezeti különbség nélkül tisztelik, becsülik Szent Gellért utódát lelki emelkedettséggel igaz méltányosságra méltán.”³⁷³

A Szent Imre kollégiumok végzett növendékeiből és a Szent Imre Kör tagjaiból álló, évente csak egyetlen alkalommal ülésező Szent Imre Szenátus 1936. november 15-i közgyűlésén ünnepelte díszelnökük negyedszázados püspöki jubileumát. A budai kollégiumban tartott ülésen Schandl Károly nyugalmazott államtitkár, a szenátus világi elnöke nyitóbeszédében méltatta a csanádi főpap érdemeit: „Glattfelder Gyula mindenkivel foglalkozott, hogy a közéletre neveljen, de emellett bámulatos energiával gyűjtötte az anyagi erőt, hogy a katolikus egyetemi ifjúság részére internátusokat emeljen. Soha sem foglalkozott politikával, és Magyarországon a legnagyobb átalakulás mégis nevéhez fűződik. Ha van díszítő jelző, mely közéleti nagyság homloka köré glóriát fon, úgy Csanád püspöke a legszebb epiteton ornanst vívta ki magának: „nemzedékek nevelője” Glattfelder Gyula püspök, nemzedékek nevelője egy ellenségtől övezett, pusztulásra ítélt, de jobb sorsra érdemes nemzet számára, amelyet a Krisztushoz való visszatérés rántott vissza a sír széléről. Katolikus értelmiséget nevelt két generáció számára, s ez a katolikus értelmiség lelki hatásaival még a nem katolikus keresztényeket is magával ragadta az új keresztény közszellem diadalra juttatásával.”³⁷⁴

372 Szegedi Új Nemzedék XVIII. (1936) május 15. 3.

373 Szegedi Napló XII. (1936) május 15. 5.

374 Nemzeti Újság XVIII. (1936) november 17. 11.

Nagyszabású, lampionos szerenádott Gyula névnap alkalmából is tartottak a szegediek a megyésfőpásztor iránti szeretetük kifejezéseképpen (például két esztendővel a negyedszázados püspöki jubileum után 1938. április 12-én).³⁷⁵

ÖSSZEGZÉS

Glattfelder Gyula püspöki székhelyéről elúztatva, birtokainak és anyagi lehetőségeinek többségétől megfosztva is páratlan életművet valósított meg. A fenti adatok részletesen alátámasztják Rónay László véleményét: „A nagy lelki felrázók és megrendítők – Prohászka, Bangha Béla és a többiek – után ő a higgadt, nyugodt, perspektivikus építkezés szellemét képviselte és valósította meg. Nem lángolt, nem felrázni akart, hanem megteremteni és kifejleszteni egy olyan szellemiséget, melyben a keresztény életértékek gyakorlata egészen természetes.”³⁷⁶ Ennek köszönhetően az egyik legnagyobb hatású XX. századi magyar főpap volt. Tanítása és alkotásai napjainkban is számos megfontolandó, követésre érdemes példát tárnak elénk.

Vajda Tamás
igazgató
SZTE Levéltára

³⁷⁵ Szegedi Napló XIV. (1938) április 12. 6.

³⁷⁶ Rónay 2015, 83.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Margit: Mindszenty József és a KALOT. In: *Mindszenty József Veszprémi püspök 1944–1945* (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 7.) Veszprémi Érsekség, Veszprém, 1996. 48–63.
- Balogh Margit: A KALOT története, 1935–1946. In: *Történelmi Szemle* 36. (1994) 283–298.
- Balogh Margit: *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 23.)* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1998.
- Beke Margit (szerk.): *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* Aurora, München–Budapest, 1992.
- Bélteky József: Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspök működésének utolsó éveiből. In: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (1996) 3–4: 137–153.
- Bukovszky László: *Első tíz év. A Foederatio Emericana szegedi corporatióinak története.* Foederatio Emericana Szegedi Corporatio, Szeged, 1936.
- Csibi Norbert: *Az első világháború előtti katolikus nagygyűlések és a katolikus egyetem ügye Magyarországon.* Per Aspera ad Astra (2015) 1: 44–75.
- Csíky Balázs: A Szent Imre Kör. In: Kerny Terézia (szerk.): *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére születésének ezredik évfordulója alkalmából.* Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár, 2007. 145–151.
- Csillik László – Gácsér József (szerk.): *A Szegedi Királyi Katolikus Tanítóképző Intézet emlékkönyve 1844–1994.* Szegedi Tanítóképzőt Végzetek Baráti Köre, Szeged, 1994.
- Egresi Katalin: *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919–1939.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- Erdélyi László: *Ünnepi gondolatok egy egyetemi tanár íróasztalánál.* Szerzői, Szeged, 1943.
- Farkas György (szerk.): *Vezérkönyv agrárifjúsági vezetők számára.* KALOT, Szeged, 1937.
- Fizel Natasa: *Sík Sándor szerepe a párhuzamos tanszékek megalakulásában a Ferenc József Tudományegyetemen.* In: Miklós Péter (szerk.): *Sík Sándor eszmekörei.* Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, Szeged, 2014, 63–75.
- Gergely Jenő: *A püspöki kar tanácskozásai 1919–1944.* Gondolat, Budapest, 1984.
- Gergely Jenő: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950).* Kossuth, Budapest, 1977.
- Gergely Jenő: Glattfelder Gyula csanádi püspök a Magyar Katolikus Püspöki Kar konferenciáin (1911–1943). In: Zombori István (szerk.): *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága.* KÉSZ–METEM, Budapest–Szeged, 1995. 38–48.

- Gianone András: Hagyomány és megújulás a XXIV. Országos Katolikus Nagygyűlésen. In: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, Pécs, 2014. 445–462.
- Gianone András – Klestenitz Tibor (szerk.): *Az országos katolikus nagygyűlések Magyarországon, 1920–1932. Válogatott beszédek és tudósítások*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2016.
- Gianone András – Klestenitz Tibor: *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2017.
- Giczi Zsolt: Az 1938-as Szent István jubileumi év Szegeden. A szegedi katolicizmus történetéhez. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 24. Szeged, 1997, Csongrád Megyei Levéltár, 67–159.
- Glattfelder Gyula: Előszó. In: *Esto vir! Élet*, Budapest, 1927. 3–5.
- Glattfelder Gyula, *A gazdasági világválság lelki okai*. Szeged, 1931. (interneten: http://mtdaportal.extra.hu/books/glattfelder_gyula_a_gazdasagi_vilagvalsag.pdf)
- Gyulay Endre: *Glattfelder, a Szeged–csanádi püspökség megalapítója*. In: Zombori István (szerk.): *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. KÉSZ–METEM, Budapest–Szeged, 1995. 11–20.
- Halmos Károly (szerk.): *Schola Emericana Szegediensis sajtóankétja a diplomás ifjúság önállósításáról*. Schola Emericana Szegediensis, Szeged, 1937.
- Hermann Egyed – Artner Edgár: *A hittudományi kar története. (A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története 1.)* Budapest, 1938.
- Kalmár János (szerk.): *Az Emericana nagyrendjének schematismusa 1939–40*. Élet, Budapest, 1940.
- Kiss Ferenc – Tonelli Sándor – Sz. Szigethy Vilmos: *Szeged*. Budapest, 1927.
- Kuminetz Géza: Prohászka Ottokár püspök gazdaságbölcseleti felfogása és aktualitása. In: Mózes György (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2015–2017. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2017. 52–181.
- Ladányi Andor: Egyetemi ifjúsági szervezetek a Horthy-korszakban. In: *Educatio* IV. (1995) 266–284.
- Ladányi Andor: *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*. Argumentum, Budapest, 2002.
- Ligeti Dávid: Kereszt az egyetemen. Az 1900/1901. évi keresztmozgalom története. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Trianon és a magyar felsőoktatás 1*. VERITAS Történetkutató Intézet és a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség 2017. december 4-én, a budapesti Eötvös Collegiumban rendezett konferenciájának előadásai. VERITAS Történetkutató Intézet–Magyar Napló, Budapest, 2018, 9–32.
- Miklós Péter: A szegedi hittudományi főiskola szervezése: 1930. In: *Szegedi Műhely* XLI. (2002) 3–4: 127–136.

- Miklós Péter: Az egyházmegyei központ kiépítése Szeged, 1923–1941. In: *Egyháztörténeti Szemle* 4. (2003) 2: 86–99.
- Miklós Péter: Klebelsberg és a szegedi egyetem hittudományi karának terve. In: Miklós Péter (szerk.): *A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2008. 165–173.
- Miklós Péter: *Adatok a szegedi katolikus tanítóképző történetéhez*. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás (szerk.): *Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola története (1928–1947)*. Szeged, 2010. Belvedere, 157–164.
- Miklós Péter: Koncepció az egyetem „katolikus jellegének” biztosítására. In: Miklós Péter: *A szegedi bölcsészkar Radnóti Miklós diákéveiben. Tanulmányok Radnótiról, kortársairól és a szegedi egyetemről*. Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány, Szeged–Szabadka, 2011. 75–88.
- Miklós Péter: Temesvárról Szegedre – Glattfelder Gyula, az elűzött csanádi püspök. In: *Trianoni Szemle* X. (2018) 3–4: 215–222.
- Muzslay István: *Az Egyház szociális tanítása (Studia Theologica Budapestinensia 17.)* Márton Áron Kiadó, Budapest, 1997.
- M. Szebeni Géza: *Giesswein Sándor keresztényszocializmusa*, Magyar Szemle Alapítvány, Budapest, 2016.
- Nagy Tőhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Universum, Szeged, 1990.
- Ozsváthné Csegezi Monika: Tanítóképezde. In: Tóth Ferenc (szerk.): *Csongrád megye építészeti emlékei*. Csongrád Megyei Önkormányzat, Szeged, 2000, 552.
- Pál József: Glattfelder Gyula és az 1938-39-es zsidótörvények. In: *Csanád egyházmegye püspökei a zsidóságért*. Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár, Szeged, 2014. 11–83.
- Péter László: A jezsuiták Szegeden. In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyvei. Studia Historiae Literarum et Artium*. 1. (1997) 9–21.
- Rigó Balázs – Zachar Péter Krisztián, *Hivatásrendiség másképp – A szegedi Hivatásszervezet mint szakszervezet*. In: Zachar Péter Krisztián (szerk.): *Gazdaság, társadalom, hivatásrendiség a 20. századi Európában*. L'Harmattan, Budapest, 2013. 125–145.
- Rónay László: *Egyenes gerinccel. A magyar katolicizmus Trianontól a világválságig*. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- Rónay László: *Katolikus reneszánsz. Arképek a magyar katolikus megújulás korából*. Szent István Társulat, Budapest, 2015.
- Szabó Ferenc: Három szociális apostol. Prohászka Ottokár – Kerkai Jenő – Apor Vilmos. In: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2007–2009. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2009. 81–93.
- Szabó Ferenc, *Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927)*. Szent István Társulat, Budapest, 2010.

- Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár és a keresztényszocializmus. In: Mózessy Gergely (szerk.): *Prohászka-tanulmányok 2012–2015. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai*. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2015. 189–198.
- Szandtner Pál: *Szegedi egyetemi tájékoztató*. Városi Nyomda, Szeged, 1927.
- Szilas József: Az 50 éves szeminárium. In: *Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve*, 1980. Csanád Egyházmegye, Szeged, 1980. 86–87.
- Szolnoky Erzsébet: *Szociális igazságosság és keresztény szeretet*. Giesswein Sándor a magyar keresztényszociális és kereszténydemokrata gondolkodás megalapozója. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest, 2003.
- Szögi László: *A 19–20. század fordulóján alakult felekezeti jellegű egyetemi egyesületek*. In: <http://egyetemtortenet.elte.hu/erdekességek/szogi-budapest>
- Szögi László: Katolikus egyetemalapítási törekvések Magyarországon. In: Ujváry Gábor (szerk.): *Hittudományi fakultások és tanintézetek a XX. századi magyar egyetemeken*. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 13.) Budapest, 1991. 10–39.
- Tóth Tamás: Egy jezsuita vezetésű hittudományi kar tervei a két világháború között. In: Molnár Antal – Szilágyi Csaba – Zombori István (szerk.): *Historicus Societatis Iesu. Szilas László emlékkönyv*. METEM, Budapest, 2007. 199–211.
- Török József: Glattfelder Gyula a budapesti tudományegyetem hittudományi karán. In: Zombori István (szerk.): *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága*. KÉSZ–METEM, Budapest–Szeged, 1993. 35–37.
- Ujváry Gábor: Egyetemi ifjúság és katolicizmus a „neobarokk társadalomban”. A Foederatio Emericánáról. In: Ujváry Gábor: *A harmincharmadik nemzedék. Politika, kultúra és történettudomány a „neobarokk társadalomban”*. Ráció, Budapest, 2010. 413–493.
- Vajda Tamás: Foederatio Emericana szegedi története. In: Kiss Róbert Károly – Vajda Tamás (szerk.): *Egyetemi ifjúsági egyesületek Szegeden 1919 és 1944 között*. Universitas, Szeged, 2012. 46–79.
- Vajda Tamás: Bencés szerzetes és pszichológiaprofesszor: Várkonyi Hildebrand a szegedi egyetemen (1929-1940). In: *Collectanea Sancti Martini* V. (2017) 169–196.
- Vajda Tamás: *Az egyetemi ifjúság pasztorációja Glattfelder Gyula budapesti munkásságában (1899–1911)*. In: Somorjai Ádám OSB – Somorjai Gabi (szerk.): *Laborator Assiduus. A 70 éves Zombori István köszöntése*. MTA BTK Történettudományi Intézet – MNL OL, Budapest, 2019. 251–261.
- Vida István: Szociális irányú katolikus mozgalmak hazánkban. In: *Magyar Egyház-történeti Vázlatok* 4. (1992) 223–242.
- Zachar Péter Krisztián: *Gazdasági válságok, társadalmi feszültségek modern válaszkísérletek Európában a két világháború között*. L'Harmattan, Budapest, 2014.
- Zombori István: Márton Ferenc egyházművészeti alkotásai. In: Murádin Jenő – Sümegi György – Zombori István: *Márton Ferenc*. Csíkszereda, 2009. 77–90.

GLATTFELDER PÜSPÖK ÉS A SAJTÓ

Az Egyházi Szemle 1922-1926.

A csanádi püspöki szék 1911-ben megüresedett, mert az alig 3 éve kinevezett püspökét, Csernoch Jánost kalocsai érsekké nevezték ki. Helyére a nagy tudású, pesti illetőségű papot, Glattfelder Gyulát ültette a pápa és a király együttes akarata. Az ország legfiatalabb püspöke 37 évesen került Szent Gellért utódjaként Temesvárra. Határozott, energikus intézkedései, jó szervezőképessége hamarosan méltó folytatóvá tette mindazon intézkedéseknek, amelyeket elődje Csernoch János elkezdett. Új szemináriumot épített, (1913-1914) számos templomot felújított. Az első világháború megpróbáltatásai közepette tartotta a lelket a hívekben, és maga is példát mutatott az áldozatvállalásban. A háború alatt 2 évig az új szeminárium épületének egyszerű rektori lakásában élt és dolgozott, mert a püspöki palotát katonai kórháznak rendezték be. A háború vége, az 1918 novemberében bekövetkezett román megszállás, majd a román imperium kiterjesztése, végül az 1920. június 4.-i trianoni békeszerződés a megpróbáltatásokat fokozta. A hajdani nagy egyházmegye 3 ország között 3 részre szakadt.

Glattfelder mindent elkövetett, hogy a román hatóságokkal szót értsen és katolikus lelkigondozását megfelelő színvonalon végezte. De ez számtalan konfliktushoz vezetett és a román állam, a hatóságok minden téren nehezítették működését.¹

A román hatóságok az egész romániai katolikusság, beleértve a görög katolikusokat is Glattfelder püspökben látta az elsőszámú vezetőt. Ez valóban így is volt, mert a püspök a román földreform kapcsán, a katolikus iskolák oktatási lehetőségei kapcsán, és egyáltalán a magyarság érdekeinek képviselője kapcsán általánosan elismert vezéregyenységgé vált. Mindez azt eredményezte, hogy politikai, egyházi, kulturális és anyagi téren egyaránt igyekezetek ténykedését gátolni. De legfőbb törekvésük az volt, hogy Glattfeldert eltávolítsák az országból. 1922-re nemzetközi viszonyok viszonylagos konszolidálódása miatt már nem lehetett a püspököt egyszerűen kiutasítani. Ezért a Bukarestben működő vatikáni követségen át próbálták a pápánál elérni, hogy helyezze át Glattfeldert Magyarországra.

A püspök mindezek tudatában változatlan aktivitással folytatta tevékenységét. Látta, hogy a korábban meglévő folyóirataik megszűnése, (részben az I. világháború,

¹ Erre nézve lásd: Bétky 1996. 137-153. (A szerző neve álnév, az igazi neve Glück Jenő, de a tanulmány írása idején a politikai helyzet miatt nem merte vállalni az igazi nevét.) Zombori, 2010. 173-190.; Zombori, 2011. 57-64.; Zombori, 2011. 13-15.

részen a román hatóságok miatt) továbbá a Magyarország és Románia közti határ miatt, a magyar katolikus egyház folyóiratai nem juthattak el hozzájuk. Ezért egy új folyóirat indítását tartotta szükségesnek. Erre 1922 áprilisában került sor, Egyházi Szemle címen. Ennek előszavát a püspök írta, ahol a papok által papoknak írt előszóban azt írja, hogy a bekövetkezett változások miatt sok nehézség keletkezett, de ez nem ok a tétlenkedésre. *„A mi papi működésünk legközelebbi munkaterén sem szabad tehát az energiákat hevertetni, vagy némaságra kárhoztatni azért mert a szívünkhöz nőtt nemzeti és politikai keret szabad és kulturált mozgást biztosító lehetőségeivel összetör....örömmel üdvözlöm a vállalkozást, mely az Egyházi Szemlében új egyházi folyóiratot ad a Romániához csatolt országrész katolikus papsága kezébe.”*² Részletesen leírja, hogy mit vár el az új sajtóterméktől és az abban szerzőként megjelenő papjaitól. Meggyőződése, hogy a kereszténység tanainak megfelelő fórumot kell biztosítani. *„Balga forradalmaink kisiklásai és fájó tapasztalatai bizonyára mindegyikünket meggyőztek róla, hogy igazi egyházi élet és haladás más hangnemben hirdetett jelszavak alatt képtelenség.”*³

A folyóirat kiadását és szerkesztését a püspökség ismert és kiváló teológiai professzorára, Faragó Jánosra bízta. Ő a püspök után írt előszavában *„Föltámadt...”* címmel arról ír, hogy három év után ismét folyóiratot adnak a papok és hívők kezébe. Korábban Temesvárott jelent meg a Havi Közlöny és a Papok Közlönye és ezeknek az utódjaként jelenik meg az Egyházi Szemle. *„Előharcosa lesz a szeretet fegyverével a katolikus világnézeti eszméknek, hogy ne csak megismerjük a világháború romjain kizöldelő, új életre kelt katolikus életet, hanem a külföld példáján felbuzdulva az öntudatos, tevékeny, keresztény szeretettő lángoló eszméket, irányító elveket, a megvalósulás terére is átvegyük.”*⁴

Az Egyházi Szemle *„Lelkipásztorok folyóirata”* alcímmel jelent meg Temesváron. A szerkesztőség székhelye a már említett új szeminárium épülete. A lap meghirdette, hogy a nyári két hónapot kivéve havonta jelenik meg, azaz évente tíz számmal. Mérete A/5, és egy-egy szám átlagosan 32 oldalon jelent meg. Később ez 24 oldal lett. Egy-egy évfolyam számait egybeszámolták. A folyóirat sajnos – nyilván nem függetlenül Glattfelder püspök Magyarországra kerülésétől – 1926-ban megszűnt. Az egyes évfolyamai az alábbiak szerint részletezhetők:

1922. április-december 7 szám 180 oldal

1923. január-december 10 szám 240 oldal

1924. január-december 10 szám 264 oldal

1925. január-december 10 szám 212 oldal 9-10.szám összevont

1926. január-december 10 szám 224 oldal 1-2., 5-6. szám összevont

² Egyházi Szemle 1922. április. 1-2. old.

³ uo.

⁴ Egyházi Szemle 1922. április. 3. old.

A folyóiratnak nincs kemény borítója, hanem a beltartalomhoz hasonló, de rendszerint színes papír borítója van, amelynek hátoldalán korábbi temesvári cégek reklámjai láthatók. A lapban számos bibliai tárgyú, hitéleti, liturgiai cikk olvasható. Tartalmuk az egy oldaltól öt-hat oldalig terjed. Vannak történeti tárgyú tanulmányok is, ezek hosszabbak, gyakran több számban folytatásban olvashatók. Szerzőjük az egyházmegye két kiváló egyháztörténésze Juhász Kálmán és Szentkláray Jenő. A témák főpapok élete, vagy a késő középkori, török megszállás alatti, illetve az 1700-as évekbeli újraindulás eseményei, forrásai.

Az utolsó 2-3 oldal „Vegyes” címszó alatt személyi hírek és „Egyházi krónika”, vagy „Krónika” címszó alatt a világegyház híreit közli országonként tagolva. Rendszerint Rómával kezd, de közöl híreket Amerika, Anglia, Franciaország, Németország történeteiről is. Kiemelten foglalkozik a Magyarországról elcsatolt területek országaival, így Csehszlovákia, Jugoszlávia és természetesen Románia és Magyarország híreivel.

Az 1923-as II. évfolyam 3. száma (március) szomorú vezércikkkel kezdődik. „A távozó apostol” címmel a román hatóságok által kiutasított Glattfelder püspöktől búcsúzik. Nyilvánvaló, hogy a püspök távozása anyagilag is rosszul érintette a lap kiadását. Az egyházat, a plébániákat a sok megszigorítás nehéz helyzetbe hozta, a hívek segítsége is csökkent az ellenséges világban, kisebbségi helyzetben élő és saját fennmaradásukért küzdő polgári létben. Az 1924-es évfolyamban hasonló témákat találunk, de fokozott figyelemmel kísérik az emigrációs magyar egyházak helyzetét, így például a kanadai magyar katolikusokat. Az egyes számok hátulján pedig az Egyházi Hírek rovatban fokozottan megjelenik Magyarország, és persze a Glattfelder vezette szegedi székhelyű csanádi püspökség története.

Az 1925-ös évfolyamban egyre hangsúlyosabban jelenik meg a szerkesztőség kérése az előfizetések mielőbbi befizetésére. Az 1926-os évfolyamban az emelkedő nyomdárakra panaszkodnak és kérik az előfizetési díjak mielőbbi befizetését. Hosszú írásokban számolnak be az amerikai katolikus egyházról. Az évfolyam 10. száma a folyóirat utolsó darabja, nyilván a nehéz anyagi körülmények miatt ezzel megszűnt.

FÜGGELÉK:

- 1-2. Glattfelder püspök előszava
3. Faragó János főszerkesztő előszava
4. Részlet az Egyházi hírekből
5. A hátoldali hirdetések

*Dr. Zombori István
címzetes főiskolai tanár
Gál Ferenc Főiskola*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bélteki József: Sajtóvisszhangok Glattfelder Gyula temesvári püspöki működésének utolsó éveiből. In: *Magyar Egyháztörténet Vázlatok Regnum* 1996/3-4.137-153.
- Zombori István: Glattfelder püspök és a Csanádi püspökség Szegedre költözése (1918-1923). In: *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti Tanulmányok / Studia Historica* 13. Szerk. Szeged, 2010. 173-190.
- Zombori István: A Csanádi püspökség Trianon után, a szegedi újjászervezésig. In: *Szeged-Csanádi Egyházmegye Toronyirány – Kalendárium*, 2011. Szeged, 2011. 57-64.
- Zombori István: Glattfelder Gyula a Szeged-Csanádi Püspökség megalapítója. In: *Összhang: Hit és tudomány*. Szerk: Györgyiné Koncz Judit – Kozma Gábor, Szeged, 2011. 13-15.

I. évfolyam.

1922. április hó.

1. szám.

EGYHÁZI SZEMLE

Lelkipásztorok folyóirata

Szerkesztőség és kiadóhivatal
Timișoara (Temesvár)
I. Új Szeminárium.

Szerkesztő
Faragó János dr.
theol. tanár.

Megjelenik a nyári szünet ki-
vételével havonként egyszer.
Előfizetési ár egy évre 65 Lei
40 Dinar.

Előszó.

Irta: Glattfelder Gyula dr., csanádi püspök.

Semmiféle földi változás sem lehet oly mélyenjáró, hogy a természetfölötti élet szolgálját és hordozóit, ezen munkaterüknek is elhagyására bírhatná. A lelki világnak földi viszonyok és határok összeomlása esetén is megvannak a maga életigényei, amelyeket változatlan — sőt fokozott — buzgalommal kell szolgálni új helyzetben és új emberek között is, mivel ha ég és föld — tehát az egész anyagi, jogi és történelmi világ — elváltozik is, az Úr igéi — a kinyilatkoztatás és kegyelem rendje — megmaradnak mindörökké s számot tartanak változatlan hűségünkre és szolgál-
latunkra.

A mi papi működésünk legközelebbi munkaterén sem szabad tehát az energiákat hevertetni vagy némaságra kárhóztatni azért mert a szívünkhöz nőtt nemzeti és politikai keret szabad és kulturált mozgást biztosító lehetőségeivel összetört. Ellenkezőleg, a nemzeti és politikai érvényesülés szabadságának elvonásával még élénkebben kell hogy égjen a vágy vallási és papi eszményeink igazának érvényesítésére. Egyrészt annak bizonyítása miatt, hogy hivatásunk nem jüggvénye a földi alakulatoknak, hanem öncélú, mert örökkévalóságra irányuló tevékenység. Másrészt a munka terére kell lépni azon veszély miatt, mely a Kelet befolyása alá jutott egyházi életünket a külsőséges vallási élet fogalomkörében élő hatalom meg nem értése s ugyanezen példa káros befolyása révén fenyegeti. De vigasztalást is kell a munkában keresni s azt a lelki fölemelkedést, melyre katasztrofális változások után különösen rászorulunk, hogy eszmények összeomlása magának az eszménységnek elsorvadását ne jelentse számunkra.

Mindezen okok miatt örömmel üdvözlöm a vállalkozást, mely az Egyházi Szemlében új egyházi folyóiratot ad a Rómánidhoz csatolt országgrész katolikus papsága kezébe. A megszokott folyó-

iratoktól, melyek eddig az egyházi események felől tájékoztatták s papi közvélemény kialakításán fáradoztak, közlekedési akadályok illetve tudatlanság és szűkkeblűség elzárnak minket. Theológiai és lelkipásztori továbbképzésünk azonban nem pihenhet s a világegyház eseményeiből kikapcsolva nem maradhatunk. Nincs tehát más választásunk, mint hogy a magunk erejével iparkodjunk hézagot pótolni s kis számunkat nagy energiával, szerény eszközeinket fokozott buzgósággal kiegészítve szellemi szükségleteinkről gondoskodni.

S legelső szellemi szükségletünk, hogy a modern pasztoráció problémái és eszközei felől — tekintettel különösen fájdalmasan érdekes helyi viszonyainkra is — tájékoztatva legyünk. Helyeslem azért az új folyóirat szerkesztőjének tervét, hogy erre a térre irányítja figyelmét s nem kel versenyre a társadalmi, politikai és irodalmi téren dicséretesen dolgozó, hasonló szellemű vállalatokkal.

Papok akarnak papok számára írni — remélhetőleg sok érdemes mondanivalójuk lesz egymás számára. Hiszem, hogy a komoly egyházi tudomány s talán még komolyabb egyházi fegyelem hangja lesz az új lap stílusa. Balga forradalmaink kisiklásai és fájó tapasztalatai bizonyára mindegyikünket meggyőzték róla, hogy igazi egyházi élet és haladás más hangnemben hirdetett jelzavak alatt képtelenség. De hogy a gyakorlati lelkipásztorkodás kérdései mellett az elméleti theologia szintén szóhoz fog jutni, azt remélem és melegen óhajtom. E téren a magyar papságnak elég sok pótolni valója van. Az utóbbi évtizedik papi erőkiemelkedését meglehetősen egyoldalúsággal a társadalmi tevékenység láza — sajnos többször láz mint tett jellemezte s amellet az egyházi tudomány kultusza háttérbe szorult. Ez az egyoldalúság mindenképp ártalmas, mert alapos tudás nemcsak magyarázza hanem hordozza a lelki életet s azért kívánatos, hogy lapunk a theológiai tudományok iránti érdeklődést ápolja s a magyar avarnak ezt a parlag területét is — főleg erre Keleten — felfrissítse. Hogy e cél szolgálatában különös élénkséggel kell keresnie a kapcsolatot a katolikus világirodalommal s megismertetni olvasó körét annak legujabb termékeivel és kiemelni minél több papot egy falunak a jelen nyomorúságai által még szűkebbre szorított látóköre fölé, az nemcsak magától értendő nemes hivatása, hanem az lesz létjogosultságának legékezebb bizonyítéka.

Induljon utjára az Egyházi Szemle mint a katolikus papi műveltség szerény munkása. Legyen az apostoli buzgóság ébresztő harsonája. Szolgáljon a lelkek megszentülését, tehát az emberiség nagy megértését is, egyedül biztosító kegyelmi élet méltó szócsövét, hogy az áldás, mellyel, első lépését kísérik, minél több papi lelkesedés felkeltésében s még több hívő szív Isten keresésében gyümölcsözőn.

Föltámadt . . .

Föltámadt, új életre kelt, három évi hosszú pihenés után ismét a küzdőterre lépett a *legmagasabb helyekről igen melegen ajánlott* egyház irodalmi működésnek azon központja, amelyik több évtizeden át hű barátja, bátor lelkesítője, s biztos irányítója volt a katolikus papságnak. Husvétkor indul meg, hogy a föltámadt Krisztus isteni szeretetének melegében megfürödve, erőt, kegyelmet, támogatást nyerjen, hogy az isteni mester megdicsőült lelke a szellemi élet azon magaslatára emelje, ahol üdőbb a levegő, tisztultabb a látkör, világosabb, biztosabb a kilátás. Husvétkor kei útjára, hogy a Föltámadt védőszárnyai alá helyezkedve a katolikus világnézet azon magaslatára vezesse olvasóit, ahol az Ur szőlőjében működő papság a lélekmentés nagy munkája elméleti és gyakorlati kérdéseiben utmutató jelzőkre, világító fáklyákra fog találni.

A megindult folyóirat vezető eszméit jelzik, a Temesvárott már előzőleg megjelent az olvasóközönség meleg érdeklődését kiérdemelt Havi Közlöny s Papok Közlönye, amelyeknek nyomdokain és szellemében fog haladni. Zászlóhordozója lesz mindennek előtt a szorosan vett hittudomány egyes ágainak, főképen gyakorlati kérdésekben. Előharcosa lesz a szeretet fegyverével a katolikus világnézeti eszméknek, hogy ne csak megismerjük a világháboru romjain kizöldelő, új életre kelt katolikus életet, hanem a külföld példáján felbuzdulva az öntudatos, tevékeny, keresztény szeretettől lángoló eszméket, irányító elveket, a megvalósulás terére is átvegyük. De nem zárkozik el az arany ifjuság, a jövő nemzedék újabb nevelési eszközei, vezérelvéinek ismeretése elől sem, hisz az ujjászületés nagy napjaiban ezekre oly annyira szükség van. Súlyt kívánunk helyezni arra is, hogy a bel- és külföldi jobb irodalmi termékekre időközönként felhívjuk az olvasó közönség szíves figyelmét.

Folyóiratunk nem szándékozik más hasonló irányu lapok érdekkörét keresztezni, ellenkezőleg, mint kiegészítő testvérpap kíván velük együtt működni — a katolikus eszmék gyakorlati megvalósítása érdekében.

Adja a Föltámadt Üdvöztető, hogy e lap kitűzött célját minél tökéletesebben megvalósítsa s a főt. papságnak előlegezett bizalmát és szíves várakozását minél jobban kielégítse — mindenkor bátor harcosa legyen Isten országának itt e földön.

Dr. Faragó János.

hivének vallja magát. — Marmaggi nuncius elnöklete alatt püspöki konferencia volt. Tárgya: 5 éves theologia, kisebb papnevelőintézetek, Collegium Bohe-micum felállítása Rómában, nunciusi palota, földreform és az egyház, iskola hitoktatás. Főképen ez utóbbi képezte a konferencia tárgyát, mivel az iskolákban francia parancsra az u. n. laikus erkölcstant hozták be hittan helyett!

Jugoszlávia. A bácskai kormányzó Budanovics L. elnöklete alatt megtartott konferencián a következőkről tárgyaltak: hitéletmélyítése népmiszók, pietetikus társulatok útján, papnevelőintézet felállítása Szabadkán, a régi esperesi kerületek beosztása egyelőre megmarad, nyugdíjalap és hitközségek szervezése, kath. jelegű iskolák fentartása, világi hatóság igénybevételével az elharapódzott léhaság, vallástalan élet letörése. — Ismét erős hangok hallatszanak a keleti egyház közeledéséről. — Az adventisták terjeszkedésének megakadályozására szigorú miniszteri rendelet jelent meg. — Pécsi egyházmegye lecsatolt része „egyszerűsítés” szempontjából nem lesz önálló egyházkerület, amint hírlik, hanem a djakovári püspökséghez osztják be. — Karlovicában gör. kel. püspöki konferencia lesz, amelyen többek közt a naptár kiigazítás is szóba kerül.

Magyarország. Gróf Batthányi Vilmos c. érsek, volt nyitrai püspök Körmenen, 53 éves korában az Úrban elhunyt. Ugyanott temették el a családi sírboltban. — Gieszwein Sándor kanonok, nagytudós, pacifista stb. meghalt. Általános részvét mellett temették el. Sírjára az onderi Krisztus szobor mását kérte állíttatni. — Fraknoi V. kanonok Mátyás király Korvinái c. műve a jövő év elején fog megjelenni. — Batthányi-Strattmann herceg, akit XI. Pius nagy rendjellel tüntetett ki, a pápai nunciushoz szegény gyermekek támogatására több millió koronát juttatott. — Glattfelder Gyula dr. csanádi püspök Rómából, ahová ad limina utazott, hazatért. Eddigi helynökét Bezdán József makói prépost plébánost XI. Pius pápai praelatussá nevezte ki. — Bécsben újabb magyar nyelvemléket talált Jakubovich E. igazgató. A kézirat a tizparancsolat — sajnos töredék parafrázisa.

Románia. Ghika Vlad. herceget, ismert gör. kel. vallásu román család sarját Párisban Dubois bíboros, rom. kath. pappá szentelte. — Majláth K. Gusztáv gróf erdélyi püspök Rómából, ahová ad limina utazott, haza érkezett. — Csanádegyházmegyében 4 redemptorista atya 2 hónapon át missziókat tart. Sajnos működésüket sok akadály nehezíti meg. — A N. Váradi misszió nagyon szép eredménnyel végződött. — A Váradi kath. le-gényegylet most üli 25 éves fenállását. Sikeres multa tekinthet vissza. — N. Váradon és Szatmáron nagyon látogatott, tartalmas, egyben tanulságos katolikus kultur előadásokat tartanak. Követésre méltó példa! Nálunk is nagy szükség lenne rájuk! A nők sok aláírást gyűjtve, a királyné szívéhez fordultak a felékezeti iskolák megvédése céljából. Ugyan azért küldöttség járult a király elé, hogy tőle a hitfelekezeti és kisebbségi iskolák fennmar-racását, zavartalan működését kérje. Lapzártakor értesülünk, hogy a római szt. szék Bjelik Imre v. b. t. fölsz. püspököt nagyváradi apostoli kormány-zóvá nevezte ki. Ad multos et felices annos!

Baráczius József: **Kathekizmus prédikációk-**
ban című 3 kötetes munkát, magas áron megvenném.
R. k. káplán, Bala-Mare, Jud. Sătmar.

Főt. Róm. kath. Plébánia Hivatalnak

Ineu (Borosjenő) Jud. Ar

MISSZIO

papirkereskedés.

Mindenemű kégytárgy (olvasó, szí-
képek, imakönyvek), iskolai köny-
író- és rajzszerkesztőanyag

**Timișoara (Temesvár) Belváros, Püspök-
palota és IV. Bonnaz-utca 17.**

Szobrász és oltár-építő.

Villamos áramra berendezve.

Vállalok bármilyen templomberendezés, oltárok,
szó- és gyóntatószékek, padok, kereszti állomá-
sok és szobrok minden stílusban való készítését.
Asztalosműhelyeknek mindenemű bútordisznitást a
legegyszerűbbtől a legfinomabb kivitelig készítek.

Bittenbinder József, szobrázmester
TIMIȘOARA III., Str. Romulus (Hattyu-utca) 61.

Minden könyvet Légrády István és Társa

a legelőnyösebben szállít

könyvkereskedése

Temesvár, Belváros, Városház-utca.

Dús raktár magyar és német theol. újdonságokban.

Minden könyvet gyorsan és olcsón beszerzünk.

Delbl Fülöp

papi és polgári szabó
TIMIȘOARA I.

Str. Paul Chinezul (Kinizsi-u. 5.
sz., ajtó 3) dom-templom mögött.

Papneveldei szabó.

Ajánlja magát a főtisztelendő
papság szives figyelmébe.

„DER LANDBOTE“

nyomdai és kiadói vállalat.

**EGYHÁZI NYOMTATVÁNYOK
ÉS PAPIROK RAKTÁRA.**

Temesvár-Belv., Piața Mărăști
(József-tér) I. — Telefon 2—37.

Novotny Antal Fia harangöntőde és vasharanglábgyár Timișoara-Fabrica.

Költségvetés és árajánlat ingyen.

ABSTRACTS

KOVÁCS JÓZSEF

THE NOTION AND SUBJECT OF THE POWER OF GOVERNANCE

The power of governance in the Church may be, by divine institution, entrusted to clerics (deacons, priests, bishops) within the limits determined by the law.

The bishop has three offices or functions: the office of sanctifying, of teaching and of governing. The power of governance may be exercised in three manners: as legislative power, as judicial power and as executive power. These three are usually separated from one another, but in practice are not always completely separable, they often overlap one another. In the exercise of the power of governance the laity can cooperate in accordance with the law. It is exercised usually for the external forum, but can be exercised also for the internal forum only, in accordance with the law.

ÚJHÁZI LÓRÁND

A JEGYESSÉG INTÉZMÉNYÉNEK CSÖKKENŐ JOGI JELENTŐSÉGE A KATOLIKUS EGYHÁZ HATÁLYOS JOGÁBAN

Az 1983-as Egyházi Törvénykönyv figyelembe vette a társadalomban végbement jelentős változásokat, és a jegyesség jogintézményének kevés jogi jelentőséget tulajdonít. Röviden azonban egyetlen kánonban (1062. k.) mégis kitér a kérdésre. Ennek egyrészt történelmi okai vannak, hiszen volt olyan időszak, mikor a jegyesség intézményének nagyobb jelentősége volt. Másrészt házassághoz kapcsolódó kérdéssről van szó, melynek átfogó szabályozására a Katolikus Egyház jogosultnak érzi magát. A krisztushívők egy része igényli, hogy létezzen az a forma, ahol nyilváníthatják, hogy a későbbiekben egymás házastársai akarnak lenni.

Ebben a tanulmányban egyrészt röviden a formális jogi szabályozást mutatom be, másrészt megvizsgálom azokat a társadalmi szempontokat, melyek indokoltá tették, hogy a hatályos egyházi jogalkotás ilyen visszafogott legyen a régi jogintézmény szabályozásában.

RUDOLF ANZELM FEJES

È ARRIVATO DA SZEGED

Il poeta Gyula Juhász tra 1908-1911 era professore dell' Arciginnasio Premostratens e di Gran-Varadino (allora in Ungheria Nagyvárad, oggi in Romania Oradea). Nel 1994 la scienziata Ibolya F. Szilágyi ha pubblicato una monografia del poeta abbracciando il periodo d'insegnamento e attività letteraria a Gran-Varadino, però non aveva allora la possibilità di studiare l'archivio del convento dei canonici regolari premostratensi di medesima città. P.Ab. Anzelm Rudolf Fejes O.Praem. tramite la documentazione di

questo archivio presenta una glossa con il titolo "Arrivato da Szeged..." di tipo storico-letterario ampliando la visione sugli anni di attività varadinense di Gyula Juhász.

GÁBOR CZAGÁNY

THE THEOLOGICAL AND FORMAL DIFFERENCES OF THE PRACTICE OF THE LORD'S SUPPER IN THE PROTESTANT CHURCHES

The Lord's Supper is practiced in the frame of many different cultural backgrounds and in wide range of forms. We highlight three models, namely "Classic-Reformed", "Ecumenical-Protestant" and "Evangelical-Charismatic". These three models demonstrate three different Protestant worldview and lifestyles, but at the same time based on the same biblical foundation. Each model has a central idea, the "Classic-Reformed" model helps remain in the clear ground of biblical teaching, the "Ecumenical-Protestant" model shows the colorfulness of Christian traditions, while the "Evangelical-Charismatic" points out to the necessity of contemporary language and music.

ESZTER BALDAVÁRI

FROM THE FOUNDATION STONE TO THE THE CATHEDRAL: THE HISTORY OF THE CONSTRUCTION OF THE CATHEDRAL IN SZEGED

The citizens of Szeged decided to build a Votive church dedicated to Virgin Mary as a symbol of Hungarian national identity after the flood had demolished the largest part of the city. Ernő Foerk was assigned as architect to design the new church as he won the open design tender. During the years of building numerous events stucked the construction like from the question of the designer person, the breaking out of the World War I. till the finding of a medieval tower inside the walls of the former church later called St. Demetrius Tower. We can have a deeper glimpse into the details of the story of the architecture due to Foerk's diary is held in the Hungarian Museum of Architecture.

MÁTÉ GÁRDONYI

RELAZIONE AD LIMINA DEL VESCOVO GYULA GLATTFELDER SULLA DIOCESI DI CSANÁD NEL 1928

Nell'età moderna, tra i doveri dei vescovi cattolici aumentava l'importanza delle visite ad limina, le quali erano congiunte con relazioni quinquennali presentate alla Santa Sede. In queste pagine viene esaminato una relazione scritta nel 1928, da Msgr. Gyula Glattfelder, vescovo di Csanád (Ungheria), che rivestì la carica dal 1911 fino al 1943. Dopo la prima guerra mondiale l'antica diocesi venne lacerata, divisa in tre parti fra Romania, Ungheria e Jugoslavia. Il vescovo fu costretto a lasciare la sua sede a Temesvár (Timișoara), e trovò una nuova residenza nella città di Szeged. Nel suo rapporto il presule riferì alla Santa Sede le difficoltà derivate dal trasferimento sforzato, ma anche i suoi

progetti e l'aiuto multiforme del governo ungherese. Alla relazione di Msgr. Glattfelder è allegato un parere del nunzio apostolico di Budapest, Cesare Orsenigo, che diede un giudizio sulla situazione del vescovo e in un contesto più ampio sulle circostanze della chiesa in Ungheria.

GÁBOR HORVÁTH

„LE TORRI CHE SI ALZANO IN ALTO...” L'ATTIVITÀ DEL VESCOVO
GLATTFELDER ED ERNŐ FOERK A SZEGED

Il duomo di Szeged fu progettato dal famoso architetto Frigyes Schulek (1841-1919), ma l'esecuzione della costruzione fu affidata dall'architetto Ernő Foerk (1868-1934), che notevolmente modificò in modo significativo i piani originali: rinnovò la facciata della chiesa, vi pose sopra un rosone e innalzò significativamente le torri. Cosa simboleggiano nell'arte di Ernő Foerk le torri monumentali preferiti da lui? In questo articolo abbiamo cercato di rispondere a questo fenomeno.

PÁL JÓZSEF

SZEGEDI HUMANIÓRA...

After the Treaty of Trianon (1920), the transfer of the university from Cluj to Szeged and the institution of bishop's seat opened new horizons for the town, which became the second spiritual capital of the country. The center of Szeged renaissance was the Dome, the votive church built 50 years after the great flood together with its Square, which *pars pro toto* became the symbol of almost the entire Hungarian history (and the hope of the future after a natural and a historical disaster). The „locus sacralis” soon attracted, not in a small part thanks mainly to Kuno Klebelsberg's activity, the greatest Hungarian scientists, writers and artists in the 1930s. Those who, during the „long truce” between the two world wars, did not only become at an international level important personalities by their professional results, but also earned themselves great respect with their moral standing. Sándor Sík, Albert Szent-Györgyi, Károly Kerényi and some of the younger men, Sándor Bálint, László Vinkler, Dezső Baróti formed a community of friends based on the eternal values of humanism (they met in László Vinkler's studio on Thursday evenings). By learning and following each other's thoughts and examples, they sought to realize the morally highest forms of human knowledge and action. After the Second World War, the communist era, similar to Nazism, but lasting much longer, provided even fewer opportunities to realize the ideals of the „more human” man (*humaniora*): both Szent-Györgyi and Kerényi emigrated, and those who remained in Hungary were overshadowed, Dezső Baróti was imprisoned for his activities in 1956.

PROKOPP, MÁRIA

L'OPERA DELL'ARCHITETTO ERNŐ FOERK (1868-1934) E LA
VALUTAZIONE ARTISTICA DELLO STILE DEL DUOMO DI SZEGED

La costruzione del Duomo di Szeged ha una storia lunghissima. Cominciò come una chiesa votiva dopo l'alluvione del fiume Tisza dell'anno 1879, secondo il progetto dell'anno 1912 dell'architetto Federico Schulek (1841-1919), il più significativo maestro dell'epoca in Ungheria. Questo progetto dello stile dell'istorismo fu influenzato dalla Basilica di San Marco di Venezia perché il primo vescovo della diocesi fu stato San Gherardo (+1046 in Ungheria) abate benedettino del monastero San Giorgio di Venezia. Nel 1911 fu nominato vescovo Gyula Glattfelder, un giovane professore dell'Università di Budapest che nell'anno 1914 commissionò suo architetto il sign. Ernő FOERK (1868-1934), della città di Temesvár – a quell'epoca sede della diocesi di Csanád – per condurre la costruzione della chiesa votiva a Szeged. Ma a causa della prima guerra mondiale la costruzione ebbe luogo solo nel 1924.

Intanto nel 1920 lo stato ungherese perdette la maggior parte del proprio territorio, tra l'altro anche la città di Temesvár. Il vescovo trasferì la sua sede a Szeged, dunque la chiesa votiva diventò cattedrale. Secondo il programma del vescovo e del governo Szeged sarebbe diventato il centro della Risurrezione d'Ungheria dopo il 1920. Il duomo fu consacrato nell'anno 1930. Il discorso presenta come l'architetto Foerk con il suo talento magnifico ha realizzato questa idea attraverso qualche modifica del vecchio progetto del 1912. Lo storico d'arte ha sottolineato che il valore di un'opera d'arte è determinato da valori eterni, cioè *claritas*, *consonantia*, *integritas* come lo dimostrò Tommaso d'Aquino.

TAMÁS VAJDA

CATHOLIC YOUTH MOVEMENTS IN SZEGED (1923-1943) -
THE ROLE OF GYULA GLATTFELDER
IN THE HUMANISM OF SZEGED STUDENTS

As a young priest, Gyula Glattfelder already had an unparalleled rich, forward-looking creative work in Budapest between 1897 and 1911. Between 1911 and 1923, as bishop of Csanád, he built a seminary and a teacher training center in his capital, Temesvár (Timisoara). In the spring of 1923, the Romanian authorities immediately expelled him from the territory of Romania. Therefore, he moved to Szeged, a part of his diocese belonging to Hungary. After that he worked extensively in and out of Szeged. He completed the construction of the teacher training center in Újszeged, and started the St. Imre College for the students of the University of Kolozsvár (Cluj-Napoca), also expelled by the Romanian authorities and operating in Szeged. As a patron of the organizations of Catholic students in Szeged, he has carried out a wide range of activities for the pastoral care of young people. He played a key role in disseminating the spirit of socially oriented papal encyclicals in Hungary. It also steered young people's thinking towards social responsibility and Christian humanism. This explains why the university youth of

Szeged was more socially sensitive and more mindful of interfaith peace in the 1930s. The unique cooperation of the Catholic Youth Organization (Foederatio Emericana), the Catholic Agricultural Youth (KALOT) and the Christian Trade Union (Hivatásszervezet; in English: Vocational Organization) was made possible by Gyula Glattfelder. In recognition of his work, he was inaugurated as an honorary doctor by the University of Szeged in 1934 and the University of Budapest in 1939. Meanwhile, in 1935, the city of Szeged inaugurated him as an honorary citizen.

ISTVÁN ZOMBORI BISHOP GLATTFELDER AND THE PRESS

At the end of 1918, the position of Bishop Gyula Glattfelder was extremely difficult at his Temesvár headquarters due to the Romanian authorities. The Romanian government wanted to remove him from the country by all means. However, being aware of this, the bishop continued his work with unchanged energy during this period. He saw that the discontinuance of their pre-existing periodicals (partly due to World War I, partly due to the Romanian authorities) and because of the border between Hungary and Romania the periodicals of the Hungarian Catholic Church could not reach them.

Therefore he considered it necessary to launch a new journal. This happened in April 1922. The new journal was named *Church Review*. The preface was written by the Bishop himself, where he wrote in the foreword to the priests that the changes had brought about many difficulties, but this should be no reason for inaction. He describes in detail what he expects from the new publication and his priests who are appearing as authors. In March 1923, the Romanians expelled the Bishop from the country. The journal continued to run, but unfortunately it ceased to exist in 1926 (obviously not independently of Bishop Glattfelder's move to Hungary). During its few years of existence, this paper played a significant role in the life of the Hungarians.